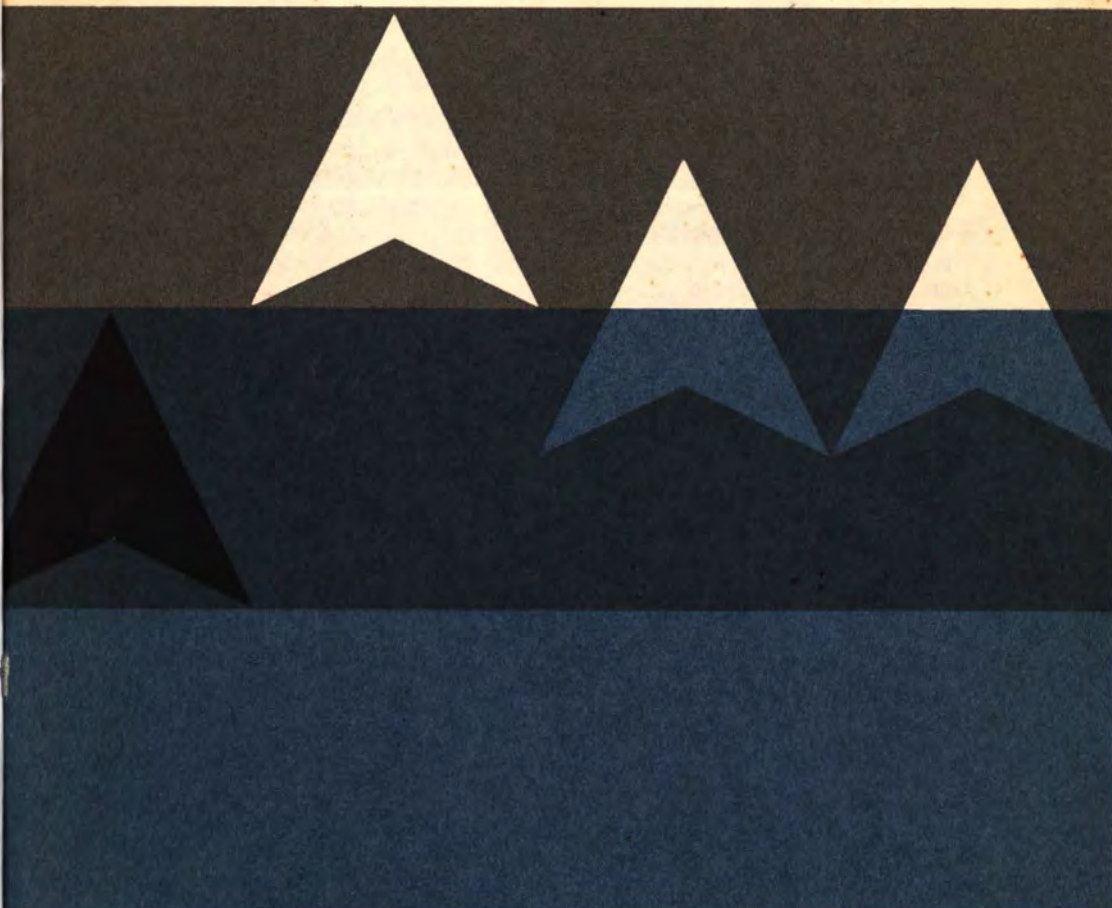

Liberaal reveil

Een nieuw reveil
Toekomstbespiegelingen over de VVD
Hoe Den Haag stemde
Balans van een beleid
De VVD onder vuur
Mammoet op dunne poten
Drie visies op het vennootschapsrecht
Parlementaire kroniek
Lintjes-regen en nog wat

6e Jaargang, nr. 1

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes (secretaris)
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. V. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	Prof. mr. P. J. Oud
Mr. F. Bordewijk	Prof. mr. C. H. F. Polak
J. C. Corver	Drs. A. A. C. Reedijk
Ec. drs. P. Delfoss	Mr. H. van Riel
Mr. G. C. van Dijk	Prof. mr. dr. M. Rooij
Dr. K. van Dijk	Mevrouw Dra. J. F. Schouwenaar-
Dr. J. N. van de Ende	Franssen
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	* Mevrouw H. V. van Someren-Downer
Mr. W. H. Fockema Andreae	* Mr. C. A. Steketee
Mr. H. F. Heyting	Mr. A. Stempels
H. H. Jacobse	G. Stempfer
* Th. H. Joekes	Mevrouw Mr. J. M. Stoffels-
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	van Haften
Prof. S. Korteweg	A. Szász
Prof. dr. J. Kymmell	Mevrouw Mr. E. Veder-Smit
Drs. R. H. Neuberg	H. J. L. Vonhoff
* Dr. E. Nordlohne	* H. Vrind
Ir. L. G. Oldenbanning	Ir. F. Wagenmaker
Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	Prof. dr. H. J. Witteveen
* Drs. L. D. Oosterveld	

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11

Abonnementsprijs: f 15,- per jaar;
studentenabonnement: f 12,- per jaar.

Een nieuw Reveil ligt voor u. Met meer medewerkers, een veelvuldiger verschijning en een belofte voor de toekomst.

Het "oude" Reveil (om het zo maar eens te zeggen) werd gedragen door een kleine, tē kleine groep mensen, wier toewijding aan het liberalisme overigens boven twijfel verheven was. Maar geleidelijk groeide het inzicht, dat een blad als Liberaal Reveil alleen dān tot het discussiecentrum van het Nederlandse liberalisme zou kunnen uitgroeien, waarin alle onderwerpen openlijk en naar eigen overtuiging besproken worden, als van alle nuanceringen in het liberale volksdeel exponenten aan het tijdschrift verbonden zouden worden. Elke geleding van het Nederlandse liberalisme moet zich in de redactie weerspiegeld weten. Dat betekent, dat een grotere redactieraad diende te worden gevormd. Wanneer u nu op de aangrenzende binnenzijde van het omslag uw oog laat gaan over de namen van degenen, die bereid zijn gevonden in de redactieraad zitting te nemen, zult u er stellig wel een of meer tegenkomen, die u bekend zijn. Een veelzijdiger redactieraad is dus het eerste punt waarin het Reveil zich van het oude onderscheidt.

De redactie van het blad heeft in het verleden een verschijning van vier maal per jaar nagestreefd. Dat is dikwijls gelukt, maar vaak ook niet. Hier leed het blad aan zijn opzet, afhankelijk als het was van personen, die alleen bij wijze van gepaste vrijetijdsbesteding aandacht aan het openhouden van de kopijstroom konden schenken. Dat deze opzet onbevredigend was, daarvan behoefde niemand overtuigd te worden. Maar het vinden van een goede oplossing was niet zo eenvoudig. Totdat van de zijde van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting belangstelling betoond werd voor Liberaal Reveil. Deze stichting voelde de behoefte aan een orgaan, waarin politiek-wetenschappelijke publikaties opgenomen konden worden, en zij beschikte over de mogelijkheden om van een speelse opzet te komen tot een serieuze aanpak. Zij kon één van haar medewerkers voor een deel van zijn tijd vrijmaken voor de vervulling van het kwetsbaarste punt bij een blad: het redactie-secretariaat. In het nieuwe Reveil ontmoeten wij deze medewerker, de heer Th. H. Joekes, als lid van de werkredactie, tevens secretaris. Zijn journalistieke ervaring en zijn huidige werk staan er borg voor, dat zijn belangrijke functie goed vervuld zal worden. Een voortdurende en deskundige bezetting van het redactie-secretariaat is een tweede nieuwigheid voor Liberaal Reveil.

Een van de kenmerken van het onderling verkeer van liberalen in ons land is de sfeer van vrijheid. Dat is natuurlijk ook niet anders te verwachten. Maar het kan op het terrein van het organisatieleven leiden tot een te geringe verbondenheid en tot een te veel overlaten van het noodzakelijke werk aan die enkelen, die daar voor zich een taak zien weggelegd. Voor een blad dat zich uitdrukkelijk stelt op de liberale overtuiging is het niet goed, dat het geen banden met andere liberale organisaties onderhoudt. In het bijzonder is het ontbreken van innig contact met de liberale partij, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, een gemis.

In een situatie van volmaakte souvereiniteit voor alle liberale organisaties en stichtingen, waarbiniemand bemoeienis heeft met de ander, ontstaat het gevaar van uit-elkaar-groeien. In elke soevereine kring evolueert dan de liberale overtuiging wel, maar er bestaat geen zekerheid dat de evolutie steeds in elke kring in dezelfde richting en met dezelfde snelheid gaat. De absolute souvereiniteit, met als begeleidingsverschijnsel de volmaakte gedesinteresseerdheid voor elkaar, is noch in het verkeer tussen volkeren, noch in het verkeer binnen eenzelfde volk, laat staan binnen eenzelfde volksdeel, bestaanbaar of nastrevenswaard. Zij vormt een gevaar voor al die mensen die - of zij dat beseffen of niet - van elkaar afhankelijk zijn.

Bij de voorbereidingen om tot het nieuwe Reveil te komen is, behalve met de Teldersstichting ook met het dagelijks bestuur van de VVD voeling gehouden. Voor allen, die de absolute souvereiniteit afwijzen en aan de eisen van het coherentie-beginsel willen voldoen, zal het prettig zijn te vernemen, dat het dagelijkse bestuur van de VVD de nieuwe opzet van het blad op prijs stelt en enige personen heeft aangemoedigd tot de werkredactie toe te treden en zo tot het welslagen bij te dragen. Het gevoel van medeverantwoordelijkheid reikt nog verder. Het zal bijvoorbeeld ook een opwekking tot de partijleden inhouden om het blad regelmatig te lezen. Het dagelijkse bestuur van de partij zal anderzijds niet schromen door middel van het partijblad (Vrijheid en Democratie, in Amsterdam De Vrije Amsterdammer, in Den Haag De Haagse Koerier) in discussie te treden met de medewerkers van Liberaal Reveil. Aangezien alle cultuur gekenmerkt wordt door dialoog, door hoor en wederhoor, door openstaan voor anderen en verwerking van het andere in het eigene, kan deze bereidheid tot discussie voor de bevordering van de liberale gedachte in ons land van grote betekenis zijn. Dit is dus het derde punt.

Aan de gewijzigde structuur van het blad zijn - hoe kan het anders - ook materiële consequenties verbonden. Voor de uitgeverij en de technische zijde van Liberaal Reveil werd de medewerking verkregen van de uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, de onderneming die het toepasselijke devies "Nimmer Dralend" voert. Financieel zal het niet mogelijk zijn, de oude prijs (daterend van 1954) te handhaven. Moge de lezer, evenzeer "nimmer dralend" in liberale aangelegen-

heden, bereid gevonden worden om de financiële hindernis van de verhoogde abonnementsprijs blijmoedig te nemen. Redactieraad en werkredactie zullen van hun kant alles doen wat mogelijk is, om het nieuwe Reveil tot een regelmatig verheugenis voor het liberale hart te maken.

Zichzelf blijven

Toekomstbespiegelingen over de VVD

Deklap is flink aangekomen. Hoe men de cijfers ook groepeerd, de VVD is bij de laatste verkiezingen de grote verliezer geweest. Voor het herstel is het heilzamer dit onverbloemd te constateren, dan zich te vermeien in geruststellende commentaren. Een stevige longontsteking behandelt men niet als een onschuldige griep.

Herstel dus. Maar hoe? Door het euvel in zijn oorzaken aan te tasten. Maar aan welke euvels lijdt de VVD? En wat zijn daarvan de oorzaken?

Daarover is in de afgelopen maanden in en buiten de partij druk gediscussieerd en geschreven. Enquêtes zijn gehouden. Met resultaten die varieerden van "De VVD houdt haar woord niet" tot "X is een flapdrol" en "Alles is even rot".

Links-liberaal vond reden tot gramschap in de - letterlijk genomen - nogal behoudende Nieuw Guinea-politiek van de VVD. Vooral dit zal de VVD-uittocht naar de PSP en PvdA (zie de Vrije Amsterdammer d. d. 14 juni 1962) hebben gestimuleerd. Ook is minister Visser beslist geen trekpleister geweest voor - althans naar het uiterlijk - puriteinse schandaalzuiveraars in de partij. Voorts ontevreden ambtenaren. Ontevreden pensioentrekkenden. Ontevredenen overall!

In feite is het zo, dat al deze factoren, plus nog enkele andere, hun aandeel in de teleurstellende uitslag hebben bijgedragen. "Het is een optelsommetje", zei ons een partijman. Hij had gelijk. Waaraan evenwel nog kan worden toegevoegd dat dergelijke optelsommetjes voor een partij, die regeringsverantwoordelijkheid draagt, gemeenlijk lager uitkomen, dan wanneer de partij de oppositie had verkozen. Bovendien - om met mevrouw Stoffels-Van Haften te spreken - we waren verwend met onze negentien Kamerzetels in 1959.

Voor de partijleiding is het van het grootste nut, om op grond van een verantwoord opinieonderzoek een nauwkeurig inzicht in deze materie te krijgen. Met een simpele constatering van golf-of slingerbewegingen in de politieke gunst zal men niet kunnen volstaan.

In het bestek van dit artikel echter is een dergelijke analyse niet nodig.

Immers alle aanwijzingen leiden tot één en dezelfde conclusie: de VVD is voor het moment niet in staat gebleken, in die mate de wegbereidster voor de Nederlandse liberalen te zijn, als zij enige jaren geleden beloofde te worden. Wil zij dat alsnog, dan dienen de bakens dus te worden verzet.

Toch zouden wij bij deze conclusie meteen een waarschuwend geluid willen laten horen. Namelijk dat de partijleiding zich ervoor hoede opzettelijke - om niet te zeggen: geforceerde - zwenkingen naar rechts of links te maken, om de "floating vote" te binden. Voor alles blijve de VVD zichzelf! Hetgeen iets anders is dan dezelfde. Het eerste heeft betrekking op haar beginselen, haar intrinsieke waarden, haar doelstellingen; het tweede op haar organisatie, haar extern optreden, op de middelen waarmee zij haar doel wil bereiken.

Met dit voorbehoud voor ogen willen wij ons aan enige suggesties wagen:

I. Het beginsel

De VVD is er niet in geslaagd, in voldoende mate inhoud te geven aan haar grondbeginsel: streven naar een maatschappij, waarin iedereen zich in ideële en in materiële zin zo vrijelijk kan ontplooiën, als in het organisch verband van het geheel mogelijk is.

Haar beginselprogramma is meer beginsel dan programma. Na lezing blijft nagenoeg onbeantwoord de vraag: wat wil de VVD nu eigenlijk in concreto? Winstdeling of niet? In hoeverre een PBO? Welk systeem van bezitsvorming? Hoeveel meer studiebeurzen? Al of niet een derde radioprogramma?

Aan vage vrijheidsbegrippen bestaat niet de minste behoefte. Zeker niet tegenover die kiezers, die potentiële VVD-stemmers zouden kunnen zijn, als zij maar wisten waar zij bij deze partij aan toe zijn.

II. Het relativisme

Deze vaagheid wordt nog in de hand gewerkt door het relativistische karakter, dat het liberalisme zichzelf zo gaarne toekent: een voortdurend zich aanpassen aan, en rekening houden met, de omstandigheden van het ogenblik.

Wij zullen de laatste zijn om dit waardevol facet van het liberalisme te kleineren of te ontkennen. Maar naar onze smaak wordt met dit begrip te veel gekoketteerd om gemakkelijk een rookgordijn te kunnen optrekken telkens wanneer besluiteloosheid of inconsequentie (of beide) in de liberale gelederen gemaskeerd moet worden.

Soepelheid en dynamiek? Prachtig. Maar niet ten koste van een "gerichte" aanpak van zaken.

III. De leden

De toewijding, die vele leden aan de partij geven, kan ons niet weerhouden de stelling uit te spreken dat de VVD in de harten van vele (tè vele) andere leden niet of nauwelijks leeft. Men betaalt zijn contributie en daarmee basta. Welk een enorme voorraad aan ervaring, wetenschap en deskundigheid gaat op deze wijze voor de partij verloren!

In zijn boekje "Om de Vrijheid" vertelt mr. P. Zonderland, dat de heer Van Riel dit probleem in algemene zin heeft behandeld in een Rotary-rede anno 1960. Wij zullen niet in een herhaling daarvan treden. De rede bevat waardevolle aanwijzingen voor een bestuur - vooral ook voor een plaatselijk bestuur - dat in deze situatie verbetering wil brengen. Deze colleges gaat het in de eerste plaats aan. Want het zou onjuist zijn, de oorzaak van deze ontwikkeling uitsluitend bij de afzijdige leden te zoeken.

IV. De niet-leden

Nog somberder stemt ons in dit opzicht het feit, dat in Nederland talloze mensen rondlopen, die in denken en doen oprechte liberalen zijn (of zouden kunnen zijn) maar zich van de partij verre houden. Onder hen zijn vaak uiterst bekwame lieden, van wie men veel profijt zou kunnen trekken.

Overigens: wie zijn zij? Heeft de VVD ooit de moeite genomen deze NN's te analyseren? Als men een opinie-onderzoek door "The Observer" (1 juli 1962) mag geloven, ligt de grootste aantrekkingskracht van het Engelse liberalisme in de leeftijdsklasse van 21 tot 34 jaar. Maar hoe zit dat in Nederland?

Wij voeren de naam Volkspartij. Maar zijn wij dat werkelijk in de ogen van al die buitenstaanders? Of zijn wij nog bedroevend ver af van de gepretendeerde klasloosheid? De VVD wil geen werkgeverspartij zijn. Goed, maar dat mag zij dan wel eens een beetje beter accentueren dan tot nog toe is gebeurd.

Kortom: dit schaduwleger der onbekenden tot reële existentie te brengen is een taak waaraan prioriteit behoort te worden verleend.

V. De functionarissen

Vele voortreffelijke partijfunctionarissen niet te na gesproken, moet het ons van het hart, dat er daarnaast in allerlei colleges door de afgevaardigden van de VVD niet een zodanige mate van kunde en beleid aan de dag wordt gelegd, als wenselijk zou zijn.

Dit is trouwens een euvel waaraan elke partij in Nederland lijdt. Zo schreef de bekende katholieke publicist L. Hanekroot in oktober 1961 in het Financieele Dagblad, dat men tot het inzicht moest komen, dat - uitzonderingen en varianten daargelaten - "het gemiddelde Kamerlid een middelmatige figuur is, een kleine man, ambitieus genoeg zich los te werken uit de functie, die hij in de maatschappij vervult teneinde een positie als Kamerlid te aanvaarden,

die een levenspositie voor hem wordt en dus een betrekking, waaraan hij zich vastklampt."

Wat sterk uitgedrukt, maar in wezen toch niet onjuist. Nomina sunt odiosa. Maar elke ingewijde kent de namen van dezulken.

Niet alle schuld daarvoor ligt bij partij-instanties die zich met een al te gemakkelijk aanvaard compromis van de voordracht hebben afgemaakt. Verwijt treft ook hen, die zich aan hun politieke plicht onttrekken, wanneer voor dit doel een beroep op hen wordt gedaan. Aldus noodzaken zij de partij hier en daar haar heil te zoeken in figuren van tweede keuze, die door hun optreden de VVD duizenden stemmen kunnen kosten. En hebben gekost !

VI. Partij-apparaat

Wie het partij-secretariaat aan de Haagse Koninginnegracht bezoekt, kan moeilijk onder de indruk komen van de levendigheid en efficiency, die daar heersen. Onze volijverige werkers aldaar treft hiervoor geen blaam. Wij willen hierop met de meeste nadruk wijzen. Maar zij hebben eenvoudigweg niet de "tools to do the job". Enkele voorbeelden: Een bibliotheek over historie en wezen van het liberalisme ontbreekt te enenmale. Zij schijnt behalve in particuliere verzamelingen in heel Nederland niet te vinden te zijn. Enkele maanden na de verkiezingsuitslagen was men op het secretariaat nog niet toe aan een verantwoorde analyse van die uitslagen. Het is voorgekomen dat iemand, die zich daar aanmeldde als lid, drie maanden later nog niet eens een schriftelijke bevestiging had ontvangen, laat staan partijfolders en dergelijke.

Op sommige afdelingssecretariaten is het al niet veel beter. Juist in dagen van tegenspoed moet de organisatie de ruggegraat van de partij kunnen vormen. Maar het merg ontbreekt.

VII. Partijdiscipline

Een woord, dat men in VVD-kringen slechts fluisterend uitspreekt, na eerst om zich heen gekeken te hebben of iemand meeluistert. Toch leidt het geen twijfel, dat iets meer partijdiscipline bijvoorbeeld tijdens de jongste defensiedebatten de VVD bepaald geen kwaad zou hebben gedaan. Meer intern overleg, meer oprecht bedoelde coördinatie, meer eenlijnigheid naar buiten. Allemaal nuttige en constructieve vormen van partijverkeer, waardoor het vrijheidslievende geweten van de liberale politicus heus niet veront-rust behoeft te worden.

Enwat te denken van het kamerlid dat als het ware op eigen houtje vragen aan de minister stelt? Zo bijvoorbeeld de vragen van de heer Couzy, die militairen onmondig achtte om Vrij Nederland te lezen. Misschien nog te verontschuldigen voor de generaal, maar van een liberaal een monstrositeit, die dan ook niet bij alle fractiegenoten instemming vond, en die het prestige van de VVD meer heeft geschaad, dan de legertucht bevorderd.

VIII. *Public relations*

Eigenlijk een onjuiste term, wanneer men het oog heeft op propaganda, voorlichting, "goodwill"-acties, persconferenties, reclame, eigen periodieken, TV-uitzendingen enzovoort.

Hoe "verkoopt" de VVD zich aan het publiek? Met alle eerbied voor het tot dusver gepresteerde: op ontoereikende wijze. De techniek van dit soort verkoop heeft zich tot een aparte wetenschap ontwikkeld. Grasduinen op dit terrein behoort tot het verleden. Zeker bij een politieke partij als de VVD, wier programma men volgens één van haar aanhangers "tussen de regels door moet lezen" om de grondbeginselen te begrijpen.

IX. *Teldersstichting*

Als ontmoetingsplaats voor het in de VVD verzamelde intellect - waarlijk geen gering reservoir! - komt de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting nog te weinig tot haar recht, al beseffen wij, dat daar met beperkte middelen toch in de afgelopen jaren belangrijk werk is verzet. Maar toch, haar socialistische tegenpool, de Dr. Wiardi Beckman Stichting, roert zich opvallender. En trekt zo meer de aandacht.

Ook met het oog op interne partijdoeleinden lijkt ons voor de Teldersstichting nog een groot terrein van research en informatie braak te liggen. De benoeming van één van haar functionarissen tot contactman met de Tweede Kamer-fractie is een nuttige schrede voorwaarts. Maar pas de eerste.

X. *Financiering*

Wie zal dat alles betalen? Inderdaad raakt men hiermede een kern van de zaak. Men hoeft maar te denken aan de beschamende bedelpartijen, die de VVD tegen verkiezingstijd telkens genoodzaakt is te houden, om te constateren dat haar financiële basis ongezond is. Daarbij hebben wij niet alleen het oog op de lidmaatschapsgelden. Het verdient aanbeveling, een systematisch onderzoek in te stellen naar alle passende methoden om baten naar de partij te doen vloeien.

En als leden en geestverwanten niet in staat blijken, een grotere offervaardigheid aan de dag te leggen, zullen zij de partij hebben die zij verdienen: gekortwiekt in haar streven, beperkt van horizon.

Meer dan een vogelvlucht kan het bovenstaande in een bondig tijdschriftartikel niet zijn. Misschien is het voor de partij de moeite waard, op een enkel punt nader in te gaan door het in commissoriaal verband te laten uitwerken. De recente succesvolle reorganisaties van liberale partijen in het buitenland bieden daartoe mogelijkwijze aanknopingspunten. Dat alles kost evenwel tijd, en daarvan wordt ons weinig gelaten.

De verkiezingen 1963 staan immers al bijna voor de deur. Daarom bepleiten wij nu geen rapporten en geen woorden, maar daden. Ten aanzien van meer dan een onderwerp, hierboven genoemd, kan op korte termijn het nodige verbeterd worden. Vooral daarvan zal afhangen, of men tenslotte tot de conclusie zal komen, dat de klap die de VVD heeft ontvangen haar in staat van verdoving heeft gebracht dan wel heeft gewekt tot een nieuw en bloeiend leven.

Analyse van een nederlaag

Hoe Den Haag stemde

Met één oogopslag is te zien hoeveel zetels en stemmen een partij wint of verliest bij de verkiezingen. Het totale aantal stemmen laat zich gemakkelijk gebruiken voor algemene vergelijkingen, maar het geeft slechts beperkte discussie-mogelijkheden. Vooral als winst of verlies onverwacht groot zijn - in het geval van de V.V.D. ditmaal helaas het verlies - kunnen wij uit de totale cijfers heel moeilijk de oorzaken afleiden.

Nauwkeurige bestudering van de details kan echter dikwijls verhelderend werken. In dit artikel zullen wij daartoe een poging wagen. Als bron gebruiken wij een artikel in "'s-Gravenhage", het kwartaalschrift van het gemeentelijk bureau voor statistiek. Ter oriëntering het volgende staatje van de zetelverdeling in de Haagse gemeenteraad:

Partij	1946	1949	1953	1958	1962
P. v. d. A.	14	15	16	15	17
K. V. P.	11	10	10	10	9
Prot. chr. lijst	9	10	10	8	8
V. V. D.	4	6	7	11	7
C. P. N.	1	4	2	1	1
P. S. P.	-	-	-	-	2
Vrije Burgers	-	-	-	-	1

Wij zien allereerst, dat de beide confessionele partijen samen een zetel achteruit gingen. Dat deze partijen in 1962 op de V.V.D. een grote zuig-

kracht hebben uitgeoefend, lijkt daarom niet waarschijnlijk. De P. v. d. A. won twee zetels, de P. S. P. behaalde twee zetels en de Vrije Burgers een. De V.V.D. verloor er vier. Wij zien dus dat, tegenover het verlies van de liberalen, de andere niet-confessionele partijen zowel aan de linker- als aan de rechterzijde van de V.V.D. hun positie verbeterden. Onze eerste globale indruk is dus, dat de V.V.D. haar beide vleugels zag verzwakken. Het valt daarbij op, dat links drie zetels meer kreeg, en rechts maar een.

Van de 375.309 stemgerechtigden zijn er 30.411 niet opgekomen, dat wil zeggen 8,1%. Dit percentage is hoger dan in 1953 en in 1958. Bovendien werden dit jaar meer stemmen ongeldig uitgebracht. Al met al ging zo 11,2% van de stemmen verloren, tegen 9,8% in 1958.

Het percentage niet-opgekomen was uitzonderlijk hoog in de "betere" Haagse wijken, waar de V.V.D. van oudsher niet alleen relatief, maar ook

absoluut op een grote aanhang kan bogen. In dergelijke wijken varieerden deze percentages van 12% tot zelfs 15,6%.

In 5 stadsdelen zag de V.V.D. haar eerste plaats verloren gaan. Daar kwam de P.v.d.A. ditmaal als grootste partij uit de bus. Daarbij moet opgemerkt worden, dat een van deze 5 wijken, Marlot-Mariahoeve, de laatste jaren door nieuwbouw sterk is uitgebreid, zodat de vergelijking met vorige verkiezingen daar niet geheel zuiver meer is. Uit de cijfers blijkt, dat de Partij van de Arbeid in de andere vier wijken in 1953 ook de eerste plaats bezette, maar dat zij die in 1958 aan de V.V.D. heeft moeten afstaan. Men zou kunnen spreken van een "weermannetjeseffect".

Vier soorten wijken

Het gemeentelijk bureau voor de statistiek heeft in het artikel, waar wij ons nog steeds op baseren, de verschillende wijken in vier groepen ondergebracht. Tot groep I behoren de wijken waar overwegend gezinnen van arbeiders, ondergeschikte employé's en ambtenaren wonen, groep II bestaat uit wijken met een "gemengde" bevolking en groep III uit wijken met een beter gesitueerde bevolking. In groep I liep het stemmenaantal van de V.V.D. terug van rond 18.000 tot rond 9.000 (ongeveer 50%), in groep II van 34.000 tot 21.000, ongeveer 40 procent en in groep III van 21.000 tot 15.000, een verlies van rond 6.000 of ongeveer 30 procent.

Er is ook nog een groep IV, de nieuwbouwwijken. Daarin ging de V.V.D. wel met rond 1.000 stemmen vooruit, maar deze vooruitgang is veel kleiner dan die van de andere partijen. Resumerend kan men dus stellen, dat de V.V.D. onder de arbeidersgezinnen, de lagere ambtenaren en de beampten de grootste verliezen leed. In groep III was dezelfde tendens te bespeuren, maar in verzwakte mate. In wijken-groep III bleef de V.V.D. met 37,2 procent van de stemmen, de grootste partij.

De eerste P. van P.S.P.

Het zou misleidend zijn, bij de analyse van onze rivalen alleen op de P.v.d.A. te letten, al wist die bijna overal grote vooruitgang te boeken. Het blijkt namelijk, dat het aandeel in het totale aantal stemmen in ieder van de wijkgroepen het sterkst is gestegen voor de P.S.P. In groep I behaalde de P.S.P. ditmaal maar liefst 3,4 maal zoveel stemmen als in 1958, in groep II 2,8 maal, in groep III de volle 3 maal en in groep IV 2,5 maal. De sterke stijging van de P.S.P. is dus bepaald niet beperkt gebleven tot de wijken van de arbeiders en de lagere ambtenaren en employé's; in groep III, de wijken der beter gesitueerden, was zij hoger dan in groep II.

Wij wijzen hier met nadruk op, omdat wij het vermoeden hebben, dat de V.V.D. een niet gering aantal stemmen direct, dus niet "via de P.v.d.A.", heeft verloren aan de P.S.P., de uiterst linkse pacifistisch-socialistische partij. Het ligt voor de hand, dat dit is geschied op grond van omstandigheden, waarop de V.V.D. nauwelijks enige invloed heeft kunnen uitoefenen, zoals de dreigende spanningen om Berlijn. Het zullen liberalen zijn geweest, die zich hebben laten verblinden door het woord pacifistisch.

Vergelijkende cijfers voor de Partij der Vrije Burgers zijn niet beschikbaar, omdat deze "partij" in 1958 niet aan de verkiezingen deelnam. Maar de percentages kunnen ons ook hier een goede indruk geven. Zij waren: voor groep I, 1,4%, groep II, 2,3%; groep III, 3,6%; en groep IV, 2,1%. In de wijken der beter gesitueerden hebben de Vrije Burgers dus hun grootste aanhang behaald.

Samenvatting

Onze conclusie luidt, dat vele Haagse liberalen hun stem in het geheel niet hebben uitgebracht. Dit wijst er zeker niet op, dat die stemmen voor 1963 al bijvoorbaat als verloren moeten worden beschouwd. Het tegendeel is eerder het geval.

Voorzover zij niet normaal verhinderd waren te stemmen, hebben deze absentes door niet op een andere par-

tij te stemmen de V.V.D. toch "de eerste keus gelaten", om het zo maar eens te zeggen, bij nieuwe verkiezingen. Daarnaast heeft de V.V.D. een flink verlies geleden aan de P.S.P.; gezien de merkwaardige tweeslachtigheid van dat partijtje behoeven die stemmen vooralsnog ook niet blijvend verloren te zijn. De V.V.D. zal er goed aan doen, de kiezers duidelijk te maken waarom de P.S.P. nooit een partij van belang kan worden.

Verder heeft een deel van de beter gesitueerden de V.V.D. tijdelijk verlaten om zijn stem aan de Vrije Burgers te geven. Het is intussen de vraag of die groep werkelijk een nieuwe partij kan worden. Van een eigen beginsel is nauwelijks of niet sprake, een nationale partij-organisatie ontbreekt eveneens, en of de sikkeneurige houding, die de Vrije Burgers tot dusverre tentoongespreid hebben, de jongere generaties ooit kan aantrekken is voor ons een (overigens retorische) vraag. De V.V.D., mits nieuw bezielend en constructief-strijdvaardig, hoeft dus de strijd tegen deze groep in 1963 niet te verliezen.

Partij van de Arbeid

De vierde verliespost, de P.v.d.A.,

is zeker de ernstigste. Deze grote, uitstekend georganiseerde partij met haar sterk idealistische inslag, haar talrijke betaalde en vrijwillige vaste medewerkers en haar publiciteitsorganen, is voor de zoveel minder goed en krachtig georganiseerde V.V.D. veruit het grootste gevaar. Zo gevaarlijk kunnen - ook om andere redenen - de confessionele partijen nooit zijn. In 1958 is de V.V.V. erin geslaagd, aanhang van de P.v.d.A. te winnen. Zij verloor die waarschijnlijk vrijwel geheel in 1962, terwijl de P.v.d.A., getuige haar vooruitgang in de "betere" wijken, ook een deel van de oude aanhang van de V.V.D. wist te doen overzwaaien.

Naar onze opvatting wijzen de verkiezingsresultaten in Den Haag dus uit, dat drie van de vier verliesposten nog terug te winnen zijn. Maar de V.V.D. moet goed oppassen dat de vierde verliespost niet een blijvend lek gaat worden. Een modern liberaal verkiezingsprogramma, zoals het programma waaraan nu met spoed en geestdrift in de partij gewerkt wordt, opent echter juist in die richting een veelbelovend perspectief.

Democracy is the recurrent suspicion that more than half the people are right more than half the time.

E. B. White

"Je regarde comme impie et détestable cette maxime, qu'en matière de gouvernement la majorité d'un peuple a le droit de tout faire, et pourtant je place dans les volontés de la majorité l'origine de tous les pouvoirs."

De Toqueville, 'De la démocratie en Amérique'

Balans van een beleid

"Het is hachelijk, maar het zal nog veel erger worden; het is allemaal kommer en kwel".

Hobbel Hachelbout in 'Tom Poes en de Hachelbouden'

De invloed van de rijksbegroting op de conjunctuur geeft ieder jaar weer aanleiding tot de knapste beschouwingen. Op welhaast duizelingwekkende wijze wordt de lezer telkenjare tot de onontkoombare conclusie geleid: het is hachelijk, maar het zal nog veel erger worden. Intussen heeft de miljoenennota ook nog een ander, algemener aspect: het gehele regeringsbeleid vindt er immers zijn weer-slag in. Nog meer dan in andere jaren geldt dit voor de juist verschenen miljoenennota 1963, de laatste van het huidige kabinet. Het is de balans van het sinds midden 1959 gevoerde beleid.

Dit beleid heeft het niet aan kritiek ontbroken. De socialistische kamerfracties, de socialistische pers en radio roepen vrijwel dagelijks kommer en kwel. Nu de zittingsduur ten einde loopt van dit eerste na-oorlogse kabinet met volwaardige liberale deelname, heeft het zin om ook vanuit liberaal gezichtspunt een voorlopige balans op te maken. De miljoenennota 1963 biedt daartoe een geschikt uitgangspunt.

Liberale eisen

De rijksfinanciën hebben tegenwoordig zulk een groot aandeel in de totale economie, dat alles wat de overheid doet - of nalaat - de omvang en verdeling van het nationale inkomen diepgaand beïnvloedt. Het is niet mogelijk, de ontwikkeling die hiertoe heeft geleid drastisch terug te draaien, zelfs als men dit zou willen. Hiervan uitgaande dienen de liberalen zich duidelijk voor ogen te stellen, welke eisen zij moeten stellen aan de wijze, waarop de overheid haar onvermijdelijke invloed op het nationale inkomen uitoefent. Mijns inziens zou men deze eisen als volgt kunnen formuleren:

Ten aanzien van de o m v a n g :

- De overheid moet een groei van het nationale inkomen verzekeren, die voldoende is om volledige werkgelegenheid voor onze toene-mende bevolking te bewerkstelligen;
- zij dient er echter tevens voor te zorgen, dat die groei de produk-tiecapaciteit niet overtreft; met andere woorden zij heeft tot taak,

overbesteding en inflatie te vermijden. De hiermee samenhangende maatregelen moeten van globale aard zijn, zodat de individuele vrijheid zo veel mogelijk gehandhaafd blijft.

Ten aanzien van de verdeling:

- Tussen overheid en particulieren: een verdere groei van het aandeel der overheid in het nationale inkomen moet worden voorkomen, om het particulier initiatief niet in het gedrang te brengen;
- tussen binnen- en buitenland: de overheid dient er voor te zorgen, dat Nederland aan zijn internationale verplichtingen voldoet;
- binnen de particuliere sektor: het tegengaan van al te grote inkomensverschillen moet uit rechtvaardigheidsoverwegingen noodzakelijk worden geacht, maar dit mag niet zo ver worden doorgevoerd dat de vooruitgang van de gehele economie er door wordt belemmerd.

De resultaten

Hoe moeten de resultaten, die door dit kabinet zijn bereikt, nu worden gezien in het licht van deze liberale verlangens?

Dat de werkgelegenheid de afgelopen jaren dankzij de hoogconjunctuur meer dan verzekerd is geweest, zal weinigen ontgaan zijn. Het vermijden van inflatie en overbesteding is in zulk een periode - het vorige kabinet heeft dat ondervonden - een moeilijke opgave. De miljoenennota somt op blz. 5 de middelen op, die de Regering heeft aangewend om een matigende invloed op de conjunctuur uit te oefenen. Inderdaad mag worden verwacht, dat ook tijdens de resterende zittingsduur van dit kabinet een overbesteding zal worden voorkomen (blz. 6). Ook de inflatiebestrijding is niet zonder resultaat gebleven. Daarbij dient te worden bedacht, dat een klein land in een inflerende wereld niet veel meer kan doen dan te zorgen, dat het met de prijsstijging niet voorop loopt, tenzij het bereid is om van tijd tot tijd te revalueren. Vergelijkt men de jaarlijkse geldontwaarding in de jaren 1960 tot en met 1962 met een vergelijkbare conjuncturele periode tijdens het "oude régime", dan zijn de resultaten tot nu toe gunstiger dan voorheen:

KOSTEN VAN LEVENSONDERHOUD

Gemiddeld jaarlijks stijgingspercentage:

	1954 t/m 1957	1960 t/m 1962*
Nederland	3½	2½
België	1½	1
Duitsland	1½	3
Frankrijk	1½	4
Engeland	3½	3½
Italië	2½	3

* 1962: eerste halfjaar.

Berekend uit "General Statistics", uitgave van de O.E.S.O., en uit "International Financial Statistics", uitgave van het I.M.F.

Het aandeel van de overheid

Het grote aandeel van de overheid in het nationale inkomen was een der belangrijkste liberale bezwaren tegen het beleid der vorige regeringen. Veel is er op dit punt niet veranderd, al is het aandeel tenminste niet verder gegroeid. Op blz. 7 somt de nota een indrukwekkend aantal belastingverlagingen op, zonder welke dat laatste wèl het geval zou zijn geweest. Een verlichting van de zware belastingdruk, hoewel een der belangrijkste doeleinden van het fiscaal beleid, is echter "kwantitatief bezien" niet bereikt. Wel wordt toekomstige kabinetten een verlaging warm aanbevolen bij wijze van politiek testament (blz. 8). Dit was een aanbeveling, die in Het Vrije Volk van de derde dinsdag van september een onwelwillend onthaal vond: "Het gaat niet aan te snel verwachtingen te wekken - zeker niet als het wellicht anderen zijn, die ze zouden moeten realiseren".

Zonder twijfel zou een vermindering van de belastingdruk in de huidige conjunctuurfase alleen dan met de eis van inflatiebestrijding verenigbaar zijn geweest, wanneer het aandeel der overheidsuitgaven in het nationale inkomen eveneens belangrijk was verlaagd. Dit nu is niet het geval. De op blz. 14 opgevoerde "relevante" uitgaven, in het jaar waarin het kabinet De Quay optrad (1959) 21,6% van het nationale inkomen, zullen in 1962 vermoedelijk 23,0% bedragen. En toch, als men aanvaardt, dat de belastingdruk op grond van conjuncturele overwegingen in de hausse niet verlaagd mag worden, zou het voor de hand liggen om die periode voor een uitgavenvermindering nu juist bij uitstek geschikt te achten. Het is gunstig, dat de Teldersstichting zich met de rijksuitgaven de laatste tijd uitvoerig bezig houdt. Ik denk hier aan de geschriften no. 7 en 8 van de Teldersstichting. Willen wij het aandeel van de overheid in het nationale inkomen werkelijk verminderen, dan dient het vraagstuk te worden aangepakt aan de uitgavenkant. Onze afgevaardigden zullen precies moeten aangeven, wat zij op dit punt wensen. Tot zo lang zal men met jeremijades over te hoge belastingen op zijn allerbest kunnen

bereiken, dat ze niet nog hoger worden. En, het zij toegegeven, dat is tenminste bereikt.

Internationale verplichtingen

Onze internationale verplichtingen kunnen in hoofdzaak als volgt worden samengevat:

- a. onze bijdrage tot de westelijke verdediging;
- b. onze inspanning om een evenwichtig internationaal betalingsverkeer te verzekeren;
- c. onze hulp aan ontwikkelingslanden.

- Over de defensieuitgaven heeft nooit veel verschil van mening bestaan.

- Mede door de revaluatie heeft Nederland stellig zijn bijdrage geleverd tot een herstel van het internationale evenwicht. Verder neemt het actief deel aan diverse internationale regelingen om landen met betalingsbalansmoeilijkheden te helpen.

- Voor ontwikkelingshulp is voor 1963 f 250 miljoen uitgetrokken (inclusief die aan de West). Ook als men de voor Nieuw-Guinea bestemde f 110 miljoen hier bij telt, komt men niet aan de 1% van het nationale inkomen (f 458 miljoen) die men veelal als streefgetal hoort.

Een vergroting van de inspanning op dit terrein moet ook uit liberaal gezichtspunt worden bepleit, maar de eis van een efficiënter gebruik en een verdergaande internationale controle zou dan mijns inziens nog met meer recht gesteld kunnen worden dan nu.

De lagere inkomens

Geen werkelijk liberaal zal ontkennen, dat de overheid haar lager bezoldigde burgers dient bij te staan. Twee beperkingen moet zij echter daarbij in het oog houden. Een te ver gaande nivelleringspolitiek zou het particulier initiatief doden en daarmee de voornaamste drijfkracht van ons economisch stelsel buiten werking stellen. Daarnaast mag hetgeen de overheid doet niet ten koste gaan van het prijsmechanisme. De laag bezoldigden moeten door inkomensverhogingen en niet door prijsvervalsingen geholpen worden. Het beleid van de huidige

ge regering is inderdaad op deze grondslagen gebaseerd; met name geldt dit voor het huurbeleid. Dat de sociale gevolgen niet zo desastreus waren als vele socialisten hadden voorspeld, blijkt uit de ontwikkeling van het werknemersaandeel in het nationale inkomen:

1954 t/m 1957	67,4%	(gemiddeld)
1960 t/m 1962	70,3%	(gemiddeld)
1963	72,8%	(verwachting)

Besluit

Over het geheel genomen zijn de resultaten van het gevoerde beleid zoals die uit de miljoenennota 1963 naar voren komen, niet onbevredigend, te meer omdat de zittingsduur van de huidige coalitie te kort was om het structurele beleid zonder te grote schokken belangrijk om te buigen. Vooral het verbale gedeelte van de nota ademt een liberale geest; voor zover de liberale lezer met de cijfers niet altijd even gelukkig is, krijgt hij althans het aangename gevoel, dat de schrijver van de nota daar net zo over denkt.

De conjunctuurbeheersing is beter gelukt dan velen hebben gevreesd; de kommer en kwel op sociaal gebied is

uitgebleven. Doch niet alles is gelopen, zoals wij wel hadden gewenst. Het overheidsingrijpen op het gebied van lonen en prijzen moet iedere liberaal wel met enig onbehagen vervullen; een globale conjunctuurbeheersing door hantering van het budget was verkieslijker geweest. En bepaald hachelijk is het onverminderde aandeel van de overheid in het nationale inkomen. Maar het kan nog erger worden! Want dat een toekomstige rooms-rode coalitie de uiterste wilsbeschikking van het huidige kabinet zou uitvoeren, dat zullen zelfs zonder de prompte reactie van Het Vrije Volk slechts weinigen verwachten. Het structurele liberale beleid zal zich in de toekomst op een relatieve verlaging der overheidsuitgaven moeten concentreren. Minder dan ooit zal men daarbij met algemeenheden kunnen volstaan; duidelijk zal moeten worden gezegd, welke uitgaven de liberalen willen laten achterblijven bij het nationale inkomen. Stellig vereist zulk een beleid een grote investering niet slechts in studie, maar bovenal in politieke moed. Op den duur echter zijn het Nederlandse liberalisme en de Nederlandse samenleving verzekerd van een royaal rendement.

A. S. Z.

De VVD onder vuur

Het was te verwachten. Zoals in de jungle de roofdieren zich bij voorkeur werpen op een prooi, waarvan de weerstand tijdelijk is verminderd, zo wordt op het ogenblik de V. V. D. op weinig kieskeurige manier uit het vijandelijke politieke kamp onder vuur genomen. Vooral in socialistische kring heerst zichtbaar leedvermaak. Een artikel in Socialisme en Democratie van juli-augustus 1962, van de hand van de heer J. de Kadat, is daarvan een duidelijk voorbeeld. Men hoeft geen politieke geloofsgenoot van de heer De Kadat te zijn om te erkennen, dat zijn ideeën vaak verfrissend zijn. Ook voor andersdenkenden is daarin niet zelden iets te ontdekken, dat de moeite waard is.

Des te meer is het jammer, dat hij zich in zijn jongste artikel verlustigt in politieke schimpscheuten aan het adres van de libera-

len op een wijze, die aan zijn stellingen veel van hun waarde ontnemt. Volgens hem is de V.V.D. "onbetrouwbaar", komt zij "geestelijk niet boven het peil van de rel en sensatie" uit en zal zij, in dezelfde lijn voortgaande, "op den duur door ieder uitgekotst" worden.

Dat liegt er niet om. Men doet maar het beste dit alles te beschouwen als een wat ongelukkig voorbeeld van geëxalteerde P.v.d.A.-propaganda. Als wij het dan toch over het spijsverteringsproces hebben: dergelijk voer wordt in socialistische kringen altijd nog gretig geslikt.

Belangwekkender evenwel worden de beschouwingen van de heer De Kadt, wanneer hij de positie nagaat, die de V.V.D. zijns inziens in de toekomst zou kunnen en moeten innemen naast of tegenover de socialistische en confessionele partijen. Belangwekkend, maar eenzijdig. Daarom een enkel weerwoord.

Als wij de heer De Kadt goed begrijpen, komt zijn redenering op het volgende neer:

De V.V.D. bevindt zich aan het Nederlandse politieke firmament tussen de P.v.d.A. en de toekomstige C.D.U. (als bundeling van de confessionele partijen), op een plaats, die overeenkomst vertoont met de positie die België in geografisch-etnologisch opzicht inneemt tussen Nederland en Frankrijk: inwendig naar beide kanten verdeeld door grote tegenstellingen en dientengevolge gedoemd tot negativisme, tenzij men een splitsing teweegbrengt en zich opdeelt in zijn bureu.

Waarbij het dan volgens de heer De Kadt de voorkeur zou verdienen, dat een zo groot mogelijk deel van de V.V.D. zich tot de P.v.d.A. zou bekeren. "Want dan zou voor het eerst de rol van de K.V.P. als arbiter in de Nederlandse politiek verdwenen zijn".

Een gedachtengang, die voor bevorderaars van een rooms-rode coalitie bepaald niet aanmoedigend werkt. Voor de V.V.D. trouwens evenmin. Want zij is in tweeërlei opzicht fout.

Het valt op, dat de heer De Kadt in zijn mijmeringen over mogelijke toekomst-flirtations tussen V.V.D. en P.v.d.A. ervan uitgaat, dat alle toenadering van de V.V.D. dient te komen. De P.v.d.A. is een gegeven grootheid; de V.V.D. moet zich daarbij dan maar aanpassen.

Wij weten niet of de heer De Kadt in zijn jeugd wel eens geflirt heeft. Wij wel. Met graagte. Maar ook met de wetenschap, dat daarbij de liefde steeds van twee kanten moet komen. Op straffe van de meest ijselijke verwickelingen.

Dat nu schijnt de heer De Kadt indertijd te zijn ontgaan. En dat wreekt zich nu. Want daardoor valt zijn fraaie betoog over een mogelijke liberaal-socialistische toenadering als een kaartenhuis in elkaar.

Stellig zal er in volgende afleveringen van dit tijdschrift gelegenheid zijn, in te gaan op de relaties van het liberalisme met de confessionelen enerzijds en de socialistten anderzijds. Maar dan toch op een iets minder eenzijdige manier dan in de wel erg doorzichtige en simpele oratio pro domo, die de heer De Kadt ditmaal ten beste heeft gegeven.

Simpel ook in een tweede opzicht. Namelijk in haar strekking, dat de V.V.D. haar tijd gehad zou hebben. Als ervaren politicus weet de heer De Kadt drommels goed, dat er wel iets meer dan een fikse stembusnederlaag nodig is, om een politieke partij blijvend uit te schakelen. Zeker in Nederland met zijn vast - tē vast - verankerde politieke verhoudingen.

Zoals elders in dit nummer in het artikel "Zichzelf blijven" wordt uiteengezet (zie blz. 3), kan een dergelijke nederlaag wel degelijk ook haar goede consequenties hebben. Het zou niet de eerste keer zijn in de politiek, dat juist daardoor nieuw leven wordt ingeblazen aan tot dusverre latente krachten in een partij. Men zal dan ook goed doen, verdere activiteiten af te wachten, voor men de al te goedkope gevolgtrekkingen van de heer De Kadt overneemt.

Juist de V.V.D. zou voor zulk een reveil een goede voedingsbodem kunnen bieden. De socialistten immers zijn nog steeds te verstarde in hun oude schema's, om zich bij de na-oorlogse ontwikkelingen voldoende te kunnen aanpassen. En confessioneel is in de politiek veelal synoniem met behoudend. Zo beschouwd zou uitgerkend het liberalisme wel eens de "pep"-pil kunnen worden voor een opbloei van het ingeslapen politieke leven in Nederland. Mits dat liberalisme deze taak verstaat en weet uit te voeren.

Wanneer wij het "jumping to conclusions" met hetzelfde gemak beoefenden als de heer De Kadt, zouden wij niet aarzelen te schrijven: bij de V.V.D. begint straks de victorie. Maar een groot Engels staatsman heeft eens een ontredderde wereld voorgehouden, dat geen victorie wordt bevochten zonder bloed, werk, tranen en zweet. Volgens ons doet de V.V.D. er goed aan, het voorlopig maar op deze stelling te houden.

Mammoet op dunne poten

De Mammoet heeft jarenlang zijn schaduw vooruit geworpen op de Nederlandse politiek. Nu de Mammoetwet is aangenomen, heeft haar aanvaarding ongetwijfeld invloed op de politieke verhoudingen.

Dit keer hebben de politieke tekenaars een iets te eenvoudige situatieschets gegeven na het Mammoetdebat. Op vele prenten (zie bijvoorbeeld Opland's fraaie snapshot, die wij met toestemming van de Volkskrant overnemen) kon men een gelukkige hereniging of een nieuwe idylle tussen K.V.P. en P.v.d.A. zien. De conclusie ligt voor de hand: dank zij de P.v.d.A. werd de Mammoetwet, het werk van minister Cals, aangenomen. De minister, die tevoren gedreigd had heen te zullen gaan bij verwerping, zag zijn politieke leven gered, en het prestige van de K.V.P., die al één minister overboord had zien gaan tijdens deze rit, werd ook gered.

Wie de politiek ziet als een bedrijf van geven en nemen, meent, dat de rooms-rode coalitie al voor de deur staat. Dat is te begrijpen, maar zo eenvoudig is het niet, en zo eenvoudig zullen de socialistische senatoren, die deze herfst over de Mammoetwet te beslissen krijgen, de situatie ook zeker niet beoordelen.

Deze senatoren hebben namelijk behalve met de Mammoetwet zelf ook nog te maken met een toezegging van de woordvoerder van de Partij van de Arbeid in de Tweede Kamer, de heer Kleywegt. Hij beloofde bij zijn stemverklaring, dat de door socialisten en liberalen geconstateerde rechtsongelijkheid voor het openbare onderwijs in de toekomst zo veel mogelijk ongedaan zal worden gemaakt.

Het Algemeen Dagblad vroeg al op 13 juli heel nuchter: "Hoe wil die partij dat doen?" en die vraag stellen velen nog altijd.

Verscheidene is maar negentien

Niet alleen is de strijd om het artikel, dat het openbaar onderwijs achter stelt bij het bijzonder onderwijs, weinig heldhaftig beëindigd door de Partij van de Arbeid, ook het begin van dat gevecht toonde niet een socialistische fractie, die voor het openbaar onderwijs op de bres staat. In het Voorlopig Verslag op het wetsontwerp werd door "verscheidene leden" de vinger gelegd op het gewraakte artikel, waarbij een bijzondere school wel vrij kan worden gesticht en een openbare school niet, maar uit het Verslag blijkt ook dat "vele leden" een ander standpunt innamen. Verslagen zijn anoniem, maar iedereen weet, dat de zo aangeduide groeperingen respectievelijk de V.V.D. en de P.v.d.A. zijn.

Minister Cals, het politieke krachtenveld overziende, meende na het Voorlopig Verslag terecht dat, gezien het kleine aantal kritici

(een stuk of 19 leden) een ingrijpende wijziging van zijn wetsontwerp op dit punt niet nodig was. Vervulling van de liberale wens betekende namelijk een wijziging - in zijn ogen zelfs een uitholling - van de hele planprocedure.

Een wetsontwerp ingrijpend wijzigen doet een bewindsman natuurlijk alleen maar voor een meerderheid of een grote groep. Niemand kan het de minister dus kwalijk nemen, dat hij dit na ontvangst van het verslag niet nodig oordeelde. Hij had op dat moment niet te maken met de protesten van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten of de rekesten van alle verenigingen, die het openbaar onderwijs voorstaan. De minister had alleen te maken met de Tweede Kamer, en in die Kamer vond hij alleen de liberalen op dit punt tegenover zich.

Tijdens de openbare behandeling in de Kamer bleek echter, dat de socialistische fractie bij nader inzien evenveel bezwaren had tegen het artikel als de liberalen. Door socialistische woordvoerders werden vele dreigende woorden gesproken, zowel in de Kamer als daarbuiten. Wie op 9 juli naar de radio luisterde en de heer De Kadt, lid van de Tweede Kamer voor de Partij van de Arbeid, zijn bezwaren tegen het wetsontwerp hoorde uiten, kon nauwelijks meer verwachten, dat de heer De Kadt en zijn fractie vóór zouden stemmen.

In zijn Parlementair overzicht memoreerde hij, dat de rechterzijde van de Kamer onder leiding van de K. V. P. het terugdringen van het openbaar onderwijs had bedreven en niet zonder succes. De poging tot stichting van maatschappelijke organen noemde hij kenmerkend voor de geest, waarin de K. V. P. en ook de minister de wet zagen. "In die geest", aldus de heer De Kadt, "is het pogen om het openbaar onderwijs bij iedere gelegenheid ongunstiger te behandelen dan het bijzonder onderwijs doorgedaan".

Even later uitte hij sombere voorspellingen over de geest, waarin de K. V. P. en de minister de wet zien en in de toekomst zullen toepassen.

Openbaar onderwijs als zoenoffer

Niemand heeft reden te twifelen aan de woorden van de felle, uiterst intelligente radiocommentator. Hij was oprecht ongerust en dat waren velen met hem. Hij signaleerde grote gevaren, maar . . . drie dagen later stemde hij vóór, na een stemverklaring, waarin alle bezwaren nog eens werden opgesomd, maar waarbij tevens de belofte werd gedaan, dat de P. v. d. A. de rechtsongelijkheid in de toekomst zoveel mogelijk ongedaan zal maken.

Wat de politieke tekenaars met milde pen een herlevende idylle noemden tussen rooms en rood, noemden anderen, zoals een schrijver in het onafhankelijk socialistische Vrij Nederland "een van de bedenkelijkste staaltjes van opportunisme". Men zal, aldus deze schrijver, lang in de parlementaire geschiedenis van Nederland

moeten zoeken om iets dergelijks te vinden en hij zegt, dat het openbaar onderwijs is geofferd op het altaar van de K. V. P. Dat deze indruk werd gewekt is te begrijpelijker als men weet, dat alle organisaties, die zich bezighouden met het voortgezet openbaar onderwijs, hadden verzocht de wet niet te aanvaarden. Wanneer een socialistische partij zo duidelijk ook de betrokken vakverenigingen negeert, moet daar wel een heel goede reden voor zijn.

Die reden lag onder andere in de onderwijskundige merites van het wetsontwerp: de brugklas en een sluitend scholenstelsel zijn punten, die de onderwijsdeskundigen van de P. v. d. A. na aan het hart liggen, maar het zijn tevens de punten, waartegen alle - ook de katholieke-onderwijsorganisaties ernstige bedenkingen hebben geuit. De brugklas noemde men te experimenteel om al bij de wet voor te schrijven en achter de betere "determinatie", die de minister verwachtte, zette men een vraagteken. Wie de uren tabellen voor de diverse schooltypen nader bestudeerde, kwam tot de slotsom dat de grotere doorstroming een illusie is. Het gymnasium kreeg een schijnvrijheid, want een gymnasium B zonder Grieks en met méér exacte vakken is geen eerlijke concurrent naast een gymnasium B met Grieks, als de universiteiten het hogere kennisniveau bij de exacte vakken gaan eisen, althans vóóronderstellen. De geesteswetenschappen krijgen te weinig aandacht en de ontworpen h. a. v. o. zal, in de vorm die hij in de wet heeft gekregen, zijn doel voorbij schieten.

Dat zijn overigens slechts enkele van de vele bezwaren, die de onderwijzmensen tegen het wetsontwerp hebben ingebracht. Achter deze bezwaren stelden zich niet alleen het openbaar en christelijk onderwijs op, maar ook het katholieke. Men klaagde verder allerwege over een veel te summier overleg tussen departement en onderwijs. De Mammoetwet werd vergeleken met een studeerkamerprodukt, dat de aansluiting met de werkelijkheid mist.

Enkele maanden vóór de openbare behandeling in de Tweede Kamer trok de r. k. lerarenvereniging Sint Bonaventura zich uit deze gesloten slagorde terug. Aan de zeer kritische artikelenserie in haar blad kwam een stil einde. Zij maakte plaats voor steeds enthousiastere verdedigingen.

Vlijt 9, algemene indruk: onvoldoende

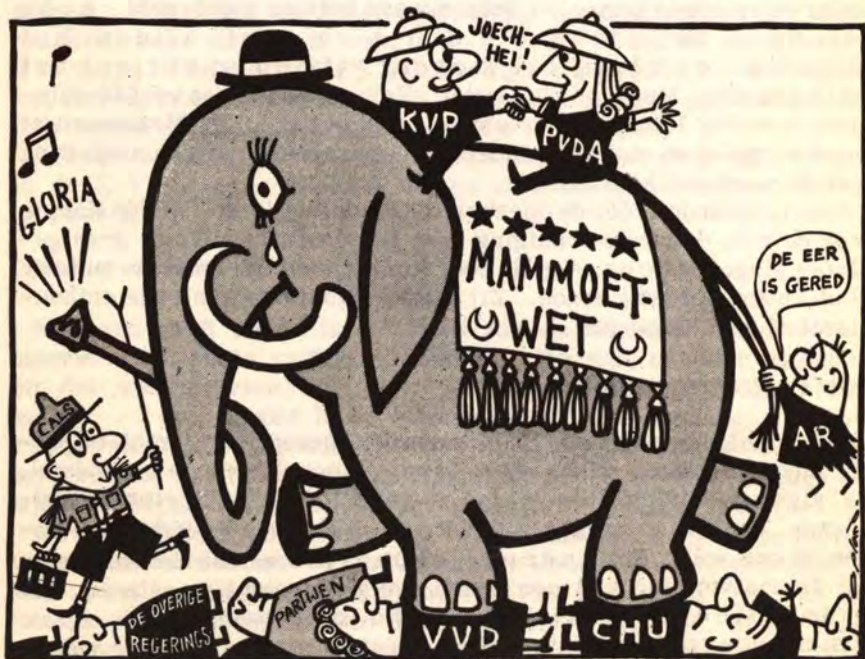
Het is politiek begrijpelijk, dat men de eigen geestverwant-minister niet in de steek wilde laten. Maar de conclusie van het geheel, de "algemene indruk" als wij het zo zeggen mogen, is sterk onvoldoende, om niet te zeggen dun. De oer-olifant staat op dunne pootjes in ons volk. Het onderwijskundig deel van de wet steunt op de instemming van een aantal socialistische Kamerleden, het principieel-organisatorische deel steunt alleen op de instemming van 's ministers eigen geestverwanten. Als ons onder-

wijs werkelijk een volkszaak is, dan had deze belangrijke wet niet op zulke motieven de eindstreep in de Tweede Kamer mogen halen. Dan had, om met de N. R. C. te spreken, er geen Zebrapad naar de Eerste Kamer over het Binnenhof gelegd mogen zijn. Het parlement - althans de twee grote partijen gesecondeerd door 5 Anti-revolutionairen - heeft iets gedaan waarvan wij met de beste wil van de wereld niet kunnen aannemen dat het weerklank vindt bij het volk. En vooral niet bij hen, die het onderwijs moeten geven.

Nu het Zebrapad naar de Eerste Kamer gelegd is, moet de Senaat beslissen over het wetsontwerp met alle bezwaren, die eraan kleven, Veranderen kan de Senaat het ontwerp uiteraard niet - de Eerste Kamer mist nu eenmaal het recht van amendement. De socialistische Senatoren zullen de belofte van de heer Kleywegt dus niet kunnen inlossen. Maar zij zullen haar ook niet kunnen negeren, want daarvoor is die toezegging te belangrijk. Het is een voorwaarde, die de socialistische fractie in de Tweede Kamer als het ware voor zichzelf heeft gemaakt om vóór te kunnen stemmen.

Mammoet als hypotheek

Nu rust de Mammoetwet als een hypotheek op de onderwijspolitiek van de P. v. d. A. Daarom is de situatie niet zo eenvoudig als de politieke tekenaars menen. De P. v. d. A. zal de achterstelling van het openbaar onderwijs in de toekomst wegnemen, zegt zij. Hoe

denkt zij dat te doen? In beide Kamers is de linkerzijde in de minderheid. Voor de rechterzijde, in casu voor de K. V. P., staat er niets meer op het spel. De P. v. d. A. heeft de troeven, die zij had, uit handen gegeven onder het bieden van een trek, die naar onze stellige overtuiging niet haalbaar is. Bij de totstandkoming van een rooms-rode coalitie zou de inlossing van haar belofte een voorwaarde kunnen zijn. Maar het is zeer de vraag of de K. V. P. dan de rekening wil betalen. En zullen de protestants christelijke partijen, als eventuele coalitiegenoten, willen meebetalen? Gezien en gehoord hetgeen van die zijde hierover is geschreven en gezegd, is dat nauwelijks aan te nemen.

Als de P. v. d. A., behalve om onderwijskundige redenen, ook heeft voorgestemd om aan de K. V. P. te bewijzen hoe onmisbaar zij is, dan heeft zij zichzelf in een buitengewoon moeilijke positie gemanoevreerd. Zal de K. V. P. een coalitie-partner, die als hypotheek een in katholieke ogen niet-inlosbare belofte meebrengt, wel op prijs stellen? Het is een vraag, die de politiek van de komende tijd zal beïnvloeden, en die van doorslaggevend belang kan zijn bij de kabinetsformatie.

Drie visies op het vennootschapsrecht

Het rapport "Open Ondernemerschap - de groei van de onderneming en het vennootschapsrecht" van de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting.

Het Nederlandse vennootschapsrecht, dat nog maar drie decennia geleden grondige wijzigingen heeft beleefd en waarvan de summiere regeling, die het Wetboek van 1838 kende, in 1928/29 door een zeer uitvoerige regeling is vervangen, staat sedert het einde van de oorlog in het brandpunt van veler belangstelling. Niet zozeer omdat in de afgelopen decennia belangrijke tekortkomingen in de bestaande wettelijke regeling zijn ontdekt, maar omdat men het vennootschapsrecht dienstbaar wil maken aan bepaalde strevingen, omdat men het wil gebruiken om zekere maatschappelijke ontwikkelingen te bevorderen of te verwerklijken.

Het kort na de oorlog verschenen "De Onderneming als Gemeen-

schap in het Recht" van prof. Romme bedoelt "de bevordering der ontwikkeling van het corporatieve recht op economisch-sociaal terrein". Dit is een rooms-katholieke opvatting, gebaseerd op de encyclieken *Rerum Novarum* en *Quadragesimo Anno* en de in die kring sterk levende corporatieve gedachte.

Van protestant-christelijke zijde zijn ook al ettelijke publikaties verschenen over de structuur en de rechtsvorm van de onderneming, waarvan ik hier alleen het recentelijk gepubliceerde rapport ener Commissie van het C. N. V. wil noemen.

Van socialistische zijde is, nu de belangstelling van die kant voor socialisatie sterk is bekoeld, in 1959 door de Dr. Wiardi Beckman Stichting in "De Hervorming van de onderneming" een visie op de positie van de particuliere onderneming in het economisch en maatschappelijk bestel van onze tijd gegeven.

Met belangstelling mocht men de reactie op deze beschouwingen van "liberale" zijde tegemoet zien. Ik gebruik hier aanhalingstekens omdat ik hiermee op het oog heb de reactie van een zijde, die niet bezwaard is door bepaalde dogma's, en die evenmin zekere belangengroepen vertegenwoordigt, maar die zonder erfelijke belasting het vraagstuk, waar het hier om gaat, beziet in het licht van de maatschappelijke en economische ontwikkeling en, aan de hand van de praktijk, de vraag of wijzigingen in die regeling gewenst zijn, behandelt.

Het is daarom uitermate verheugend, dat de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting zich aan een studie over de onderneming en de naamloze vennootschap heeft gezet, en nu een uitgebreid rapport heeft gepubliceerd van een Commissie, die door haar samenstelling een "all round" behandeling van deze materie waarborgt. De commissie was als volgt samengesteld: prof. dr. H. J. Witteveen, voorzitter, ir. F. K. T. Beukema toe Water, mr. E. Bloembergen, prof. mr. N. E. H. van Esveld, prof. mr. W. L. Haardt, prof. mr. J. Offerhaus, prof. mr. A. van Oven, prof. A. M. van Rietschoten, mr. W. C. Treurniet, mr. W. G. Wieringa, mr. J. de Wilde, mr. C. R. C. Wijckerheld Bisdom, mr. H. Hülsmann, secretaris, Th. H. Jokes, rapporteur.

Dekwestie van het eigenlijke vennootschapsrecht moge dan voornamelijk een juridische zijn, wanneer men het vraagstuk uitbreidt tot de onderneming als maatschappelijk verschijnsel, dan reikt het studieterrein veel verder dan tot dat van de rechtsvorm waarin de onderneming vaak belichaamd is.

Het rapport "Open Ondernemerschap" (verschenen bij Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage), omvat twee delen, die elk circa 200 pagina's bevatten. Het eerste deel behandelt de groei van de onderneming, het tweede het vennootschapsrecht.

In zekere zin verkeerde de Commissie in een gunstige positie: zij had bovengenoemde (en andere) beschouwingen voor zich en kon hierop dus kritiek leveren, de voorstellen van anderen toetsen aan ervaring en praktijk. Bovendien ontmoet ons stelsel van particu-

liere ondernemingsgewijze produktie, het uitgangspunt van de liberale visie, bij de hervormers van het "ondernemingsrecht" geen principiële bestrijding. Ook het W. B. S. -rapport gaat uit van deze produktiewijze, tracht haar nu dienstbaar te maken aan een bepaalde belangengroep. Van confessionele zijde is het huidige bestel als zodanig nooit aangetast, maar men hoopt door bepaalde hervormingen een eind te maken aan het oude "sociaal conflict", dat in het laatst van de vorige eeuw zo sterk de aandacht trok der kerken. Het blijft de vraag of dit "sociaal conflict" nog hetzelfde karakter heeft als toen.

Wie van liberale zijde stelling tegenover deze opvattingen neemt, zal zich zeer wel kunnen verenigen met de slotwoorden van het W. B. S. -rapport: de motivering van ingrijpende wijzigingen in het bestaande recht is gelegen in de overtuiging, dat het recht dienstbaar heeft te zijn aan de verwerkelijking van rechtsopvattingen die in het maatschappelijk bewustzijn zijn gegroeid. Maar niet met de slotsom, die daarop volgt: het meedragen van verantwoordelijkheid door de werknemers in de ondernemingsgemeenschap en de afstemming van het ondernemingsbeleid op het welzijn van de gehele gemeenschap.

Het eerste deel van het rapport der Teldersstichting is voor een groot deel gericht op de ontrafeling van deze slotsom. En verder speciaal op verantwoordelijkheid, op ondernemingsgemeenschap en het "algemeen belang".

Toch is het socialistische rapport nog niet het meest vèrgaande, het meest revolutionaire, van de drie bovengenoemde hervormingsplannen. De opvattingen van prof. Romme, zoals hij die in 1946 publiceerde, werpen het gehele bestaande vennootschapsrecht ondersteboven. Hij wil voor een onderneming dwingend een rechtsvorm voorschrijven, die de "ondernemingsgemeenschap" volledig op corporatieve leest schoeit.

Ook het C. N. V. -rapport gaat van de onderneming als "gemeenschap" uit: "de onderneming als geheel gezien (heeft) een doel in zichzelf, omdat zij een samenwerking van mensen is".

"Zo juist als het is", aldus het Teldersstichting-rapport, "aan de samenwerking in het bedrijf aandacht te schenken, zo verkeerd is het, de sociaal-economische eenheid van de onderneming als voorwerp van zorg gelijk te stellen met de verzorger: de vennootschap, al dan niet rechtspersoon. De sociologische feiten vallen niet samen met de juridische, noch met de financieel-economische. Rechtsvorm is inrichting met het oog op onderlinge privaatrechtelijke verhoudingen, in elk geval verschillend, en niet bepaald door een ideaal eenheidsstreven op sociaal gebied". (blz. 83/4).

Het komt mij voor, dat hier het verschil juist en scherp gesteld is, dat deze formulering de kern van de oorzaak van de divergerende visies raakt. Dit wil geenszins zeggen, dat het rapport geen oog heeft voor de maatschappelijke veranderingen, die zich in de loop van deze eeuw hebben voltrokken, of voor de sociologische fei-

ten. Uitvoerig behandelt het in het eerste deel de verhouding tussen onderneming en werknemers, met het oog waarop men wel de schepping van een uniform "ondernemingsrecht" bepleit. Op dit punt vindt men, in tegenstelling tot de juridische veelvormigheid waarin de onderneming zich voordoet, inderdaad meer gelijkvormigheid. Hierdoor lenen die verhoudingen zich veel meer tot algemene regelingen, zoals de arbeidsovereenkomst, het sociale verzekeringsrecht, kortom, de rechtspositie van de werknemer. Primaire taak van de overheid is het verlenen van rechtsbescherming aan die belangen, waaraan naar de geldende rechtsovertuiging die bescherming toekomt. De regelingen, die zij daartoe in het leven roept, geven de rechtszekerheid zonder welke geen geordende maatschappij kan bestaan. Niet in een apart "ondernemingsrecht" voor een oneindig grote variëteit van ondernemingen, die onderling sterk uiteenlopen en die onmogelijk onder eenzelfde noemer te brengen zijn, maar in een wetgeving, die de rechten en verplichtingen van de aan het verkeer deelnemende factoren afgewogen heeft, moet men de waarborg zoeken voor een "harmonisch afwegen van belangen".

Hier openbaart zich een ander verschil van inzicht, dat vooral tegenover het W. B. S. -rapport tot uiting komt. Het is het beginsel van de rechtstaat, waarin de wet, beter gezegd, het recht prevaleert boven een regeling, die aan bepaalde belangen een privilege toekent of bepaalde groepen een machtspositie verleent. Er is stellig door de groei van vele ondernemingen een economische machtspositie ontstaan, die men, met het oog op een "harmonische ontwikkeling" der maatschappij, nauwkeurig moet volgen. Maar men corrigeert een dergelijke positie niet door daartegenover een andere, ongecontroleerde of niet voldoende gecontroleerde machtspositie te stellen, zoals het socialistische rapport wil doen, en evenmin door de onderneming als een zelfstandige corporatie te zien, die onder haar eigen wetten leeft. De onderneming heeft geen doel in zichzelf, maar zij is slechts zoals het Teldersstichtingsrapport juist opmerkt, een middel, een instrument, dat in de eerste plaats dient om de produktie zo goed mogelijk te richten op de behoeften, die in de maatschappij bestaan.

De "onderneming als gemeenschap" is een term die het rapport terecht zeer voorzichtig hanteert. Die benaming wekt associaties met een samenwerking in organiek verband tot behartiging van gemeenschappelijke, vaak ideële belangen. Typisch bij de onderneming is juist de samenwerking van groepen met specifieke belangen, die soms divergeren (aandeelhouders - bestuur, of werknemers - bestuur) maar waartussen men het juiste en werkzame evenwicht moet vinden. "Institutionalisering" is een begrip waartoe de korporatisten zich beroepen op de leer van Hauriou, die de N. V. kenschetst als "institution", maar dan, zoals het rapport fijntjes opmerkt aan het adres van prof. Van der Ven, als een "affaire, c'est à dire une entreprise de spéculation". Deze insti-

tutionele opvatting omtrent een "entreprise de spéculation" willen de bedoelde hervormers dienstbaar maken aan hun ideële hervormingsplannen.

Het is volkomen verkeerd, vraagstukken van psychologische en algemene aard te willen oplossen door wijzigingen in de juridische constructie van een bepaalde rechtsvorm. Dat is trouwens op het punt van het vennootschapsrecht al gebleken uit de praktijk van de wet van 1928-'29. Deze trachtte, door de aandeelhoudersvergadering als hoogste macht in de N. V. te stellen, de macht van het bestuur aan banden te leggen. In de praktijk is van die opperste macht van de aandeelhoudersvergadering maar weinig overgebleven. overgebleven.

De praktijk is ook hier anders dan de leer. Dit heeft zijn natuurlijke oorzaken: van het ogenblik af waarop de kapitaalverschaffer zijn deelneming gaat voelen als een zuivere belegging, boezemen hem de revenuën het meeste belang in. Zijn stemrecht in de aandeelhoudersvergadering interesseert hem niet, ook al wil de wetgever hem - d. w. z. in zijn collectiviteit - als soeverein zien.

Anderzijds is aan de leiding in de N. V. een grotere zelfstandigheid toegefallen, ook door de ontwikkeling der praktijk, die de scheiding tussen kapitaal en ondernemerschap verder heeft doen uiteenlopen dan enkele decennia geleden nog het geval was.

Weer een typisch verschijnsel, waarop de wetgever van 1928 niet had gerekend: men had toen vooral het oog op het toenmalig nog veel voorkomende verschijnsel, dat grote ondernemerskapitalisten zich kapitaal van het publiek verschafden, maar de macht in de N. V. volledig aan zich wisten te houden. Deze categorie is verdwenen of aan het verdwijnen. Haar plaats is ingenomen door de "managers". Dit is een evolutie, waardoor de feitelijke macht over de produktiemiddelen hoe langer hoe meer komt te liggen bij een categorie "managers", wier positie later door Berle zo typerend met "Power without Property" is aangegeven.

Wij raken hier aan het begrip oligarchie, en het merkwaardige is, dat de oligarchie niet heeft geleid tot nepotisme, de coöptatie niet tot corruptie. De managers-stand is niet gesloten, maar de "sociale mobiliteit" in deze categorie is groot, groter misschien dan in enige andere stand. De studie van dr. P. Vinke over de plaats en herkomst van directeuren en commissarissen wijst dit uit. Dit werk is van socialistische zijde gebruikt ter demonstratie van de hoge beloningen en de cumulatie van functies, waarbij dan voorbij gegaan wordt aan de opmerking, dat de particularistische invloed van familie, religie enz. juist in de open N. V. is doorbroken en ingeperkt, zij het niet geëlimineerd. Vinke maakt een onderscheid tussen beslotenheid van de kring en afgeslotenheid, iets dat men gaarne terzijde laat wanneer men kritiek wil leveren.

Trouwens, men leidt geen groot concern alleen maar met "old boys" of namen. De vroeger bestaande praktijk, dat grote onder-

nemingen graag een lid van de oprichtersfamilie, die zowel in binnen-als buitenland bekendheid genoot, in de directie hielden als een soort "vlagvertoon", lijkt aan het verdwijnen. Van grote ondernemingen wordt vaak gezegd, dat hun weg over lijken gaat. Onder die lijken bevinden zich ook wel die van de "geprivilegerden". In onze zo snel van aspect wisselende maatschappij betekent nepotisme onherroepelijk de ondergang van een bedrijf.

De ontwikkeling, die als de "managerial revolution" wordt aangeduid, is geen bijzonder kenmerk van onze tijd. Steeds zijn er leiders en geleiden geweest. Misschien is dat een uitvloeisel van het kudde-instinct dat ook in de mens schuilt. Het gaat er maar om of deze leiders hun positie danken aan hun bijzondere gaven of aan een privilege. Niemand kan ontkennen, dat in het verleden privileges een zeer grote rol speelden. Het is juist het kenmerk van de democratie, dat zij geen privileges erkent en verantwoordelijkheid eist. Zelfs Plato in zijn Politeia zag de bestuurders als aristocraten van de geest, niet op grond van een privilege. Vertrouwen van de geleiden en verantwoordelijkheid tegenover allen zijn de onmisbare voorwaarden om macht, ook economische macht, duurzaam en met gezag te kunnen uitoefenen.

Raken wij hiermee ook niet de kern van het vraagstuk, dat thans zovelen bezighoudt?

Beziet men het in het licht van het bovenstaande, dan worden de beschouwingen van Burnham, Berle en vele anderen niets dan "sidelights" op aspecten van een oud probleem dat telkens weer in nieuwe vormen verschijnt. En daarom telkens ook nieuwe vormen vraagt om de controle op die macht zo effectief mogelijk te maken.

Het kenmerkende van vele oplossingen is, dat zij voor die controle een nieuwe ongecontroleerde macht naast de bewuste economische macht willen stellen, hetzij die van de staat, hetzij die van een bepaalde groep belanghebbenden. Typisch in dit verband is het streven naar medezeggenschap van de arbeiders in de leiding van de onderneming.

Dit is vooral aan de orde gekomen door de naoorlogse ontwikkeling in de Duitse zware industrie. De Ruhrindustrie was in 1945 zonder leiders; de meesten van hen waren als nazi's of gecompromitteerde meelopers uitgeschakeld, de Britse bezettingsautoriteiten wendden zich om de zaken weer op gang te brengen tot bedrijfsingenieurs, die zich met de arbeiders moesten verstaan. De vertegenwoordigers van het kapitaal en de oude managers waren dus uitgeschakeld. De Britse autoriteiten, onder leiding van de Labourminister voor Duitsland, Hynd, konden socialisatie niet doorvoeren maar moedigden daarom de samenwerking tussen de nieuwe leiders en de arbeiders aan. Als meest typische voorbeeld geldt de Duisburger Kupferhütte, welks kapitaal in handen was van de I. G. Farbenindustrie. Een ingenieur, Dr. Kuss, werd belast met het herstel van de totaal verwoeste fabriek. Hij zegde de arbeiders een deel van de opbrengst toe als aanmoediging voor de herstelwerk-

zaamheden, die natuurlijk geen ruime lonen toelieten. Naast hem nam hij een vertegenwoordiger van de "Arbeiterschaft" in de directie op. Deze methode heeft gewerkt en gold lange tijd als een prototype voor nieuwe verhoudingen in de onderneming.

De aldus in de Ruhrindustrie gegroeide bemoeiing van de arbeiders met de bedrijfsleiding heeft als basis gediend voor het "Mitbestimmungsgesetz" in de steenkool- en staalindustrie van 1951. Kern ervan is de bi-partite (kapitaal en arbeid) samenstelling van de "Aufsichtsrat" met de onzijdige "elfde man". Hoe heeft dit nu in de praktijk gewerkt?

Het Teldersstichting-rapport schenkt uitvoerig aandacht aan die ontwikkeling, in tegenstelling tot het W. B. S. -rapport, dat dit instituut wel prijst, maar de praktijk ervan terzijde laat. De werking is ook voor de voorstanders teleurstellend. In "Open ondernemerschap" wordt een boek geciteerd van een voorstander, Alfred Horné, waarvan de titel, "Der beklagte Sieg", reeds voldoende zegt.

Noch het vertrouwen van de arbeiders in de leiding, noch een ombuiging in het beleid der onderneming, is van de invoering van dit medezeggenschapsrecht of van "Arbeitsdirektoren" het resultaat geweest. Een zojuist verschenen analyse van prof.dr. F. Voigt (Hamburg) "Die Mitbestimmung der Arbeitnehmer" (Uitg. Schriften d. V. f. Sozialpolitik, Berlin, 1962) blijkt dit te bevestigen. Uit de arbeiders zelf kwamen slechts 17% der arbeidsdirecteuren voort, in de "Aufsichtsräte" in de ijzer- en staalindustrie slechts 25%. Spanningen ontstaan wanneer de bedrijfsraden menen dat de arbeidsdirecteur teveel ondernemers-eigenschappen vertoont. Voigts conclusie is, dat de medezeggenschap tot nu toe economisch niet negatief heeft gewerkt, maar een werkelijk bewijs van een positieve invloed kan in deze tijd van ongestoorde economische opbloei niet worden gevonden.

Reeds voor 1951 waren er arbeidersvertegenwoordigers in de raden van toezicht in de staalbedrijven, die toen werden beheerd door trust-maatschappijen, ingesteld door de Britse bezettingsautoriteiten. Van enige spanning tussen de functionerende "kapitaal"-vertegenwoordigers en die van de arbeiders was geen sprake. In 1951, toen het M. B. G. in werking trad, heb ik met een der leden van het hoofdbestuur van de Deutsche Gewerkschaftsbund een lang gesprek gehad over de medezeggenschap. Hij beroemde zich er op, dat in de "Aufsichtsrat" waarvan hij lid was, nooit spanning heerste, dat er zelfs maar eenmaal een hoofdelijke stemming was geweest, over een persoonlijke kwestie, waarbij de voor- en tegenstanders verdeeld waren over beide categorieën van de leden. Op een vraag of de bestuursleden van de D. G. B. nu de plaats gingen innemen van de oude "Ruhrbaronen" met hun tientallen commissariaten, antwoordde hij, dat men voornemens was de arbeidersvertegenwoordigers voornamelijk te recrutereren uit academici, die

o. a. hun opleiding hadden gehad bij het "Wissenschaftliches Institut der Gewerkschaften" te Köln-Braunfeld. Of dit nu de geschiktste mensen zijn om enerzijds de directie met kennis van zaken terzijde te staan, anderzijds het vertrouwen der arbeiders te behouden mag men betwijfelen. De analyse van prof. Voigt wijst erop, dat de werking van het instituut tot nu toe geen merkbare veranderingen heeft gebracht.

De positie van de vakbeweging zou ernstig in het gedrang komen door een ondernemingsgewijze directe of indirecte arbeidsvertegenwoordiging in de bestuursorganen van de onderneming. Een deel van de Nederlandse vakbeweging beseft dit trouwens zelf heel goed, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de in "Open ondernemerschap" geciteerde uitlating van de N. V. V. -functionaris, mr. Hekkelman, dat commissarissen als door het W. B. S. -rapport gewenst, hun functie niet doelmatig zouden kunnen vervullen. Heeft men duidelijker demonstratie nodig van het verzet van "vested interests" tegen een bedreiging van hun machtspositie?

Resumerende meen ik te mogen vaststellen, dat een gedwongen medezeggenschapsregeling ten gunste van de arbeiders het grote gevaar met zich zou brengen, dat een nieuwe, geconcentreerde machtsgroep zich zou kunnen ontwikkelen, die evenmin aan een gewenste controle onderworpen is als de thans zo aangevallen groepen, en waarvan het twijfelachtig is of zij zelfs in haar huidige machtspositie wel gedragen wordt door de arbeiders. Men denke aan de onderzoeken van Goldberg over de "democratie" in de Britse vakverenigingen.

Op de door het W. B. S. -rapport gewenste overheidscommissarissen wil ik hier niet verder ingaan. Het komt mij voor, dat zelfs in socialistische kring hier en daar het onpraktische en onwenselijke van die figuur (men denke aan de morele aansprakelijkheid die de overheid voor het beheer van particuliere bedrijven zou aanvaarden) wordt ingezien.

In het rapport van de Teldersstichting worden de praktische en principiële bezwaren, verbonden aan de instelling van de "commissarissen algemeen belang" uitvoerig geanalyseerd.

Het eerste deel van "Open ondernemerschap", dat zoveel economische, sociologische en psychologische aspecten van de verhouding tussen de onderneming en de daarbij betrokken groepen heeft behandeld, kon in het bovenstaande slechts in grote lijnen worden aangestipt. De behandeling van het eigenlijke vennootschapsrecht volgt in een tweede artikel.

J. van Galen

Parlementaire kroniek

De laatste ronde

Als er een ding is, dat de leden der Staten-Generaal in de Troonrede hebben kunnen beluisteren, dan is het dat het kabinet hen tijdens dit laatste jaar van zijn bestaan hard aan het werk zal houden. Een van de grootste en moeilijkste onderwerpen uit het programma van deze regering, de kinderbijslagwet, is inmiddels de veilige haven van het Staatsblad binnengeloodst; een tweede, de mammoetwet, heeft de zandbanken van de Eerste Kamer nog voor de boeg, maar zal daar helaas wel niet vastlopen. Van de grote en politiek netelige kwesties dobbert alleen de commerciële televisie nog rond. Ik denk bij deze beeldspraak niet aan het station waar muziek in zit, maar aan het ontwerp van staatssecretaris Scholten. Het kabinet is van plan, deze zaak nog voor het einde van dit zittingsjaar af te doen. Geruchten dat er een Stichting "Vrienden van Ynso" in de maak is, kan ik op goed gezag ontkennen.

Technisch moeilijke ontwerpen, waaraan nog hard geploeterd zal moeten worden, zijn er intussen genoeg: de verdere herziening van het B.W., de wet Beroep Administratieve Beschikkingen, de Ziekendwetswet, de herziening van de belastingwetgeving - om er maar enkele te noemen. De ruimere (maar nog altijd niet erg realistische) schadeloosstelling aan de zuidzijde van het Binnenhof zal werkelijk wel verdiend worden.

Het is te waarderen, dat de Troonrede aan de andere kant geen spectaculaire projecten bevat, waarvan de uitvoering noodzakelijkerwijs aan de volgende equipe zou moeten worden overgelaten. Dat is wel eens anders geweest in een vierde jaar. In het bijzonder getuigt het van staatsmanschap, dat de aanhoudende ernst van de loonsituatie duidelijk is onderstreept. Het tegendeel dus van de "verkiezingsloonde" waarmee het kabinet Drees ons een jaar of zes geleden op de valreep verraste. Minder applaus voor het feit

dat de regering blijkens de Troonrede aan de S. E. R. advies zal vragen over de begrenzing van de loonkostenstijging in 1963. Afgezien van het feit dat ook deze regering over het algemeen veel te adviesvragerig aan de S. E. R. is - en dan nog wel op het punt van de prioriteitenbepaling, wat nu juist bij uitstek een kwestie van regeren is - (zie elders in de Troonrede), wordt dat advies over de lonen in 1963 dan toch wel heel laat gevraagd. Het kan de regering niet ontgaan zijn, dat de grote toonaangevers in de metaalindustrie zich al volledig geharnast hebben voor het toernooi om de volgende ronde.

Zeer te waarderen is het ook, dat de regering niet in wrok omziet naar de kwestie Nieuw-Guinea, maar in tegendeel de blik duidelijk naar de toekomst gericht houdt. Wij zullen als land overigens meer moeten doen dan "geheel open" staan voor een verbetering van de verhouding met Indonesië. Wij zullen daar ook zelf iets aan moeten doen. Maar het zou niet fair zijn, die erkenning in deze Troonrede te verwachten. De bewuste zin zal al moeilijk genoeg uit de betreffende pen gevloeid zijn.

De blote vermelding van "de vele goede betrekkingen" met Suriname en de Antillen is hetzij naïef, hetzij een tikje hypocrietisch. Dat er in Suriname een niet onaanzienlijke stroming bestaat onder verantwoordelijke mensen, die naar een herziening van het Statuut streven, weet iedere krantenlezer. Een vermelding van het voornemen van de regering om met de andere landen van het koninkrijk over een reëlere vorm van samenwerking te gaan spreken, of iets dergelijks, zou op haar plaats zijn geweest.

Bepaald ongelukkig stemt, bij iets nadere beschouwing, de begroting van defensie. "De noodzaak voor het Westen, om een krachtige staat van militaire verdediging te handhaven en zich daarvoor aanzienlijke offers te ge-

troosten", zoals het in de Troonrede wordt uitgedrukt, wordt vrijwel algemeen aanvaard. Maar wat zien wij in de defensiebegroting voor 1963? Dat de exploitatie met ongeveer f 60 m. toeneemt, terwijl de investeringen (waar de wapenaanschaf een zeer belangrijk deel van vormt) met circa f 45 m., of ongeveer 10%, dalen. Met andere woorden, door het oplopen van de exploitatiekosten moet de bezuiniging worden gevonden in de investeringen. Dat is, zacht gezegd, geen gezonde bedrijfsvoering. Het is het noodlot van de militaire mentaliteit dat zij meestal conservatief of revolutionair (of beide) is en zelden gewoon bij de tijd. De Staten-Generaal hebben hier een reële gelegenheid om een departement, dat inderdaad bij zijn bedrijfsvoering in tenminste een opzicht ruim een eeuw achter is, tot vergroting van zijn administratieve efficiency te dwingen.

Ik hoop dat het niet te oneerbiedig is, maar een paar verspreide passages hebben mij, toen niemand keek, een bescheiden proest ontlokt. Wat moeten wij ons bijvoorbeeld precies voorstellen bij een alinea als: "De snelle ontwikkeling op velerlei gebied brengt in onze samenleving ingrijpende verande-

ringen teweeg. De regering tracht waar nodig aanpassing in het persoonlijk en gemeenschapsleven te bevorderen"? Aanpassing van wat? En aan wat? En hoe?

De onderwijsparagraaf ademt de - op zichzelf wel begrijpelijke - volwaanheid van een minister, die zich na een uitzonderlijk moeizame tocht - bijna - gearriveerd weet. "Na mij de zondvloed" zou een aardige tussenkop voor dit deel van de Troonrede zijn geweest. Maar minister Cals zal straks zelf al een paraplu nodig hebben - ook binnenshuis. Zelfs Romeo's roos, dat veelzeggende zinnebeeld van politieke troonsopvolging, zal hem niet tegen alle buien kunnen beschermen.

Mogen wij ook weten welke "resultaten (-) van het ruimteonderzoek" voor "de versterking van onze economische structuur een welkome bijdrage" zullen zijn? Is ons al die jaren een Hollandse Spoetnik verheimelijkt? Of klonk het alleen maar zo mooi, bij al dat aardgas en dat kernenergieonderzoek?

Maar dat is raketten op laag water zoeken. Al met al is de laatste Troonrede van het (eerste?) kabinet De Quay een serieus en verstandig stuk. Een groter compliment kan ik in Nederlandse termen niet bedenken.

M. v. T.

Lintjes-regen en nog wat

"Het kost zo weinig en geeft zo veel plezier", zei Napoleon. Tenminste, men beweert dat Napoleon dat gezegd heeft toen hij ridderorders ging uitdelen. Het verlenen van onderscheidingstekens is het traditionele middel van koningen geweest om personen voor zich te winnen, of om waardering voor bepaalde onderdanen te tonen. Sedert de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid voor de daden des konings, is de bewegingsvrijheid des konings ook op dit gebied sterk ingeperkt en zijn het de ministers, die in feite het beleid bepalen. Wijkennen in Nederland talloze soorten "lintjes", militaire en civiele. Het meest roemruchte lintje is de Militaire Willems-Orde voor moed, beleid en trouw. Het wordt zelden verleend, want er moeten bijzondere, individuele prestaties voor geleverd zijn. Die prestaties worden secuur onderzocht en de commissie van onderzoek gaat niet over één nacht ijs. Juist omdat deze ridderorde zo spaarzaam wordt verleend, heeft zij onderscheidende waarde. Wanneer men een militair ziet met een hele "fruit sla" op zijn borst, dan zijn dat meestal geen lintjes behorend bij een ridder-orde, maar dan zijn dat onderscheidingstekens in verband met deelname aan collectieve acties. Men heeft bijvoorbeeld twee jaar in Indonesië vertoefd, toen daar een feitelijke oorlogstoestand heerste. Men krijgt het lintje, ongeacht speciale, individuele prestaties. De waarde is dienovereenkomstig.

De civiele lintjes die bij ons onder de ministeriële verantwoordelijkheid vallen, betreffen de orde van Oranje-Nassau en de orde van de Nederlandse Leeuw. De "Leeuw" geldt voor hoger dan "Oranje Nassau". Waarom? Omdat de Leeuw minder verleend wordt. Ook hier geldt weer, dat het aanzien stijgt, naarmate er minder van zijn.

Om willekeur bij de verlening van lintjes enigszins tegen te gaan, zijn er normen opgesteld. 25 Jaar voorzitter van dit, of tien jaar lid van dat, of vijftig jaar dienst als trouwe dienstbode is ten minste vereist. Verder zijn er maxima: elke minister is beperkt in het totaal aantal lintjes dat hij per jaar mag geven. Daarom kan er nog wel hier of daar in Nederland een voorzitter rondlopen die geen textielvulling in zijn knoopsgat heeft, en er toch voor in aanmerking kwam. Hij zal misschien mokken en zich afvragen, waarom hij niets kreeg, en een ander wel. Het is natuurlijk zo, dat elk lintje één man verblijdt, maar tien anderen geel van afgunst maakt. De objectiviteit bij de lintjes-regen maakt, dat men in bijeenkomsten met oude, in regeringsdienst vergrijsde hoge ambtenaren uitsluitend gedecoreerden tegenkomt. Hun verdienste ligt in brave, voorzichti-

ge dienstvervulling gedurende het vereiste aantal jaren. Wie dan géén lintje heeft, valt óp. Het onderscheidend vermogen van het lintje is onder nul geraakt. Het is niet de bijzondere verdienstelijkheid die "koninklijk" wordt onderscheiden, maar de langdurige vervulling van een prominent ambt.

De civiele lintjes-regen stroomt zo overvloedig, dat er alle aanleiding bestaat, het decoratie-beleid op de helling te nemen en grondig te herzien. Men zou zich daarbij onder andere kunnen afvragen, of met het systeem van civiele lintjes maar niet gebroken moet worden. Civiele lintjes speculeren op de ijdelheid. Moet van overheidswege die menselijke zwakheid worden gestimuleerd? Of ligt het meer op de weg van de overheid, om het karakter der burgers te sterken in plaats van te bederven?

De lintjes suggereren een meer-waardigheid van sommige burgers boven andere. In een samenleving, waarin men ernst wil maken met de principiële gelijkheid van elke burger, moeten ongelijkheden, die niet voortvloeien uit de natuurlijke differentiatie, vermeden worden. Koninklijke onderscheidingen zijn een zwakke nagalm van het feodale tijdperk; in een burgerlijke samenleving behoren alleen de ongelijkheden te worden aanvaard die uit kwaliteit en nut voor anderen voortvloeien. In Europa is er maar één land, waar sinds onheuglijke tijden een echte burger-democratie heerst: Zwitserland. Dat is tevens het land, waar ridderorden onbekend zijn. En niemand zal kunnen beweren, dat het openbare leven er minder goed functioneert dan bij ons. Het kân dus zonder. Het is moreel beter, om het zonder te doen. Waarom dan nog langer aan die lintjes vasthouden?

Civis batavus

IN VOLGENDE NUMMERS VAN LIBERAAL REVEIL:

De nieuwe ziekenfondswet

KLM - Drie jaar proefdraaien

Toneel in Nederland

Radio Veronica

150 jaar onafhankelijkheid

Openbare commissievergaderingen

Vrije grondprijzen?

Liberaal reveil

KLM - Drie jaar proefdraaien

Prijsbeheersing van landbouwgronden - Dr. E. Nordlohne

Algemene Bijstandswet:

Van gunst tot rechtsplicht - Prof. mr. C.W. de Vries

Wedloop van twee departementen om een sluitstuk

Modern Vennootschapsrecht - Mr. J. van Galen

6e jaargang nr. 2 - december 1962

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	* Drs. L. D. Oosterveld
Mr. F. Bordewijk	Prof. mr. P. J. Oud
J. C. Corver	Prof. mr. C. H. F. Polak
Drs. P. Delfos	Drs. A. A. C. Reedijk
Mr. G. C. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. K. van Dijk	Prof. mr. dr. M. Rooij
Dr. J. N. van den Ende	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Franssen
Mr. W. H. Fockema Andreae	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
H. H. Jacobse	Mr. A. Stempels
* Th. H. Joekes	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	van Haften
Prof. S. Korteweg	Drs. A. Szász
Prof. dr. J. Kymmell	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Drs. R. H. Neuberg	H. J. L. Vonhoff
* Dr. E. Nordlohne	* H. Vrind
Ir. L. G. Oldenbanning	Ir. F. Wagenmaker
Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studen-
tenabonnement: f 9,50 per jaar; losse num-
mers f 2,45.

Het gaat niet goed met "onze" KLM. De maatschappij heeft ongeveer 2000 mensen moeten ontslaan, in het kader van een reorganisatie, die een totale bruto bezuiniging van f 45 miljoen heeft opgeleverd. Intussen hebben deskundige outsiders zich afgevraagd, waarom die kosten-bezuinigingscampagne eigenlijk niet al jaren geleden was uitgevoerd.

De afgelopen weken hebben opnieuw teleurstellende berichten gebracht; door het wegvallen van het vervoer tussen Nederland en Biak zal de maatschappij ongeveer f 25 miljoen aan inkomsten moeten derven. Anderzijds moeten wij ons ernstig afvragen of het verstandig zou zijn om uit de berichten, waarmee de heer Van der Beugel uit het Verre Oosten terugkwam, hoge verwachtingen te destilleren over de perspectieven voor een nieuwe luchtverbinding tussen Nederland en Indonesië.

Dergelijke vragen over het beleid en de vooruitzichten van de KLM, mag iedere Nederlander stellen. Ons aller overheid is de KLM kort geleden te hulp gekomen met garanties ten bedrage van f 375 miljoen. Zij heeft dat gedaan en als grootste aandeelhouder, en als overheid - in beide opzichten dus uit ons aller naam.

Op zichzelf was die hulp-actie onvermijdelijk. De KLM kon na het slechte jaar 1961 met name niet meer voldoen aan de voorwaarden, waarop zij eerder in de Verenigde Staten een grote banklening had opgenomen, zodat die lening moest worden afgelost met geld, dat de maatschappij inmiddels (althans ten dele) bij Nederlandse banken heeft opgenomen, onder garantie van de overheid. Zelfs al behoeft de overheidsgarantie niet te betekenen, dat de Staat zelf met contanten gaat bijspringen, de overheid heeft er wel duidelijk

meedoen blijken dat zij, uit ons aller naam, verantwoordelijkheid aanvaardt voor de financiële positie van de KLM.

Drie jaar bijstand

Om twee redenen kunnen wij daar voorlopig wel vrede mee hebben. De eerste is, dat het bijna alle grote internationale luchtvaartmaatschappijen slecht gaat, en wel door oorzaken, die grotendeels buiten de macht van de individuele maatschappijen liggen, terwijl de toekomst er niet zo somber uitziet. De tweede is, dat de overheidsbijstand aan de KLM duidelijk aan een termijn gebonden is. De wet, die de garantie regelt, heeft een looptijd van 3 jaar, en het is niet de bedoeling haar te verlengen.

Drie jaar heeft de KLM dus de tijd om haar levensvatbaarheid in de wereld van nu te bewijzen. Slaagt zij daar niet in, dan zal zij òf moeten verdwijnen, òf op een andere voet moeten worden voortgezet. Het criterium dat de doorslag zal moeten geven is de rentabiliteit van het geïnvesteerde vermogen over een periode van jaren.

Als dit criterium, zo gesteld, wat cru aandoet, dan is dat met opzet gedaan. Vele Nederlanders zijn zo doordrongen geraakt van een soort KLM-mystiek, dat zij neigen te vergeten dat ook de KLM per slot een onderneming is, die renderen moet als zij niet wil tenondergaan. "Onze" KLM, de Pelikaan, de Uiver, Plesman - de meesten van ons voelen bij het horen van zulke namen nog wel een min of meer nostalgische snaar meetrillen, en daar behoeven wij ons niet voor te schamen. De KLM heeft in haar ruim 40 jaren veel gepresteerd.

Omgekeerd zijn het werkelijk niet alleen chauvinisten die zich boos maken als de Verenigde Staten landingsrechten weigeren aan de KLM, die wel aan andere buitenlandse maatschappijen worden verleend. Ook wij kunnen ons daaraan ergeren. Dit is dan ook allerminst een pleidooi om de strijd voor dergelijke landingsrechten maar op te geven.

Is het fijn een KLM te hebben?

Wel is dit artikel bedoeld als een vriendelijke waarschuwing. Het wijdverbreide gevoel "dat het zo fijn is een KLM te hebben" is een luxe, die wij ons als gemeenschap niet kunnen veroorloven, als de KLM op langere termijn onrendabel zou blijken te zijn geworden. Er wordt in verband met die rentabiliteit in bepaalde KLM-kringen nogal eens geschermd met het begrip "imponderabilia". Dit slaat dan op bepaalde inkomsten en andere geldelijke voordelen, die weliswaar niet aan de KLM toevloeien, maar waar andere Nederlandse ondernemingen en instanties toch wel zoveel profijt van zouden hebben, dat zij tegen een vergelijkbaar netto-verlies bij de KLM zouden opwegen.

Wij geloven eerlijk gezegd niet zo erg aan die "imponderabilia"-

theorie, al was het maar omdat zij van de veronderstelling uitgaat, dat bijvoorbeeld een Amerikaanse toerist, die niet door de KLM naar Amsterdam wordt gebracht, eigenlijk geen andere vervoermiddelen naar ons land zou kunnen vinden, en dus zijn voor Nederland bestemde toeristendollars in Parijs of Frankfort zou uitgeven. Het belang, voor de Nederlandse zakenwereld en voor onze gehele gemeenschap, van goede luchtverbindingen naar en van Amsterdam is evident, maar daar kan één bepaalde luchtvaartmaatschappij geen uitzonderingspositie aan ontleen. De KLM is een internationale vervoermaatschappij als een andere, en verkeert als zodanig in een zelfde soort positie als bijvoorbeeld de Holland-Amerika Lijn. Ook van de KLM mogen wij dus eisen, dat haar begroting alleen op basis van ponderabilia sluit. De imponderabilia zijn dan altijd meegenomen.

Twee oplossingen

Kijkend naar de periode nã de huidige drie jaren van "proefdraaien" zien wij in wezen maar twee oplossingen:

1. De KLM gaat op, of is dan al opgegaan, samen met de Air France, de Lufthansa, de Sabena, Alitalia en misschien nog andere, in een levensvatbare Airunion, misschien - wij hopen het - met behoud van een zekere mate van identiteit.

2. De KLM laat de gedachte varen dat zij als onafhankelijke onderneming nog een grote internationale luchtvaartmaatschappij met een wereldnetkan zijn, concentreert zich op een zo groot mogelijk

Aan de abonnees,

De abonnees, die per giro wensen te betalen, kunnen voor 15 december het abonnementsgeld overmaken op postrekening 14 51 92 t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, 's Gravenhage. Graag met de vermelding: abonnementsgeld Liberaal Reveil. Na deze datum zal U een kwitantie worden aangeboden.

De Uitgevers

maar bescheidener net van rendabele lijnen, en handhaaft zich op langere termijn als een kleiner maar winstgevend bedrijf. Zoals ook de Swissair, minder dan half zo groot als de KLM nu, zich goed kan handhaven, dankzij een politiek van degelijke eenvoud, een zeer schrandere beleid bij het aankopen van vliegtuigen, en een straffe hand bij het laaghouden van kosten.

Operatie bluff

Wil de KLM zich alsnog in de Europese Airunion een redelijke positie veroveren, dan zal zij uiteraard niet nu op voorhand zichzelf al mogen kortwieken. Zij zou daarmee haar toekomstige onderhandelingspositie onnodig verzwakken. In zoverre is het dus heel wel mogelijk dat de KLM een soort periode van bluff ingaat: neemt zij te spoedig gas terug, dan vliegt zij de Airunion op een te laag niveau binnen, en moet daar genoeg nemen met een positie, kleiner dan haar op grond van de huidige positie werkelijk toekomt; blijft zij daarentegen te lang (boven haar krachten) op het huidige niveau doorvliegen, en komt de aansluiting met de Airunion niet tijdig tot stand, dan zou zij nog veel lelijker terecht kunnen komen.

Wij wensen in alle oprechtheid de KLM in de komende jaren, die bijzonder moeilijke beleidsbeslissingen zullen vergen, een behouden vlucht toe, want ook ons laat het wel en wee van De Vliegende Hollander bepaald niet onverschillig.

Spel der vergissingen

De laatste week van oktober heeft de ontknoping gebracht van het meest geruchtmakende Spel der Vergissingen dat na Shakespeare ooit in Nederland is geschreven en opgevoerd. Auteurs en spelers waren dezelfde personen:

- een minister van defensie,
- een hoofdadministrateur,
- een referendaris,
- een technisch hoofdambtenaar 1e klasse.

Als het doek opgaat, is het de avond van de 7e november 1961. De technische hoofdambtenaar 1e klasse - in wie de toeschouwers een zekere Van der Putten herkennen - heeft zojuist opdracht van de minister ontvangen, namen te noemen van officieren die zich in het voormalige Nederlands-Indië aan collaboratie en/of fraude hebben schuldig gemaakt.

Die beschuldiging heeft Van der Putten namelijk geuit.

Heeft hij daarbij ook gesteld dat deze officieren thans nog in krijgsdienst zijn? Ziedaar de kern van het afschuwelijke dilemma, waar het hele verdere drama zich om afspeelt. Want in dat geval zouden deze officieren hiërarchisch staan onder het gezag van de

minister, die daardoor tot ingrijpen bevoegd en genoopt zou zijn.

In een "flash-back" zien wij de twee hogere ambtenaren in opdracht van de minister op 6 november 1961 aan Van der Putten een soort verhoor afnemen. Het proces-verbaal daarvan wordt de toeschouwers niet onthouden.

Er staat (vergissing no. 1) niets in over het feit dat Van der Putten's verklaringen officieren betreffen, die thans nog in krijgsmacht zijn. In één van de meest aangrijpende - zij het ook slechtst gespeelde - scènes van het stuk gelast de minister vervolgens (vergissing no. 2) op 10 november aan de beide verhoorders, het proces-verbaal alsnog in dier voege aan te vullen, dat zulks er wèl in staat. Maar de hierboven vermelde opdracht aan Van der Putten was (vergissing no. 3) reeds op 7 november conform dit later gewijzigde proces-verbaal geformuleerd! Door Van der Putten wordt deze formulering overigens geaccepteerd.

In de volgende acte zien wij Van der Putten zitten te schrijven aan een lijvig memorandum, waarmede hij aan de opdracht van de minister poogt te voldoen. Poogt ... want hij slaagt daarin slechts zeer ten dele. Het wordt (vergissing no. 4) een slecht gesteld, ietwat rancuneus stuk. De door hem daarin genoemde officieren - eerst veel later zal Van der Putten dat erkennen - zijn op het moment niet meer in krijgsmacht. De minister concludeert dat Van der Putten aan de opdracht niet heeft voldaan.

Eind november 1961 wordt Van der Putten deswege ontslagen; hij gaat daartegen in beroep; nietigverklaring volgt; nu gaat de minister in hoger beroep; andermaal nietigverklaring; de minister trekt dus aan het kortste eind.

* * *

Louter vergissingen? of meer en erger? Naar wij vrezen, het laatste. Om te beginnen Van der Putten zelf. In persoonlijke ontmoetingen, die wij met hem hebben gehad, hebben wij hem leren kennen als iemand, die van zijn gelijk oprecht en heilig overtuigd is. Maar of dat hem nu juist de meest geschikte man doet zijn om als kruisvaarder op te treden voor wat hij als recht ziet?

In het na-oorlogse Nederlands-Indië zijn, gelijk overal elders, allerlei ernstige ongerechtigheden voorgevallen. Dat was begrijpelijk. Oorlog en onrecht zijn nu eenmaal synoniem. Was hetgeen daarginds bedreven is uitzonderlijk? Het memorandum vermag die indruk nauwelijks te wekken. Integendeel, zelfs aan het feit dat een met name genoemd officier met zijn secretaresse naar bed ging wordt aandacht besteed. Spijkers op laag water.

De bedoelingen van Van der Putten zijn naar onze indruk bonafide. Maar hij is te zeer een gedrevene om daaraan de juiste uitwerking te kunnen geven. Dan de hoofdadministrateur en de referendaris. Voor ons zijn zij de ridders van de droevige figuur. Aan de kernvraag gingen zij in het proces-verbaal doodgemoedereerd voorbij.

Door de minister op hun feilen gewezen, hebben zij zich geleend voor de van hen gevraagde hand- en spandiensten en het proces-verbaal volgens de wensen van de minister gewijzigd en aangevuld. De aanvankelijke weglating moge een vergissing zijn geweest, het herstel daarvan - buiten voorkennis van Van der Putten - verdient een andere kwalificatie, die wij gevoeglijk aan de lezer overlaten. Tenslotte dan de minister. Hoe wij over zijn optreden denken, behoeft na het bovenstaande geen verdere toelichting. Eén van zijn oud-collega's heeft ons eens gezegd: wat ik van de heer Visser niet begrijp, is dat hij een geschil met een van zijn ambtenaren zó onhandig heeft weten op te blazen tot een persoonlijke aangelegenheid van de minister, dat zijn zetel eronder wankelt. Iets wat velen zich zullen hebben afgevraagd. Achteraf de minister zelf wellicht ook.

* * *

Zo is dan over dit Spel der Vergissingen het doek gevallen. Maar op zijn minst nog vier andere "zaken-Van der Putten" wachten op hun ontknoping. Wat ons betreft is dat meer dan welletjes. Wij hebben er schoon genoeg van.

Burger in de boot

Hoewel zijn tijd nog lang niet gekomen scheen, naar de mens gesproken althans, heeft mr. Burger afscheid genomen als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid. Ter herinnering aan deze werkzaamheid ontving hij een geschenk, een zeilboot.

Het is interessant te weten door wie deze zeilboot is geschonken. Het zijn nl. de directie van de N.V. De Arbeiderspers, het Verbondsbestuur van het NVV, de directie van de Centrale Arbeiders Verzekeringsbank, de Eerste- en de Tweede-Kamerfracties en het bestuur van de Partij van de Arbeid. Dat belooft, zouden we willen zeggen, een mooie boot te worden, want er zitten onder de schenkers minstens drie financieel heel krachtige instellingen. Dat de directie van de N.V. De Arbeiderspers voor het geschenk in de zak heeft getast kunnen we ons met enige goede wil nog wel voorstellen. Immers, de heer Burger heeft als fractievoorzitter in de Tweede Kamer voor heel wat vuurwerk gezorgd en hierin zat prachtige kopij voor de courant, zij het niet altijd voor het Vrije Volk, het orgaan van de Partij.

Het verband tussen de heer Burger als fractievoorzitter in de Tweede Kamer en de directie van de Centrale Arbeiders Verzeke-

ringsbank ontgaat ons echter. Is het verantwoord, dat die Bank uit de opbrengst der premies een bedrag afzondert voor een geschenk aan een politicus? Volgens de statuten van de Bank kunnen uit de winst schenkingen worden gedaan aan socialistische instellingen. Dat de heer Burger socialistisch is, staat buiten kijf. Maar is hij een instelling?

Wat is eigenlijk de betekenis van het feit, dat het verbondsbestuur van het NVV aan het geschenk bijdraagt. Waarom moet het NVV betalen aan het afscheidsgeschenk van een man, die een functie in de Tweede Kamer bekleedt en als zodanig toch onafhankelijk van het NVV behoort te staan. Welke zijn de bewezen diensten? Er blijkt overigens uit hoe sterk de band van het NVV met de Partij van de Arbeid is, hoewel het NVV er altijd op wijst dat het wel socialistisch is, maar verder los van de partij.

Natuurlijk, men doet graag mee aan het geschenk voor een vriend, maar in de politiek heeft het geven van geschenken nu eenmaal een diepere betekenis. Hoe denken de leden van het NVV die niet socialistisch zijn daarover?

Ministersgalerij

In de hal van zijn ministerie heeft mr. Cals de "Ahnengalerie" der naoorlogse ministers van O.K. en W. onthuld. Het zijn de portretten van de ministers Van der Leeuw, Gielen en Rutten.

Wij vragen ons af, of een dergelijke portrettengalerij - zeker op den duur - niet enigszins vreemde gevolgen kan hebben. Wij kunnen ons namelijk niet voorstellen, dat er voldoende reden is om op kosten van de rijksoverheid portretten van ministers te laten vervaardigen en deze op een departement ten toon te stellen. Als het voor één departement geschiedt waarom dan niet voor alle? Als het voor de ministers geschiedt waarom dan niet voor de staatssecretarissen. Moeten alle ministers geportretteerd worden, de goede en de slechte, (dit uiteraard alleen maar bedoeld in staatkundige zin), de mooie en de lelijke, de lang- en de kortverbanders? Is het passend, een minister reeds bij zijn leven op te hangen - dit uiteraard bedoeld in figuurlijke zin - zodat hij er al hangt als hij in een later stadium weer in de voornaamste kamer van het departement gaat zetelen?

Wij hebben trouwens de indruk, dat het bij dit portretteren eigenlijk helemaal niet om de ministers te doen is. Het departement zoekt naar mogelijkheden om opdrachten aan beeldende kunstenaars te verstrekken, en in dit verband is het oog van de huidige minister op drie zijner voorgangers gevallen. Is het om de opdrachten aan de kunstenaars te doen, dan had de minister evengoed andere personen kunnen uitnodigen (bijvoorbeeld de kamerbewaarders) om mo-

del te gaan zitten. Wordt het nu ter bewaring van het juiste staatkundige evenwicht niet noodzakelijk, dat ook Kamerleden, te beginnen bij de voorzitter, ondervoorzitters en fractievoorzitters, geportretteerd worden?

En dan een heel belangrijk punt: laat men er toch vooral voor zorgen, dat de bestaande politieke kleuren naar evenredigheid in de ministersgalerijen worden opgenomen! Wij vrezen zelfs, dat er op den duur een zekere verplichting zal komen om tot poseren bereid te zijn. Standaard-vraag bij de kabinetsformatie: kunt u eigenlijk wel goed stilzitten?

Prijsbeheersing van landbouwgronden

De wet op de vervreemding van landbouwgronden vervalt op 1 januari 1963. Met "vervreemding" wordt bedoeld overdracht van eigendom of vestiging (respectievelijk overdracht) van een zakelijk recht. In de wet zijn regelingen vervat voor prijsbeheersing van landbouwgronden en voor het tegengaan van versnippering van land. Tenslotte is ook het voorkeursrecht van de pachter geregeld om de grond die hij bewerkt, te kopen, als de eigenaar die grond wil verkopen. De regering wil het voorkeursrecht van de pachter handhaven en stelt voor, in de Pachtwet een nieuwe paragraaf op te nemen, waarin dat voorkeursrecht vastgelegd wordt.

Maar van de beheersing van de koopprijzen van landbouwgronden wil de regering af. En wel heel eenvoudig, door de wet vervreemding landbouwgronden op 1 januari 1963 te laten aflopen. De Tweede Kamer was het daarmee eens, nadat een initiatief-voorstel van de heer Vondeling (PvdA) om de wet tot 1 januari 1968 te laten voortduren was verworpen met 83 tegen 61 stemmen. De liberale fractie stemde verdeeld. De heren Zegering Hadders, Ritmeester en Den Hartog voelden wél voor verlenging van de prijsbeheersing, maar de heren Oud, Van Dijk, Couzy, en anderen deelden de mening van de regering. In de Eerste Kamer kwam dit onderwerp aan de orde nadat dit nummer naar de drukker ging.

De grote vraag is, wat er met de grondprijzen gaat gebeuren, als de prijsbeheersing wordt opgeheven. De regering meent, dat de opwaartse druk op het grondprijspeil voortdurend sterk in betekenis afneemt. De Sociaal-Economische Raad vreest daarentegen een on-

Van de redactie

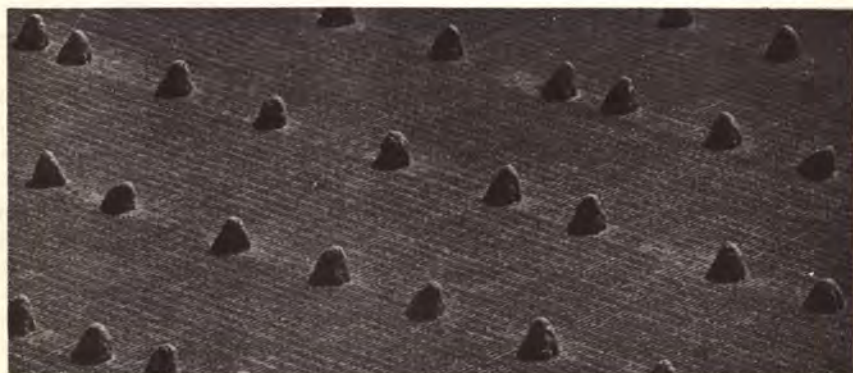
De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

verantwoorde stijging van het prijsniveau. De S.E.R. wijst bovendien op het halfslachtige in het beleid van de regering, die wel de grondprijs wil vrijlaten, maar de pachtprijs niet. Een stijging van het grondprijsspeil, bij handhaving van de pachtprijsbeheersing, zal een verschuiving bij het grondgebruik te zien geven, van de pachtverhouding in de richting van exploitatie door de eigenaar. Dit betekent, dat de financiering van grond, gebouwen en bedrijfsmiddelen steeds meer in één hand zal smaken, hetgeen kan leiden tot minder goede bedrijfsuitoefening (door gebrek aan bedrijfskapitaal) of tot grotere hypotheekschulden. Een dergelijke ontwikkeling gaat ten nadele van vele niet-kapitaalkrachtige pachters, die geen soelaas vinden in het voorkeursrecht, zodat zij hun land zullen moeten verlaten.

Ik geloof, dat de S.E.R. het bij het rechte eind heeft. Grond is niet, als een fabrieksartikel, bij toenemende vraag naar believen aan te maken. Gezien de snelle groei van de bevolking, de toenemende verstedelijking, de voortdurende drang naar vergroting van de boerderijen, is een forse prijsverhoging van de grond te verwachten. Speculatie in grond ligt voor de hand. Niemand is daarmee gebaat, behalve de speculant zelf en de fiscus (registratierechten!).

Wil men om allerlei redenen een boerenstand in ons land handhaven, dan mag hij niet worden blootgesteld aan grondspeculaties. Het in stand houden van een boerenstand heeft iets kunstmatigs, als men let op de veel grotere perspectieven, die de nijverheid biedt, zeker in een Euromarkt. Maar als men gekozen heeft vóór een boerenstand, laat het dan ook een boerenstand zijn, die grond kan verwerven tegen prijzen, die met de toegestane pacht overeenkomen. Wat mij betreft had de Wet vervreemding landbouwgronden beter nog een jaar of vijf kunnen worden verlengd. Daarna zou men de gehele aangelegenheid opnieuw hebben kunnen bekijken en de samenhang tussen grondprijs en pachtprijs eens wat ernstiger kunnen onderzoeken, dan nu geschied is.

Dr. E. Nordlohne.

Overheveling

In een commentaar op de Troonrede heeft de voorzitter van het NVV, de heer Roemers, onder meer gezegd: de vraag dringt zich echter steeds meer op, of wij onbeperkt kunnen doorgaan met het financieren van de uitbreiding der sociale voorzieningen door middel van een premieheffing op inkomens tot een bepaalde grens. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van financiering uit de algemene middelen. Hierbij worden de rijken zwaarder en de armen minder belast, aldus de heer Roemers.

Het leek hem, dat deze financieringsvraag niet buiten beschouwing kon blijven bij de vraag, welke sociale voorzieningen prioriteit hebben.

Het wil ons voorkomen, dat aan de financiering van de sociale verzekering van werknemers uit de algemene middelen ernstige bezwaren kleven.

Een "technisch" bezwaar lijkt ons, dat de arbeidskosten die per onderneming en/of bedrijfstak betaald moeten worden voor de produktie versluierd worden. De rechten en plichten van de sociale verzekering behoren tot de (secundaire) arbeidsvoorwaarden van de werknemer. Gaat men nu deze verzekeringen niet langer uit de brutowinsten van het bedrijfsleven financieren, dan krijgt men een onjuist beeld van de kosten van de arbeid. In feite krijgt men dan, nationaal gezien, te maken met schijnwinsten, met het gevaar dat men loons- en dividendverhogingen gaat vaststellen, denkend dat er meer winst wordt gemaakt, hoewel dat in werkelijkheid niet het geval is.

Een bezwaar van andere orde is, dat door financiering uit de algemene middelen anderen moeten betalen voor de sociale verzekering van de werknemers, die daaronder vallen. Die "anderen" zijn werkelijk niet alleen "de rijken". De tegenstelling, die de voorzitter van het NVV oproept, heeft alleen propagandistische waarde. Aan de andere kant zijn de werknemers van tegenwoordig ook niet meer "de armen" van vroeger. Wanneer dat wel zo was, zou er een ernstig verwijt in schuilen aan hen, die in hoofdzaak verantwoordelijk zijn voor het naoorlogse sociale beleid. Dus een verwijt aan het NVV dat in ruime mate de gelegenheid heeft gehad om mee te beslissen.

!!*!*!*!*!*!*!*!*!*!*!

De Algemene Bijstandswet

van gunst tot rechtsplicht

De redactie van Liberaal Reveil heeft prof. mr. C.W. de Vries, voorzitter van de Commissie Vervanging Armenwet van de V. V. D., gevraagd in het kort zijn reacties te willen geven op de indiening van de Algemene Bijstandswet.

Ter vermindering van ieder misverstand vermelden wij hier nog eens nadrukkelijk bij, dat het artikel "Algemene Bijstandswet, wedloop van twee departementen om een sluitstuk", waarin de kwestie in een ander verband wordt gezien, geschreven is door de redactie van Liberaal Reveil.

Prof. De Vries schrijft dan:

1

Wanneer de Algemene Bijstandswet zal zijn tot stand gekomen is de lange weg van gunst tot rechtsplicht afgelegd.

Uit de gehele geschiedenis der negentiende eeuwse wetgeving tot regeling van het armbestuur is telkens te concluderen, dat het verlenen van een armenzorg-gave een gunst is.

Om slechts een voorbeeld te noemen, kan art. 29 derde lid der Armenwet 1912 worden gekozen.

Hierin staat geschreven: „Indien blijkt dat de aanvrager door de hulp der instelling niet uit den toestand van armlastigheid kan worden opgeheven, mag de te verstrekken ondersteuning (die immers maar een gunst is) de grens van het voor het levensonderhoud noodzakelijke niet overschrijden”. Deze beperking is geheel willekeurig, maar dit hindert niet, want deze beperking wordt immers alleen toegepast op een armlastige die slechts uit gunstbetoon wordt ondersteund. In de oorspronkelijke tekst door minister Heemskerck voorgedragen stond „onvermijdelijk” in plaats van de

nu geldende term „noodzakelijke”.

Uit de parlementaire geschiedenis van het tot stand komen der wet van 1912 blijkt dat het woord „onvermijdelijk” te streng was. Het ondersteunend orgaan mag niet wachten met het ondersteunen tot iemand aan de hongerdood zal sterven. Indien geen opheffing uit de toestand van armlastigheid mogelijk is, mag de burgerlijke armenzorg echter slechts voorzien in het noodzakelijke levensonderhoud. En dit is dan nog een gunst.

"C. W."

Mr. Carl Wilhelm de Vries werd in 1882 in Amsterdam geboren. Via HBS en Gymnasium bereikte hij de Leidse Universiteit, waar hij in 1907 op stellingen de graad van doctor in de rechtwetenschappen verwierf. Van 1913 tot 1925 was hij als ambtenaar bij de Raad van State werkzaam. In 1925 werd hij hoogleraar in het staats- en administratiefrecht aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool in Rotterdam.

Onder de vele maatschappelijke onderwerpen, die zijn actieve belangstelling genieten, heeft de Armenzorg steeds een bijzondere plaats ingenomen. Zo schreef hij reeds in 1915 een "Handboek voor den armbezoeker". Van zijn hand verschenen verder nog talrijke publikaties, zoals originele boeken over Willem III en Thorbecke, en veel tijdschriftartikelen over allerlei onderwerpen.

2.
De rechtsplicht neergeschreven in de Algemene Bijstandswet is ook aanvaard door de commissie, benoemd door het Hoofdbestuur van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Voor het eerst was deze rechtsplicht voorgedragen op de Pietersberg-conferentie in 1955. De Commissie Vervanging Armenwet aanvaardde in haar rapport van April 1961 de consequentie van dit aanvaarden van de rechtsplicht. Zij introduceerde een intern administratief beroep tegen de uitspraak van het ondersteunend college. De ondersteuning was niet meer een gunstbetoon. De aanvrager behoeft dus met deze uitspraak geen genoegen te nemen. Willekeur moest worden vermeden.

In een bij het rapport der commissie, die haar bedoeling nog eens uitdrukte, door het rapport te noemen: „Op weg naar een wetsontwerp bijstand levensonderhoud” toegevoegde minderheidsnota, stelde mevrouw mr. E. A. J. Scheltema-Conradi, dat er op het ogenblik aan een dusdanig ingrijpende verandering geen behoefte bestond. De stelster der Nota eindigde: De Armenwet heeft zich bijzonder goed bij de veranderde tijden aangepast, althans in haar toepassing en er valt goed mede te werken.

Er valt goed mede te werken!? Maar de behoeftigen wordt geen rechtsmiddel toegekend. Op de aanvraag kan volkomen willekeurig „neen” worden gezegd. In wezen komt dit overeen met de gedachte, dat tegenover de armlastigheid toch slechts een gunst wordt betracht, welke ook kan worden nagelaten. Art. 29 derde lid van de Armenwet 1912 verliet

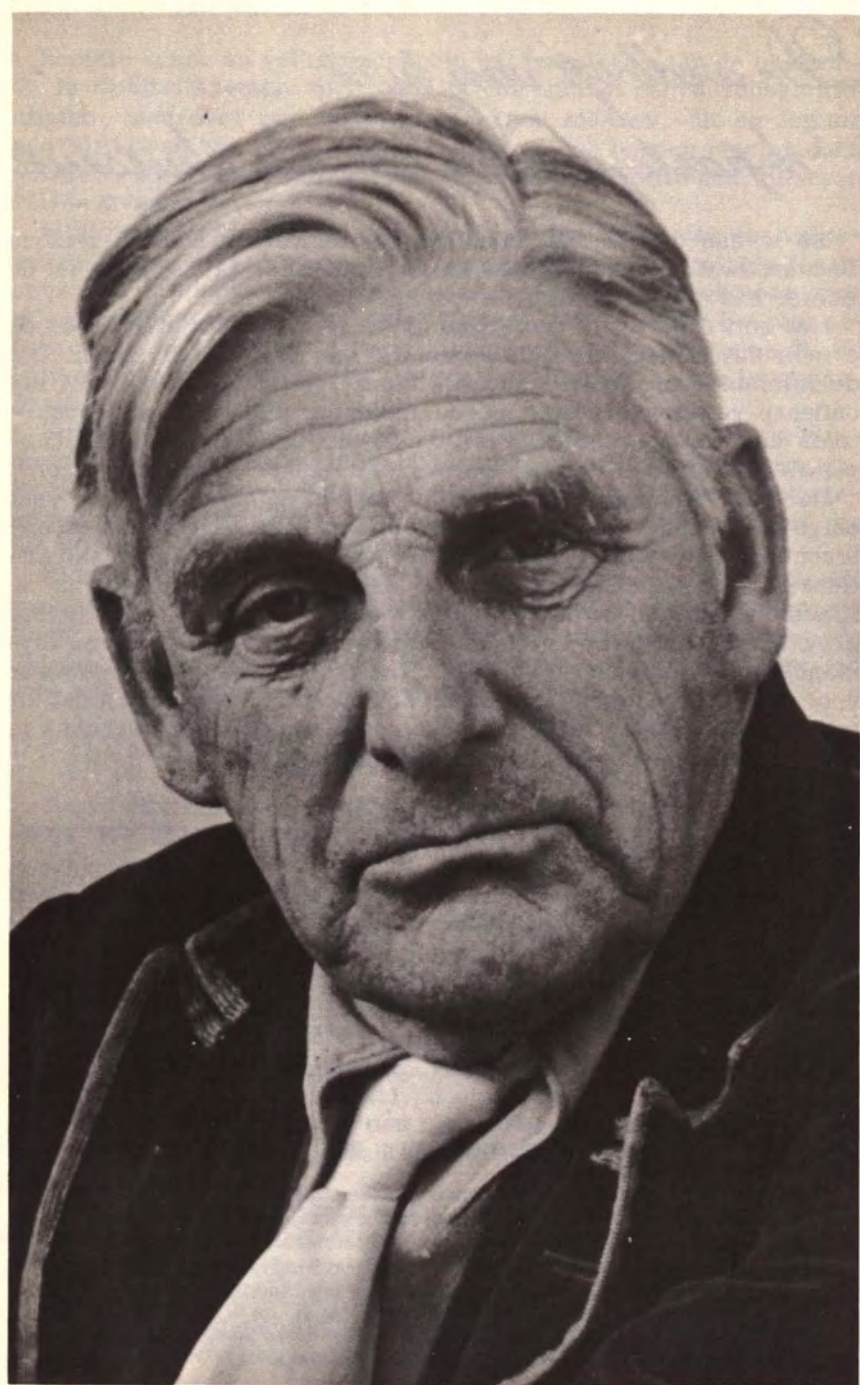
reeds dit standpunt. De meerderheid onzer Commissie Vervanging Armenwet en het ontwerp Algemene Bijstandswet zijn van gevoelen dat de stap moet worden gedaan van gunst tot rechtsplicht.

3.
De uitvoering van de Algemene Bijstandswet wordt gelegd in handen van het college van B. en W. of in handen van een Raadscommissie ad hoc. De uitvoering van de openbare onderstand wordt niet meer toevertrouwd aan het Burgerlijk Armbestuur.

Dit Burgerlijk Armbestuur bestond vóór en na de wet van 1854 in vele gemeenten van ons land. Niet overal. Er bleven gemeenten, waarin het gemeentebestuur de leiding behield. Het Burgerlijk Armbestuur stond vrij tegenover het gemeentebestuur dat toch een politieke macht was. Dit was het voordeel van ondersteunen door het Burgerlijk Armbestuur. In de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde echter de verhouding van het gemeentebestuur tegenover het Burgerlijk Armbestuur. Beide begrepen dat de verzorging der armen in feite in handen was van de gemeentelijke ambtelijke dienst voor sociale belangen.

Dr. Marga Klompé heeft reeds in haar vóór-ontwerp de conclusie getrokken dat het college van burgemeester en wethouders als uitvoerend orgaan moest worden aangewezen. Het ontwerp Algemene Bijstandswet, voorgedragen door de ministers Klompé en Veldkamp, heeft de conclusie overgenomen. De conclusie steunt de gedachte dat de wet de stap moet volvoeren van gunst tot rechtsplicht.

C. N. de Vries.

De wedloop van twee departementen om een sluitstuk

Zo is dan deze herfst eindelijk het ontwerp van een Algemene Bijstandswet bij de Tweede Kamer ingediend. Eindelijk, want de Kamer had er zelf al dikwijls naar gevraagd.

Het ontwerp regelt de verlening van financiële bijstand door de overheden is bedoeld om de Armenwet van 1912 te vervangen. Dat de minister van Maatschappelijk Werk, die in hoofdzaak voor het ontwerp verantwoordelijk is, de indiening als een grote gebeurtenis zag, blijkt wel uit het feit dat zij het ontwerp heeft beschreven als "het sluitstuk van het systeem der financiële voorzieningen".

Het blijft voor ons de vraag, of het wel zó belangrijk is. Want enige weken nadat minister Klompé op een druk bezochte persconferentie dit sluitstuk had gepresenteerd, verscheen haar geestverwant en mede-ondertekenaar van de Memorie van Toelichting op de Algemene Bijstandswet ten tonele met een indrukwekkend sociaal programma. Minister Veldkamp stelde daarmee de Algemene Bijstandswet volkomen in de schaduw. Dat moet wat sneu zijn geweest voor minister Klompé, die zeker ook gedacht moet hebben dat zij met een ontwerp ter tafel was gekomen, dat het bestaansrecht van haar departement nog wel duidelijker bewees.

De Algemene Bijstandswet

De Algemene Bijstandswet is bedoeld om de Armenwet 1912 te vervangen. De voornaamste bepalingen van het ontwerp kunnen als volgt worden samengevat:

- Aan iedere Nederlander, die hier te lande in zodanige omstandigheden verkeert of dreigt te geraken, dat hij niet over de middelen beschikt om in de noodzakelijke kosten van het bestaan te voorzien wordt bijstand verleend door Burgemeester en Wethouders.
- De bijstand wordt afgestemd op de omstandigheden en mogelijkheden van persoon en gezin.
- Burgemeester en Wethouders doen voorlichting verlenen ten aanzien van de mogelijkheden van dienstverlening. Aan de bijstand kunnen voorwaarden worden verbonden.
- Bij algemene maatregel van bestuur kunnen voor groepen van personen regelen worden gesteld ter bepaling van hetgeen in individuele gevallen aan het oordeel van B. en W. wordt overgelaten. Men kan bij dit laatste denken aan blinden, minder-validen, werkloze hand- en hoofdarbeiders.
- Degene die bijstand aanvraagt kan tegen de beschikking inzake de verlening daarvan een bezwaarschrift indienen bij B. en W. Hierna kan hij in beroep gaan bij Gedeputeerde Staten. Tenslotte is zowel voor de aanvrager als voor B. en W. beroep op de Kroon mogelijk.

Andere wensen

Sociale zaken en volksgezondheid wil het niveau van de bestaande invaliditeitsrenten optrekken tot een sociaal aanvaardbaar minimum, waardoor een belangrijke groep mensen, die nu nog ter aanvulling van hun invaliditeitsuitkeringen een beroep moeten doen op de sociale bureaus van de gemeenten en de instellingen, daarvan zullen kunnen afzien.

Minister Veldkamp verlangt verder de instelling van een volksverzekering, niet alleen voor zware geneeskundige risico's (zoals operaties en langdurige ziekenhuisverpleging), maar ook voor ernstig gehandicapten naar lichaam of geest. Daarbij gaat het niet alleen om geneeskundige verzorging maar ook om uitkeringen die de betrokkenen in staat moeten stellen "zelfstandig" in hun levensonderhoud te voorzien.

Krijgt de minister van Sociale zaken en volksgezondheid zijn zin - en wie zal deze bekwame en doortastende bewindsman kunnen tegenhouden? - dan vallen daarmee weer enkele belangrijke categorieën weg voor de financiële zorg, die nu onder de Armenwet valt, en die straks onder de Algemene Bijstandswet is gedacht.

Hier blijft het overigens niet bij. Zoals men weet, is er ook een verlenging van de uitkeringsduur van de werkloosheidsuitkeringen in de maak. Het spreekt vanzelf, dat daarmee weer een volgende categorie voor de Algemene Bijstandswet zoal niet verdwijnt dan toch aanzienlijk wordt uitgedund.

De oude dag

Nog is dit relaas niet compleet. Minister Veldkamp heeft er onlangs min of meer bij verrassing doorgekregen dat de uitkeringen krachtens de A.O.W. met 15% worden verhoogd. Daarbij zal het niet blijven. Algemeen wordt aangenomen, dat er nog andere extra verhogingen met misschien nog eens 15% in het naaste verschieft liggen. Daarnaast denkt men - ook in liberale kring - aan geschikte methoden om bedrijfs- en ondernemingspensioenen waardevast te maken. Zelfs dan zullen zulke pensioenen nog geen grote particuliere uitgaven aan de gepensioneerden veroorloven, maar hun bestaansmiddelen worden er toch (gelukkig) weer wat ruimer van. Worden deze plannen verwezenlijkt, dan zal waarschijnlijk de grootste groep van hen, die nu een beroep moeten doen op de Armenwet, en straks op de Algemene Bijstandswet, eveneens aanzienlijk kleiner zijn geworden.

Hoe dit alles in de praktijk ook uitpakt, het is naar onze indruk duidelijk dat er tussen de twee katholieke bewindslieden, om het maar eens oneerbiedig te zeggen, een wedloop aan de gang is: welk departement zal tenslotte de eer, het "sluistuk" geleverd te hebben, voor zich kunnen opeisen? Het ziet er naar uit dat maatschappelijk werk, wat het tijdstip van aanvaarding van het wetsontwerp

betreft, de race zal winnen. De kans dat de zo behaalde eerste prijs uiteindelijk een waardeloze trofee zal blijken, is echter niet denkbeeldig. Want als de sociale voorzieningen nog wat verder worden uitgebouwd in de geest van minister Veldkamp, dan kan men zich afvragen of de Algemene Bijstandswet, met uitzondering van enkele bepalingen, nog wel veel zin heeft. Wat die bepalingen betreft, denken wij hoofdzakelijk aan de zogenaamde groepsregelingen van rijks- of gemeentewege. De bestaande groepsregelingen - wij noemen hier die voor zelfstandigen, oorlogsslachtoffers, gerepatrieerden, blinden, gehandicapten, en minder validen - ontberen nu nog een wettelijke basis. Die geeft de Algemene Bijstandswet wel, zij het ook hoofdzakelijk om een nadere regeling bij algemene maatregel van bestuur mogelijk te maken.

Sociaal programma

Heeft, tegen die achtergrond bezien, een Algemene Bijstandswet nog wel veel zin? Het feit, dat wij die vraag kunnen stellen, betekent in wezen dat wij in deze opzichten een duidelijk sociaal programma van de regering missen. Minister Veldkamp neemt zich veel voor, maar minister Klompé ook, en daarom is het van belang te weten wat er nu eigenlijk precies gaat gebeuren, zodat het mogelijk wordt al die verschillende maatregelen in elkaar te laten passen.

Dubbele diensten

Laten wij weer een voorbeeld geven: het ontwerp-Klompé heeft dan wel betrekking op financiële bijstand, maar het spreekt vanzelf dat die bijstand, al heeft de overheid ook de plicht hem te verlenen, met allerlei voorwaarden wordt omgeven; men denke aan de voorwaarde, dat de betrokkene moet worden ingeschakeld in het arbeidsproces tenzij medische, sociale of andere redenen zich daartegen verzetten. De regeling voorziet niet alleen in het hoogst noodzakelijke levensonderhoud: bijstand kan ook verleend worden in de behoefte aan bedrijfskapitaal of duurzame gebruiksgoederen. Er zit aan deze vorm van financiële bijstand dus heel wat vast, en burgemeester en wethouders, die hem moeten verlenen (uiteraard mogen zij daarvoor een beroep op de algemene middelen doen) kunnen nu al een groot apparaat van deskundigen voor zich zien, die de financiële bijstandtrekkers met hun zorg gaan omgeven.

Tegelijkertijd komt dan minister Veldkamp met een volksverzekering voor mensen, die aan ernstige ziekten lijden, voor lichamenlijk en geestelijk gebrekkigen, en zo voort. Ook hij laat natuurlijk niet zo maar geld geven. Hij laat (terecht) ieder geval onderzoeken, stelt voorwaarden, doet aan revalidatie en herscholing, en zo voort en zo verder.

Het is voor ons volkomen duidelijk, dat hier langs twee verschil-

lende wegen omvangrijke en kostbare regelingen in opmars zijn, met het grote gevaar van doublures, waarbij alleen degenen die er een ambtelijke boterham aan verdienen gebaat zullen zijn. Mogen wij daarom met alle waardering voor de strekking van de ontwerpen in kwestie toch met nadruk tegen de regering zeggen: weet eerst goed hoe u beide ontwerpen gaat uitvoeren en begin dan pas uw maatregelen te nemen. Zeer nadrukkelijk zeggen wij dus niet, zoals men, naar wij vrezen, elders juist wel zal zeggen: och, laten wij maar beginnen met de Algemene Bijstandswet, het ontwerp is nu toch al klaar, dan kunnen wij die andere regelingen later wel volledig in de vorm gieten.

Hoewel de Algemene Bijstandswet, zoals het ontwerp daar nu ligt, er goed uitziet, een nieuwe mijlpaal in een lange ontwikkeling, moet men er toch wel rekening mee houden, dat zij waarschijnlijk al in een naaste toekomst voor een slechts kleine groep personen zal gelden: de verstandelijk onderbedeelden en de maatschappelijk stuurlozen, plus een aantal bijzondere gevallen. De vraag is daarom of het wel juist is dat de regering nu met een regeling komt waarbij het accent valt op de financiële bijstand, waardoor de instellingen die zich nu met de armenzorg bezighouden worden opgeheven of althans sterk in betekenis teruggedrongen. Wij vragen daarbij vooral aandacht voor de opvatting van de Staatscommissie Vervanging Armenwet, die alle verschillende vormen van voorzieningen in maatschappelijke noden, ongeacht of zij van materiële of immateriële aard zijn, in één wettelijke regeling wil laten onderbrengen. Want hoe beperkter het arbeidsterrein van een Algemene Bijstandswet wordt, des te noodzakelijker is het dat de bijstand in al zijn facetten tegelijk wordt gegeven.

Grondwetswijziging

Tot besluit nog twee algemene opmerkingen. Met de Algemene Bijstandswet zal kennelijk het begrip "armen" uit onze staatkundige vocabulaire verdwijnen. De Armenwet spreekt in het twaalfde hoofdstuk nog steeds over het armbestuur als een onderwerp van aanhoudende zorg. Het zou op zijn minst elegant zijn, de tekst van dit hoofdstuk aan de nieuwe opvattingen aan te passen. Nu er toch weer een grondwetsherziening op stapel staat, krijgt de grondwetgever de gelegenheid dat op korte termijn te doen.

Het recht van verhaal

In het nieuwe ontwerp wordt het verhaalsrecht aanzienlijk beperkt. De mogelijkheid van verhaal op nalatenschappen blijft echter gehandhaafd. Het komt nog al eens voor, dat een nalatenschap in hoofdzaak bestaat uit een bedrijf waarbij erfgenamen, die niet zelf in hun onderhoud kunnen voorzien, het recht op een winstuitkering of een inkomen uit dat bedrijf hebben. Het spreekt vanzelf dat ver-

haal op een dergelijke nalatenschap voor het gehele bedrijf grote moeilijkheden kan veroorzaken. Misschien is het mogelijk in dergelijke situaties op een andere manier te voorzien. Zo niet, dan zal men in ieder geval duidelijke richtlijnen moeten geven, opdat de betrokkenen precies weten waar zij aan toe zijn.

Ziekenfondswetgeving

voor de keuze

Minister kiest eigen groepsbelang

Het lijkt wel of dr. Veldkamp een compensatie wil vinden voor het feit, dat het ministerschap hem als staatssecretaris zo lang is onthouden - uiteraard door zijn eigen partij. Want nu hij eindelijk als minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid in het kabinet is gekomen, wekt hij de indruk dat hij in korte tijd wil doen wat hij anders misschien pas in tien jaar tot stand had kunnen brengen.

Zelfs voor de bekwaamsten en de meest ter zake kundigen - en de heer Veldkamp hoort daar zeker toe - geldt echter het devies: haastige spoed is zelden goed. Zijn ontwerp voor een nieuwe ziekenfondswet vormt daarvan een duidelijk bewijs.

De situatie is bekend: er bestaat een Ziekenfondsenbesluit, dat uit de bezettingstijd stamt. Het heeft kracht van wet en is overigens zo goed-en zo kwaad als dat ging bij wet aangepast aan onze democratische opvattingen.

Sinds de bevrijding hebben alle ministers van Sociale Zaken met de gedachte aan een nieuwe ziekenfondswet rondgelopen, en er zijn heel wat uitspraken bekend van bewindslieden, die dan toch werkelijk met een ontwerp zouden komen. Maar het is altijd bij voornemens gebleven.

Nu komt dr. Veldkamp aan het bewind. Hij zal dat varkentje wel eens wassen. Vandaar het nieuwe ontwerp. Het valt echter danig tegen, niet alleen om wat er wel in staat, maar ook om wat er niet in staat. De minister handhaaft het verschil tussen verplichte en vrijwillige verzekering. Daarmee handhaaft hij ook de toestand voor de werknemers: zij blijven in een regeling die zij enerzijds als een ondemocratisch keurslijf voelen, maar die hen anderzijds bij de geneeskundige ver-

zorging ten opzichte van anderen sterk begunstigt. Dat het langzamerhand dringend nodig is, wat meer eigen verantwoordelijkheid voor de verplicht verzekerden te scheppen, daarvoor blijft de minister blind, hoewel velen in ons land een regeling, die dat niet mogelijk maakt, moreel onaanvaardbaar achten.

Het ontwerp is, zoals gezegd, ook teleurstellend om wat er wél in staat. Wij geven enkele voorbeelden:

Verzuiling

Al sinds jaren streven de overheid en alle bij het ziekenfondswezen betrokken instanties er naar, het aantal ziekenfondsen per werkgebied zo klein mogelijk te maken. Dit beleid heeft succes gehad, want geleidelijk is het aantal ziekenfondsen inderdaad sterk ingekrompen. De minister gooit nu ineens de koers van het beleid om. Hij wil immers de vrijheid scheppen om nieuwe ziekenfondsen op te richten, en daarmee gooit hij het beginsel van de beperking van het aantal ziekenfondsen (terwille van de efficiency) overboord.

Het is op zichzelf laakbaar, wanneer een minister een beleid, dat de overheid al sinds vele jaren volgt, diametraal gaat wijzigen - tenzij natuurlijk gebleken is, dat dit beleid niet houdbaar was. Er is echter geen sprake van, dat dit bewijs geleverd zou zijn.

Het is niet moeilijk te zien, waarom de minister het beleid wijzigt. Hij wil ruim baan maken voor de katholieke ziekenfondsen, waarvan er in ons land niet zoveel bestaan. Dat de Katholieke Arbeiders Beweging zulke ziekenfondsen graag wil oprichten, is een publiek geheim. Op deze manier draagt de overheid dus bij tot de efficiency-verstorende versplintering, maar ook tot de verzuiling van een tak van sociale zorg, die daar tot dusver gelukkig aan was ontkomen. Dat deze verdere verzuiling een vreemde, gekunstelde figuur is, blijkt uit het feit, dat zij niet bestaat in de uitvoeringsorganen van de overige sociale verzekering. Immers, de Raden van Arbeid zijn overheidslichamen, en de bedrijfsverenigingen zijn organen waarin alle groeperingen nauw samenwerken, hoewel zij ook ten dele intermediair zijn van de geneeskundige verzorging. Voor de ziekenfondsen kan zonder bezwaar de huidige toestand blijven bestaan, omdat zij zelf geen geneeskundige verzorging bieden. Dat doende artsen, de ziekenhuizen, en zo voort, en in de keuze daarvan is binnen het raam van de bestaande mogelijkheden, ieder ziekenfondslid vrij.

Vrijwillige verzekering

Zoals bekend staat naast de verplichte verzekering de vrijwillige ver-

zekering. Voor een premie, die per ziekenfonds voor allen gelijk is, geeft deze aan hen, die minder dan f 8.000,- (straks f 8.600,-) per jaar verdienen een verstrekkingenpakket, dat nagevoegelijk is aan dat van de verplichte verzekering. Over het algemeen genieten de ziekenfondsen een grote mate van zelfstandigheid voor deze afdeling. De minister wil nu voor de vrijwillige ziekenfondsverzekering een door hem te bepalen premie instellen. Deze premie moet rekening houden met de draagkracht van de verzekerden, zoals de verplichte verzekering dat nu ook doet. Heel eerlijk schrijft de minister, dat hij dit vooral wil om voor de grote gezinnen een lagere premie te verkrijgen. Blijkbaar ziet hij de grotere gezinnen vooral aanwezig bij de minst verdienenden. Zou de opvatting van de minister zegevieren, dan betekent dit dat de ziekenfondsen de autonomie, die zij thans nog bezitten, kwijt zijn. En dit hoewel deze minister altijd zegt, dat hij een groot minnaar van vrijheid en eigen verantwoordelijkheid is. Maar dat is niet het enige: differentiatie van premie bij een vrijwillige verzekering houdt het grote gevaar in, dat zij, die meer moeten gaan betalen, er uit lopen. Terecht staan hier de particuliere ziekteverzekeringsmaatschappijen klaar om in te springen. Maar dan blijft over: de onrendabele, verliesgevende benedenetage. En wie moet dan de tekorten betalen? Het bedrijfsleven, dat voor de verplichte verzekering zorgt, of de overheid?

Ziekenfondsraad

Een derde en laatste punt, dat wij in dit verband willen behandelen, is de samenstelling van de Ziekenfondsraad, het overkoepelende lichaam van de ziekenfondsen en het adviesorgaan van de Regering. Daarin zitten thans een aantal door de minister benoemde ambtenaren, vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties, en vertegenwoordigers van de ziekenfondsen en de verschillende groepen medewerkers aan deze fondsen. De samenstelling is zo, dat de ziekenfondsen en de medewerkers samen de meerderheid hebben als het op stem-

men aankomt. Dat lijkt een niet zo juiste figuur, omdat de Raad de ziekenfondsen moet controleren en de regering moet adviseren o. a. over de beloning van de medewerkers. De minister wil nu een tripartite samenstelling: kroonleden, werkgevers- en werknemersleden. Ziekenfondsen, ziekenhuizen en medewerkers moeten er dus uit.

Hiermee slaat de onbillijkheid naar de andere zijde door, en wel nog veel sterker. Want nu krijgen de centrale organisaties van werknemers en van werkgevers de volstrekte meerderheid en moeten de ziekenfondsen en medewerkers maar afwachten wat zij van deze, hun "broodheren", krijgen. Wij vinden het ook niet juist, dat het deskundige element van ziekenfondsen en medewerkers in dit hoogste college moet verdwijnen. De Raad adviseert immers ook over de verstrekkingen. Het was voor de hand liggend geweest als de minister een samenstelling had bevorderd, waardoor het meerderheidsbelang van ziekenfondsen en medewerkers (overigens twee groepen

die vaak tegengestelde opvattingen hebben) zou zijn teruggebracht.

Maar de minister mikt in de Kamer op de steun van de vakbeweging, vooral die van de arbeidersvakbeweging. Heel eerlijk zegt hij dan ook: zonder die steun begin ik niets. Moet de veranderde samenstelling van de Ziekenfondsraad het lokmiddel voor de vakbeweging zijn? Het lijkt er veel op, maar helaas voor dokter Veldkamp: zijn andere pillen zijn zo weinig aantrekkelijk, dat het niet waarschijnlijk is dat de vakbeweging de hele kuur zal slikken. Zo trof ons een scherp gesteld afkeurend artikel in De Vakbeweging, het orgaan van het NVV van de hand van de heer Landman, de specialist voor dit soort zaken in het NVV.

Vatten wij nu in één zin samen, wat ons in dit ontwerp tegenstaat dan wordt het de volgende: De minister maakt het algemeen belang ondergeschikt aan het groepsbelang. Dat is een kwalijke zaak, want het groepsbelang behoort ondergeschikt te zijn aan, althans te worden ingepast in, het algemeen belang.

Modern Vennootschapsrecht *

Het rapport "Open Ondernemerschap" bevat als motto een citaat uit het recente rapport van de Commissie-Jenkins over de herziening van het Britse vennootschapsrecht. Uit dit citaat treft vooral de zinsnede: "but controls and regulations carried to excess may defeat their own object", (maar overdreven toezicht en reglementering kunnen hun doel voorbijschieten).

In het eerste deel van "Open Ondernemerschap" is afgerekend met de hervormers, die ons vennootschapssysteem dienstbaar willen maken aan bepaalde utopistische idealen. Dit is een streven, dat ons gehele vennootschapsrecht overhoop zou gooien, ja de juridische vorm van de N. V. onbruikbaar zou kunnen maken als instrument voor de onderneming en haar financiering.

Zeker is het goed na te gaan, of na de dertigjarige praktijk van het wetboek van Koophandel van 1928/29 nieuwe wettelijke voorzieningen wenselijk of nodig zijn. Een Staatscommissie is daartoe reeds ingesteld: de Commissie-Verdam, die tot taak heeft te onderzoeken of de rechtsvorm van de onderneming herziening behoeft.

De oorzaak van de tegenwoordige hervormingsdrang, die zich uit in een streven naar een apart "ondernemingsrecht" (dat niet past in ons rechtssysteem) spruit voort uit de inderdaad sterk toegenomen economische macht van de leiders van grote ondernemingen. Dat deze macht in allerlei opzicht reeds in toenemende mate aan wettelijke controle is onderworpen - van de hinderwet af tot de recente wet op de economische mededinging toe - zal wel niemand ontkennen.

De staat beschikt buitendien over vele machtsmiddelen om aan misbruik van die economische macht paal en perk te stellen. Het binnenhalen in het bestuur van de naamloze vennootschap van een nieuwe, georganiseerde macht, de vakbeweging, die bovendien een „pressure group” met bijzondere politieke invloed is, zou de taak van de overheid als beschermster van het algemeen belang slechts kunnen bemoeilijken.

Politieke verantwoordelijkheid

Bezien wij nu de publieke verantwoordelijkheid wat nader. Een ondernemer is, collectief gezien, een zeer machtig man: hij bepaalt immers hoe de produktieve krachten zullen worden ingezet: wat er zal worden geproduceerd. Economisch wordt die macht

* Dit is het tweede artikel van mr. J. van Galen over "Open Ondernemerschap", het onlangs verschenen Geschrift no. 9 van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting; zijn eerste artikel verscheen in het vorige nummer van Liberaal Reveil.

strikt beperkt en gereguleerd door de markt, en de noodzaak voor de ondernemer om de tot zijn beschikking staande produktieve krachten zodanig uit te buiten, dat zij een sociaal overschot laten: de winst.

Elke onderneming, die produktieve krachten inzet, die resulteren in een economisch verlies, vermindert het sociaal produkt en kan dus slechts in het leven gehouden worden door subsidies. Om bijzondere redenen kan dit gewenst zijn, maar dan betekent dit, dat òf andere ondernemingen die subsidies moeten opbrengen, òf de consumenten. Dit impliceert, dat de zuiver economisch werkende ondernemingen hun initiatieven zo goed en zo vrij mogelijk moeten kunnen ontplooiën, slechts beperkt door de openbare orde en goede zeden. Die beperking kan in onze maatschappij, waarin ieder zo afhankelijk is van de ander, zeer vergaand zijn.

Al wordt de uiteindelijke geldigheid van het eigendomsrecht door bijna niemand bestreden, toch zullen weinigen van oordeel zijn, dat een regering werkeloos zou kunnen toezien wanneer bestuur en aandeelhouders van Unilever (om maar eens wat te zeggen) zonder duidelijke redelijke grond besloten de produktie stop te zetten en de fabrieken te sluiten, Dit zou in strijd zijn met de zorgvuldigheid, die de een jegens de ander in het maatschappelijk verkeer past. De "volstrekste wijze" waarop de eigenaar van een zaak daarover kan beschikken, is in onze maatschappij nog slechts van toepassing op zaken, die van geen sociale betekenis zijn.

De publieke verantwoordelijkheid dient te worden gewaarborgd door algemene wetten; de privaatrechtelijke verantwoordelijkheid is een zaak van het vennootschapsrecht. De leiders van een onderneming hebben een dergelijke privaatrechtelijke verantwoordelijkheid tegenover de eigenaren van de zaak, met wier geld zij werken. Tegenover de arbeiders hebben zij eveneens een grote verantwoordelijkheid, die echter niet in het vennootschapsrecht thuis hoort.

Het verschil tussen kapitaal en arbeid

Zeer juist schetst het rapport van de Teldersstichting het verschil tussen kapitaal en arbeid als belanghebbenden bij de onderneming. De arbeiders kunnen zich, binnen hun arbeidscontract, te allen tijde aan de onderneming onttrekken. Het kapitaal daarentegen is aard- en nagelvast in de onderneming gebonden. De vrijheid van arbeid is een zeer hoog goed. Dankzij het liberale streven, dat al in de vorige eeuw baan brak, is het geen recht zonder inhoud meer. Men kan niet meer zeggen dat de arbeider in een van de ondernemer afhankelijke positie verkeert. Evenals het algemeen kiesrecht de politieke ongelijkheid heeft afgeschaft, heeft het moderne arbeids- en sociale recht een einde gemaakt aan het machtsverwicht van de ondernemer, zoals dit een eeuw geleden bestond.

Daarnaast is het bedrijfsleven er in geslaagd, een autonoom arbeidsrecht te scheppen, dat via de c. a. o. de rechten en verplichtingen van ondernemer en arbeid bepaalt. Wie wel eens een Amerikaanse c. a. o. onder ogen heeft gehad, weet, dat daar maar weinig over lonen in staat, maar dat hij boekdelen bevat over die rechten en verplichtingen.

Blijft dus de vraag of ons huidige vennootschapsrecht de verhoudingen binnen de vennootschap naar onze opvattingen voldoende regelt. Dat de wet van 1928, die de aandeelhoudersvergadering soeverein plaatste, dit doel volkomen heeft gemist, is bekend. Niemand wenst thans nog ingrijpend aan de rol van de aandeelhoudersvergadering te dokteren. De rechtspraak zelf heeft, door herhaaldelijk het "belang der vennootschap" tegenover dat van aandeelhouders te stellen, meegewerkt aan verdere ondergraving van die rol, die overigens in een open N. V. steeds min of meer fictief is geweest. Echter, ons rechtssysteem kent geen beheer en beschikking over andermans vermogen zonder verantwoording. Het gaat bij het vennootschapsrecht in de eerste plaats om die verantwoording.

De commissarissen

In "Open Ondernemerschap" doet de commissie van de Teldersstichting hierover enkele zeer waardevolle suggesties. Allereerst over de commissarissen. De commissie wil de toezichthoudende taak van commissarissen wettelijk laten vastleggen. Zij ziet de raad van commissarissen als het "geweten der vennootschap". Overheids- of arbeiderscommissarissen verwerpt zij, maar zij legt de nadruk op de wenselijkheid, commissarissen uit zo ruim mogelijke kring te kiezen.

De kwestie van de beloning van commissarissen is de laatste jaren zo in demagogisch vaarwater getrokken, dat m. i. deze kwestie - een zaak van de winstgerechtigden onderling - wel aan de vennoten kan worden overgelaten. Waarborgen tegen "wantoestanden", d. w. z. gevestigde rechten, die tot exorbitante vergoedingen leiden, kan men, behalve met fiscale middelen, het beste bestrijden door zuivere verhoudingen in de N. V. te scheppen. Het rapport merkt op, dat in de praktijk de aandeelhouders hun waarborg hebben gezocht, en vrijwel ook steeds gevonden, in een leiding waarin zij vertrouwen stellen en een zeker toezicht op het beleid van die leiding. Het rapport beschouwt de raad van commissarissen als vertegenwoordiger van de aandeelhouders, die verantwoording kan vragen aan de directie.

Maar dit impliceert m. i. dat de sleutelaandelen, de prioriteitsaandelen, die de continuïteit van de leiding moeten waarborgen tegenover een toevallige meerderheid van aandeelhouders, niet in handen van directie plus commissarissen dienen te zijn. Er is doorgaans vrijwel niets bekend over de eigendom van deze sleutelaan-

delen. De moderne praktijk is deze onder te brengen in een stichting (constructie Kamphuisen) waarvan het bestuur gevormd wordt door de functionerende directie en commissarissen tezamen.

Dit nu lijkt mij een vermenging van de leiding en de controle daarop, die op zichzelf geen waarborgen geeft voor de zelfstandigheid van beide. Onder de gewenste openbaarheid bij open N.V.'s zou ik dan ook willen begrijpen publikatie van de coöptatieregeling, zodat — om een historisch bezwaarde uitdrukking, die echter het gevaar juist aangeeft, te gebruiken, — „contracten van correspondentie” worden voorkomen. Ook dienen de aandeelhouders te weten of die sleutelaandelen zich niet geheel of in meerderheid in handen van niet-bestuursleden bevinden.

Dat de commissie de aansprakelijkheid van commissarissen wil verzwaren is zeer toe te juichen; dit kan op zichzelf al veel kracht ontnemen aan de opvatting dat hun toezichhoudende taak een sinecure zou zijn. Het rapport stelt de vraag of de commissaris niet vrijuit gaat als hij vaart op het kompas van een te goeder naam en faam bekend staand accountant. Hij zou ook buiten deze dekking van zijn comptabel beheer aansprakelijk moeten zijn voor de goede vervulling van zijn toezichhoudende taak.

Oligarchische clausules

De machtsverhouding binnen de N. V. was een der voornaamste onderwerpen van de herziening van 1928. Vooral tegen de oligarchische clausules richtten zich de bezwaren. De poging om de aandeelhoudersvergadering als tegenwicht te gebruiken is volslagen mislukt. De oligarchie heeft in allerlei vorm nog meer school gemaakt en zich nieuwe methoden verschaft.

Merkwaardig is, dat van hervormerszijde thans hierover zo weinig gezegd wordt. Heeft men die oligarchie aanvaard, zoals het Departement en de rechtspraak "in het belang der vennootschap" dat eveneens doen? Of wenst men zich er langs andere weg mee te associëren? Het interessantste is ook hier weer niet de macht zelf, maar de uitoefening. Het rapport doet hierover enkele praktische voorstellen: een reglement van orde voor de aandeelhoudersvergadering, besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid in meer gevallen.

De commissie staat met grote terughoudendheid tegenover sommige methoden om de machtsconcentratie te vergroten, zoals bijvoorbeeld niet-royeerbare certificaten, waarvan zij de niet royeerbaarheid dan ook aan een tijdslimiet wil binden.

Men kan, zoals het C. N. V. -rapport deed, de waarborg tegen misbruik van macht zoeken in het geweten der bestuurders. Helaas is dat geen juridische waarborg. Men kan als het Dr. Wiardi Beckman Stichting-rapport een Vennootschapskamer (weer een nieuw

autonoom lichaam, dat buiten politieke en publieke controle staat!) laten waken over alle N. V.'s, maar wat de materiële verantwoording betreft is dit ondoenlijk.

Een betere waarborg zou te vinden zijn in grotere openbaarheid, ten aanzien van resultaten en vermogenspositie, en ook omtrent de ware verhoudingen in het bestuur.

Pleidooi voor openbaarheid

Allerlei hervormers, van welke richting ook, zijn het er over eens, dat de openbaarheid zo groot mogelijk moet zijn. Zeker is, dat de openbaarheid niet alleen het onmisbare zakelijke vertrouwen bevordert, maar dat zij ook - en meer dan de formele decharge van een gemanipuleerde aandeelhoudersvergadering - voor een verantwoordelijk leider een behoefte moet zijn.

In dit verband moge ik iets opmerken over de financiering uit de winst en de vorming van zogenaamde stille reserves. Na de oorlog heeft deze praktijk door allerlei oorzaken - fiscale wetgeving, beperktheid van de kapitaalmarkt, enz. - sterk in betekenis gewonnen. Volgens onderzoekingen zou in de belangrijkste Europese landen bijna twee derde van de industriële investeringen uit ingehouden winsten zijn gefinancierd. Sommigen - o. a. minister Erhard in Duitsland en minister Zijlstra in ons land - hebben hiertegen reeds bedenkingen geopperd. Walter Lippmann, wiens in 1937 verschenen "The good Society" door velen als grondslag van het neo-liberalisme wordt beschouwd, is tegen een opsluiting van steeds groter wordende kapitalen in bepaalde ondernemingen. De mobiliteit van het kapitaal wordt erdoor belemmerd, wanneer "managers" in de gelegenheid zijn, winsten in te houden boven de "working reserves" en ze te investeren zonder die kapitalen te onderwerpen aan de test van de markt concurrentie.

Lippmann gaat mijns inziens veel te ver met deze eis: de ontwikkeling van de onderneming in onze technologische en dynamische tijd kan slechts voortgang hebben wanneer zij zich aan die tijd weet aan te passen. Zou zij zich beperken tot de instandhouding van het bedrijf en de normale uitbreiding, dan zou zij spoedig haar positie op de markt in gevaar brengen. Anderzijds moet men in het oog houden, dat het inhouden van winsten voor "managers" zeer aantrekkelijk is. Niet alleen uit expansiezucht of machtsvergroting. Een oud-bankdirecteur, bekend om zijn galgenhumor heeft mij eens gezegd: Stille reserves zijn om de fouten der directie te bedekken. Dit moge wat cynisch zijn, een feit is, dat door de vorming van stille reserves het rentabiliteitsoverzicht verloren gaat en het wagen van investeringen zonder voldoende "planning" bevorderd kan worden.

Hieruit volgt te klemmender, dat een nauwkeurige verantwoording van de bedrijfsresultaten en van de bestemming daarvan dergelijke ver-

wijten of vermoedens te niet doet. Een bestuurder, die zich van zijn verantwoordelijkheid bewust is, moet daarom zulke verwijten voorkomen. Ook uit algemeen oogpunt is het gewenst, dat ieder — ook de belanghebbende werknemer — kan beoordelen wat er met het sociaal overschot, dat de onderneming oplevert, gebeurt.

Professor Meijers heeft eens gezegd, dat het publieke verantwoordelijkheidsgevoel het cement van ieder rechtsstelsel is, zonder welke de beste rechtsvoorschriften niets vermogen. Dit geldt vooral voor het vennootschapsrecht.

Ik kan in dezelfde lijn van openbaarheid volkomen instemmen met de aanbevelingen, die het rapport van de Teldersstichting doet t. a. v. de jaarrekeningen, en die ten doel hebben, alle belanghebbers een inzicht te geven in de resultaten en vermogenspositie; hierdoor kan ieder zich een denkbeeld vormen omtrent de in het bedrijf gehouden middelen en de rentabiliteit daarvan.

Publieke controle

Voor de bewaking van die publiciteit is geen Vennootschapskamer nodig. Bij een goede publiciteit is er een publieke controle. Berle, door het rapport herhaaldelijk en met instemming geciteerd, zegt in "Power without Property" dat de concurrentie in een pluralistische, ondernemingsgewijze produktie een vorm van controle is, met daarnaast die van de politieke en die van de arbeidsorganisaties, maar dat bovendien de "public consensus" een grote waarborg biedt. Als voorbeeld stelt hij het geval, dat de American Tel. & Tel. haar grote macht eens zou gebruiken voor het aftappen van telefoongesprekken; de geringste verdenking in die richting zou die "public consensus" zo sterk in actie brengen, dat een ernstig prestigeverlies van de "managers" het gevolg zou zijn, ja, het zelfstandig bestaan van de onderneming bedreigd zou worden. Zelfs als het "ondernemingsgeweten" zo'n praktijk niet zou voorkomen, dan zou politieke interventie zeker volgen.

Het lijkt mij niet goed mogelijk om langs de weg van uitgewerkte wettelijke voorschriften een praktische regeling van de publieke verantwoordelijkheid te geven. Die verantwoordingsplicht is er niettemin, maar ook hier keert de wal het schip: de samenleving roept zelf de nodige tegenkrachten op. Het openbare consent is een machtig wapen (men denke bijvoorbeeld aan de recente Planta-affaire) en al overschat het rapport de absolute waarde van de financiële pers en instanties als de Vereeniging voor den Effectenhandel, deze vereende krachten hebben bij ons tenminste ernstige misbruiken verhoed. De S. E. C., door professor Sanders als model voor zijn Vennootschapskamer gesteld, heeft daartegenover niet kunnen voorkomen, dat in de afgelopen jaren ernstige fraudes in de Verenigde Staten zijn voorgekomen en dat ook bij de jongste beurscrisis weer ontoelaatbare praktijken aan het licht zijn gekomen.

Daarnaast kan men wijzen op een verheugenswaardige groei van het publieke verantwoordelijkheidsgevoel van de "managers". Misschien meer uit het inzicht dat dit goede zakenpolitiek is, dan uit ethisch gevoel, maar het voornaamste is, dat dit inzicht groeiende is.

De Commanditaire Vennootschap

Nog een enkel woord over de vormen die ons vennootschapsrecht kent. Praktisch de enige vorm is de Naamloze Vennootschap. In tegenstelling met vele buitenlandse wetgevingen kennen wij daarnaast slechts de commanditaire, die echter weinig gebruikelijk is. Ook de coöperatieve vereniging wordt slechts in de landbouw ruim toegepast.

Wat mag de reden zijn? Ik ben geneigd deze te zoeken in de uiterst vage regeling, die vóór 1928 bestond (vergelijk het ruime gebruik van de stichting voor de wet van 1956), het verlangen naar een abandon-mogelijkheid en - voor de oorlog - de fiscale wetgeving. De "besloten" N. V., vooral de eenmans N. V., is een gebruik van wettelijke mogelijkheden, waaraan op zijn zachtst gezegd schoonheidsgebreken kleven. Tal van zaken, waarvoor naar aard en bedrijf de commanditaire vennootschap het meest geschikt zou zijn (waar het persoonlijk karakter op de voorgrond staat, bijvoorbeeld modehuizen, commissionairs), hebben zich als N. V. geconstitueerd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld in Frankrijk of Duitsland, waar men tal van vormen kent "om het economisch plan van de koopman te belichamen".

Ik vind het jammer dat dit bij ons niet het geval is. De moeilijkheden, die steeds opduiken omdat onze wet "open" en "besloten" N. V.'s over één kam scheert, zou men bij groter differentiatie-mogelijkheden kunnen ontgaan. Oppenheim meende, dat de C. V. in ons land zo weinig gebruikt is, omdat de regeling zo onvoldoende is. In een beschouwing over het vennootschapsrecht had mijns inziens ook de C. V. niet buiten het onderzoek mogen blijven.

J. van Galen

Commissies voor het voetlicht

Commissies voor het voetlicht

Tegen het stijlvolle decor van de gemoderniseerde fractiekamer van de KVP- blank houten tafels, banken en stoelen, met statige rijen boeken langs de wanden - zijn drie commissies van de Tweede Kamer in deze herfstmaanden een proef aan het nemen met een nieuwe werkmethode: openbare commissievergaderingen. Het doel: tijd sparen bij de openbare behandeling, door de meest deskundige leden in de gelegenheid te stellen, hun hart al in dit vroege stadium publiekelijk te luchten, zodat zij geen reden meer hebben, de in commissie gemaakte opmerking tijdens het laatste stadium van behandeling in pleno te herhalen. (Of zij die verleiding inderdaad zullen weerstaan, moet nog blijken).

Drie begrotingshoofdstukken worden dit najaar volgens de nieuwe methode behandeld: Binnenlandse Zaken, Onderwijs Kunsten en Wetenschappen, en Maatschappelijk Werk. Als men tevreden blijkt over de resultaten van de proef - die dus pas volledigte overzien zullen zijn als de betrokken ontwerpen ook de voltallige Kamer zijn gepasseerd, en tot wet geworden zijn - zal de openbaarheid van dergelijke commissievergaderingen over de hele linie regel worden.

Voorlopige recensie

Op het ogenblik van schrijven zijn alleen de vaste commissies voor Binnenlandse Zaken en voor O.K. en W. nog maar voor het voetlicht geweest, en ik zou de weergave van mijn indruk-

ken hoofdzakelijk tot de laatstgenoemde willen beperken. Dit is dus een voorlopige en allerminst volledige recensie.

Over het algemeen is, naar mijn indruk, het experiment wel in goede aarde gevallen, niet alleen bij de deelnemers maar ook bij het publiek. Van de ongeveer dertig plaatsen op de publieke tribune was bij O.K. en W. het grootste deel doorgaans bezet, en er was herhaaldelijk een collectief gromp, gelach of gezucht te horen, dat van de befaamde verboden "tekenen van goed- of afkeuring" moeilijk te onderscheiden was. Dit soort meeleven, mits binnen de grenzen der beleefdheid gehouden, doet de democratie en de reputatie van de Staten-Generaal als centrum van instructief vermaak overigens meer goed dan kwaad. (Een opmerking, die niet als oneerbiedig moet worden uitgelegd; bij bezoeken aan Engeland heb ik het House of Commons meer dan eens door Engelsen als "the best free show in London" horen betitelen - en terecht).

Kort en krachtig

Nog beter dan in de grote vergaderzaal kan men in deze openbare commissievergaderingen zien, wie goede parlementariërs zijn, en wie niet. Het commissiedebat vergt de kunst, de kern van een kwestie bondig en duidelijk te formuleren. De minister of staatssecretaris antwoordt dan per paragraaf (van een stuk of 10 punten) op de opmerkingen van de leden, die onmiddellijk daarop de gelegenheid krijgen tot dupliek, waarbij snel denken en puntig spreken evenzeer geboden zijn.

Zij zijn niet alleen geboden omdat het experiment onherroepelijk mislukt als tijdspaarder wanneer oeverloos geprevel in het commissiestadium evenveel tijd in beslag zou nemen als men in pleno hoopt uit te sparen, maar ook omdat "de belangstelling van het volk wordt gedood door de breedsprakigheid van de "politici", zoals een evencharmante als geachte afgevaardigde mij nog onlangs toefluisterde.

Tegen het gebod van bondigheid heeft de commissie voor O.K. en W. naar ik hoor sterker gezondigd dan de commissie voor binnenlandse zaken. Maar de O.K. en W.-deskundigen krijgen dan ook veel meer details te behandelen, en als die niet in de commissie ter sprake kunnen worden gebracht, waar dan wel?

Woord en doodslag

Toch kan dit natuurlijk nooit een excuus zijn voor stortbuien van spraakwater. Het was al spoedig duidelijk, dat naast een aantal leden, die zich voortreffelijk aan de regels van het spel hielden, er anderen waren, die daartoe niet in staat of zelfs eenvoudig niet bereid waren.

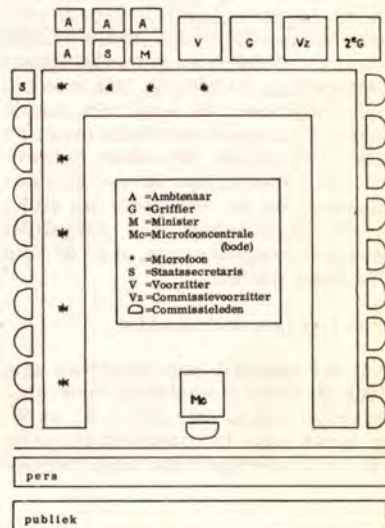
Zo sprak, om enkele willekeurige grepen te doen, de socialist Willems maar liefst 28 minuten over kunstzaken, hoewel men zich over het algemeen in dat stadium tot speechjes van 2 of 3 minuten beperkte. De katholieke mejuffrouw Knol had over hetgeen zij te berde wilde brengen een soort opstel gemaakt, dat zij de commissie voorlas. Ook daarmee is een debat in commissie effectief dood te slaan. Een andere katholiek, dr. Albering, gaf zijn hoorders daarentegen een les in het kort en zakelijk spreken.

Op gevaar af, de schijn van partijdigheid op mij te laden, past hier ook een bewonderende buiging in de richting van twee liberale dames: mevrouw Van Someren, die haar geestdrift en kennis van zaken geen enkele maal met de beknoptheid in conflict liet komen, en mevrouw Stoffels, wier ferme hand als voorzitter en leidster van het debat zich steeds in een zijden handschoen van hoffelijkheid en humor liet voelen.

Gebaar van hoffelijkheid

Mevrouw Stoffels zat voor, omdat deze openbare commissievergaderingen door de leden van het presidium van de Kamer - dus ook dr. Kortenhorst en de heer Bommer - worden geleid. De eigenlijke voorzitters van de vaste commissies zijn in deze openbare vergaderingen wel aan de hoofdtafel geplaatst, naast de griffier links van de voorzitter, maar meer dan een gebaar van hoffelijkheid is dit eigenlijk niet.

Aan de rechterhand van de voorzitter zitten de minister en staatssecretaris(sen). Uiteraard is ook hun aandeel in het welslagen of mislukken van dit experiment groot. Bij O.K. en W. wist men op voorhand dat minister Cals, geroutineerd bewindsman en parlementariër als hij is, zijn nieuwe rol goed zou beheersen. Zoals bleek: eigenlijk te goed. Onder de vele goede feeën, die ruim 48 jaar geleden de Roermondse wieg van de heer Cals hebben omstuwd, was Silencia, die van Weinig Woorden, helaas absent. Dat de commissie ernstig in tijdnood kwam, was voor een belangrijk deel aan de structurele breedvoerigheid van de minister te wijten. Maar hij kan het nu eenmaal niet laten, en aangezien het zo dikwijls een genoegen is, te luisteren naar wat hij zegt, althans hoe hij het zegt, moeten wij hem maar vergeven - uiteraard in de aangename zin van dat werkwoord.

De staatssecretarissen

Staatssecretaris Scholten was rond-uitvoortreffelijk. Op geen moment was dat beter te zien dan tijdens de nogal dramatische episode in de bespreking van het televisiebeleid, toen hij door de secretaris van de NCRV, (tevens kamerlid), de heer Kieft, geflankeerd door de voorzitter van de NCRV, (tevens kamerlid), de heer Roosjen, heftig en vol emotie werd aangevallen, een aanval die de staatssecretaris even rustig als kort en krachtig pareerde.

De andere secondant van de minister, staatssecretaris Janssen, sloeg zich manmoedigen verdienstelijk door zijn deel van het debat heen. Maar als nog niet volledig ingewerkt bewindsman verkeerde hij duidelijk in moeilijkheden. "De openbare commissievergadering wordt een schiettent voor ministers zonder parlementaire ervaring", zei een lid na afloop.

Dat is waar, en het versterkt de stelling van de heer Oud, dat ministers over het algemeen parlementaire ervaring behoren te hebben. Om het nieuwe commissie-systeem goed te laten werken, zal dat zeker nodig zijn - of de "buitenstaander" moet wel uitzonderlijk knap en ad rem zijn.

Voorstellen van orde.

Voorlopige conclusie: voor algeme-

ne invoering van het systeem is nu al veel te zeggen, mits daarmee al terdege rekening wordt gehouden bij de keuze van bewindslieden tijdens de eerstvolgende kabinetsformatie, opdat zij de gewenste parlementaire ervaring zoveel mogelijk bezitten.

Waarschijnlijk zou het inlassen van een tweede overgangsfase verstandig zijn, zodat volgend jaar bijvoorbeeld zes van de 13 begrotingshoofdstukken op deze manier behandeld zouden worden.

Ook in andere zin verdient een extra schakel misschien aanbeveling: waarom laat men de openbare commissievergaderingen niet voorafgaan door een behandeling van ondergeschikte details in een of meer besloten vergaderingen? De neiging om nog te zeer voor het oor van pers en publiek te spreken zou daarmee vervallen, en dat zou naar mijn stellige indruk heel wat tijdwinst kunnen opleveren. Zonder de democratie in gevaar te brengen, want van zulke besloten vergaderingen zouden natuurlijk wel "witte stukken" moeten worden gepubliceerd.

Interessant is de proef in ieder geval geweest. En ook vermoeiend, getuige de laatste woorden van Mevrouw de Voorzitter, "de agenda is uitgeput", en minister Cals' prompte repliek: "de commissie ook".

V. V.

Liberale Gedachten

Op 5 december zal onder bovenstaande titel bij de uitgeverij Nijgh & Van Ditmar een bundel opstellen verschijnen, die werden geschreven ter gelegenheid van de 75ste verjaardag van prof. mr. P. J. Oud.

Behalve een geschenk aan de liberale staatsman Oud zal het ook een waardevol bezit vormen voor allen, die belangstellen in het liberale denken in deze tijd. De hoofdredactie van de bundel berustte bij prof. mr. D. Simons, hoogleraar aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool te Rotterdam.

In het begin van het boek zijn een drietal bijdragen geplaatst, die betrekking hebben op prof. Oud: een "Opdracht", geschreven door Zijne Excellentie drs. H. A. Korthals, Minister van Verkeer en Waterstaat, een artikel van de heer A. W. Abspoel, die prof. Oud als parlementariër belicht, terwijl prof. D. Simons een studie wijdt aan Oud als schrijver over staatsrecht en staatkunde.

Nadit eerste gedeelte van het boek volgen een beschouwing van mr. H. van Riel over politieke partijen en beginsel in 1962 en een bijdrage van dr. J. F. van Royen over verdraagzaamheid.

Prof. mr. J. V. Rijpperda Wierdsma levert een bijdrage over het hedendaagse staatsrecht, prof. mr. E. H. s'Jacob over de rechtsstaat; Zijne Excellentie mr. E. H. Toxopeus, Minister van Binnenlandse Zaken, geeft zijn visie over het probleem der territoriale decentralisatie.

Enkele sociale en sociologische onderwerpen worden behandeld door prof. mr. N. E. H. van Esveld en dr. K. van Dijk.

Prof. dr. H. J. Witteveen belicht de perspectieven der economische politiek en mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-Franssen bespreekt het vraagstuk van onderwijs en opvoeding.

Het boek wordt besloten met een bijdrage van mr. F. G. van Dijk over de plaats van de liberale fractievorming in de Europese democratie.

De intekenprijs voor het boek bedraagt f 17,90. Na verschijnen wordt de prijs f 19,90.

Aangezien de oplage van de bundel beperkt is, verdient intekening via Uw boekhandelaar sterke aanbeveling.

Namens het Comité 75ste verjaardag
Prof. Oud

Mr. F. G. van Dijk, voorzitter
Drs. A. A. C. Reedijk, secretaris

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Dr. J. van Galen, wiens artikel "Modern Venootschapsrecht" op blz. 21 van dit artikel begint, werd op 3 juli 1896 geboren in Gouda, waar hij de HBS bezocht. Hij deed staatsexamen in de eerste wereldoorlog, en studeerde rechten in Leiden. Hij was een van de oprichters van de Partij van de Vrijheid, en, tot verleden jaar adjunct-hoofddirecteur van het Algemeen Handelsblad.

Dr. E. Nordlohne, lid van de redactie en schrijver van het artikel op blz. 8. Hij werd op 10 februari 1923 in Warschau geboren, bezocht het Rotterdams Lyceum en de Handelshochschule in St. Gallen. Hij studeerde aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool in Rotterdam, waar hij in 1947 zijn doctoraal examen aflegde en in 1951 promoveerde op "De economisch-geografische structuur der Nederlandse Benedenwindse Eilanden". Hij is adjunct-secretaris van een landelijke organisatie van openbare nutsbedrijven en hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond.

IN VOLGENDE NUMMERS VAN LIBERAAL REVEIL:

"Liberale Gedachten" - het boek voor professor Oud

Kunst en liberale politiek

Samenwerking met Indonesië

150 jaar onafhankelijkheid

Radio Veronica

Toneel in Nederland

[Faint, illegible handwriting throughout the page]

• • •

Liberaal reveil

Anderhalve eeuw onafhankelijkheid - L. Aletrino

Het Gedenkboek Oud

LDC - Vaste koers noodzakelijk - G. Dorsman

Kunst en Liberale Politiek - H. van Riel

Landbouw, museumstuk of bedrijfstak -

ir. L. G. Oldenbanning

De TV-zuilen graven zich in

6e jaargang nr. 3 - januari 1963

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	* Drs. L. D. Oosterveld
Mr. F. Bordewijk	Prof. mr. P. J. Oud
J. C. Corver	Prof. mr. C. H. F. Polak
Drs. P. Delfos	Drs. A. A. C. Reedijk
Mr. G. C. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. K. van Dijk	Prof. mr. dr. M. Rooij
Dr. J. N. van den Ende	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Franssen
Mr. W. H. Fockema Andreae	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
H. H. Jacobse	Mr. A. Stempels
* Th. H. Joekes	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	van Haften
Prof. S. Korteweg	Drs. A. Szász
Prof. dr. J. Kymmell	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Drs. R. H. Neuberg	H. J. L. Vonhoff
* Dr. E. Nordlohne	* H. Vrind
Ir. L. G. Oldenbanning	Ir. F. Wagenmaker
Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studentenabonnement: f 9,50 per jaar; losse nummers f 2,45.

1813 - 1963

anderhalve eeuw onafhankelijkheid

Voor velen was de passage in de jongste Troonrede, waarin werd aangekondigd dat in 1963 de 150ste verjaardag van de bevrijding der Nederlanden van de Franse overheersing zou worden gevierd, min of meer een verrassing. De viering zal evenwel geenszins een uitbundig feestelijk karakter dragen, maar veeleer een herdenking zijn van een ingrijpende en heuglijke gebeurtenis in de historie van ons vaderland. Want het koningschap onder het Huis van Oranje als nationaaldynastiek element heeft Nederland stabiliteit, nationale eenheid en tijden van welvaart en moreel gezag gebracht.

Op 14 november 1813 ontruimden de Franse troepen de stad Amsterdam; in Den Haag werd een Voorlopig Bewind gevormd, bestaande uit Gijsbert Karel van Hogendorp, Graaf van Limburg Stirum en Van der Duyn van Maasdam. Afgezanten van dit driemanschap begaven zich, getooid met de oranje-kokarde, naar Engeland om Prins Willem-Frederik van Oranje, oudste zoon van de laatste Stadhouder Willem V, uit te nodigen naar Nederland terug te keren en zich aan het hoofd van de nieuw te vormen staat te stellen.

De aankomst van de Prins in de Nederlanden op 30 november 1813 te Scheveningen is honderden malen beschreven, meestal in een "geschiedenisboekjes-achtige" stijl, d.w.z. wat kinderlijk, een beetje braaf, en historisch niet helemaal juist. Wij weten nu wel dat "de onstuimige menigte" niet kon wachten tot de Prins, na een scheiding van 19 jaar, van de Britse oorlogsbodem "The Warrior" was geland, maar, voorafgegaan door schipper Pronk, de sloep waarop de vorst zich bevond, in zee tegemoet liep! Wilde tonelen speelden zich in 's-Gravenhage af; ze zijn beschreven in het "Geschied- en Redekundig Gedenkschrift van Nederland's Herstelling" van de theoloog, letterkundige en fameuze redenaar ds. Van der Palm, die ons vertelt dat de algemene vreugde zich op zeer verschillende wijzen uitte. "Hier deed zij de oogen schitteren, daar benevelde zij ze met den zoeten dauw der natuur". En als wij deze romanticus mogen geloven dan barstte de een los in gejuich, "des anderen stem smoorde in het snikken der opgekropte borst. Den ouden was het als hadden zij een kind uit de dood wedergekregen, de mannen een broeder, de jongelingen een vader".....

Vrolijke dag op gemene kosten

Eerlijk gezegd was de Proclamatie, welke Van Hogendorp op 17 november reeds tot het volk had gericht, vrij stuntelig van stijl en inhoud, en niet bepaald geschikt om de massa te bezielen. Zij luidde:

"Oranje Boven. Holland is vrij. De Bondgenooten trekken op Utrecht. De Engelsen worden geroepen. De Fransen vlugten aan alle kanten. De zee is open. De koophandel herleeft. Alle partijschap heeft opgehouden. Al het geledene is vergeeten. En vergeeven. Alle de aanzienlijke komen in de regeering. De regeering roept den Prins uit tot Hooge Overheid. Wij voegen ons bij de Bondgenooten en dwingen den vijand tot vrede. Het volk krijgt een vroolijken dag op gemeene kosten, zonder plundering noch mishandeling. Elk dankt God. De oude tijden komen wederom. Oranje Boven!"

Geen inspirerend stuk. Dat er bij de intocht van de Prins desondanks uit de mensenmassa werd geroepen: "Leve de Koning", waarmede het volk als 't ware de Soeverein ongevraagd de koningskroon aanbood, wees erop dat de monarchale gedachte bij haar leefde en dat een "volkswil" zich bezig was te vormen. Dan was de proclamatie van de Vorst zelf sterker van toon: "Ons gemeen en eenig doeleinde moet zijn, de wonden van ons dierbaar Vaderland te heelen en hetzelfde in zijn vorigen luister en aanzien te herstellen. (-) Alle partijschap moet voor altoos van ons gebannen zijn".

Man van het midden

Op de passage in Van Hogendorps proclamatie met betrekking tot "alle aanzienlijken", die in de regering zouden komen, is veel kritiek uitgeoefend. Wie bedoelde Van Hogendorp met "aanzienlijken"? Werden op deze wijze niet uitgebreide lagen der maatschappij van de opbouw van het aanstaande koninkrijk buitengesloten? De rol, welke Van Hogendorp bij de stichting van het koninkrijk heeft gespeeld, is in vele studies en geschriften belicht en toegelicht. Behoorde hij nu eigenlijk tot de aanhangers van het oude of tot de promotors van het nieuwe? Een man van het midden is hij genoemd, overtuigd vrijhandelaar, een figuur apart, die er niets voor voelde zich aan het hoofd ener oppositie te stellen, die - later als lid der Kamer - elk wetsontwerp op zijn verdienste beoordeelde en naar bevinden zijn stem uitbracht. Tegelijkertijd een scherp jurist met een internationaal-georiënteerde blik. Van meet af aan had hij in zijn Schets ener Grondwet, welke zou dienen als leidraad bij het ontwerpen der Grondwet van 1814 (in 1815 reeds herzien), elke staatsvorm afgewezen, die Oranje niet aan het hoofd van de staat zou brengen. Als Soevereine Vorst prees Prins Willem dan ook Van Hogendorps Schets als "een uitvloeisel van 's mans liberale denkwijze", en verklaarde hij zijnerzijds datgene te aanvaarden wat Nederland hem aanbood, maar uitsluitend onder waarborg van een constitutie, die het volk zou beschermen tegen mogelijke misbruiken van zijn vrijheid.

DE HEUCHCELJKE AANKOMST VAN ZIJN MAJESTEIT DEN KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE NASSA
HERTOG VAN LUXEMBURG. & & K.
aan het Strand van Scheveninge op den 16 November 1815.

Ofschoon Willem-Frederik oneindig veel te danken had aan Van Hogendorps moed en inzicht bij de grondvesting van zijn status, heeft hij eerst als Soevereine Vorst en daarna als Koning Willem I (16 maart 1815) in een gespannen verhouding tot Gijsbert Karel geleefd, eindigend in een breuk (1816). De twee mannen lagen elkaar niet, want volgens een bekend woord was de Koning heerszuchtig en Van Hogendorp eierzuchtig.

Onze Liberale Koningen

De geboorte van het Koninkrijk der Nederlanden, nu 150 jaar geleden, is zonder grote revolutionaire schokken in haar werk gegaan. Volgens de historici is dit te danken geweest aan het feit dat de soevereiniteitsgedachte in het volk der Lage Landen leefde. Wij Nederlanders zijn nooit republikeinen in hart en nieren geweest; de stadhouders waren weliswaar nimmer soevereinen, maar dienaren van de (soevereine) Staten. Deze Staten hadden hun soevereiniteit eigenlijk ondanks zichzelf verworven, omdat er geen vorsten waren, die haar begeerden, althans niet in de vorm en onder de waarborgen, waaronder de Staten haar aanboden.

Hoe vreemd het ook moge klinken: onze koningen zijn altijd liberaal geweest, een liberalisme dat natuurlijk niet dient te worden opgevat in de zin, welke wij er heden ten dage aan geven. Ondanks

het "verlicht despotisme" van enkele onzer vorsten, onderschreven zij toch ieder op eigen wijze de definitie van het liberalisme: "het geloof in de waarde van de menselijke persoonlijkheid en de overtuiging dat de bronnen van alle vooruitgang zijn gelegen in de vrije ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid op geestelijk en stofelijk gebied". Ofschoon de liberale geestesgesteldheid - het begrip althans - reeds ten tijde der Hervorming vaste vorm kreeg, ontstond de naam pas in de 19de eeuw en zowaar in ... Spanje waar de voorstanders der Constitutie van 1812 *liberales* werden genoemd. In Nederland was het Thorbecke, die bij de Grondwetsherziening van 1848 de staatsinrichting in liberale geest wijzigde. Pas in 1885 kwam onder de drang van Van Houten de eerste werkelijke liberale partij tot stand, de Liberale Unie, die aan het liberalisme zijn staatkundige en politieke vorm gaf. Toen echter reeds had de geleidelijke overgang plaats gehad van de verantwoordelijkheid voor het regeerbeleid van de koning zelf, via de regeringsperiode van Willem II, naar de grondwetswijziging van 1848, waarin de ministeriële verantwoordelijkheid en daarmee het begin van het eigenlijke parlementaire stelsel werd aanvaard. Geleidelijk werden de ministers afhankelijk van de in de Staten-Generaal tot uiting komende "wil des volks", waarmee de democratie een levend begrip werd.

Democratie, isonomie, aristocratie

Huizinga heeft in zijn aanstonds na de jongste oorlog verschenen werk "Geschonden Wereld", dat hij als ondertitel meegaf: "een beschouwing over de kansen op herstel van onze beschaving", betoogd dat het woord democratie eigenlijk nooit een gelukkige vondst is geweest. Immers, een *demos*, een volksmenigte, kan nooit heersen zodra men aan het woord *kratia* (heerschappij) iets meer toekent dan louter de betekenis van "de baas zijn", en er het begrip van ordelijk en goed staatsbestuur onder wil verstaan. In de Oudheid heeft in het Grieks *demokratia* altijd een min of meer geringschattende of spottende betekenis gehad. De Helleen koesterde in de grond der zaak geen achtung voor *demos*, de massa. Beter ware het woord *isonomia* of gelijkheid van wetten. De Romeinse Republiek had menig element van democratisch staatsbestel tot ontwikkeling gebracht zonder regelrecht een democratie te kunnen worden genoemd. Pas in de achttiende eeuw - aldus Huizinga - verloor het woord democratie de bijmaak van *ochlocratie* (regering van het gepeupel), die er van zijn oorsprong af aan verbonden was geweest. En het is in zekere zin de bijmenging van een element *aristocratie* dat de democratie bestaanbaar doet zijn, aangezien zij zonder dit gehalte gevaar zou lopen te stranden op de onbeschaaftheid der massa.

Regeren of besturen?

Meer dan één historicus is van oordeel geweest, dat in 1813 in de Nederlanden een absolute monarchie was ingevoerd onder het mom ener constitutionele vrijheid. Inderdaad hadden 's Konings paladijnen (Van Hogendorp en de zijnen) het zich anders voorgesteld en zij hebben hun teleurstelling over de gang van zaken dan ook nimmer verborgen. Hetgeen Koning Willem I feitelijk beoogde, was niet regeren, zoals dit in de latere praktijk der parlementaire monarchie werd opgevat, maar veeleer besturen. Zijn beleid van 1813 tot aan zijn bedroevend besluit tot troonsafstand in 1840 kenmerkte zich door een wilskracht en organisatievermogen, die ons koninkrijk aanstonds na de stichting ervan "in de vaart der volken" opnam. Verbluffend is het aantal ondernemingen en instellingen geweest tot welker oprichting hij de stoot heeft gegeven. De Nederlandse Bank, de Rijksmunt te Utrecht, de Nederlandse Handel-Maatschappij, de aanleg van het Nieuwe Diepen het Noordhollands kanaal kwamen hetzij op zijn initiatief hetzij met zijn medewerking tot stand. Daarnaast getuigde hij van een commerciële inslag, die hem de bijnaam van de Koning-Koopman gaf, doch door velen in die jaren niet steeds onvoorwaardelijk werd gewaardeerd.

Maar allen zullen het eens zijn met hetgeen Colenbrander in zijn werk over Koning Willem I heeft geschreven, namelijk dat ware Nederland in 1813 een republiek geworden, de mogendheden minder consideratie met ons zouden hebben gehad dan nu een Oranje aan het hoofd van de nieuwe staat stond. De monarchie, gegrondvest door Willem I, is dan ook een onwrikbare en opbouwende macht geworden bij de bevrijding van ons land na een langdurige overheersing; een bevrijding die dubbel en dwars waard is ook dit jaar met vreugde te worden herdacht.

L. Aletrino

betrekkingen met Indonesië

Beschikbaar zijn!

In de nazomer van dit jaar is de hoop herleefd, dat Nederland en Indonesië tot een herstel van normale betrekkingen zouden mogen komen. Rondom knikt de wereld ons bemoedigend toe, maar zoals in onze kinderjaren staan wij omzichtig tegenover het vriendje, dat wij een handje hebben moeten geven, en met wie wij nu onder het oog van de moeders moeten gaan spelen.

Wie vroeger in of met Indonesië heeft gewerkt - in het bijzonder de ouderen onder ons - zeggen er niet aan te geloven, maar geheel zonder hoop zijn zij ook niet. Onze jonge militairen, in Nieuw-Guinea of eerder door de tropenzon gebruind, zijn misschien minder afwijzend, zij het zonder verlangen aanstonds in burgerfunctie terug te gaan. Het bedrijfsleven ziet het liever nog maar eens even aan. De regering heeft geen haast, en de politieke partijen hebben andere zorgen. Missie en zending gaan intussen huns weegs.

En toch - de hoop is herleefd. Wanneer het bewijs zou worden geleverd dat een tastbaar herstel van samenwerking, hoe bescheiden ook om te beginnen, mogelijk is; zodra zakelijk contact ontstaat en bevredigend loopt, is het wel zeker dat aan Nederlandse kant dit herstel begroet zal worden en dat het tot verbreding en verdieping zal animeren. Want bloedkruipt waar het niet gaan kan. Nederland gelooft immers niet, dat wij met Indonesië niet zouden kunnen samenwerken, hoeveel er ook mag zijn veranderd sedert onze vlag daar werd gestreken.

Wat moeten wij niet doen? Wij mogen niet omzien naar het verleden: herinneringen blijven ons deel, maar zijn geen richtsnoer voor de toekomst - behalve de levende herinnering aan het vriendelijke karakter van de volkeren van Indonesië. Imperialisme is onze beide volkeren vreemd, en in dit feit is op den duur de ontmoetingsmogelijkheid gegeven. Wij mogen niet trachten op economisch terrein de draad op te vatten die ons na 1950 is ontglipt, tenzij ons gevraagd wordt dat wel te doen.

Wij mogen vooral geen haast hebben.

Wat wij wel moeten doen is beschikbaar zijn. Dit is een veelomvattend begrip, meer ethisch bepaald dan zakelijk geconcretiseerd. Er moet geen edelmoedige zachtmoedigheid van ons worden gevraagd. Een zeer kritische verkenning van Indonesië is een eerste eis. Wat Rusland en Rood-China daar geestelijk en maatschappelijk hebben overhoop gehaald zal grondig moeten worden nagegaan. Wij

mogen ons dienaangaande bepaald geen illusies maken. Maar ook met dit uitgangspunt duidelijk voor ogen kan Nederland zich beschikbaar stellen. In wereldverband hebben wij de plicht ons daarvoor offers te getroosten - en zeker niet alleen materiële offers.

Om te beginnen zouden over en weer journalisten, mensen van wetenschappelijk niveau en jonge mensen uitgenodigd moeten worden om bij elkaar poolshoogte te nemen. Onbevangen beschouwen en onbevangen berichten is hun opgave. Wil dat goed gebeuren, dan vraagt dat tijd. Daarna zouden financiers en economen elkaar eens moeten spreken, zonder de haast van dadelijk met een plan te willen komen. Waarna er in Nederland onbevooroordeeld onderling overlegd moet worden, zonder het sentiment van de schoolmeester, zonder de valse accenten jegens een "onderontwikkeld gebied", maar met het volle besef dat men in Indonesië het communisme in agressieve positie gaat ontmoeten.

En dan gaat het er vooral om, wat mensen onder de vijftig in beide landen met elkaar denken te kunnen doen. Wonderen mogen wij ons daarvan niet voorstellen. Maar wel tastbaar resultaat - omdat alle verkilling van de laatste vijftien jaren de warmte niet heeft weggenomen, die van nature Nederlanders en Indonesiërs tot een vertrouwde gemeenschap heeft gebracht, hoeveel er zowel hier als daar intussen ook mag zijn veranderd.

F. A.

Punten voor een Liberaal Beleid

Dit is de verzameltitel van een reeks korte artikelen - u treft de eerste twee in dit nummer aan - die wij tussen nu en de verkiezingen zullen publiceren. Zij zijn bedoeld als bijdrage van Liberaal Reveil aan de gedachtenvorming in liberale kring in een periode, die allereerst wordt ervaren als een tijd van herbezinning, een reculer pour mieux sauter, een stap terug voor de sprong. De artikelen zijn op ons verzoek geschreven door liberale deskundigen op hun gebied. De door de auteurs behandelde onderwerpen zijn zoveel mogelijk gekozen met het oog op de komende verkiezingen.

liberale kansen

Toekomstbespiegelingen

over de VVD II

De herverschijning van *Liberaal Reveil* in de nieuwe gedaante is niet onopgemerkt gebleven. Daarbij doelen wij niet uitsluitend op de veelal vriendelijke commentaren in de geestverwante pers. Hoe erkentelijk wij daarvoor ook zijn, belangrijker achten wij de reactie in *Het Parool* van 10 november jongstleden.

Het socialistisch blad verwijt de redactie van *Liberaal Reveil*, dat zij al heel weinig blijk geeft van "echte hervormingsgezindheid". Zijn wij echter goed ingelicht, dan luidt het oordeel in bepaalde VVD-kringen precies tegenovergesteld. Zodat men niet zo ver misgrijpt als men constateert, dat de waarheid wel in het midden zal liggen.

Voorts heeft in *Vrijheid en Democratie* van 8 november jongstleden *Insider* ons het genoegen gedaan iets dieper in te gaan op het artikel "Toekomstbespiegelingen over de VVD". Hij vreest, dat de schrijver van dat artikel alleen het beginselprogramma van de VVD onder ogen heeft gehad. Tot geruststelling van *Insider* zij vermeld dat deze vrees ongegrond is. Voor een enkele keer schoot zijn "inside information" tekort.

Ook gaat hij in op het in het artikel gesignaleerde geval van iemand die drie maanden na aanmelding als lid van de VVD nog geen schriftelijke bevestiging of enige andere kennisgeving van aanneming had ontvangen. Het zal dus wel een bijzonder geval betreffen, zo veronderstelt hij. Inderdaad heel bijzonder: wij willen er niet over doorzeuren, maar zelfs begin december - alweer een paar maanden later - had de betrokkene nog steeds geen taal of teken vernomen.

Wat evenmin is vernomen, en dat is verontrustender, is constructieve kritiek op vorenbedoeld artikel. De reacties lopen uiteen van lichtelijk waarderend tot fel verontwaardigd. Op zichzelf is dat goed. Vooral het laatste kan stimulerend werken.

Tenminste als de bezwaarden zich dan ook maar in de discussie mengen. Vindt men de door ons gesuggereerde oplossing niet de juiste? Best, maar welke dan wel? Door niets te doen helpt men de partij in ieder geval niet verder. Met mokkend geschamper evenmin. Temeer niet waar de aanpak van enkele van de door ons aangevoerde problemen met het oog op de op handen zijnde verkiezingen geen uitstel gedooft: het verkiezingsprogramma, het partij-appa-

raat, de "floating vote", de "public relations", de financiering.

Het is mogelijk dat men in leidende VVD-kringen denkt dat het zo'n vaart niet loopt, dat het allemaal wel zal meevallen. Dat zou dan een opvatting zijn, die in een brede kring van leden niet wordt gedeeld.*

Dit alles wordt niet geschreven uit bemoeizucht of betweterij. Maar omdat er gegronde redenen zijn voor de vrees dat de VVD een voor haar gunstig getij laat verlopen.

Er was een tijd dat de maatschappelijke situatie tal van voorzieningen eiste, waarvan de collectiviteit de grote katalysator is geweest. In die dagen was het socialisme troef en de individuele vrijheid de prijs die men betaalde.

Die tijd komt gaandeweg achter ons te liggen. Althans in Nederland en grote delen van West-Europa. Zeker, de collectiviteit zal een geliefkoosd strijdmiddel blijven in de vorm van pressie-groepen. Maar niettemin zal in de toekomst de vrijheid van het individu een hogere notering krijgen dan zij naar socialistisch waarde-oordeel verdient. Reeds nu is ter linker zijde een kentering te bespeuren, een lichte neiging, zouden wij willen zeggen, naar een meer liberale geesteshouding. Overigens nog ver van de volte face, die op economisch terrein de Sozialistische Partei Deutschlands gemaakt heeft in de richting van de liberale opvattingen van minister Erhard.

Profeten uit het rode kamp, zoals de heer De Kadt, die onlangs een tikje eenzijdig mijmerde over de relaties tussen VVD en PvdA, zullen goed doen deze tekenen niet mis te verstaan.

Maar dat geldt niet minder voor ons, liberalen. Van een doelbewuste liberale partij kan juist in dit tijdsbestel een grote aantrekkingskracht op de kiezers uitgaan. Een inerte VVD daarentegen kan in de komende maanden diezelfde kans voor jaren verspelen.

Is de keuze nog moeilijk?

* Dekopij voor dit nummer was al naar de drukker toen in Vrijheid en Democratie "Tien discussievragen over Liberaal Reveil" verschenen. Wij zullen ons best doen daarop te antwoorden in de eerstvolgende aflevering van ons blad.

Van de redactie

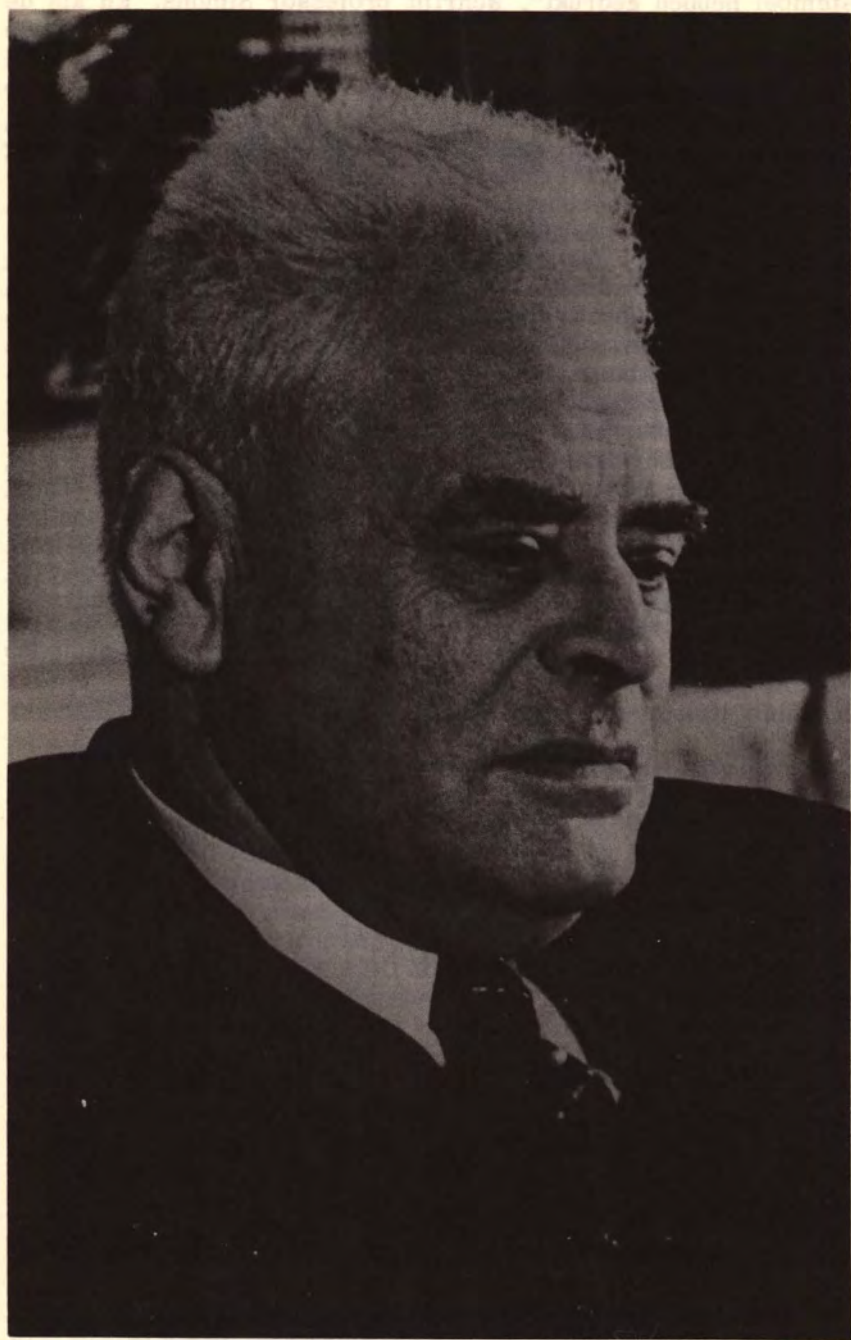
De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Liberale Gedachten *****

Op 5 december 1961 werd prof. mr. P.J. Oud 75 jaar. Enkele personen die hem nastaan namen bij die gelegenheid het initiatief, een boek met liberale gedachten samen te stellen en hem aan te bieden. Nu is het zover; dank zij de goede zorgen van Nijgh & Van Ditmar is het boek* nu ook in de boekhandel verkrijgbaar. De lijst van de schrijvers en de onderwerpen geeft terstond een inzicht in de verscheidenheid. A.W. Abspoel schildert het "Politiek portret van een groot parlementariër", prof. mr. D. Simons schetst "Oud als schrijver over staatsrecht en staatkunde", mr. H. van Riel improviseert over "Politieke partijen beginsel in 1962"; dr. J.F. van Royen filosofeert over "Geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid", prof. mr. J. V. Rijpperda Wierdsma overdenkt "Het hedendaags staatsrecht", prof. dr. E.H. s'Jacobbezint zich over "De toekomst van de rechtsstaat", mr. E.H. Toxopeus, minister van Binnenlandse Zaken, spreekt zich uit over "Territoriale decentralisatie in de tegenwoordige tijd", prof. dr. H. J. Witteveen beziet de "Perspectieven der economische politiek", prof. dr. N.E.H. van Esveld bestudeert "De Vrijheid in het sociaal-economische leven", dr. K. van Dijk geeft "Een beschouwing over sociale geleidingen in het Nederlandse volk", mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-Franssen schrijft "Over opvoeding en onderwijs", terwijl mr. F.G. van Dijk een uiteenzetting geeft over "De plaats van de liberale fractievorming in de Europese democratie".

Aan deze opstellen gaat een "Opdracht" vooraf, van de hand van drs. H. A. Korthals, vice-Minister-President. De heer Korthals noemt het boek "een verzameling beschouwingen, waarin een aantal vooraanstaande liberalen hun opvattingen over zijn persoon en werk geven, alsmede studies waarin belangrijke problemen van de liberale gezichtshoek uit in het licht worden gesteld". "Moge Oud aan wie het opgedragen is, dit zien als een monument opgericht door hen, die met groot respect denken aan hetgeen Oud als liberaal leider met ongeëvenaarde werkkraft en de grootste bekwaamheid tot stand heeft gebracht". Aan deze opdracht hebben de aangezochte schrijvers zich onmiskenbaar gehouden. Waar zijde persoon van professor Oud in hun beschouwingen betrekken, getuigen zij van hun bewondering voor zijn karakter en voor zijn schier onbegrensde studiezijn en arbeidskraft. "Vrij en edel, dat is Ouds liberalisme, dat zijn ook de eigenschappen, welke op zijn arbeid als schrijver hun

* Liberale gedachten, een bundel opstellen aangeboden aan prof. mr. P.J. Oud ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag, Rotterdam - 's Gravenhage, Nijgh & Van Ditmar, 1962, 275 bladzijden.

stempel hebben gedrukt", schrijft professor Simons. En als de schrijvers zich gedrongen voelden tot het leveren van een bijdrage aan het liberale denken voor deze tijd en de toekomst, hebben zij inderdaad gepoogd in kort bestek iets van zichzelf te geven. Elke studie is voorzien van een opgave van geraadpleegde literatuur, waardoor het voor de werkelijk belangstellende lezer eenvoudig wordt gemaakt, zich verder in het onderwerp te verdiepen.

Ongetwijfeld zal het boek aan de heer Oud veel vreugde schenken. Hier wordt immers een boeket schone bloemen, geplukt van het liberale geesteserf, aangeboden aan degenen die zelf dit erf mede heeft aangelegd en onderhouden. De geestverwante lezer zal zich in zijn blijdschap met dit boek verenigd weten met de man, die volgens zijn naam reeds Oud was bij zijn geboorte, maar volgens zijn bewijzen van geestelijke elasticiteit jong blijft - ondanks zijn hoge leeftijd.

Het boek is belangwekkend om zijn inhoud, maar ook als markering van het liberale denken van vandaag. Het zou voor de beoordeling van de ontwikkeling in dit denken wel zeer interessant zijn, wanneer vaker een gelegenheid werd aangegrepen om zo'n bundel opstellen bij elkaar te brengen. Dan zouden wellicht ook tal van andere aspecten aan de beurt komen, die nu onbelicht moesten blijven. Het is een boek geworden, dat vooral aan de zich oriënterende intellectueel stof voor overdenking geeft.

dr. E. Nordlohne

LIBE-
RALE
GE-
DACH-
TEN

Vaste koers noodzakelijk

Het ontstaan van het Liberaal Democratisch Centrum (LDC) is een logisch gevolg van de ontwikkeling in de VVD gedurende een reeks van jaren. Misschien zou het zelfs beter zijn te stellen, dat juist het gebrek aan enige ontwikkeling in onze partij aan de wieg van het LDC stond. Een negatieve overweging, maar iedere wel-overwogen nieuwe stap vloeit voort uit onvrede met het bestaande; de wens tot verandering is positief op het komende gericht.

Omdat Liberaal Reveil een discussiecentrum van het liberalisme wil zijn, verleent de redactie graag ruimte aan bijgaand artikel, waarvan de inhoud en strekking uiteraard voor rekening van de schrijver blijven.

De laatste maanden heeft de VVD op een zo allervriendelijkste manier als zwijgende kop van Jut gefungeerd, dat het bijna water naar zee dragen is nog eens de zwakke plekken in deze partij tot onderwerp van een beschouwing te maken. Voor een goed begrip van de nog steeds verwarde situatie is het echter moeilijk hieraan te ontkomen.

In 1948 startte de VVD met een aantrekkelijk beginselprogramma. Het was niet met moeizame onderhandelingen of met geven en nemen tot stand gekomen. Tussen het concept van de grotendeels uit de Partij van de Arbeid getreden groep-Oud en de door de Partij van de Vrijheid geformuleerde grondslagen bestond geen enkel principiële verschil. De heer Stikker formuleerde in die dagen het wesen van de nieuwe partij op een even gelukkige als duidelijke manier. Deze uitspraak, die het LDC weer in zijn doelstelling vervlocht, luidde: "De VVD zal moeten zijn een sterk progressief gerichte partij, voor wie de geestelijke vrijheid primair is, de sociale gerechtigheidplicht, en die het economische leven niet wil zien verstarren in het keurslijf van een socialistische dogmatiek, die uiteindelijk in staatsabsolutisme moet eindigen".

De nieuwe partij bleek goed voor een redelijke aanhang. Bij de Staten-verkiezingen in 1950 werd $8\frac{1}{2}\%$ van de stemmen behaald en deze aanhang liep op tot $8,8\%$ in 1956. Toen kwam in 1958 de aanzienlijke sprong tot $11,4\%$ en in 1959 zelfs $12,2\%$. In 1962 kwam de terugval tot 10% bij de Statenverkiezingen en zoals te verwachten viel werkte deze achteruitgang bij de raadsverkiezingen door.

Het zou een misvatting zijn, de dit jaar in liberale kring gebleken onrust enkel en uitsluitend aan dit stemmenverlies te wijten.

Een verkiezingsuitslag is een toevallige meting, weinig geschikt als adstructie van een standpunt voor alle tijden.

De plotseling vrij algemene kritische benadering van de liberale partij had twee oorzaken. In de eerste plaats was dit de accumulatie, door de jaren heen, van stof tot kritiek over de interne ontwikkeling. Deze kritiek moest onvermijdelijk eens tot een uitbarsting komen. De tweede oorzaak - tevens de directe aanleiding - was de ongelukkige reactie van de partij op de verkiezingsnederlaag.

De interne ontwikkeling

Al in 1954 benaderde een aantal jonge VVD-ers, voor het overgrote deel afkomstig uit de JOVD, het hoofdbestuur van de partij, om via een gesprek te komen tot de toen al noodzakelijk geachte hervormingen. Onderwerpen waren de interne organisatie van de partij, de te volgen principiële koers en niet in de laatste plaats de "public relations" van de VVD.

Zowel qua verdieping als qua organisatie bleef alles bij het oude. Dit deed de heer Fockema Andreae in 1956 op een congres van de JOVD opmerken, dat wij liberalen een gezellige club van aardige mensen vormen, met een partij-apparaat dat op vele plaatsen met plakband aan elkaar wordt gehouden.

In de afdelingen en in de centrales leidde het gebrek aan veranderingen tot kritiek en discussies. Voor alles bleek de VVD echter een partij van gevestigde verhoudingen, en door de geringe gezindheid tot doorstroming en verjonging veranderde er weinig of niets. In 1959 en de volgende jaren leidde dit tot een reeks van contacten op landelijk niveau van jongeren uit een groot aantal afdelingen. Omstreeks die tijd begonnen de conservatieve krachten in de partij zich duidelijker te manifesteren en de ongerustheid richtte zich vooral op een te verwachten koerswijziging in conservatieve zin, wanneer de heer Oud onverhoopt mocht aftreden. Duidelijk bleek in deze periode het gemis aan communicatiemogelijkheden binnen de partij. Onontkoombaar moest deze ontwikkeling tot een conflict in een of andere vorm leiden.

De reactie op de verkiezingsuitslagen

De tweede oorzaak van de kritiek binnen de partij was de officiële benadering van de verkiezingsresultaten. De teruggang werd geweten aan het verlies van de ontevreden van rechts, afgeschrikt als deze waren door de duidelijke uitspraak van de heer Oud op de jaarvergadering in Leeuwarden.

Het ten tonele voeren van de ontevreden was in tegenspraak met de commentaren na de overwinning in 1958. Toen gold het succes niet als een incidenteel geval, maar "als de uiting van een zich voltrekkende wijziging in de rechtsovertuiging en de geestelijke structuur van ons volk". Zelfs nu kan men die overtuiging van toen

nog onderschrijven. Evenals trouwens het woord dat toen opgeld deed: "vooral de jongeren hebben de verkieselijkheid van het liberalisme boven het socialisme erkend".

In een moeizaam bijeengeschreven artikelenserie in Vrijheid en Democratie werd de nederlaag verder gerelativeerd en na een enkele poging werd de mogelijkheid tot discussie in dit blad afgesneden. In de VVD ontstond op tal van plaatsen onrust over organisatie en koers van de partij. Het hoofdbestuur reageerde in het geheel niet en liet alles op zich af komen zoals het kwam. De informatie van de leden vond alleen plaats door korte krantenberichtjes, door actieve journalisten verzameld aan de hand van geruchten, die door politiek Nederland gingen als het geluid van de tam-tam in het oerwoud.

Ontstaan van het Liberaal Democratisch Centrum

Reeds in de zomer van dit jaar waren nieuwe contacten gelegd om te komen tot een vorming van een ontmoetingspunt van hen, die er toe wensten bij te dragen aan de toepassing van het hedendaagse liberalisme een duidelijke vorm te geven. Binnen een maand resulteerde deze gedachte in de oprichting van het Liberaal Democratisch Centrum.

Zoals in de doelstelling staat, is het LDC van mening, dat de VVD er in het verleden niet in is geslaagd uit te groeien tot een politieke groepering, die een krachtige en consequente progressieve politiek voert, gebaseerd op de grondbeginselen van het liberalisme. Het woord progressief wordt ten onrechte meestal geïdentificeerd met een warzig socialisme en een overschatting van de collectiviteit, die ten koste gaat van het individu. Progressief, ofwel op politiek gebied vooruitstrevend, betekent echter voor alles het zoeken van het nieuwe en het betere, het breken met sleur en zelfingenomenheid. Dit vraagt een instelling die de liberale naoorlogse beweging zich niet tot de hare heeft weten te maken.

Geheel en al verwonderlijk is dit niet. Reeds ten tijde van de oprichting van de Liberale Unie, rond 1880, stelde een van de oprichters vast: "het temperament der liberale partij stemt niet overeen met een bindend programma".

Van oudsher bestaat een afkeer van een straffe partijorganisatie en een

zich bij voorbaat vastleggen op een vooropgesteld einddoel. De bereidheid tot evolutie en de aanvaarding van het betrekkelijke aller dingen zijn de fundamente van de liberale geesteshouding. De liberaal is gespecialiseerd in de vaardigheid om beide kanten van de medaille tegelijkertijd te zien. Dit is de kracht . . . . en de zwakheid van het liberalisme.

Het is een kracht wanneer het leidt tot de verwerping van stroeve maatschappij-concepties in socialistische zin, die de bronnen van de werkelijke vooruitgang op doen drogen en een harmonische ontwikkeling van de samenleving afremmen. Het is een zwakheid wanneer de tegenzin om zich te binden leidt tot onduidelijkheid en conservatisme. Door onduidelijkheid en behoudzucht is de VVD in de huidige onaan-trekkelijke positie beland, en wel op meerdere terreinen, te weten de principiële politieke koers, het functioneren van de organisatie en de voorstelling, die de doorsnee-burger zich van de partij maakt.

De partijleiding heeft de versterking van het conservatieve en opportunistische element in de partij niet onderkend, ofwel aanvaard zoals het kwam. Een reactie zoals nu in de vorm van de oprichting van het LDC was onvermijdelijk. Niet echter om "de bijl aan de wortel" te leggen, zoals het Algemeen Handelsblad veronderstelde, eerder om hantering van het snoeimes in de kroon te bevorderen.

Duidelijkheid gewenst

Voor de politieke koers van de VVD ziet de belangstellende kiezer zich verwezen naar het vierjaarlijkse verkiezingsmanifest. Een verkiezingsmanifest is echter weinig geschikt om een al of niet terecht ontstane imago te beïnvloeden. Het is ook niet geschikt om partijleden te brengen tot een iets meer dan wazig besef over de uitwerking van het beleden ideaal.

Een actieve partijpolitiek vraagt, dat de leden in de besluitvorming betrokken worden. Het LDC is van mening, dat helaas in de VVD de mogelijkheid tot discussie tot het uiterste beperkt is. De invloed van de leden op de koers van de partij is nihil en daarom is de VVD tot een kiesvereniging gedevalueerd. De jaarvergaderingen vormen hier een weerspiegeling van, daar zij meer het karakter hebben van een blijereunie dan van een eerlijk en open beeraad.

Het LDC stelt zich ten doel, door overleg, studie en voorlichting het gesprek over de toekomstige koers weer op gang te helpen brengen en te helpen bevorderen. Inmiddels zijn hiertoe in een vijftien plaatsen gespreksgroepen opgericht.

Voor tal van concrete punten is een diepgaande bezinning noodzakelijk. Een nadeel hierbij is dat de Teldersstichting in den lande gezien wordt als de spreekbuis voor de opvattingen van de liberale partij, en in eigen kring de door deze stichting behandelde onderwerpen verder als een afgedane zaak worden beschouwd. Uit de reserve waarmee het rapport Open Ondernemerschap in liberale kring ontvangen is, blijkt het betrekkelijke van dit standpunt. Toch is van hoofdbestuurlijke zijde geen afstand van dit rapport genomen. Beter ware het geweest, indien het geringe enthousiasme in sommige kringen duidelijk gebleken zou zijn. Hoe interessant een terreinverkenning ook kan zijn, de liberale beweging is meer gediend met een studie waarin het accent op aanbevelingen en voorstellen valt. De buitenwereld is dan in staat te beoordelen wat de liberale visie is op de ontwikkeling van het ondernemerschap. Een speciale studiec ommissie van het LDC werkt thans aan

een uitspraak op dit gebied, een uitspraak die zowel in de afdelingen als in het partijorgaan in discussie kan komen.

Het aantal onderwerpen waarover een liberale uitspraak gewenst is, strekt zich verder uit. De opmerkingen over bezitsvorming zijn alleraardigst, een concrete beleidslijn is echter nooit gegeven. De toekomst van het liberalisme in Europees verband is een duistere zaak. Aandacht dient ook te worden besteed aan de vereenzaming van de mens binnen de zich snel uitbreidende grote bevolkingsagglomeraties. Ons hedendaags belastingsstelsel is gewrongen en nauwelijks nog in overeenstemming met een algemeen aanvaard uitgangspunt; een diepgaande studie is minder aantrekkelijk maar beslist meer gewenst dan vage eisen tot verlaging. Nauw hieraan verwant is de wenselijke vermindering van bestaande excessen op het gebied van vermogens- en inkomensvormingen de accumulatie van functies. Deze opsomming kan uitgebreid worden tot een lange, lange reeks. In dit verband is het echter voldoende te stellen, dat het niet gaat om het voor alle terreinen ontvouwen van pasklare opvattingen en uitgewerkte toekomstprognoses. Noodzakelijk is bezinning in brede kring en een zo goed mogelijke benadering van wat in liberale kring leeft.

Openbaarheid

Niet alleen het ontbreken van voldoende studie is oorzaak van de huidige onduidelijkheid over de liberale beweging in ons land. Het LDC is van mening dat de discussie in liberale kring onnodig afgeremd wordt door de omzichtigheid waarmee ontwikkelingen in de VVD zowel voor leden als niet-leden omringd worden. Zo heeft het beraad tussen de dagelijkse besturen van de centrales zich geheel aan het oordeel van de leden onttrokken. De namen van hen, die zitting hebben in de organisatiecommissie, zijn slechts bij geruchte bekend, want het partijorgaan zwijgt hierover in alle talen. De redenen van het bedanken door de heer Korthals voor een kamerkandidatuur zijn slechts in zeer kleine kring bekend. Er is aanleiding te ver-

onderstellen dat de door de organisatiecommissie bij het hoofdbestuur ingediende voorstellen slechts gedeeltelijk geaccepteerd zijn. Zekerheid hierover bestaat echter niet.

Goede "public relations" vragen eerlijkheid en duidelijkheid. Dag-, week- en maandbladen vormen een spiegel, die het beeld van de partij weerkaatst. Is de spiegel van slechte kwaliteit, dan vervallen grote delen van het beeld dat weerspiegeld moet worden en is het hele beeld slecht weergegeven. Is de spiegel goed dan is ook het beeld juist; door deze spiegel wordt dan ook de aandacht gevestigd op de fouten die in de weerspiegeling waarneembaar zijn en dit kan alleen maar heilzaam werken.

Door de huidige geheimzinnigheid is het beeld van de VVD voor het Nederlandse volk troebel. Wanneer volgend jaar de verkiezingen plaatsvinden, zijn enige opgewekte leuzen over belastingverlaging en een groot aantal zonnige oranje affiches niet voldoende om het beeld dat nu bestaat weg te nemen.

Zijn er verschillen?

Het ontstaan van het LDC geeft uiteraard aan politieke tegenvoetters de hoop op een splitsing in de liberale partij. Deze ontwikkeling zou noch door de VVD, noch door het LDC worden toegejuicht. Indien een partij aan de rechterzijde van de VVD zou ontstaan, betekent dit naar alle waarschijnlijkheid een zuivering van de VVD door de afsplitsing van de behoudende groep. Door de geringe getalsterkte van deze

groep zou een dergelijke splitsing numeriek van weinig betekenis zijn en ideëel gezien een grote opluchting. Wanneer zich aan de linkerzijde van de partij een groep vormt, betekent dit dat de VVD haar doel heeft gemist en nooit zal groeien tot de volkspartij die de oprichters voor ogen stond.

Bij dit alles dient in overweging genomen te worden dat de linkerzijde van de partij, zoals deze zich thans in het LDC manifesteert, geen wezenlijke bezwaren heeft tegen het beginselprogramma van de partij. Veeleer dan een principiële verschil ligt hier een verschil in tempo en temperament. Het liberalisme kan het zout van de samenleving zijn, indien het op grond van zijn beginselen strijdt voor de menselijke waardigheid en voor een zo groot mogelijke persoonlijke vrijheid van de mens. De kansen tot zelfstandige ontplooiing van ieder individu dienen hierbij onder alle omstandigheden gewaarborgd te zijn.

Het liberalisme schiet echter tekort indien het zich neerlegt bij de gevestigde verhoudingen en zich beperkt tot de bestrijding van door anderen ontworpen maatschappij-concepties. Door gebrek aan duidelijke visie vormt dit echter het beeld dat de VVD van zichzelf bij anderen heeft opgebouwd. Nog is het niet te laat om door het inslaan van een vooruitstrevende koers de groei tot een werkelijke volkspartij te verwezenlijken.

G. Dorsman

Mededeling van de uitgever:

Op dringend verzoek uit de studentenkring, is de prijs van het studentenabonnement voorlopig verlaagd van f 12,- tot f 9,50 per jaar. Een normaal abonnement kost f 15,-.

Kunst en Liberale Politiek

Sommige mensen ervaren in hun eigen leven, dat plotselinge en door hen zelf ongewenste veranderingen dikwijls op langere termijn heilzame gevolgen hebben. Zelf heb ik verschillende malen waargenomen, ik neem een willekeurig voorbeeld, dat iemand, gedwongen door de slechte gang van zaken in een bepaald bedrijf, naar een nieuwe betrekking moest omzien, wat hem op dat ogenblik slecht uitkwam, maar hem juist daardoor verder in de wereld bracht dan bij zijn oude patroon mogelijk was.

Zo zal het denk ik ook met het Nederlandse liberalisme gaan. Wij maakten een slechte verkiezing. Eén van de dingen, waartoe dat ons dwingt, is principiële positie-bepaling op verschillende punten. Het medium waarin de gedachtenwisseling, die tot die vernieuwing leiden moet, plaats vinden kan - ons Liberaal Reveil -, kwam gelukkig tijdig gereed. Een niet ongewilde samenloop van omstandigheden, die goeds voorspelt. Regeren is namelijk vooruitzien, althans ten dele. Er hoort meer toe.

Gebrek aan interesse?

De Nederlandse kunst is een nationale zaak. Naar mijn gevoel zou het daarom een ongeoorloofde pretentie zijn te beweren, dat hier voor het liberalisme exclusieve taken weggelegd zijn. Het verleden geeft trouwens niet zo bijzonder veel aanleiding tot onbescheidenheid. Voor mij persoonlijk kreeg ik wel eens de indruk, dat in de kring van hen, die in de liberale partij-politiek geïnteresseerd zijn, de vraagstukken rondom de kunst geen overmatige spanningen oproepen.

Nu zijn spanningen zelden aanbevelenswaardig, behalve wanneer zij tot gerichte en praktische belangstelling leiden. Met verwijten maken komt men er niet.

Het is geloof ik goed wanneer wij toch aan het begin van dit artikel met een enkel woord ingaan op dit bij wijlen ontbreken van een zekere interesse. Daarbij leg ik er de nadruk op, dat hier over kunst gesproken wordt, niet over cultuur in meer algemene zin. Wil men immers het onderwerp "Nederlandse cultuur" behandelen in een politiek verband, dan stuit de schrijver al direct op te grote definitie-moeilijkheden en op de ingewikkeldheid van de hele problematiek. Tot het cultuurpatroon immers behoort in Nederland ook de religieuze oriëntatie in haar specifieke verdeeldheid (de hele onderwijssystematiek in dit verband niet te vergeten) zomede de sociale differentiatie van de bevolking, en de onderlinge benaderingswijze der bevolkingsgroepen.

Kortom, een moeilijke geleden massa. Om een dergelijk onderwerp heen is in kort bestek te weinig concreets te zeggen, en iedere selectie blijft willekeurig.

Uitgangspunten van beleid

In het geheel der Nederlandse ontwikkeling gezien, is de bemoeienis van de overheid met de kunst van recente oorsprong. Hetzelfde geldt ten aanzien van de belangstelling van grotere aantallen landgenoten voor kunst, kunst voortbrengen en kunst genieten. Wij bevinden ons hier op een terrein, waar richtinggevend en leidinggevend gewerkt kan worden, waar de liberaal zijn bijdrage moet leveren door inzicht, handelen en ook door nalaten.

In herhalingen vallen is verkeerd. Wie daarom iets mocht willen weten over mijn gevoels ten aanzien van kunst in het algemeen, verwijs ik naar de uitgave "Enige aspecten van het moderne liberalisme", pagina 85 en volgende.

Vandaag de dag gaat het over beleid.

De volgende uitgangspunten zou ik daarbij willen kiezen:

1. Binnen het raam van het nationale budget moeten bedragen in zodanige omvang ter beschikking worden gesteld, dat voor de actieve kunstbeoefening in Nederlandse verhoudingen de beste voorwaarden ontstaan. Financieel is dit voorshands geen probleem.
2. Het voortbrengen van kunst krijgt zijn grootste betekenis, wanneer anderen in hun eigen tijd van die kunst kunnen genieten. Voor de overheid lighier een taak, en bij regelingen op dit punt speelt de eigen liberale politieke overtuiging een rol. Voor het onder 1. gestelde geldt dit nauwelijks.
3. De mens staat voor kunst genieten het best open, wanneer hij ook op dit terrein heeft leren begrijpen wat continuïteit betekent, want begrip, en zelfs voelen, vraagt om vergelijking.

Laat ik nu deze drie punten achtereenvolgens toelichten.

Wat het eerste aangaat: men moet zich hoeden voor clichés en schematisch denken, in de geest van: vroeger was kunst een zaak van particulieren; als de belastingen niet zo schandalig hoog waren, kon dat allemaal best weer zo worden, etcetera.

Ik geloof daar vandaag weinig meer van, al ben ik ervan overtuigd, dat bepaalde fiscale faciliteiten, bijvoorbeeld ten behoeve van schilderijenverzamelaars, aantrekkelijke en positieve kanten hebben. Op dit punt is trouwens al iets gedaan.

"Want de arbeider is zijn loon waardig"

De hoofdzaak lijkt mij echter (nog afgezien van de historische ervaring) dat het te oppervlakkig gedacht is te menen dat wij tot een

voldoende mate van actieve kunstbeoefening kunnen komen, zonder aan de kunstenaars een bestaan te bieden dat min of meer vergelijkbaar is met het bestaan van de beoefenaars van intellectuele beroepen in ambtelijk verband. Aangezien de woordverdraaiers altijd op de loer liggen: ik ben tegen verambtelijking van de kunst, maar bepleit een bepaalde hoogte van honorering van de kunstenaar, zonder mij nochtans de praktische moeilijkheden te ontveinzen. Natuurlijk zijn deze praktische moeilijkheden veel gemakkelijker op te lossen ten aanzien van diegenen, die in teamverband werken, bijvoorbeeld in dienst van gesubsidieerde instellingen als orkesten.

Over kunstenaars bestaat veel misverstand. Een aantal hunner zijn inderdaad gedrevenen, figuren die niet anders kunnen, die als het ware gezegend zijn - zo zie ik het tenminste - met het talent om innerlijke conflicten, neuroses zo zou men ook wel kunnen zeggen, af te reageren in maatschappelijk uiterst waardevolle vorm.

Vele anderen, ende wereld heeft hen evenzeer nodig, zijn specifiek begaafden, die een beroep kiezen, maar in die keuze toch min of meer vrij zijn. Nu gaat het er vooral om, deze groep de gelegenheid te geven tot de grens van hun mogelijkheden te komen. Voor mij brengt dat met zich mee, hen niet te dwingen tot kantoorbediendenwerk om een boterham te verdienen, of tot al te slijtend lesgeven aan deels volstrekt onbegaafden.

Een land heeft tegenover zijn kunstenaars zeker ook een ereschuld, maar men kan zulke grote woorden gerust buiten beschouwing laten. Wie met mij ervan overtuigd is, dat kunst en kunstgenieten behoren tot de onmisbare facetten in de geestelijke opbloei van een klein volk, dat bezig is een middengroot volk te worden, zal mijn stellingen willen onderschrijven. Zonder behoorlijke materiële basis ontbreken kunstenaars op den duur. Nogmaals: het gaat in de wereld niet om de genieën, die meestal wel aan hun trek komen (zij het niet financieel) maar om een onmisbare categorie, die der getalenteerden, die zonder gewoon menselijke basis niet aan ons kunnen geven wat wij nodig hebben.

Niemand zal van mij verwachten, dat ik financieel onverantwoordelijke dingen bepleit. Een fatsoenlijke honorering van enkele duizenden mensen betekent wellicht nog een paar miljoen meer, stel per jaar wat één nieuwe HBS of een paar kilometers Rijksweg kost. Dit om de proporties aan te geven.

Voor wie aan afgunstgevoelens lijdt voeg ik hieraan toe, dat bijna iedere vorm van kunstbeoefening een zware ambachtelijke kant heeft, en dat in veruit de meeste gevallen een kunstenaar per dag niet minder, maar meestal méér, vervelend routine-werk heeft te presteren dan een procuratiehouder of een leraar.

Het kaf en het koren

Ten aanzien van de solitair - schilders, literatoren - ligt het moeilijker. Daar moet immers onderscheid tussen kaf en koren

worden gemaakt. Hiervoor zal nooit een systeem te vinden zijn, dat iedereen bevredigt. Voor mijn gevoelens waren beslissingen op dit punt over te laten aan groepen van vakmensen en collegae, aangevuld met enige belangstellende deskundige leken, onder leiding van een bestuursfiguur; dit moet een figuur zijn, die wijsheid, gezonde achterdocht en groot menselijk medegevoel in zich verenigt. Het vinden van een wegtussen het onderhouden van ééndagsvliegen en vriendjes aan de ene kant, en domme en nutteloze hardheid aan de andere kant, is moeilijk.

Gezien het sterk sociale element, dat meespeelt, zou ik beslissingen in deze samenhangen uit algemeen maatschappelijke overwegingen nimmer aan "insiders" alleen over willen laten. Wellicht komt hier toech een klein stukje liberale politieke overtuiging om de hoek kijken: in kleine groepen steekt de machtsduivel te snel de kop op, en er kan een zekere correlatie bestaan tussen fanatieke kunstbelangstelling en fanatieke bevoordeling van één richting. Ook de kunstbeoordelaar van beroep is een mens, en fanatisme is psychologisch gezien, evenals zeer sterke concentratie op één punt, nu eenmaal een eigenschap, die alleen positief werkt wanneer voldoende tegenstroom door anderen wordt gegeven.

Wie zich beroepsmatig met kunst bemoeit, behoort, als ik het wat sterk zeggen mag, iets van bezeten liefde in zich te hebben, bij voorkeur zelf eenzijdig te zijn, maar is dan omgekeerd niet de aangewezen figuur om over het bestaansniveau van zijn medemens te beslissen. De oplossing ligt als steeds in het werken met kundig samengestelde groepen; kundig tevens te verstaan als menskundig.

Kunstdistributie

Nu kom ik aan mijn tweede punt: kunstdistributie - om een afschuwelijke term te gebruiken. Leidmotief voor een liberaal beleid op dit punt zou voor mij zijn, zoveel mogelijk landgenoten in staat te stellen van kunst te genieten of van kunst te leren genieten.

Tot dit laatste onderwerp, dat van kunst leren genieten, reken ik in dit verband ook de kunstbeoefening door amateurs, al ben ik mij er van bewust dat deze soms aan wezenlijke kunstproductie grenst, en daarnaast in een veel groter aantal gevallen elementen van recreatie en vrijetijdsbesteding in zich draagt. Ik meen dat het geoorloofd is, hier een verband te leggen, omdat zelf schilderen of musiceren zeker tot beter begrip leidt voor de prestaties van vakmensen, en in dier voege voor velen nieuwe perspectieven van nog breder allure openen kan.

In staat stellen om te genieten betekent het wegnemen van beletsel. Hoever men daarbij financieel gaan wil, of eigenlijk moet, van onze visie uit wel te verstaan, is een zaak die de liberaal in het tijdsverloop beoordele.

Hier zijn ongetwijfeld bepaalde weerstanden te overwinnen. Velen hebben nog te leren, dat voor het genieten van kunst een deel van het

gezinsbudget kan worden afgezonderd. Anderen, ook in kunstgenot geïnteresseerden, hebben een te laag inkomen.

De overheidssubsidie voor de kunstdistributie kan in grote lijnen eindigen nadat een periode verlopen is, waarin aan een ieder van jongs af aan duidelijk is gemaakt, wat genieten van kunst in het leven betekenen kan, en daartegenover het reële gezinsinkomen zodanig is gestegen, dat in deze materie van een min of meer vrije keuze kan worden gesproken. Het is niet realistisch te denken, dat iedereen liever een concert hoort of op den duur horen zal dan naar een voetbalwedstrijd of een wielervedstrijd te gaan kijken. Wanneer er echter voor het één geld is, behoort er ook voor het ander geld te zijn. Ieder make zijn keuze - nadat de opvoedingsperiode is verlopen en het inkomen verder gestegen.

Tot voor enige jaren heeft de kunst in Nederland in haar relatie tot de massa des volks immers teveel in de schaduw geleefd. Daarom lijkt het mij een overheidspllicht, met die factor bij de subsidiepolitiek te rekenen.

Terug naar de kostprijs

Mijn ideaal is, dat over tien of twintig jaar bijna iedereen voor bijna alles de kostprijs betaalt. Anders namelijk verdwaalt Nederland in de wereld der socialistische herverdelingsgedachten, en het valt kwalijk in te zien waarom particulieren wel vakantie-reizen naar het buitenland zouden kunnen maken op grote schaal, maar geen vijf tot tien gulden voor een concert zouden kunnen betalen. Hier kunnen wij toch zeker nu al van keuzevrijheid spreken voor een in aantal niet onbelangrijke categorie.

Wil de kritische lezer overigens bedenken, dat ik het hier over een algemeen systeem heb, waarop uitzonderingen zullen blijven bestaan. Er zijn vormen van kunstproductie, zoals ballet en opera, waar altijd veel geld bij zal moeten, en het brengen van kunst op het platteland, voor mij een typisch gevolg van een gezond nationaal beleid, zal blijvend overheidsbijdragen

Overgenomen uit
de Spectator, Londen

eisen. Tenslotte kan de gemeenschap permanent voor bepaalde groepen, studenten en scholieren bijvoorbeeld, reductiebiljetten beschikbaar stellen.

Om rechtvaardig en praktisch te zijn zou ik willen adviseren te beginnen met flinke prijsverhogingen voor de beste plaatsen. Men kan de rest dan over de toekomst gespreid laten volgen. Voor zover mij bekend zijn stalles en loge-plaatsen in schouwburg en opera nu al in het buitenland veel duurder dan hier, en wij hebben er toch allerminst behoefte aan, een deel der beter gesitueerden op anderenmans kosten van allerlei voorstellingen te laten genieten.

Toetssteen voor de vraag, of de prijsverhoging dragelijk is, lijkt mij of het bezoek daarna continu in onevenredige mate terugloopt. Overigens zou men overal moeten onderzoeken, of er een wanproportie tussen vraag en aanbod bestaat, en, zo ja, bij welke prijs. Conclusies kunnen leiden òf tot een andere prijsstelling, òf tot het verschuiven naar de toekomst - met zijn verwachte grotere vraag - van personele of materiële uitbreiding. Geen overheidsbeleid kan gericht zijn op het verschaffen van een veilig bestaan aan groepen, voor wier prestaties binnen afzienbare tijd geen redelijke belangstelling zal bestaan.

Dit kan anders liggen wanneer het experimenten betreft, of wanneer kunst wordt voortgebracht van erkend uitzonderlijke waarde met het oog op nationaal prestige of de algemene levenssfeer. Kunst is allerminst luxe, maar mag als regel ook niet als luxe-liefhebberij van weinigen uit de algemene middelen worden bekostigd.

Wie houdt de koorden van de beurs?

Wat de verdeelpunten der subsidies aangaat, geloof ik, dat hier verdere mogelijkheden tot decentralisatie liggen. In beginsel een gemeentelijke taak, dan een provinciale, en slechts in uitzonderingsgevallen een rijkstaak. Voorts inschakeling van belangstellende burgers onder strenge doelmatigheidscontrole. Onze vertegenwoordigers in de publieke lichamen zullen uit de aard der zaak willen letten op particuliere voorkeuren van bestuurders of hoofdamttenaren. Die voorkeuren kunnen gemotiveerd zijn, maar zijn dat niet noodzakelijkerwijze!

Misschien mag ik, tot hier gekomen, nog eens waarschuwen tegen het identificeren van een liberale levensopvatting met een voorkeur voor de 19de eeuwse of vroegere kunst. Wat iemand mooi vindt, heeft te maken met zijn persoonlijkheidsstructuur of zijn levenservaring, maar niet met zijn politieke denkbeelden. Op dit punt moet men niet te bang zijn voor conformistische partijgenoten, noch zich anderszijds laten meeslepen door snobisme of geloof in de autoriteit van specialisten. Zo ergens, dan past hier, dat ieder voor zichzelf oordele, maar niet dan na veel te hebben gezien, veel te hebben geluisterd en veel te hebben nagedacht. Daarbij bij uitstek bedenken-

de, dat een goed liberaal ieder op zijn eigen manier zalig laat worden, zelfs in kwesties van smaak en esthetiek.

Culturele streekcentra

Aan het eind van mijn verhaal raak ik aan het derde punt: de continuïteitskwestie, voor de liberaal denkende mens altijd belangrijk.

Ik heb geen behoefte diep op museum-problemen in te gaan. Daar zijn de vakmensen voor, en het hele geval is veel meer een kwestie van specifieke kennis, die ik niet heb, dan van liberale politieke inzichten. Voor één element echter wil ik, nu ik de kans krijg er iets over te zeggen, de bijzondere aandacht vragen. Mij lijken hogere, vermoedelijk veel hogere, subsidies voor een aantal met beleid gekozen streekmusea nodig. Per rayon van stel 500.000 tot een miljoen mensen zou er een museum moeten zijn, dat een behoorlijk overzicht over het gehele terrein der kunst geeft.

Ik denk mij de opzet deels als een didactische, deels als een artistieke. In het gebouw een redelijke bibliotheek, een concert- en filmzaaltje, en zo voort. Aankoopbudgetten, die allerminst de verwerving van topstukken mogelijk maken, maar wel van voor hun tijd en stijl typische, esthetisch min of meer aannemelijke werken van tweede- en derde-klas meesters, zomede van relatief veel kunstnijverheid van behoorlijke kwaliteit, en desnoods reproducties en foto's. Niet te vergeten: een bescheiden grafische collectie. Culturele streekcentra als het ware, waar de kwaliteit, de ambitie en de sociaal-pedagogische instelling van het personeel wellicht meer accent verdienen dan de aantrekkelijkheid van het museum voor bezoekers van veraf.

Kunstgenieten vraagt namelijk naar mijn ervaring zeer veel voorbereiding. Een of twee visites aan het Rijksmuseum gedurende de schooltijd blijven een curieuze anekdote. Een twintigtal bezoeken in de vier jaren, die een MULO-scholier zijn toegemeten, systematisch opgezet en onder bekwame leiding, kunnen iets voor het leven meegeven. Uitwerken kan men een dergelijk plan op allerlei manieren, en het geldt dat ons volk uitspaart door degenen die het missen kunnen (in de zin als boven aangegeven) tenminste een flink stuk te laten betalen van de kostprijs van hun plaats in schouwburg of concertzaal, wordt gebruikt voor de financiering van deze centra. Op den duur dus, wel te verstaan, en het één behoeft voor mij niet op het ander te wachten.

Het aankoopbeleid van deze regionale musea vraagt zeker in de aanvang kritisch toezicht. De leiders zullen zich met de gedachten-gang vertrouwd moeten maken, dat in zekere zin het didactische element in hun functie de boventoon voert.

Om mijn betoog af te ronden: wat van liberale kant vooral gevraagd wordt is constructieve belangstelling en begrip voor het feit, dat het leren genieten van kunst een maatschappelijke opdracht is. Het is geen onverschillige zaak hoe de Nederlanders hun vrije tijd

gaan gebruiken, en nog minder met welke stof zij hun gedachten- en voorstellingsleven vullen. Voor deze materie kan bewust politieke aandacht worden gevraagd, en die is er tot nu toe wel eens te weinig geweest, vrees ik.

Wat ik schreef geeft slechts mijn eigen gedachten weer. De liberale partij beschikt over een Culturele Commissie onder voorzitterschap van het Eerste Kamerlid, mevrouw drs. J.F. Schouwenaar-Franssen, die zich ex professo bezighoudt met de kwesties, die ik boven even mocht aanroeren. Die commissie werkt hard, en dat lijkt mij een teken dat wij de goede kant uitgaan.

H. van Riel

Punten voor een Liberaal Beleid

liberale taken op binnenlandse zaken

Wanneer bij een publieke opinie-onderzoek de vraag gesteld zou worden: noemt u eens één of twee ministeries, dan zouden velen antwoorden: Financiën. De boerenbevolking zou stellig Landbouw noemen, de zakenlui Economische Zaken en wellicht de meesten van hen, die de AOW-leeftijd hebben bereikt, Sociale Zaken. Het percentage stemmen, dat op Binnenlandse Zaken werd uitgebracht, zou waarschijnlijk niet eens in het rapport worden genoemd, omdat het beneden de 1% zou vallen.

Dat is niet zo vreemd. Anders dan bij de eerder genoemde departementen oefent Binnenlandse Zaken slechts op een in verhouding gering aantal burgers een direct merkbare invloed uit. Daarom is het voor een bewindsman van dit departement ook moeilijker, zijn politieke overtuiging in zijn dagelijks beleid tot uitdrukking te brengen, dan dit b.v. voor zijn ambtgenoten uit de economische en sociale sector het geval is. Hij kan - om het plastisch te zeggen - nooit een politieke standwerker worden.

Toch is de portefeuille van Binnenlandse Zaken, evenals die van Onderwijs en van Justitie, een - uit politiek oogpunt - begeerlijk bezit. Alle drie zijn namelijk "benoemings"-departementen, d.w.z. de betrokken bewindsman kan op zijn gebied een belangrijke invloed uitoefenen op de benoeming van functionarissen, die op hun beurt weer invloed uitoefenen op respectievelijk het provinciaal en gemeentelijk bestuur, het onderwijs en de rechtsbedeling.

Bij Binnenlandse Zaken betreft dit de commissarissen der Koningin en de burgemeesters. Wanneer ik in dit stukje nu de vraag moet beantwoorden, welke gebieden zich bij Binnenlandse Zaken in het bijzonder voor een liberaal beleid lenen, noem ik in de eerste

plaats: de benoeming van commissarissen en burgemeesters.

Nu mag zo'n constatering natuurlijk niet leiden tot de gedachte, dat een minister van Binnenlandse Zaken, van welke politieke signatuur hij ook is, maar rechts en links commissarissen en burgemeesters van zijn richting moet, mag of kan benoemen. Ik geloof ook niet, dat hiervoor in onze Nederlandse verhoudingen gevaar bestaat. De benoeming van de commissarissen en van de burgemeesters der gemeenten boven 50.000 zielen vindt immers plaats op voordracht van de Ministerraad, dus op basis van de beoordeling door alle ministers. En voor wat de benoeming van de overige burgemeesters betreft is het ondenkbaar, dat enige minister van Binnenlandse Zaken hier excessief zou optreden. Hij zou, zo hij aan dit laatste al behoefte gevoelde, zichzelf bijzonder gauw politiek onmogelijk maken.

Liberale achterstand

Wanneer ik nu een ogenblik naar de huidige situatie kijk, mag gesteld worden, dat op dit gebied een besliste achterstand voor de liberalen bestaat. Dit is zonder meer te wijten aan het benoemingsbeleid van de overwegend of geheel rooms-rode kabinetten, die elkaar na de oorlog in een onafgebroken rij opvolgden, en aan het daarin ontbreken van een liberale bewindsman op Binnenlandse Zaken. Zo kon minister Toxopeus bij zijn optreden in 1959 constateren - en hij heeft dit later nog herhaaldelijk in de Kamers meegedeeld -, dat er hier op liberaal gebied een grote achterstand bestond. Er bleek zich onder de commissarissen der Koningin geen enkele VVD-er te bevinden. Bij de burgemeesters was de situatie weliswaar iets gunstiger, doch het percentage liberalen was ook daar beslist veel te laag. Dat minister Toxopeus probeert, deze achterstand in te halen, lijkt mij volkomen juist. Al begrijp ik, dat men dit bij de andere partijen met lede ogen aanziet.

Een der belangrijkste doelstellingen van de VVD is het waarborgen van een zo groot mogelijke geestelijke, staatkundige en maatschappelijke vrijheid voor allen. Die waarborgen liggen grotendeels verankerd in de Grondwet en in een aantal wetten met sterk levensbeschouwelijke inslag, waarvoor de minister van Binnenlandse Zaken in de eerste plaats verantwoordelijk is. Ik noem de Zondagswet, de Bioscoopwet en de Wet op de lijkbezorging. In deze wetten komen bepalingen voor, die, wanneer de liberalen het voor het zeggen hadden, stellig niet gehandhaafd werden. Ik noem als voorbeeld de discriminatie ten aanzien van de crematie. Op het gebied van de Grondwet, bij de wijziging waarvan de minister van Binnenlandse Zaken coördinerend optreedt, vinden wij bijvoorbeeld het proces-sieverbod. Als liberalen hebben wij aan handhaving van dit verbod geen behoefte.

Verscheidene belangrijke wetten bij Binnenlandse Zaken zijn "niet-politiek" of dit slechts in bescheiden mate. Ik noem de Pro-

vinciewet, de Gemeentewet, de Wet op de Raad van State, de Politiewet, de Wet BB, de Kieswet. Hoewel! De laatste jaren is gebleken, dat een viertal fracties in de Tweede Kamer probeert in de Kieswet bepalingen opgenomen te krijgen, die, door het stellen van hogere eisen voor het behalen van de eerste zetel, de "gezeten" partijen zullen bevoordelen tegenover de nieuwkomers, zonder dat daarbij een objectieve norm - de kiesdeler - wordt aangelegd. Het is verheugend - en op grond van het partijprogramma ook juist -, dat minister Toxopeus en de liberale fractie zich tegen dit streven krachtig verzetten.

Decentralisatie

Het programma van de VVD spreekt verder over decentralisatie op het terrein van de staatkundige werkzaamheid. Het strekt tot voldoening, dat het huidige Kabinet als eerste na de oorlog deze uiterst moeilijk te verwezenlijken doelstelling met ernst ter hand heeft genomen. Met name de minister van Binnenlandse Zaken, de hoeder van de gemeentelijke autonomie, zoals hij wel genoemd wordt, heeft hier een stimulerende en coördinerende taak. De instelling van een vast college van advies en bijstand inzake de territoriale decentralisatie, welke binnenkort verwacht kan worden, zal ongetwijfeld tot goede resultaten leiden. Al mogen hiervan op korte termijn geen wonderen worden verwacht!

De VVD wil ook voorkomen, dat het gemeenschapsbesef verdwijnt en de individuele mens zich verloren waant in de massa. Voor Binnenlandse Zaken wil dat zeggen, dat ernaar gestreefd moet worden, dat de burger zich in zijn woongemeente niet verloren gaat voelen, zich niet afgesneden gaat voelen van het openbaar bestuur, dat rechtstreeks boven hem staat. Daarom zal de vorming van te grote steden voorkomen moeten worden, omdat de burger dan te ver van zijn gemeentebestuur komt te staan. Het creëren van krachtige randgemeenten rond de grote bevolkingscentra lijkt daartoe het meest geschikte middel. Aan de andere kant zal de noodzaak van een goed geoutilleerde gemeentesecretarie, die de moderne ontwikkeling op administratief en technisch gebied kan bijhouden, dwingen tot de opheffing van zeer kleine gemeenten.

De minister van Binnenlandse Zaken is de hoeder van de gemeentelijke autonomie, ik zei het reeds eerder. Binnen het raam van ons partijprogramma houdt dit in een herstel der financiële zelfstandigheid van provincies en gemeenten. Een bijzonder moeilijk gegeven, dat slechts stap voor stap verwezenlijkt kan worden. Uitbreiding van het gemeentelijk belastinggebied is hieraan onverbreekelijk verbonden. In de liberale conceptie zal zij evenwel gepaard moeten gaan met een verlaging van de rijksbelastingen, omdat een verdere verhoging van de totale belastingdruk onaanvaardbaar is.

Bezoldiging van ambtenaren

Ik kom nu tot het laatste, maar beslist niet minst belangrijke onderdeel van de taak van het ministerie: het beleid ten aanzien van de rijksambtenaren. Op dit stuk eist ons programma een efficiënt opgezet overheidsapparaat met een behoorlijke bezoldiging voor de ambtenaren. We komen hier op een gebied, waar de liberale opvatting lijnrecht ingaat tegen de socialistische. Vandaar ook, dat de veranderingen, welke de laatste jaren ten aanzien van de salarissen en salarisschalen werden doorgevoerd, tot heel wat vuurwerk in en buiten de Kamers hebben geleid.

Het mag wel eens duidelijk gesteld worden, dat onder de Kabinetten-Drees, die vanaf de bevrijding tot 1958 aan het bewind zijn geweest, de ambtenaren beslist niet zijn verwend. Nivellering van de salarissen was het socialistische toverwoord bij uitstek. Er ontstond bovendien een belangrijke algemene achterstand van de salarissen ten opzichte van de beloningen in het vrije bedrijf. Wonderlijk genoeg traden de ambtenarenorganisaties, met name de grote en rode ABVA, hiertegen nauwelijks op. Eerst later is gebleken, dat hier een samenspel heeft plaatsgevonden met de socialistische ministers, teneinde het beleid van de Kabinetten-Drees zo min mogelijk in de wielen te rijden. Het algemene belang van de ambtenaren werd door deze bond dus opzij gezet ten faveure van het eenzijdig gerichte politieke belang van de PvdA.

De ambtenarensalarissen zijn na 1958, onder het huidige Kabinet, aanzienlijk gestegen en bovendien beter gedifferentieerd. Er is geen ambtenaar, die zich over zijn salarisverbeteringen kan beklagen, zeker niet, wanneer hij deze vergelijkt met wat hem in de 12 jaren na de bevrijding werd toebedacht. Maar wel gaf de denivellering, die volledig past in het liberale beleid, de rode vakbonden de gelegenheid, een enorm misbaar te maken over de grotere salarisverschillen, welke tussen de verschillende bezoldigingsgroepen ontstonden. Daarbij vergaten zij gemakshalve, dat iedere ambtenaar door vlijt en inspanning hoger op kan komen, waardoor ook hij van de vergrote overgangen kan profiteren, de Staat bovendien van de betere arbeidsprestaties.

Een goed personeelsbeleid brengt ook mee een goed pensioenbeleid. De aanpassing van de pensioenen bij de gewijzigde omstandigheden vormt daarvan een belangrijk onderdeel. Het is een kwestie van techniek en redelijkheid, op welke wijze deze aanpassing zal worden verwezenlijkt. Het ziet er naar uit, dat dit vraagstuk binnenkort voor lange duur en tot ieders tevredenheid wordt opgelost.

Het schrijven van een schets van enkele bladzijden over de onderwerpen, die zich bij Binnenlandse Zaken voor een liberaal beleid lenen, was de taak, die mij gesteld werd. Hierdoor kon ik slechts in grote trekken de politieke zijde van het werk op dit departement schetsen. Het beeld doet daarom geen recht aan het uitgebreide complex van veelal ingewikkelde vraagstukken, waarmee

de bewindsman zich dagelijks heeft te occuperen. Maar het verhaal daarover zou een boekdeel vergen en slechts op verantwoorde wijze geschreven kunnen worden door degene, die op zijn eenzame post in het Torentje zelf al deze problemen moet bestuderen en oplossen. Hij zal er wel nooit gelegenheid toe vinden!

Van Ommen Kloeke

Punten voor een Liberaal Beleid

buitenlandse politiek

Ook in de buitenlandse politiek is het fundamentele uitgangspunt voor de liberalen "Leven en Laten Leven". In deze volgorde. Voorop staat het zelf leven, dus de plicht tot handhaving van de nationale vrijheid en onafhankelijkheid, de bevordering van de nationale economische belangen en het uitdragen van ons cultuurbezit.

Het laten leven eist onze positieve medewerking aan alle internationale samenwerking, gericht op handhaving van de vrede, de internationale rechtsorde en deelneming aan de ontwikkelingshulp ten behoeve van de minder ontwikkelde landen.

Hoewel in Nederland over deze doelstellingen in brede kringen overeenstemming heerst, bestaan er toch wel tussen de verschillende politieke partijen verschillen in accent, in een meer of minder. Dit accent kan in bepaalde omstandigheden belangrijk zijn. Enkele van de belangrijke accenten zijn voor de liberalen:

- Realisme ten aanzien van de internationale machtsverhoudingen en de houding van andere landen - met inbegrip van onze bondgenoten! - tegenover ons land.
- Een krachtige wil tot zelfhandhaving en verdediging met name van onze economische belangen.
- Bereidheid naar vermogen op concrete wijze bij te dragen aan een oplossing voor de talrijke problemen van wereldvrede en wereldwelvaart, zonder de drang of de illusie daarbij een belangrijke rol op het wereldtoneel te spelen.

De koude oorlog

Het belangrijkste internationale vraagstuk waarmee wij worden geconfronteerd is de koude oorlog. De bedreiging van onze vrijheid als natie, maar ook als individuele burgers, die uitgaat van het Sovjetblok en het communisme en de technische en economische onmogelijkheid om ons zelfstandig en geïsoleerd ooit met succes

te verdedigen tegen deze bedreiging, maakt onze deelneming aan de Noord-Atlantische Verdrags Organisatie absoluut noodzakelijk. Wij moeten ons realiseren dat onze vrijheid staat en valt met de verdedigingswil en -inspanning van het Atlantische Bondgenootschap. Een actief lidmaatschap van de NAVO moet daarom de hoeksteen zijn van ons buitenlands beleid.

Een directe bijdrage aan de oplossing van de koude oorlog kan Nederland nauwelijks leveren. De laatste maanden is wel overduidelijk gebleken, hoezeer dit een zaak is tussen Amerika en Rusland. Wat Nederland wel kan is alles doen wat de NAVO kan versterken. In de eerste plaats door het leveren van een behoorlijke en voldoende militaire bijdrage. In de tweede plaats door positief mee te werken aan het politiek overleg binnen de NAVO, met het doel dat dit overleg inderdaad leidt tot overeenstemming over een gemeenschappelijk defensiebeleid en een gemeenschappelijk buitenlands politiek beleid ten aanzien van de meest essentiële problemen waarvoor het bondgenootschap geplaatst wordt.

Eindoel van dit streven is het tot stand komen van een Atlantische Gemeenschap.

Het Nederlands beleid met betrekking tot de bewapening en de ontwapening behoort in grote trekken te passen binnen de grenzen van het beleid, waarover in de NAVO overeenstemming wordt bereikt.

Europese eenwording

De toekomstige Atlantische Gemeenschap zal voornamelijk op twee pijlers rusten: de Verenigde Staten en West-Europa. Wil Europa werkelijk een gelijkwaardig partner zijn, dan zullen de cohesie en eenheid van Europa moeten worden versterkt. Dit vergt in de eerste plaats uitbreiding van de economische integratie, en van de bestaande Europese Gemeenschappen met de andere Europese NAVO-leden. In een later stadium kunnen dan naar behoefte de bevoegdheden van de bestaande Europese instellingen worden uitgebreid. In ieder geval dient zo spoedig mogelijk een fusie van de 3 Europese Gemeenschappen tot stand te komen.

Het bovenstaande houdt onder meer in, dat er geen behoefte zal bestaan aan een afzonderlijke Europese defensiepolitiek of buitenlandse politiek, noch voor de 6, noch ook voor een grotere Europese Gemeenschap: dit beleid op het gebied van de defensie en de buitenlandse politiek dient van meet af in Atlantisch verband te worden opgesteld.

Internationale Economische Samenwerking

Bijna 40% van onze nationale produktie wordt buiten ons land afgezet. De Nederlandse welvaart is daarom in hoge mate afhankelijk van onze internationale economische betrekkingen. Deelneming aan

de permanente internationale samenwerking op economisch gebied, in velerlei organisaties en gericht op een voortdurende verhoging van de welvaart in de wereld; en een goede coördinatie van de economische, monetaire en conjuncturele politiek der regeringen, zijn voor ons land daarom eisen van de eerste orde.

Het zwaartepunt bij de internationale economische samenwerking ligt voor Nederland in Europa, en vooral in de Europese Gemeenschappen. De betekenis van de gemeenschappelijke markt voor de Nederlandse economie is aanzienlijk, zowel voor de export als voor de economische structuur van ons land. Versnelde totstandkoming van deze gemeenschappelijke markt, mits zowel voor de landbouw als voor de industrie, is wenselijk. Ook dient alles te worden gedaan om de toetreding van Engeland en andere Europese landen, die dit wensen, zo spoedig mogelijk te doen plaatsvinden. Dit dient niet alleen onze economische belangen maar betekent ook een verdere etappe op de weg naar de Europese eenheid, zoals hierboven aangegeven.

Ontwikkelingsvraagstukken

De verhouding tot, en de samenwerking met, de zogenaamde ontwikkelingslanden wordt voortdurend belangrijker. Verhoging van het welvaartspeil van die landen is niet alleen om economische, maar ook om politieke en humanitaire redenen noodzakelijk. Hoewel hier in de eerste plaats een taak ligt voor deze landen zelf, is aanvullende hulp ter bespoediging van deze ontwikkeling gewenst. Voor Nederland betekent dit dat wij bereid moeten zijn, onze technische en financiële bijstandsactiviteit te vergroten naarmate onze welvaart stijgt. Het beschikbaar stellen van 1% van ons nationale inkomen voor dit doel ligt zeer wel binnen het bereik onzer mogelijkheden. Wat betreft de methodes en vormen van hulpverlening moeten wij als klein land vooral streven naar deelneming in multilateraal of groepsgewijs georganiseerde acties. Overmatige schroom om daarbij ook het Nederlandse bedrijfsleven goede kansen tot deelneming te bieden, lijkt niet nodig.

Internationale rechtsorde en Verenigde Naties

De tijd dat Nederland zich kon presenteren als hoedster en voedster van het Volkenrecht, gehuld in de mantel der neutraliteit, is voorbij. Ook een bemiddelaarsrol in internationale conflicten is niet voor ons weggelegd. Immers, via ons lidmaatschap van het Atlantische Bondgenootschap zijn wij in feite meestal partij bij geschillen.

Op het politieke en diplomatieke wereldtoneel kan Nederland niet meer zijn dan een bescheiden maar constructief lid van de Verenigde Naties. Deze organisatie, met zijn meer dan honderd leden, hoe nuttig ook om dreigende conflicten met woorden inplaats van met de wapens te beslechten, kan niet het centrale punt van Nederlands

internationale politieke optreden zijn. Het accent van de Nederlandse activiteit in deze organisatie heeft steeds gelegen op de vraagstukken samenhangend met de ontwikkelingshulp. Dit lijkt juist en blijve, in toenemend overleg met onze Atlantische bondgenoten, zo.

J. Kymmell

landbouw:

Museumstuk of bedrijfstak?

"Wil men om allerlei redenen een boerenstand in ons land handhaven, dan mag hij niet worden blootgesteld aan grondspeculaties. Het in stand houden van een boerenstand heeft iets kunstmatigs, als men let op de veel grotere perspectieven, die de nijverheid biedt, zeker in een Euromarkt".

Deze passage kwam voor in het decembernummer van *Liberaal Reveil*. Het was in een artikel van dr. E. Nordlohne over "Prijsbeheersing van Landbouwgronden?" Na het lezen van dit stuk vroeg ik me af of de schrijver de landbouw, als levende en rationeel producerende bedrijfstak, voor ons volk wil behouden of deze naar het museum wil verwijzen. Mijns inziens is het ook - of zelfs juist - voor een industriële samenleving van belang dat naast de industrie ook een moderne, goed ingerichte landbouw aanwezig is. Elke eenzijdigheid, ook van een volk, leidt tot grote risico's en beperkt de ontplooiingsmogelijkheden van volk en land. Daarbij komt nog dat in Nederland alle factoren aanwezig zijn om een gezonde, concurrerende land- en tuinbouw te hebben. Het zou dwaasheid zijn deze af te breken of zelfs in de politieke en maatschappelijke ontwikkeling van Europa aan zijn lot over te laten. Daarom moet alles worden gedaan om de landbouw te helpen de bedrijven te rationaliseren en de produktievoorwaarden te verbeteren en moet zeker elke belemmering daarvoor worden weggenomen. In de andere E. E. G.-landen wordt de landbouw momenteel van overheidswege sterk gestimuleerd.

Ook in Nederland gaat de ontwikkeling snel. Velen verlaten de landbouw omdat zij daarin nu en voor de toekomst geen bestaan zien. Daardoor kunnen mechanisatie, bedrijfsvergroting en -vernieuwing snel worden doorgevoerd. Dit moet soepel kunnen verlopen. Een prijsbeheersing van landbouwgronden werkt belemmerend op de structuurverbetering, vooral een tijdelijke prijsbeheersing. Handhaving zou de gang naar het museum bevorderen. Ik ben het dus niet eens met de schrijver dat de wet vervreemding landbouwgronden gehandhaafd moest worden. Gelukkig is hij op dit punt ook niet principieel, want hij zou het nog voor een jaar of vijf willen doen.

Dit zou hebben betekend, dat velen (ouderen) nog vijf jaar hadden gewacht met het verlaten van de landbouw en met de aanpassing van hun bedrijven of dat ontduiking van de wet nog op groter schaal zou hebben plaatsgevonden. En ook voor dit laatste aspect mogen wij als liberalen toch niet blind zijn. Wetten zijn er om nageleefd te worden. Elke overheid die wetsontduiking moet toelaten doordat controle niet mogelijk is, werkt mee aan de ondermijning van het overheidsgezag.

Maar het belangrijkste is, dat vrijlating van de verkoop de structuurverbetering in de landbouw bevordert. Mensen die hun bedrijf willen beëindigen behoeven met de verkoop niet meer te wachten op een eventuele prijsstijging. De verwachting dat de prijzen bij vrije verkoop zullen stijgen zal echter voor velen wel een teleurstelling worden. Zij leggen zich echter gemakkelijker bij de vrije markt neer, dan bij de prijsvaststelling vanwege de overheid. Mensen die hun verspreid liggend bedrijf in gedeelten willen verkopen kunnen dat doen. Zij die een voor hun bedrijf passend stuk willen aankopen kunnen dit doen door een hogere prijs te betalen. De beste grond en het best verkavelde bedrijf zal de hoogste waarde opbrengen. Gronden voor tuinbouw, stadsuitbreiding en recreatie, zullen gemakkelijker te kopen zijn omdat de prijs zich nu zal stabiliseren.

Wat de prijzen betreft zullen zowel de pessimisten als de optimisten gelijk krijgen. Wij verwachten namelijk dat beide groepen

bewijsmateriaal kunnen vinden om aan te tonen dat ze gelijk hebben gehad. Van losse percelen in het gebied der kleine en middelgrote bedrijven zal de prijs stijgen. Rondom de stad eveneens. Bij grote, goed verkavelde bedrijven, gelegen in een landbouwgebied, zal dit nauwelijks het geval zijn.

De vraag naar landbouwgrond zal heus niet zo groot zijn als men denkt. Daarvoor heeft de boer het financieel te moeilijk, en moet er te veel geïnvesteerd worden in nieuwe bedrijven. Het aantal bedrijven zal dan ook niet stijgen, doch snel dalen, zonder dat uitkoop of schadevergoeding nodig is.

Dat de pachtprijs niet gelijktijdig is vrijgegeven is verstandig. Dit zou de prijsstijging bevorderen op een moment dat niemand nog precies weet op welk punt de prijs zich zal stabiliseren. Loslating van de pachtprijs zal pas mogelijk zijn als tussen pachtvraag en -aanbod ook evenwicht is ontstaan. Het lijkt erop dat die tijd niet ver meer is. Loslating van de pachtprijs zal echter geen opheffing van de pachtwet mogen betekenen.

Dat de opheffing van de prijsbeheersing zal leiden tot een versnelling van de aankoop door de pachter betwijfelen wij. (Dit zou alleen het geval kunnen zijn als de eigenaar ziet dat er geen prijsverhoging komt). Op zichzelf juichen we dit echter toe. Momenteel wordt een pachter veelal pas gevraagd het bedrijf te kopen als het bedrijfsgebouw oud of verwaarloosd is. Dit betekent vaak dat modernisering reeds lang achterwege zijn gebleven. Voor een goede ondernemer zal het mogelijk zijn het benodigde kapitaal te verkrijgen. En wij verwachten dat onze landbouwers ondernemers zijn. Zijn ze dat niet, dan zullen ze de moeilijke strijd om het bestaan niet kunnen volhouden, en in het museum belanden. Zijkoesteren daarvoor echter geen vrees.

Wij menen dus dat afschaffing van de prijsbeheersing van landbouwgronden zal bijdragen tot een structuurverbetering in de landbouw langs vrijwillige weg en leiden tot gezondere verhoudingen binnen de landbouw; dat de prijzen zich zullen voegen naar de gebruiksmogelijkheden; dat het respect voor wet en wetgever niet meer zal worden aangetast, en dat de afschaffing juist op tijd is gekomen om nog van invloed te kunnen zijn.

Ik ben dan ook verheugd dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal het initiatief-voorstel Vondeling (PvdA) niet heeft aanvaard.

ir. L. G. Oldenbanning

De TV-zuilen graven zich in

Begin april, dus over ongeveer drie maanden, houden de Kamers hun laatste vergaderingen vóór de verkiezingen, die tegen 15 mei zijn uitgeschreven. Gewichtige zaken, die dit kabinet nog afgehandeld wil zien, moeten dus in de komende drie maanden door de molen. Verschillende belangrijke onderwerpen zijn op dit moment nog hangende. Maar het onderwerp, dat naar mijn stellige indruk in ons hele land met de meeste belangstelling wordt gevolgd, is de commerciële televisie.

In het kort is de stand van zaken als volgt: de Nota over de commerciële televisie, waarin de principiële aanpak van het kabinet vervat is, bereikte de Kamer in de loop van 1961. Een bijzondere commissie tot voorbereiding van die Nota, bestaande uit 15 kamerleden, heeft daarover inmiddels een Voorlopig Verslag uitgebracht, dat ook al door de staatssecretaris beantwoord is met een Memorie van Antwoord.

De behandeling schiet dus al aardig op, zou men op het eerste gezicht zeggen: alleen nog een eindverslag van de commissie (zulke eindverslagen zijn dikwijls niet meer dan een formaliteit) en dan alleen nog de openbare behandeling. Aangezien het hier niet om een wetsontwerp gaat, maar om een principe-besluit in de vorm van een advies, hoeft de Kamer niet in detail te gaan dokteren. Twee dagen vergaderen moet voor de openbare behandeling ruim voldoende zijn. Ergo: ruim tijd, om voor april tot een duidelijk ja of neen te komen.

En dat mag ook wel, want de zenders van het tweede Nederlandse televisienet komen al in de loop van 1964 klaar, en wie ze ook gaat gebruiken: er zullen nog heel wat organisatorische voorbe-

reidingen nodig zijn voor ze in dienst genomen kunnen worden. Een situatie waarin de zenders klaar zouden staan, en de meer-kanalige ontvangoestellen ook, maar waarin de opening van het tweede programma op politiek getouwtrek moest blijven wachten, zou volstrekt onaanvaardbaar zijn voor de meeste televisiekijkers, want die interesseren zich terecht maar voor één ding: goede programma's. (Ik erken onmiddellijk dat "goed" nadere definitie behoeft, en ik ben blij dat ik die hier niet hoeft te geven. Daar hebben wij het nog wel eens over). Zoals bekend, komt het plan van staatssecretaris Scholten in grote trekken hierop neer: een tweede televisieprogramma, waarvan 20 zenduren door een onafhankelijke TV-maatschappij worden verzorgd, en 10 uur door de omroeporganisaties en de NTS; een en ander uit de opbrengst van reclamegelden te financieren, met dien verstande dat aan NTS en omroeporganisaties het alternatief wordt geboden dit uit de kijklinden (lees: televisiebelasting) te doen.

Ruim tijd om voor april tot een duidelijke uitspraak te komen? Op papier wel. Maar in werkelijkheid ziet het er naar uit, dat de meerderheid in de commissie van plan is, zich te gaan ingraven voor een achterhoedegevecht. "Tijd trekken" heet dat op het voetbalveld.

Al ongeveer een maand geleden wist het Algemeen Handelsblad te melden, dat de commissie van plan zou zijn, een tweede Voorlopig Verslag op te stellen (dat dan weer een tweede Memorie van Antwoord zou vereisen). Nu is dit op zichzelf al een vrij ongebruikelijke gang van zaken. Wij hebben hem onlangs meegemaakt bij de Bijlmermeer-kwestie, maar toen had een tweede Voorlopig

Verslag zin, aangezien het ontwerp van wet, waar het over ging, tussen de eerste en de tweede versie belangrijk gewijzigd was. De Memorie van Antwoord over de Commerciële Televisie vertoont echter, vergeleken bij de oorspronkelijke Nota, geen principiële of andere belangrijke wijzigingen. Dat sommige commissieleden het tegendeel beweren is geen wonder: dat zou immers de enige zakelijke basis zijn, waarop een tweede Voorlopig Verslag te rechtvaardigen is.

Maar indien onder die omstandigheden een tweede, waarom dan ook niet een derde en een vierde? Wat een dolle pret, om zo het plan tot invoering van commerciële televisie keer op keer voorlopig te verslaan. Intussen houdt staatssecretaris Scholten (voor wiens statuut, geduld en tactisch inzicht ik met de dag meer bewondering krijg), al wekenlang rekening met een tweede Verslag, en als alles zo loopt als het zich laat aanzien op het moment van schrijven, zal zijn tweede Antwoord ongetwijfeld op hetzelfde ogenblik verschijnen als dit nummer van Liberaal Reveil. Maar de kamer is 4 dagen voor Kerstmis op reces gegaan, en zal dat maar liefst vijf weken blijven, eerst tot 8 januari en dan nog eens van 24 januari tot 12 februari. (Verwacht van mij geen boutade over onderwerkte en overbetaalde kamerleden. Het tegendeel is waar. Maar een gat van ruim een maand in dit drukke programma, was dat nu wel nodig?)

Dan, in februari, en aannemende dat het bij twee Voorlopige Verslagen blijft: het eindverslag van de commissie. Daarmee is ook nog heerlijk te traineren. Het kan best maart worden, voor er iets op papier komt (behoudens een blanco eindverslag).

Als het eerder gebeurde zou het zelfs bijzonder snel zijn. En maart gaat zijn staart roeren: het zal een gedrang van belang worden, om alles, wat nog op de agenda staat of komt, voor 4 april in de kamer behandeld te krijgen. Krokodil (in tranen): "Gunst, nu is de openbare behandeling van de Nota Commerciële Televisie in het gedrang helemaal onder de voet gelopen". Het is niet te verwachten, dat een nieuw kabinet zich aan het begin van zijn loopbaan

zal storten in een zaak, die dan nog veel neteliger is geworden. Als de vertragsactie lukt, zullen de omroepverenigingen aan hun toch al grote voor-sprong nog enige jaren hebben toegevoegd.

Het uithouden van alle kansen, die de procedure biedt, hoort vanouds tot de geoorloofde middelen in de politiek. Ergens ligt echter een grens. Waar precies, is dikwijls moeilijk te bepalen. Maar hij is er. Wie haar te buiten gaat, lokt op zijn minst een wijziging uit in de procedure zelf, zoals de Ierse nationalist in Westminster in de tweede helft van de vorige eeuw door hun parlementaire obstructiepolitiek de meerderheid van het Lagerhuis dwongen, een beperking op de duur van debatten in te voeren.

Erger is, dat misbruik van de procedure door een minderheid - en per definitie is het altijd een minderheid, die op dit middel is aangewezen om haar nederlaag zo lang mogelijk uit te stellen - de parlementaire democratie zelf in het geding kan brengen.

Nugaat u mij onmiddellijk twee dingen tegenwerpen: artikel 96 van de Grondwet ("De leden stemmen zonder last van of ruggespraak met hen, die benoemen"), en het feit, dat de eventuele obstructie in de commissie en de kamer zelf niet van een minderheid komt, maar van een meerderheid: afgezien van enkele moedige uitzonderingen, onder wie de socialist Goedhart en de katholiek Janssen, zijn de KVP, de PvdA en de AR immers principieel tegen de invoering van commerciële televisie in Nederland.

Er is echter geen twijfel aan, dat in het land zelf, en in nog veel sterkere mate onder de direct betrokkenen - de bezitters en aspirant bezitters van televisietoestellen - een meerderheid voor de invoering van commerciële televisie bestaat.

En wat de "last of ruggespraak" betreft: dat onze volksvertegenwoordigers gekozen worden om naar eigen inzicht de belangen van het gehele Nederlandse volk te behartigen, wie zal het bestrijden? Ons staatkundige stelsel kent het referendum niet, en een corporatieve staat is Nederland evenmin. Dat een meerderheid in den lande ergens voor is, behoeft op zichzelf geen

geldig argument te zijn voor een parlement, om die wens te verwezenlijken.

Maar een volksvertegenwoordiging mag de verlangens van een meerderheid (of een minderheid) onder de bevolking alleen frustreren, als daar naar haar stellige overtuiging duidelijke en zwaarder wegende gemeenschapsbelangen tegenover staan. Dit nu is bij de commerciële TV-kwestie niet het geval. Wat alle grote politieke partijen behalve de VVD hier verdedigen is in wezen niet veel meer dan de gevestigde groepsbelangetjes, de "vested interests", van een stelletje mensen in Hilversum, Bussum en Den Haag. Op zichzelf heel goed te begrijpen. Voor de KVP is het alleen maar prettig dat er een KRO bestaat, voor de PvdA dat er een VARA is, voor de AR dat er een NCRV is. Als de VVD en de AVRO ooit speciale banden met elkaar waren aangegaan (maar daar hebben beide zich door de jaren heen zorgvuldig van onthouden) zouden wij als liberalen misschien in hetzelfde schuitje zitten.

De enige ruggespraak, die de confessionele en socialistische leiders van het verzet tegen de commerciële televisie misschien zouden wensen te onderhouden, behoeven zij niet eens te onderhouden. Zij behoeven alleen bij

zichzelf te rade te gaan: van de leden der commissie commerciële TV is de heer Kleijwegt hoofdbestuurder van de VARA; de heer Kieft is secretaris en de heer Kikkert hoofdbestuurder van de NCRV. De voorzitter van de KRO, de heer Van Doorn, is geen lid van de commissie, maar wel van de Kamer. Ook de heer Roosjen, voorzitter van de NCRV, is lid van de Tweede Kamer. Twee andere hoofdbestuurders van de NCRV, de heren Diepenhorst en Van Maastricht, zijn lid van de Eerste Kamer. In dat hoge college zit ook de omroepsecretaris van de VARA, de heer Broeksz, terwijl de KRO-hoofdbestuurders Baeten en Brouwer weer aan de andere kant van het Binnenhof te vinden zijn.

Mensen met zoveel bindingen komen natuurlijk gemakkelijk in de verleiding, om VVD-kamerleden, die de commerciële televisie (en radio) voorstaan, ervan te betichten, dat zij speciale betrekkingen onderhouden met de adverteerders, met de OTEM en wat al niet. Het publiek lacht erom. Dat lijkt ook mij de wijste partij: meelachen om deze zielige stuiptrekkingen van een vroeg of laat verloren zaak.

M. v. A.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. W.A. van den Berg, De Staatssecretaris, uitg. N. Samson N.V. Alphen a/d Rijn 1961 (148 pags.)

De schrijver van deze, aanvankelijk als proefschrift aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool te Rotterdam verdedigde, studie leidt ons eerst even rond in het recht van enkele ons omringende landen, om dan de geschiedenis van het staatssecretarisschap, zoals dat in ons staatsrecht voorkomt, te behandelen.

Verscheidene motieven hebben bij ons in de loop der jaren een rol gespeeld. Bij de grondwetsherzieningen van 1887 en 1922 zijn nog slechts mo-

gelijkheden geschapen om ministers in de Staten-Generaal bij de behandeling van wetsontwerpen door deskundigen te doen bijstaan. Kort voor de Tweede Wereldoorlog werden mogelijkheden overwogen om de taak van de ministers meer in het algemeen te verlichten door de benoeming van staatssecretarissen. Sommigen dachten vooral aan het verlenen van een zodanige status aan ambtelijke topfunctionarissen, dat zij een deel van de parlementaire taak van hun minister, onder diens verantwoorde-

lijkheid, zouden kunnen verrichten. Anderen voelden zich meer aangetrokken tot het in Engeland al reeds lang toegepaste systeem, waarbij zekere politieke taken, onder de algemene verantwoordelijkheid van een departementshoofd, opgedragen worden aan jonge politici, die zo de kans krijgen het brevet "geschikt voor minister" te halen. Om redenen, die met deze zaak geen verband houden, is het in 1938 niet gekomen tot het scheppen van een grondwettelijke mogelijkheid tot het benoemen van staatssecretarissen. Na de Tweede Wereldoorlog is die mogelijkheid wel geschapen (1948). Het ging ook toen vooral om verlichting van de taak van de ministers, zonder dat men zich gebonden dacht aan de in 1938 voorziene mogelijkheden.

Na een bespreking van enkele formele zaken komt de schrijver tot de vraag, of het instituut van staatssecretaris in onze Nederlandse verhoudingen past. Het had misschien aanbeveling verdiend, nog duidelijker te doen uitkomen, dat bij de benoeming van staatssecretarissen aan verschillende mogelijkheden gedacht kan worden. Er zijn gevallen geweest, waarbij de keuze kennelijk is beïnvloed door de bijzondere kennis, die de betrokkene had van het departementale werk. In andere gevallen lag het accent meer op het politieke karakter der benoeming. Het is in dat laatste geval weer nuttig om, met de schrijver, te onderscheiden tussen gevallen, waarin de staatssecretaris tot dezelfde politieke richting behoort als zijn minister en gevallen, waarin dit niet zo is. De heer Van den Berg wijst erop, hoe dat laatste zeer nuttig kan zijn omtrent de leiding van een departement - defensie b.v. - een brede politieke basis te geven, maar ook het minder gewenste gevolg kan hebben, dat de staatssecretaris, die uit een andere

partij voortkomt, een soort pottekijker wordt (p. 139).

Het belangrijkste in de studie van de heer Van den Berg vind ik wel, dat hij het staatssecretariatschap geprojecteerd heeft tegen de achtergrond van een zich geleidelijk wijzigende structuur der regering. De tijd, toen ministers in hun onderlinge verhouding elke hiërarchie vermeden, is lang voorbij. Het moderne regeven vraagt be raad, vooral niet in te grote kring, over het algemeen beleid (ministerraad); vergt leiding en coördinatie (minister-president, vice-minister-president, minister zonder portefeuille) en ten slotte verwerkelijking van een in grote lijnen uitgestippeld beleid. Hier ligt het eigenlijke werkterrein van de staatssecretaris. De schrijver heeft dat aan het slot van zijn betoog nog eens in duidelijk cijferschrift uitgebeeld.

De mogelijkheid, dat de benoeming van één of meer staatssecretarissen de pasmunt wordt, waarmede de minder belangrijke of de onvermijdelijke onevenredigheden bij de zetelverdeling in de ministerraad kunnen worden "verrekend", schuift de schrijver wat op de achtergrond. Terecht? Het splitsen of samenvoegen van departementen of het aan elkaar plakken van weinig samenhangende zaken (Binnenlandse Zaken, Bezitsvorming en Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie b.v.) is ook niet altijd elegant en niet altijd praktisch.

Wie zich in allerlei vragen rondom de structuur van de regering wil verdiepen, vindt in de studie van de heer Van den Berg veel belangrijk materiaal. De uitvoerige literatuur-opgave - waaraan ik het Eindrapport van de Commissie-Van Schaik zou willen toevoegen - zal hem daarbij verder van nut zijn.

E. H. s'Jacob

De Nederlandse politieke partijen en de nationale gedachte, door H.J.G. Waltmans, Academisch proefschrift Tilburg, 1962, 142 bladzijden.

Dit is een onderwerp, dat elke belangstellende in de vaderlandse staatkunde aangaat, en dat zeker en vooral liberalen aangaat, omdat de grondtoon van ons staatkundige leven nog altijd, dankzij de grondwet van 1848, liberaal

is. Als één richting op het karakter van onze natie, als staatkundige categorie, haar stempel gedrukt heeft, dan toch wel de liberale.

Een term als "de nationale gedachte" komt ons niet elke dag over de lippen,

en wat men er zich bij moet denken, is stellig ook niet voor iedereen duidelijk. In liberale kring spreekt men er eigenlijk nooit over. Voor liberalen is het kennelijk geen probleem, waarschijnlijk juist omdat de signatuur van ons staatkundige leven in z grote mate door onze geestverwant Thorbecke werd mede bepaald. Toch, de nationale gedachte, als term, roept een bepaalde voorstelling op, en men zou van de schrijver over dit onderwerp een behandeling van die term mogen verwachten. Waltmans doet dat evenwel niet. Hij schetst wel zijn opvattingen over de begrippen "volk", "natie" en "nationalisme", maar niet over "de nationale gedachte".

Mijns inziens zou de "nationale gedachte" zoiets moeten omvatten als de voorstelling, die men zich bij een bepaald volk maakt over de eigen bijdrage aan het culturele patroon van deze wereld. In feite beperkt Waltmans zich ertoe, voor alle Nederlandse politieke stromingen aan te geven ... wat men over de verhouding tot Vlaanderen denkt. Titel en inhoud van het boek dekken elkaar niet, maar dat is nog tot daaraantoe.

Maar nu die inhoud! In het 142 bladzijden tellende boek worden de protestantse partijen behandeld in 22 pagina's, de rooms-katholieke partijen in 11 pagina's, de socialistische partijen in 17 pagina's, de communistische partijen in 13 pagina's, de fascistische partijen in 9 pagina's, de nationaal-socialistische partijen in 13 pagina's, de nationalistische groeperingen (geen partijen dus) in 8 pagina's, en de liberale partijen in - 6 pagina's.

Ja, in zes pagina's is de heer Waltmans klaar met het liberalisme als algemene politieke stroming in de wereld, en met het Nederlandse liberalisme. Hij heeft er zich met een Jantje-van-Tilburg van afgemaakt. Over het liberalisme in het algemeen las hij alleen De Ruggiero's "Geschichte des Liberalismus in Europa" (1930) en Hallowells "The Decline of Liberalism as an Ideology, with particular reference to German politico-legal thought" (1946). Dat er misschien nog nuanceringen zouden kunnen bestaan tussen het Engelse

liberalisme (dat steeds een open oog had voor het cultureel-eigene van minderheden) en het Franse liberalisme (dat door bevordering van de centralistische staatsinrichting de culturele minderheden tekort deed), is de auteur ontgaan. De bijdrage die het Zwitserse liberalisme aan het vraagstuk heeft gegeven, is de auteur finaal onbekend.

Als hij over het Nederlandse liberalisme spreekt, neemt hij, op gezag van de Belgische schrijver Scholl, toch wel aan, dat Thorbecke het liberalisme in zijn meest zuivere vorm vertegenwoordigde. Aanleiding om dan nu ook eens iets van Thorbecke zelf te lezen, heeft hij daarin toch niet kunnen vinden. Wat hij van Thorbecke weet, ontleent hij aan afgeleide bronnen (Haus, Boersema), niet aan origineel bronnenonderzoek. Dat Thorbecke eens een zeer opmerkelijke brochure heeft geschreven over de verhouding Nederland - België, en het lot van het Nederlands in een onafhankelijk maar Fransgezind België, weet de schrijver niet.

Omdat ik moet aannemen, dat het hem toch wel zal interesseren, vermeld ik hier de titel van die brochure: "Een woord in het belang van Europa, bij het voorstel der scheiding tusschen België en Holland" (1830). De grappige opvatting van de promovendus over bestudering van bronnen blijkt ook wel b. v. uit de wijze waarop hij van Hitlers ideeën kennis heeft willen nemen. Hij raadpleegde namelijk "Mijn Kamp", 3e druk, Amsterdam, zonder jaartal...

Ik zal over dit boek verder zwijgen. Ik moest wel even denken aan het inleidende woord tot het proefschrift van Jan Anne Jonkman, de tegenwoordige voorzitter van de Eerste Kamer. Jonkman nu, wist van zijn eigen proefschrift wel, dat het niet zo best was, en bepleitte clementie, door de lezer te vragen, te willen bedenken, dat hij met zijn boek dong naar de meesterstitel, niet naar het meesterschap. Welnu, ik ben bereid ook de heer Waltmans clement te benaderen. Ik wens hem geluk met de doctorstitel, een waardevol bezit in titel-ziek Nederland. En voor de rest, basta.

Dr. E. Nordlohne.

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Mr. W. H. Fockema Andreae, geboren op 17 juni 1909 in Alkmaar. Bezocht het gymnasium te Arnhem en studeerde rechten in Leiden. Was Staatssecretaris van Oorlog van mei 1949 tot november 1950. Is firmant van R. Mees & Zoonen te Rotterdam.

G. Dorsman werd op 31 mei 1927 geboren in Vlaardingen en bezocht de HBS-A in Den Briel en Schiedam. Hij is fractievoorzitter van de VVD in de gemeenteraad van Vlaardingen, bestuurslid van de Kamer Centrale Dordrecht en vicevoorzitter van het Liberaal Democratisch Centrum. Hij is als directie-secretaris werkzaam bij een chemische fabriek.

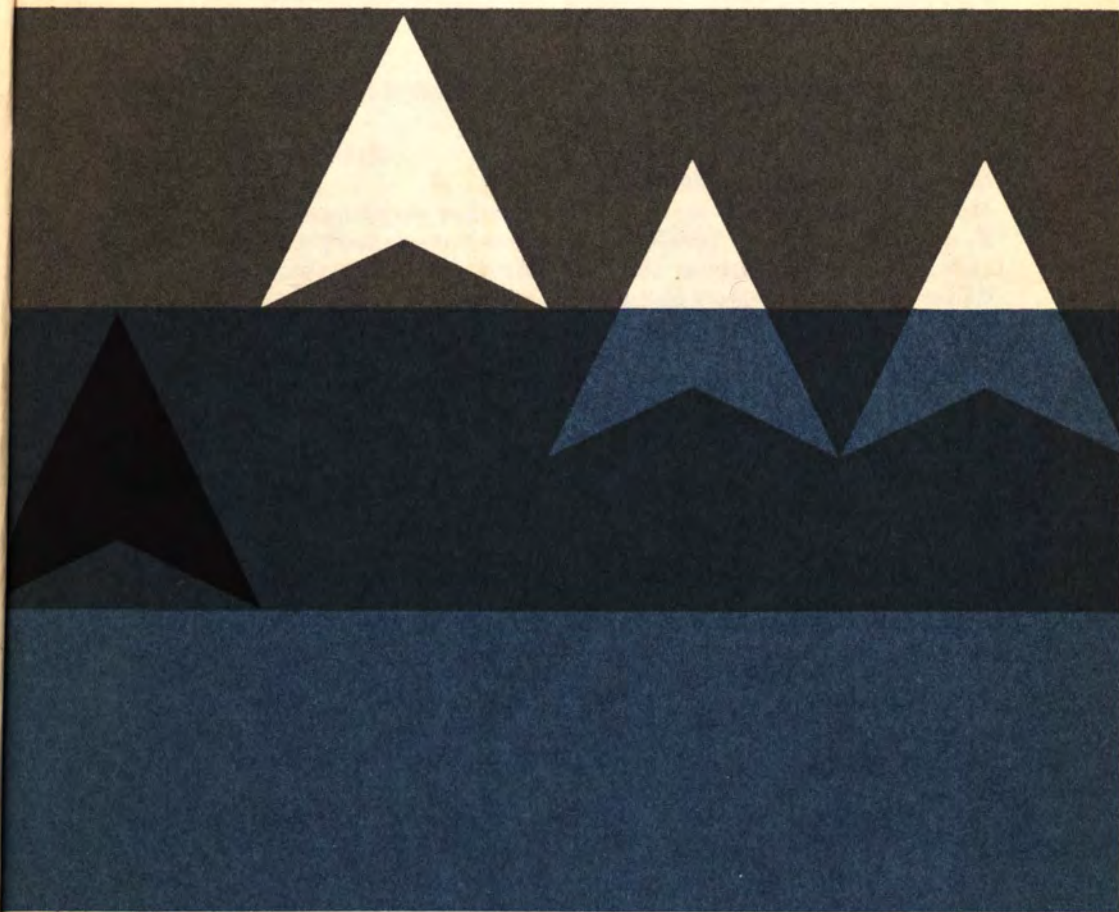
Prof. dr. J. Kymmell, geboren op 3 april 1921 in Bandoeng. Studeerde, na het gymnasium-B te hebben afgelopen, aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Was Directeur van het ministerie van Buitenlandse Zaken Europese Integratie tot 1962 en vervult nu een functie in de European Council van Imperial Chemical Industries (ICI).

Ir. L.G. Oldenbanning, geboren 1 december 1919 in Oosterhesselen, bezocht de HBS-B te Coevorden en studeerde in 1946 af te Wageningen. Is sedert 1953 lid van het hoofdbestuur van de VVD en voorzitter van de Landbouwcommissie van de partij. Vervult tal van andere functies op het gebied van de landbouw en het onderwijs.

Liberaal reveil

Weerbare vrijheid - Dr. E. Nordlohne

Meteorologie van 't lintje - Mr. F. Bordewijk

Liberaal economische politiek - Prof. dr. C. Goedhart

De Nederlandse landbouw in de EEG - Mr. F. G. van Dijk

Een moordend beroep

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	* Drs. L. D. Oosterveld
Mr. F. Bordewijk	Prof. mr. P. J. Oud
J. C. Corver	Prof. mr. C. H. F. Polak
Drs. P. Delfos	Drs. A. A. C. Reedijk
Mr. G. C. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. K. van Dijk	Prof. mr. dr. M. Rooij
Dr. J. N. van den Ende	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Franssen
Mr. W. H. Fockema Andreae	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
H. H. Jacobse	Mr. A. Stempels
* Th. H. Joekes	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	van Haften
Prof. S. Korteweg	Drs. A. Szász
Prof. dr. J. Kymmell	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Drs. R. H. Neuberg	H. J. L. Vonhoff
* Dr. E. Nordlohne	* H. Vrind
Ir. L. G. Oldenbanning	Ir. F. Wagenmaker
Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80.

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92 t. n. v.
N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studen-
tenabonnement: f 9,50 per jaar; losse num-
mers f 2,45.

een liberaal geluid over het pacifisme

Weerbare vrijheid

Wankel evenwicht

1. In de Middeleeuwen vochten stadjes tegen elkaar. Wij leerden op school van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, over de vechtpartijen tussen Spieringers en Vetkopers. Deze twisten zijn voorbij; de stadjes hebben geen legertjes meer, maar de staten bewapenen zich wel. Onze tijd kent de beklemmende spanning van wereldmachten die

elkaar met niets-ontziende vernietigingsmiddelen in evenwicht houden. Een wankel evenwicht. Waarom zijn de Hoekse en Kabeljauwse twisten voorbij, maar wordt de koude oorlog tussen de communistische mogendheden enerzijds en de niet-communistische mogendheden (waaronder de westerse democratieën, zoals Nederland) anderzijds onverdroten voortgezet? Waarom, en wat kunnen wij er tegen doen? Op deze twee vragen willen wij een antwoord geven.

Rechtbanken en centraal gezag

2. Allereerst een antwoord op de vraag, waarom de steden niet meer tegen elkaar optrekken. Dat komt, omdat boven de steden een

macht is gegroeid, die sterker is dan de macht der steden. Aan het einde van de Middeleeuwen is het verschillende vorstelijke geslachten gelukt, grote gebieden in handen te krijgen en daarover macht uit te oefenen. In de Nederlanden waren dat de Bourgondische hertogen die provincie na provincie, graafschap na graafschap voor zich wisten te verwerven, en een krijgsmacht in stand hielden, waartegen geen stad het kon opnemen. Zij vestigden over de kleine politieke eenheden van stad of streek een centraal gezag, dat zich liet voelen in het gehele gebied. Zij schiepen ook de organen om langs vredige, beschaafde weg problemen op te lossen: rechtbanken, zowel voor de geschillen tussen personen, als voor de geschillen tussen politieke eenheden als steden, graafschappen en dergelijke. Zo werden de Nederlandse gewesten een vreedzaam gebied: dank zij de rechtbanken voor de oplossing van geschillen, en de machtsmiddelen van de centrale regering (troepen, wapens), waarover provincies, steden en personen niet konden en niet mochten beschikken. Die eenheid, door de Bourgondische hertogen nagestreefd en door Karel de Vijfde voltooid, is ondanks alles wat zich nadien voordeed voor de elf provincies van ons land tot in onze dagen ongeschonden behouden gebleven.

Grotere eenheden

Soortgelijke ontwikkelingen hebben zich ook elders voorgedaan. Geleidelijk heeft de wereld zich georganiseerd in staatkundige verbonden, waarvan er sommige zeer groot zijn geworden (zoals de Verenigde Staten, Brazilië, China, de Sovjet-Unie, Australië, India) terwijl andere zeer klein zijn gebleven (zoals Nederland, Nicaragua, Zwitserland, Libanon, Israël). Boven deze staten staat geen supranationaal gezag, geen regering met machtsmiddelen (troepen, wapens), om de staten te dwingen hun geschillen te onderwerpen aan het oordeel van een rechtbank. Er is - gelukkig - wel een ontwikkeling waar te nemen, en het besef bestaat wel, dat een beslechting van geschillen gewapenderhand geen regeling is die voldoet aan de menselijke opvattingen over goed onderling gedrag. Natuurlijk heeft men wel weet van "volkenrecht", en zijn er ook lichamen opgericht om geschillen tussen de staten te beslechten (zoals het Permanente Hof van Internationale Justitie in Den Haag, gevestigd in het Vredespaleis), maar wij weten uit eigen ervaring hoe weinig het volkenrecht afdwingbaar is, en hoe weinig regeringsleiders er voor voelen de weg van het recht te bewandelen, als zij door een daad van geweld, door een voldongen feit, hun zin kunnen krijgen. Het Portugese gebied Goa werd in 1961 door het India van Pandit Nehroe militair overvallen en bij India ingelijfd, en de wereld deed er niets tegen. De afscheiding van Nederland uit het "Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie" dateert officieel van 1648. Wij bestaan ruim 300 jaar, Goa was 150 jaar langer bij Portugal. De wereld deed niets tegen de annexatie van Goa door India. Wat zou de wereld doen als een groot

land Nederland zou annexeren - wanneer er geen NAVO bestond? Wat deed de wereld, toen de Sovjet-Unie de republieken Estland, Letland en Litauen annexeerde? Wat deed de wereld, toen Duitsland zich in 1938 meester maakte van Oostenrijk? En toen Engeland in 1902 Transvaal en de Oranje-Vrijstaat veroverde? Enz. enz. enz. ?

Macht, geen recht.

Waarmee aangetoond is, dat het staatkundig bestel der volkeren op dit ogenblik nog steeds als in vroeger tijd in hoogste instantie afhankelijk is van de wil en de macht der leiders van de grote mogendheden en niet gebaseerd is op recht, goede trouw of wederzijds respect. Het volkenrecht erkent de zedelijke waarde van afspraken tussen regeringen, en verwerpt uitdrukkelijk een bemoeiing van regeringen in de binnenlandse aangelegenheden van andere staten, zoals het ook aanvallend optreden verwerpt, maar . . . het volkenrecht kent nog geen macht boven die landsregeringen. Met andere woorden, ook nu nog ontbreken de middelen, om een aanvallers tot rede te brengen, en om samenzweringen tegen regeringen tegen te gaan, afgezien van de middelen, die de regeringen zelf bezitten: politie, leger en vloot.

Wie staat er aan de deur?

3. Zijn er in de Nederlandse rijkdelen, hier in Europa of ginds in Amerika, gevaren van buiten te duchten? De Nederlandse rijkdelen: Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen hebben elk problemen die voortvloeien uit de eigen aardrijkskundige ligging, en er zijn grote gemeenschappelijke problemen.

Suriname ligt op het vasteland van Zuid-Amerika, en wordt omringd door een Frans gebiedje, Frans-Guyana, door Brazilië en door Brits-Guyana. Aanspraken van de buurlanden zijn er op Suriname niet gemaakt, maar op ongeregelde tijden mengt men zich van Zuidamerikaanse zijde wel in de rijks-band die Suriname met de Antillen en Nederland bindt, en die in de ogen van menige politicus ginds - ook in Suriname - een verholde voortzetting van de koloniale overheersing betekent.

De Nederlandse Antillen omvatten 5½ eilanden (Curaçao, Aruba, Bonaire, Saba, St. Eustatius en zuidelijk St. Maarten) in de Caribische Zee. De belangstelling voor Saba, St. Eustatius en St. Maarten is verdwenen, sedert hun economische betekenis minder dan nul is geworden, maar voor Aruba en Curaçao (in geringere mate ook voor Bonaire) bestaat wel belangstelling. Voornamelijk van de kant van Venezuela. Deze republiek ligt 70 km van Aruba en Curaçao verwijderd en levert de grondstof voor de industrie (de olie-industrie), die op Aruba en Curaçao welvaart heeft gebracht.

Van tijd tot tijd worden in Venezuela stemmen gehoord, die pleiten voor politieke annexatie van de eilanden, die economisch zo sterk van Venezuela afhankelijk zijn. Waarom wenst een meerderheid op de Antillen daarentegen handhaving van de Rijkseenheid en

niet aansluiting bij Venezuela? Omdat in Venezuela wel rassengelijkheid beleden wordt, maar niet in de praktijk gebracht. De gekleurde bevolking van Curaçao en Aruba weet, hoe men in Venezuela negers maatschappelijk onderdrukt, en zij wil de menselijke waardigheid, gevolg van de politieke vrijheid op de Nederlandse Antillen, niet missen. Zij heeft van Venezuela niets te winnen en alles te verliezen; Nederland loste alle politieke verlangens van de rijksgenoten in.

Keren wij ons nu naar Nederland. Een klein gebied, dicht bevolkt, aan zee gelegen, in het krachtenveld van drie grote staten: Frankrijk, Duitsland en Engeland. Bij evenwicht van krachten is Nederlands volksbestaan gewaarborgd, maar bij overheersing van één der staten is Nederlands zelfstandigheid ongewis. Steeds is voor het economisch leven openheid naar de burenen en vrij contact met de landen overzee onmisbaar. Nederland heeft aan zichzelf niet genoeg; het moet, op straffe van materiële ondergang, levensmiddelen en grondstoffen, energie-middelen en eindprodukten uit alle delen van de wereld betrekken, en ook zelf goederen en diensten leveren aan die wereld buiten de landsgrenzen. Ons land is kwetsbaar; elke slag die elders valt, is ook bij ons te voelen.

Naar eigen aard hebben opeenvolgende generaties gewerkt aan het ontwikkelen van het kleine hoopje moeras aan de monding van de Rijn, Maas en Schelde. Men zegt weleens: God schiep de wereld, maar de Nederlanders maakten Nederland. Daar zit wat in. Ons volk draagt een eigen stempel; het is meegaand en inschikkelijk, maar kent toch aan de eigen overtuiging en het eigen geweten een grote rol toe. Het geestesmerk van ons volk draagt elementen in zich van Oud-Germaanse goede nabuurschap, christelijke waardering van religie en arbeid, humanistische verdraagzaamheid; kortom het is een "leven en laten leven", zonder grote uitersten, op welk gebied dan ook.

Onze Nederlandse samenleving is een burgerlijke maatschappij, die zich op het ogenblik voornamelijk van één zijde belaagd weet, namelijk van de zijde der communisten in binnen- en buitenland.

Eén voor allen, allen voor één

4. Het zijn immers de communisten, die behoefte hebben hun geloof over de gehele wereld te vestigen en daarbij voor geen enkel middel en geen enkele tactiek terugdeinzen. De buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie combineert de oude Russische politiek van ongebreideld imperialisme en bestrijding van het Westers individualisme met het verlangen van Lenin, om het communisme van Moskou uit over de gehele wereld te vestigen. Russische superioriteitswaan en communistisch messianisme gaan hand in hand. Overall in de niet-communistische landen bevordert de Russische regering wantrouwen tussen de maatschappelijke lagen van een volk, en wantrouwen tussen de volkeren onderling.

In Holland zeggen de communisten, dat de arbeiders geen vader-

land hebben, en in Indonesië zweepten zij de nationalistische sentimenten op. Aangezien een oorlog gezien wordt als de voortzetting van de politiek met andere, namelijk gewelddadige, middelen, bevorderen communisten burgeroorlogen (om de invloed der bourgeoisie te breken) en koloniale oorlogen (om de kracht van de economisch ontwikkelde landen te ondermijnen).

Lenin heeft in zijn geschrift „Socialisme en oorlog” het pacifisme gebrandmerkt als misleiding van de arbeidersklasse. Dat behoeft ons niet te verbazen. Het communisme berust immers op de gedachte, dat elke overtuiging zijn tegenstelling oproept, en dat de uitkomst van de strijd tussen beide weer de grondslag vormt voor verdere ontwikkeling. Het communisme kan, bij deze voorstelling, alleen ontstaan als uitkomst van strijd, en niet van pacifisme. Het communisme zal – aldus de theorie – ontstaan door omverwerping van de samenleving waar de klasseverschillen het schrijnendst zijn. Vandaar dus ook, dat communistische minderheidsgroepen in niet-communistische landen bij voorkeur partijen steunen die wantoestanden scheppen of bestendigen (vaak dus fascistische en ultra-reactionaire groepen) en brutaal van leer trekken tegen alle verdraagzame stromingen, die vrije meningsuiting (ook voor communisten), sociale vooruitgang en harmonie der klassen voorstaan.

In dit licht is het ook begrijpelijk, dat communistische vakbonden niet streven naar materiële en geestelijke verbeteringen voor de arbeidende klasse, maar alleen naar ontwrichting van de bestaande samenleving, teneinde een voedingsbodem voor een staatsgreep te scheppen. Zoals in het Communistisch Manifest staat: "De communisten verklaren openlijk, dat hun doeleinden slechts bereikt kunnen worden door de gewelddadige omverwerping der gehele bestaande maatschappelijke orde. Mogen de heersende klassen voor een communistische revolutie sidderen".

De beer is los

Waar de regering van de Sovjet-Unie de kans kreeg, om met een kleine buurstaat alleen af te rekenen, geschiedde dat. Toen Duitsland als tegen-druk tegen de Sovjet-Unie wegviel, werden achtereenvolgens in Estland, Letland, Litauen, Polen, Hongarije, Roemenië, Bulgarije en Tsjechoslowakije en Oost-Duitsland, de regeringen naar de hand van Moskou gezet. Hoe? Eenvoudig door machtsmisbruik. Moskou eiste in elk dier landen een regering, waarin communisten op sleutelposities werden opgenomen; de communisten kregen daarbij in ieder geval de ministeries van binnenlandse zaken en justitie, dat wil zeggen de politie, in handen. Bij verkiezingen kon alleen op één gemeenschappelijke lijst worden gestemd; de regering werd vooruitlopend op de verkiezingen samengesteld en hoegenaamd niet beïnvloed door de uitslag van de stemming. Dan werden geleidelijk de niet-communisten weggetreiterd, en pers en openbare mening streng gecontroleerd.

In Tsjechoslowakije werd het communistische regime eerst in 1948 ingesteld, nadat de communistische vakbeweging, door de Russen bewapend, een staatsgreep had uitgevoerd, waarbij Masarijk een gewelddadig einde vond. De Tsjechoslowaakse president, de heer Benesj, overleed enige maanden later, van verdriet, moet men wel aannemen. Zijn begrafenis betekende het zichtbare afscheid van de democratie uit Oost-Europa. De communistische heerschappij was bezegeld.

Eendracht maakt macht

De regering van Engeland, Frankrijk, Nederland, België en Luxemburg, sloten, onder de indruk van deze communistische staatsgreep, nog in hetzelfde jaar 1948 het verdrag van Brussel. Dit verdrag werd in 1949 uitgebreid tot de Verenigde Staten van Amerika, Canada, Denemarken, IJsland, Italië, Noorwegen en Portugal, terwijl later Griekenland en Turkije en in 1955 de Westduitse Bondsrepubliek toetraden: de Noord-Atlantische Verdrags Organisatie. Het belangrijkste artikel van het verdrag, waarbij de NAVO werd opgericht, luidt als volgt:

"De verdragsluitende staten zijn het er over eens, dat een gewapende aanval op een van hen of op verscheidene hunner in Europa of Amerika, als een aanval op allen zal worden beschouwd". Wie aangevallen wordt, kan van zijn mede-verdragsstaten de noodzakelijke militaire steun ontvangen, terwijl de NAVO in haar geheel de maatregelen zal nemen, om de veiligheid in het Noord-Atlantische gebied te herstellen en te waarborgen. Sedertdien zijn in West-Europa geen communistische successen meer geboekt.

In het tweede deel van dit artikel, te verschijnen in het volgende nummer van Liberaal Reveil, zullen wij uiteenzetten hoe wij onszelf willen zijn en blijven, namelijk door geen afstand te doen van onze eigen, collectieve machtsmiddelen, zolang er geen wereldregering met een eigen politiecorps is gevormd.

Dr. E. Nordlohne

Meteorologie van het lintje

door Mr. F. Bordewijk

Het artikel "Lintjesregen en nog wat" door Civis Batavus in Liberaal Reveil, 6e jaargang nr. 1, is om twee redenen opvallend. Vooreerst omdat het kritiek behelst, en nog wel "ondeugende", op een onderwerp dat algemeen wordt geoordeeld delicaat te zijn, ware het slechts omdat het staatshoofd erbij betrokken is. En in de tweede plaats omdat het openbaar wordt gemaakt in een liberaal blad. Immers, de lintjesregen - we zouden liever nog spreken van eendaagse stortbui en verder een gemiezer het hele jaar door, iets dat men op een beeldgrafiek à la De Bilt zou kunnen vastleggen - die regen laat bepaald de liberalen niet in de kou staan en in de droogte. (Slechts bij de medailles lijken eerder de socialisten bevochtigd.)

Het treft als een verschijnsel van eigenaardige standvastigheid dat deze neerslag ondanks reikhalzend uitzien door het ganse land, vooral in Den Haag pleegt neer te komen. Grotendeels hebben we te maken met hemelwater voor rijksambtenaren. In die kringen heerst dan ook veelal de opvatting dat de onderscheiding een recht is, verbonden aan zekere functie, onder de opschortende voorwaarde dat een minimum aan dienstjaren bereikt zal zijn. Vroeger had dat nog wel enige zin, toen nl. de rijksambtenaren - de overige trouwens ook, maar daaraan dacht men niet - sterk onderbetaald werden, ja, het werd daar gevoeld als een soort compensatie en als zodanig had het overigens de verdienste economisch goedkoop te zijn. Maar sinds de salarissen zijn opgetrokken vervalt het compenserend element, en rijst de vraag: waarom dan wel?

Dit is inderdaad nonsens. Van iedere werker, hetzij in hoge of in lage positie, hetzij in ambt, in betrekking of in beroep, verwacht de maatschappij volledige toewijding. Een dienovereenkomstig handelen bevat niets loffelijks. Het maatschappelijk uitblinken, zo nu en dan, is een gevolg van bijzondere begaafdheid, doorgaans gecombineerd met een gelukkige rangschikking van omstandigheden, voor welk een en ander de betrokkene en niet de overheid dankbaarheid past. Daarmee uit.

Zoals het nu toegaat is het pertinent fout. Het zou niet edelmoedig zijn de regering op de vingers te tikken wegens de vergissing begaan aan Spoelstra (Den Doolaard) die de ridder van Oranje-Nassau kreeg terwijl hij de officier al had. Het menselijk apparaat werkt nooit

feilloos. En we zijn het dan ook oneens met hen die deze vergissing een algemene devaluatie van het instituut hebben gevonden. De fout ligt naast het gedifferentieerde in het massale. Na een korte periode waarbij de regering althans van enige zin voor afdemping blijk gaf is de stop weer van de bazuin genomen en wordt er harder geblazen dan ooit.

Maar laten we blijven bij de meteorologie, want het woord lintjes-regen, een woord van de massa, is al beschuldigend genoeg. Daar hoeft geen muziek bij.

De fout ligt aan de organisatie. De weinig duidelijke richtlijnen zijn opgesteld door en voor rijksambtenaren, en wel departementale, dus Haagse. Dat is geen competent lichaam. Ook is het een mannelijk lichaam dat het meteorologische verschijnsel richt op mannen, zo niet op heren. Waar blijven toch die arme vrouwen (dames)? Neen, neen, de maatschappelijke aarde wordt aldus niet bevrucht, wel eerder modderig. Civis Batavus wijst er terecht op dat er minder prettige menselijke eigenschappen bloot komen. Op zijn best werkt het instituut alleen nog maar negatief: niet karakterbevorderend.

Toch wijken we van Civis Batavus af als hij, wijzend op Zwitserland dat geen ridderorden kent en waar het niettemingood gaat, de vraag stelt "Waarom dan nog langer aan die lintjes vasthouden?" Het behoeft in een land met onderscheidingen nog niet slecht of althans minder goed te gaan.

Er zit iets waarlijk schoons in een verdiende onderscheiding. De onderscheiding is verdiend door prestaties van zeldzame maatschappelijke waarde, op welk gebied overigens ook. Ze strekt dan niet alleen tot eer van de ontvanger; de schenker eert bovendien zichzelf. De romantiek wil ook wat hebben, mijne heren (en dames).

Weg dus met die differentiatie in orden en klassen. In plaats daarvan één civiele orde in één klasse, d.w.z. geen klasse. Toegekend voorts niet door schimmige ambtenaren, maar door een college samengesteld voor de hele competente maatschappij.

Tenslotte: hoe moet nu met deze beginselen voor ogen onze houding zijn tegenover de uitgereikte en nog uit te reiken koninklijke onderscheidingen? Een radicaal omgooien toch van het roer, - daar schijnt de allernaaste toekomst niet rijp voor. De kaste zal zich bedreigd voelen in haar verwachtingen. Dus hoe nu verder?

Weigeren is ronduit lomp, want de regering wil ons toch een vriendelijkheid bewijzen. Aannemen maar nooit dragen is een variant daarvan, minder beledigend weliswaar, maar toch minstens een onbeleefdheid. We pleiten voor dragen bij zeldzame gelegenheden, waaronder we b.v. niet het bijwonen van Kamervergaderingen rekenen. Het zou aardig zijn als de aanhangers van het liberalisme op dit punt nu eens het voorbeeld gaven. Misschien doet het als goed voorbeeld allengs goed volgen. Misschien kan het de overgang naar een beter stelsel bevorderen.

Het thema van de onderscheidingen is belangrijker dan het schijnt.

De praktijk begint symptomen van een kanker te vertonen. Er bestaat evenwel een therapie die succes waarborgt.

Van de redactie

De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Punten voor een Liberaal Beleid

door Prof.dr. C. Goedhart

Uitgangspunten

De uitgangspunten, die naar liberale beginselen maatgevend dienen te zijn voor de economische politiek, kunnen naar het mij voorkomt onder drie hoofden worden samengevat: 1. Eerbiediging van het beginsel der individuele verantwoordelijkheid voor het economisch handelen, gepaard aan een zoveel mogelijk onbelemmerde ontplooiing van de particuliere sector van het economische leven.

Het wezen van het economisch handelen ligt in het worstelen van de mens met de fundamentele onvrijheid, die wortelt in de schaarste aan behoeftebevredigingsmiddelen: het onvermogen, alle menselijke behoeften te bevredigen. Naar liberale opvatting ligt de primaire verantwoordelijkheid voor het oplossen van het vraagstuk van het woekeren met schaarse bevredigingsmiddelen bij het individu: een ieder is persoonlijk verantwoordelijk voor het verwerven en besteden van het inkomen voor zich en zijn gezin. Een produktiesysteem, gebaseerd op de particuliere eigendom der produktiemiddelen, levert de beste waarborgen op voor het beleven van de persoonlijke verantwoordelijkheid in het economisch handelen. Zo goed mogelijke ontplooiing van deze individuele verantwoordelijkheid vergt een prijsvormingsproces, dat als betrouwbaar kompas kan dienen voor het richten van de ondernemingsgewijze produktie. Dat wil zeggen dat de prijsvorming van produkten en produktiefactoren in beginsel moet worden overgelaten aan het vrije spel van vraag en aanbod, tenzij er misbruik van machtsposities via de prijsvorming dreigt.

2. Erkenning van belangrijke menselijke behoeften, die zich niet via leveranties aan aanwijsbare individuen laten bevredigen en waar dus het kompas der prijsvorming ontbreekt: collectieve behoeften die alleen door gemeenschapsorganen (overheden) kunnen worden bevredigd.

Waar de prijsvorming niet als richtsnoer kan dienen voor de bepaling van de omvang en aard van de collectieve behoeftenbevrediging, dient een ander richtsnoer te worden gevonden, dat de indivi-

dule verantwoordelijkheid zo goed mogelijk tot haar recht doet komen. Het algemeen kiesrecht biedt hier de oplossing: aard en omvang van de collectieve voorzieningen en de daarvoor door de overheid te besteden bedragen dienen te worden bepaald via een democratische begrotingsprocedure.

3. Erkenning van de noodzaak van overheidsbemoeiing met het economisch proces met het oog op:

- a. het gevaar van misbruik van de individuele vrijheid om economisch te handelen, waardoor de prijsvorming haar regulerende functie niet naar behoren kan vervullen;
- b. het gevaar van evenwichtsverstoringen in het economisch proces, die kunnen voortvloeien uit het onvoldoende op elkaar afgestemd zijn van de individuele economische handelingen, waardoor de neiging tot over- of onderbesteding vergeleken bij het nationale produktiepotentieel kan ontstaan;
- c. de sociaal-ethische noodzaak van herverdeling van het primair verworven nationale inkomen ten bate van diegenen, die hetzij door hun lichamelijke en/of geestelijke gesteldheid, hetzij door maatschappelijke ontwikkelingen die buiten hun macht liggen (conjuncturele werkloosheid, niet individueel draagbare en verzekerbare risico's) niet in staat zijn, zich bij voortdurend uit eigen kracht een redelijk inkomen te verwerven.

Doelstellingen en instrumenten der economische politiek

Het hierboven onder punt 1 genoemde uitgangspunt houdt in, dat naar liberale opvatting de economische politiek moet zijn gericht op het zoveel mogelijk eerbiedigen van de vrije ontplooiing van de particuliere, ondernemingsgewijze produktie en op bevordering van evenwichtsprijzen, die zo goed mogelijk de individuele voorkeur weerspiegelen.

Daartoe dienen in de eerste plaats alle prijsvervalsende subsidies en prijsvoorschriften te verdwijnen. In de concrete situatie in Nederland betekent dit met name, dat wij moeten streven naar een zo spoedig mogelijk herstel van een evenwichts-huurpeil voor woningen - door aanwending van een deel van de "produktiviteitsruimte" voor huurverhogingen - zodat niet langer door prijsbeheersing kunstmatig woningschaarste wordt gehandhaafd.

Anderzijds dienen wij krachtens het genoemde uitgangspunt te streven naar afschaffing, zoveel mogelijk, van prijsvervalsende belastingen. Daartoe horen in de eerste plaats de accijnzen, voor zover die niet op andere dan economische gronden - in het bijzonder sociaal-hygiënische gronden, zoals die bijvoorbeeld kunnen gelden voor een accijns op gedestilleerd - kunnen worden gerechtvaardigd. Ook gedifferentieerde omzetbelastingen horen hiertoe. Wij mogen verder niet uit het oog verliezen dat ook invoerrechten in beginsel, als prijsvervalsende belastingen, in een hoog ontwikkelde samen-

leving als de onze, waar het argument van "opvoedende bescherming" tijdens een periode van opbouw van de maatschappelijke infrastructuur geen rol kan spelen, uit den boze zijn. Een zo volledig mogelijke vrijmaking van het internationale handelsverkeer, ter bevordering van de ontplooiing van de particuliere bedrijvigheid, dient bij voortdurend een belangrijke plaats in te nemen in ieder liberaal programma. Voor Nederland betekent dit nu, dat wij in EEG-verband krachtig moeten streven naar een zo spoedig mogelijke afbraak van het buitentarief; onderhandelingen op basis van wederkerigheid vormen daarvoor de geëigende procedure.

Eerbiediging van de vrije ontplooiing der ondernemingsgewijze produktie betekent verder, dat in de liberale gedachtengang geen plaats is voor een centrale planning van het gehele economisch leven. Centrale planning dient te worden beperkt tot de overheidssector en zich niet uit te strekken tot het particuliere bedrijfsleven. Wel is de particuliere sector gebaat bij een "centraal economisch plan" in de vorm van een nationaal-economische verkenning van mogelijkheden, mits dit plan wordt gepresenteerd in een vorm, die voor het bedrijfsleven zo doorzichtig en begrijpelijk is, dat de ondernemers er een richtsnoer voor hun beleid aan kunnen ontleen.

Het onder punt 2 vermelde uitgangspunt houdt in, dat wij moeten streven naar een harmonisch structurele begrotingspolitiek: een begrotingspolitiek, gericht op de afzondering van een deel van de nationale middelen voor allerlei collectieve voorzieningen die in overeenstemming zijn met de wensen van de meerderheid der bevolking. Wat de hoogte van de na te streven belastingopbrengsten betreft, dient het richtsnoer te worden gevonden in de omvang van de vrijwillige besparingen en het beroep dat daarop door de particuliere sector wordt gedaan; het structureel noodzakelijke belastingniveau dient bij het aanvaarde peil van de overheidsvoorzieningen zo te worden bepaald, dat de overheid niet meer behoeft te lenen dan er aan overschot van vrijwillige besparingen boven particuliere investeringen beschikbaar komt.

Een democratische begrotingspolitiek en een democratische belastingpolitiek zijn de daarvoor noodzakelijke instrumenten. Wij zullen naar vermindering van de belastingdruk via tariefsverlaging moeten streven niet alleen om de invloed van de progressie op de totale belastingopbrengsten weg te nemen maar zo mogelijk ook om de belastingdruk aan te passen aan het niveau van de overheidsvoorzieningen enerzijds en aan de ontwikkeling van het overschot van particuliere besparingen boven particuliere investeringen anderzijds.

Ontplooiing van de particuliere sector vergt voorts dat het belastingstelsel de individuele economische activiteit zo weinig mogelijk belemmert. In Nederland is met het oog daarop vermindering van de progressie der belastingtarieven (waardoor mensen met hogere inkomens een (veel) groter en steil oplopend percentage van hun inkomen aan belasting betalen dan mensen met lagere inkomens) een gebiedende eis. Ook uit gerechtigheidsoogpunt gaat in ons land de mate

van belastingprogressie de aanvaardbare perken te buiten. Op grond van het draagkrachtbeginsel is de progressie alleen te verdedigen, wanneer de extra inspanning, die men moet opbrengen om een besteedbare extra gulden in handen te krijgen, kleiner is dan het extra genot, dat die gulden oplevert. De progressie van onze inkomstenbelasting is zo steil, dat die extra inspanning al spoedig sneller gaat oplopen (omdat de fiscus een steeds groter deel van de extra verdiensten opeist) dan dat extra genot. Nu Nederland in EEG-verband genoopt zal worden, in het kader van de harmonisatie der belastingstelsels een verschuiving tot stand te brengen van directe naar indirecte belastingen, is in de komende jaren de gelegenheid aanwezig om te komen tot een belangrijke matiging van de progressie in de directe belastingen. Het door prof. dr. F. Hartog geschetste belastingprogramma, onder meer inhoudende dat bij de inkomstenbelasting de progressie pas begint bij een inkomen van bijvoorbeeld f. 25.000, --*, kan daarbij naar mijn mening een bruikbaar richtsnoer opleveren.

De noodzaak van overheidsbemoeiing en de uitgangspunten genoemd onder 3, brengen naar liberale opvatting de volgende doelstellingen en instrumenten der economische politiek aan de orde:

- a. Ten aanzien van de prijsvorming moeten wij als doelstelling aanvaarden, dat de prijsvorming zoveel mogelijk wordt bevrijd van uitbuiting van monopolistische machtsposities.

Als instrument van economische politiek komt hier in de eerste plaats de mededingingspolitiek naar voren. Deze dient op het misbruikbeginsel en niet op het verbodsbeginsel te berusten. Wij erkennen dat ondernemersafspraken en ondernemingsconcentraties positieve waarde kunnen hebben, maar wij moeten waken tegen machtsmisbruik. Ook in EEG-verband dient er bij voortdurende naar te worden gestreefd, bij het mededingingsbeleid het misbruikbeginsel zo goed mogelijk tot zijn recht te doen komen.

Voor die bedrijven, waaraan door technische eigenaardigheden een monopoliepositie inherent is, in het bijzonder dus de openbare nutsbedrijven, is overheidsinvloed op de prijsvorming op haar plaats, hetzij door middel van overheidsexploitatie, hetzij door toezicht op de prijsvaststelling. Socialisatie kan uit welvaartsoogpunt geen doel op zichzelf zijn, maar dient bij wijze van uitzondering te worden aanvaard als mogelijke oplossing van het bedoelde monopolieprobleem.

Uitbuiting van machtsposities kan ook gevaren opleveren op het terrein van de loonvorming, in het bijzonder in perioden van hoogconjunctuur en daaruit voortvloeiende krapte op de arbeidsmarkt. Overheidstoezicht op de loonvorming is daarom bij voortdurende gewenst. In beginsel dient de loonvorming te worden over-

* Vgl. prof. dr. F. Hartog, Waarheen met onze directe belastingen? (Economisch - Statistische Berichten, 12.12.'62, blz. 1188-1190.

gelaten aan het overleg tussen werkgevers en werknemers, maar de overheid heeft de plicht, de loonontwikkeling voortdurend te toetsen aan de eisen van een evenwichtige economische ontwikkeling en in de loonvorming in te grijpen zodra het gevaar van een looninflatie zich begint af te tekenen.

- b. Om het gevaar van conjuncturele storingen te beteugelen dient de overheid, samen met de Nederlandsche Bank, een doelbewuste conjunctuurpolitiek te voeren, gericht op evenwichtige economische groei en gekenmerkt door het ontbreken van conjuncturele werkloosheid en een redelijke mate van prijsstabiliteit. Deze doelstelling houdt in, dat evenwichtsverstoringen van binnenlandse oorsprong vermeden en zo nodig gecorrigeerd worden. In een land als het onze kan deze doelstelling bovendien de noodzaak meebrengen om buitenlandse conjuncturele invloeden op de binnenlandse economie te matigen.

De conjunctuurpolitieke instrumenten van fundamentele betekenis zijn: de begrotingspolitiek, die zo goed mogelijk moet zijn afgestemd op aanpassing van de netto-leningactiviteit van de overheid aan de fluctuaties in het overschot van particuliere besparingen boven particuliere investeringen; en de monetaire politiek van de Nederlandsche Bank en - voor zover de liquiditeitstoevloeiing naar de kapitaalmarkt daartoe noopt - ook van de minister van Financiën, die zo nodig op de kapitaalmarkt dient te opereren met liquiditeiten-bindende leningen.

Van secundaire, maar in bepaalde omstandigheden noodzakelijke aanvullende aard zijn de loonpolitiek en de prijspolitiek als conjunctuurpolitieke instrumenten. Het loon- en prijspolitieke ingrijpen mag echter niet verder gaan dan noodzakelijk is om een dreigende loon- en prijsspiraal, die zich in onvoldoende mate door de financiële en monetaire beleidsinstrumenten laat beteugelen, zo goed mogelijk in toom te houden.

- c. De sociaal-ethische noodzaak van herverdeling van het nationale inkomen houdt in dat wij als doelstelling aanvaarden: het verzekeren van een redelijk inkomen aan allen, die niet uit eigen kracht tot de verwerving daarvan in staat zijn.

In sommige gevallen gaat het hier om het opvangen van risico's die uit de aard van een bedrijfstak voortvloeien, en die zich in het individuele vlak niet in redelijke mate laten dragen. De landbouw, waarvan vele onderdelen zijn blootgesteld aan het risico van bijzonder grote prijsfluctuaties omdat veranderingen in de prijs op korte termijn naar verhouding zo weinig invloed kunnen uitoefenen op de gevraagde of geproduceerde hoeveelheden, en ook omdat aan de veranderlijkheid van het weer niets te doen is, vormt daarvan het enige duidelijke voorbeeld. Voor ons land betekent dit dat wij nu in EEG-verband moeten streven naar een prijs- en toeslagenpolitiek, die steeds dichter aansluiting zoekt bij het wereldmarkt-niveau en alle regelingen, die tot overproductie kunnen stimuleren, uitschakelt.

Voor het overige ligt het instrument van de noodzakelijke herverdelingspolitiek in het stelsel van sociale uitkeringen. Voor zover daarbij, met het oog op het psychologische belang van eigen bijdragen in voorzieningsregelingen waarvan men als individu kan profiteren, de vorm van de sociale verzekering wordt gekozen, dient het stelsel van gedwongen verzekering strikt te worden beperkt tot die gevallen, waarin langs de weg van de particuliere verzekering geen oplossing kan worden gevonden, hetzij omdat het risico naar zijn aard onverzekerbaar is in de particuliere sfeer, hetzij omdat mensen in de laagste inkomensklasse in onvoldoende mate de kracht opbrengen om zich tegen verzekerbare risico's in de nodige mate op basis van vrijwilligheid te verzekeren. In het laatstbedoelde geval, waar alleen de laagste inkomensklassen in de gedwongen verzekering worden ondergebracht, is strikte handhaving van een welvaartsgrens geboden. Dit betekent dat de gestelde inkomensgrens alleen mag worden verhoogd ingeval van inflatoire prijsstijgingen en niet ingeval van welvaarts-loonronden. Wij moeten daarom streven naar koppeling van de inkomensgrenzen voor de sociale verzekeringen louter aan prijsindexcijfers en losmaking van die inkomensgrenzen van loonindexcijfers.

Programmapunten

Uit het bovenstaande kunnen voor de hedendaagse verhoudingen in ons land de volgende liberale programmapunten worden afgeleid:

1. Afschaffing van prijsvervalsende maatregelen ten aanzien van het binnenland: in de eerste plaats door spoedig herstel van een evenwichts-huurpeil voor woningen en verder door afschaffing van discriminerende kostprijsverhogende belastingen (accijnzen, differentiatie bij de omzetbelasting).
2. Krachtig streven naar volledige vrijmaking van het internationale goederen- en dienstenverkeer, in het bijzonder door middel van EEG-onderhandelingen met de buitenwereld op basis van wederkerigheid, gericht op afbraak van het EEG-buitentarief van invoerrechten.
3. Afwijzing van centrale planning voor het gehele economische leven; bevordering van de ontwikkeling van een "centraal economisch plan" in de vorm van een voor het gehele bedrijfsleven begrijpelijke verkenning van de nationaal-economische perspectieven en mogelijkheden.
4. Verlichting van de totale belastingdruk naar de mate waarin dit mogelijk wordt gemaakt door de progressieve stijging van de belastingopbrengsten bij stijging van het nationale inkomen en door een eventuele stijging van het overschot van particuliere besparingen boven particuliere investeringen.
5. Gebruikmaking van de harmonisatie van het belastingstelsel in EEG-verband voor een belangrijke vermindering van de progressie in de directe belastingen.

6. Voortzetting van het mededingingsbeleid gebaseerd op het misbruikbeginsel, gepaard aan een streven naar erkenning van het misbruikbeginsel in EEG-verband.

7. Steun aan het met ingang van 1963 geïntroduceerde stelsel van loonpolitiek, waarbij de nadruk ligt op het bedrijfstaksgewijze overleg, onder erkenning van de noodzaak van waakzaamheid van de overheid en van overheidsingrijpen, zodra het gevaar van looninflatie dreigt.

8. Bevordering van een op evenwichtige expansie gerichte conjunctuurpolitiek, die enerzijds binnenlandse evenwichtsverstoringen tracht te vermijden en zo nodig te corrigeren en anderzijds de invloed van buitenlandse conjunctuurfluctuaties op de binnenlandse economie tracht te matigen. Bevordering van een vorm van conjunctuurpolitiek, die in hoofdzaak steunt op de financiële en monetaire politiek als instrumenten en waarbij de loon- en prijspolitiek uitsluitend als subsidiaire instrumenten in het geding mogen komen, voor zover een loon- en prijsspiraal dreigt te ontstaan ondanks de financiële en monetaire politiek.

9. Bevordering van een landbouwpolitiek in EEG-verband, die steeds dichter aansluiting zoekt bij het wereldmarkt-prijsniveau en alle overproductie-stimulerende beleidsinstrumenten uitschakelt.

10. Uitbouw van een stelsel van sociale voorzieningen ten behoeve van allen, die buiten hun schuld geen redelijk inkomen kunnen verwerven; streven naar koppeling van de inkomensgrenzen voor de sociale verzekering louter aan prijsindexcijfers en niet aan loonindices.

Opmars met oogkleppen

De Katholieke Volkspartij beschikt over een orgaan, De Opmars, dat maandelijks aan de leden wordt toegezonden. Het bevat allerhande koekjes uit de Nederlandse politieke oven, klaargemaakt en opgediend op een wijze die weinig met smaakverschillen rekening schijnt te houden. Korte berichten met vette koppen vertellen in ongenueerde taal van het vele, dat de KVP doet of zegt te doen.

Iedere partij heeft behoefte aan propaganda. Wij slaan dan ook niet op alles aan, maar er zijn grenzen. Zo opende De Opmars van december met een groot opgemaakt bericht: "Regeling van minister Veldkamp brengt grote verbetering voor 80.000 invaliden". Het gaat hier om het bekende wetsontwerp, dat inmiddels door de Tweede Kamer is aanvaard. Hiermede heeft minister Veldkamp zijn veelbesproken half-miljard-plan volledig door de Tweede Kamer gehaald, schrijft De Opmars aan het slot van het artikel: Verhoging AOW-uitkeringen met 15%, invoering van de kinderbijslag voor zelfstandigen per 1 januari, verhoging van de weduwen- en wezen-uitkeringen en de aanzienlijk hogere uitkering voor de invaliditeitsrentetrekken.

Er is op zichzelf geen bezwaar tegen, aan dergelijke regelingen de naam van de minister, die er voor verantwoordelijk is, te verbinden. Zelfs in dit geval kan dat wel, ook al weet men, dat er geen sprake van is dat het "half-miljard-plan" aan de inventieve geest van de nog maar kort optredende bewindsman is ontsproten. De minister heeft verschillende regelingen vrijwel gereed aangetroffen toen hij de portefeuille aanvaardde! Maar laat ons op deze slak geen zout leggen. Er staat namelijk nog meer in De Opmars.

Elders staat (ook met een forse boterletter): "Ambtenarensalarissen gingen flink omhoog". Dan volgt een opsomming van hetgeen er "tijdens het bewind van het kabinet - De Quay tot nog toe voor hen aan materiële zaken uit de bus is gekomen". Het is een lange lijst van salarisverhogingen en andere materiële verbeteringen. Als we die eens vergelijken met de regelingen van minister Veldkamp, wint de lijst met de ambtenarensalarissen en dergelijke het beslist.

Nadat alles is vermeld, besluit het artikel met de opmerking: De KVP en de katholieke ambtenarenorganisaties blijven in het bijzonder de belangen van de laagstbetaalden in het oog houden. Maar onderwijl mogen de in totaal bereikte resultaten toch gezien worden.

Dat "gezien worden" vinden wij niet slecht. Maar waarom deze eenzijdigheid? Wanneer aan het hoofd van een departement een bewindsman van de KVP staat, spreekt De Opmars van zijn regelingen. Maar wanneer aan het hoofd van een ander departement, dat

minstens evenveel doet, een liberaal staat - mr. Toxopeus - wordt over hem in alle talen gezwegen en heeft men het over de resultaten van het kabinet - De Quay. Het zal de lezers van De Opmars niet ontgaan zijn, dat De Quay ook van de KVP is.

Juist omdat bekend is, dat minister Toxopeus zich in het kabinet persoonlijk zeer heeft moeten inspannen om de voorstellen er door te krijgen, en deze minister anders dan dr. Veldkamp van de aanvang af aan het bewind is, zodat de bereikte resultaten ook werkelijk van hem zijn, hadden wij toch een wat eerlijker erkenning verwacht.

Wil De Opmars misschien voorkomen dat katholieke ambtenaren (die net zo goed als alle andere ambtenaren kunnen weten, dat minister Toxopeus meer voor hen heeft gedaan dan een van zijn naoorlogse voorgangers aan Binnenlandse Zaken) over drie maanden op de VVD gaan stemmen? Zo ja, dan slaat De Opmars de intelligentie van zijn lezers toch wel heel laag aan.

Ontstellend tekort

In de reeks geschriften van mr.dr. C. Smit over de Indonésische kwestie is als derde deel verschenen *De liquidatie van een imperium, Nederland en Indonesië 1945-1962*, uitgegeven bij De Arbeiderspers te Amsterdam. Het boek behandelt de periode die wordt ingezet door de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno op 17 augustus 1945 en eindigt met de Nieuw-Guineakwestie in 1962. De schrijver deelt mee, dat het tot aan de Ronde Tafelconferentie geheel berust op primaire bronnen, te weten de telegramwisseling tussen Den Haag en Batavia, en op persoonlijke informatie van hen, die bij het drama een rol hebben gespeeld, zoals Drees, Idenburg, Van Mook, Schermerhorn, Stikker en anderen. Drees en Idenburg voorzagen hem bovendien van rijke documentatie, schrijft hij.

Het is niet onze bedoeling het boek hier te bespreken, al willen wij niet nalaten te zeggen dat het voor ieder die de diplomatieke geschiedenis van ons land wil begrijpen, een zeer belangrijk boek is.

Waar wij wel op willen wijzen is de beschrijving van de beginperiode, laten wij zeggen tot de eerste militaire actie, en in het bijzonder de houding van de bij het conflict betrokken ministers en de plaatsvervangend Gouverneur-Generaal dr. Van Mook. Mr. Smit geeft namelijk enkele stellige en krasse uitspraken en conclusies. Zo toont hij aan, dat dr. Van Mook en zijn getrouwen in Indonesië met opzet Den Haag onkundig lieten van de ontwikkelingen in Indonesië, onder het voorwendsel, dat de telegrafische en telefonische verbindingen zo moeilijk waren. Mr. Smit betoogt verder, dat de mislukking der Hoge Veluwe conferentie geheel Van Mooks schuld

was, al heeft de politieke constellatie in Nederland een spoedige oplossing in de weg gestaan.

Waarom kon de Nederlandse regering Van Mook niet aan? De oorzaak dat men op de Hoge Veluwe zelfs tot geen voorlopig resultaat kon komen, lag uitsluitend aan Nederlandse zijde, doordat de Regering niet in staat was de leiding te nemen in de regeling der Indonesische kwestie zolang de verkiezingen niet achter de rug waren. Dit motief gold, naar mr. Smit aantoonde, met name voor de PvdA, die de nederlaag vreesde, en daarmee tevens het einde van de samenwerking met de KVP. De politieke verhoudingen hier te lande hebben het regeringsbeleid herhaaldelijk nadelig beïnvloed in de Indonesische kwestie, schrijft hij.

Wij hebben hier een paar zinsneden aangehaald (er zouden er nog vele te citeren zijn), die inderdaad de indruk wekken, dat de eerste regeringen nade bevrijding de zaken volkomen verkeerd en ondeskundig hebben aangepakt. Daarbij schijnen vooral de ministers en andere functionarissen uit de PvdA een belangrijke rol gespeeld te hebben. Wij hebben de indruk uit het geschrift van mr. Smit overgehouden, dat zij tot iets beters niet in staat waren, maar dat zij ook de politieke gevolgen niet aandurfdën, omdat zij coùte que coùte aan de regering wilden blijven, wel niet om de Indonesische kwestie te regelen, maar om op deze wijze een leidende rol te spelen bij het sociale en economische bestuur van ons land. Men zou kunnen zeggen: de Partij van de Arbeid verspeelde een imperium om haar sociale politiek, de geleide loon- en huurpolitiek enz. te kunnen bedrijven met steun van de KVP. Hoe het zij, van de naoorlogse regeringen en het in die tijd blijkbaar onmachtige parlement krijgen wij een wel zeer armoedig en schraal beeld.

Daarom rijst bij ons de vraag of het geen aanbeveling zou verdienen, voor deze periode alsnog een grondig parlementair onderzoek te beginnen, uit te voeren door een speciale parlementaire commissie, waarbij men ook andere primaire bronnen zou kunnen raadplegen en waarvoor ook andere personen gehoord kunnen worden. Uit de fouten, die toen gemaakt zijn, zouden de huidige politici en staatslieden en hun opvolgers dan veel kunnen leren. De Nederlandse kiezer zou daaruit kunnen leren wat het betekent als hij tekort schiet in visie en begrip voor de grote zaken van het land. Want een ding is ook duidelijk geworden: de Nederlandse kiezer bezat niet genoeg kennis en inzicht, de politici durfdën de waarheid niet te zeggen en onthielden ons allen de voorlichting waar wij aanspraak op konden maken. Het is niet de bedoeling van een democratie, dat een volk door het algemeen kiesrecht zichzelf grote schade doet en bijdraagt tot het ontstaan van veel leed.

H. Vrind

TIEN DISCUSSIE-VRAGEN AAN LIBERAAL REVEIL

("Insider" in Vrijheid en Democratie van 13 december 1962)

1. Zijt gij niet met ons van mening, dat om tot enigszins verantwoorde conclusies en leringen met betrekking tot een verkiezingsuitslag te komen (overschillig of deze winst of verlies heeft opgeleverd), zulke een uitslag niet uitsluitend op zichzelf, gelocaliseerd, mag worden bekeken, maar mede moet worden bezien tegen de achtergrond der voorafgegane ontwikkeling-op-lange-termijn?

2. Is het op zichzelf reden voor paniek, wanneer na elf voorafgegane verkiezingen in een tijdvak van 15 jaar, die een voortdurend stijgende lijn hebben vertoond, deze worden onderbroken door een nu eens verloren verkiezing?

3. Leverde de voor onze vaderlandse politieke verhoudingen ongekende sprong naar boven in de jaren 1958/59 (in laatstgenoemd jaar een zeteltoename in de Tweede Kamer van 13 op 19) niet een verhoogde kans op voor een terugval van de toen bereikte top?

4. Moet bij het zoeken naar de oorzaken van de achteruitgang in 1962 niet terdege in acht worden genomen het feit, dat de vijf in het tijdvak 1959/60 gehouden tussentijdse en incidentele gemeenteraadsverkiezingen nog gunstig voor de VVD uitvielen? En dat met name de verkiezingen in november 1960 voor een combinatie van gemeenten op Schouwen-Duiveland in totaal nog 3,4% uitkwamen boven het percentage van de Kamerverkiezing van 1959 voor die gemeenten (stijging van 18,5% in 1959 tot 21,9% in 1960)?

5. Moet ook de redactie van "Liberaal Reveil" niet toegeven, dat in het onder ten vierde genoemde de voor een verantwoord oordeel over de oorzaken van de achteruitgang in 1962 uiterst waardevolle aanwijzing is gelegen, dat het politieke klimaat van de VVD tot eind 1960 dus nog onverminderd gunstig was gebleven en dat de oorzaken van dat in 1962 gewijzigde klimaat dus moeten zijn gelegen in de gebeurtenissen van de laatste anderhalfjaar?

6. Kan L.R. het niet met ons eens zijn, dat met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid (bevestigd bovendien door hier en daar genomen steekproeven onder de kiezers) de narigheden rond de zaak-Van der Putten, de Nieuw-Guineakwestie en de dreiging van de atoombom, welke alle drie juist in die anderhalfjaar zich voordeden en vlak voor de verkiezingen van 1962 tot haar hoogtepunt kwamen en de publieke opinie beheersten, als oorzaken van de teleurstellende uitslag moeten worden aangewezen?

7. Moet niet in alle realiteit worden vastgesteld, dat tegenover het maximum aan - voor de VVD - gunstige factoren in 1959 het maximum aan ongunstige factoren in 1962 zijn - noodlottige - werking heeft gehad?

8. Is het billijk en is het voor de eenheid en voor de met het oog op de verkiezingen van 1963 noodzakelijke stootkracht van de partij naar buiten gunstig om, terwijl op de jaarvergaderingen van de partij door de uit het gehele land aanwezige afgevaardigden nimmer kritiek van betekenis op de politiek van de Kamerfractie(s) is geleverd, thans plotseling grote tegenstellingen te construeren en de gevoerde politiek als "conservatief", "werkgeverspolitiek", e. d. te diskwalificeren?

9. Moet L.R. in verband met haar opmerkingen over het program van de VVD en het daar in ons blad van 8 november tegenovergestelde niet toegeven: a. dat het Beginselprogram naar zijn aard en terecht zich tot de theoretische fundering van het liberale beginsel van de VVD beperkt en wel op voortreffelijke wijze; b. dat naast het Beginselprogram een Verkiezingsprogram en een Urgentieprogram bestaan, laatstelijk vastgesteld in 1959, waarin het antwoord op talrijke actuele concrete vragen van die tijd is te vinden en die voor 1963, zoals bij iedere verkiezing, weer zullen worden vervangen of aangepast aan de dan levende vragen en omstandigheden?; c. dat naast deze programs ook nog weer uitvoerige en concrete programs voor het gemeentelijk bestuur (Gemeenteprogram) bestaan?

10. Moet L.R. tenslotte niet beamen, dat het lichtvaardig, zonder op tafel gelegde duidelijke bewijzen, wekken van de suggestie, dat de VVD geen progressieve liberale volkspartij is, maar een "conservatieve" politiek volgt en niet duidelijk accentueert geen "werkgeverspartij" te zijn, de slechtste dienst is welke men de partij kan bewijzen, omdat het overleefde legenden weer nieuw leven tracht in te blazen?

In enige volgende "Notities" hopen wij in de komende weken eens na te gaan, wat zich sedert 1959 op politiek terrein zoal heeft voorgedaan en welke de houding van onze Kamerfractie(s) in die gevallen is geweest.

(-) Met het antwoord op onze tien vragen hoeft "Liberaal Reveil" daarop echter niet te wachten. Wij achten het daarvoor van te groot belang, dat over vragen als boven gesteld, nu eindelijk eens onderlinge klaarheid komt en dat deze klaarheid dan zo spoedig mogelijk wordt verkregen. Niets is zo funest als het voortbestaan van niet in een redelijk gesprek opgeloste geschilpunten en van tweedracht in de laatste maanden vóór de Kamerverkiezingen.

tien vragen

Toekomstbespiegelingen

over de VVD III

"Niets is zo funest" zo schreef naar aanleiding van meningsverschillen in de VVD-kringen Insider enige tijd geleden in Vrijheid en Democratie "als het voortbestaan van niet in een redelijk gesprek opgeloste geschilpunten . . . ." Hem gaarne gelijkgevende kunnen wij ons een nog funester schrikbeeld voorstellen, namelijk dat men bestaande geschilpunten helemaal niet in gesprek brengt. Dat men ze maar liever doodzwijgt. Of zich gramstorig toont tegen wie ze aan de orde durft te stellen.

Daarom alleen reeds appreciëren wij het initiatief van Insider om - door het stellen van tien vragen (men zie hiernaast) - een discussie op gang te brengen over enkele kernpunten van toekomstig VVD-beleid.

Wanneer wij die vragen pogen te analyseren, ontstaat het volgende beeld: De vragen 1 t/m 5 en 7 betreffen voorbijgevoerde verkiezingsresultaten. Vraag 6 raakt aan enige oorzaken van de voor de VVD teleurstellende uitslag in 1962. Vraag 9 somt de verschillende partijprogramma's van de VVD op. De vragen 8 en 10 tenslotte gaan in op de noodzaak van eenheid in de partij. Uit een oogpunt van systematiek volgen wij deze indeling bij onze beantwoording.

Vragen 1 - 5 en 7

In het hoge noorden van ons land bestaat een studentenschaatsclub die het passende devies voert: Doe wel en zie niet om. Een uitstekend parool voor een ieder die zich op het ijs begeeft. Of in de politiek.

Voor de verkiezingen van 1963 zijn de resultaten van enige jaren geleden vieux jeu. Waarom dan nog met een zekere voldaanheid daarop terugblikken? Het doet denken aan de trainer van een voetbalclub, die de positie onderaan de ranglijst poogt te verontschuldigen met het verweer dat zijn club vroeger toch kampioen was.

Eén verloren verkiezing is geen reden voor paniek, zo verklaart Insider in de retorische vraag 2. Daarmede (en dat zij dan tevens ons antwoord) zijn wij het volkomen eens. "Vóór alles" zo schreven wij in het eerste artikel in deze serie (LR 6e jg, no. 1) "blijve de

VVD zich zelve". Geen geforceerde zwenkingen naar rechts of links.

Vraag 6

Dat Van der Putten, Nieuw-Guinea en de atoombom de verkiezingen van 1962 ongunstig hebben beïnvloed, willen wij graag beamen. Maar in de vraagstelling van Insider missen wij het kernpunt: waarom juist ten ongunste van de VVD?

- Omdat het de VVD was die iemand als minister van Defensie voordroeg, die niet over de gaven van hoofd, geest en hart beschikte omdat zware ambt te vervullen. De zaak Van der Putten had nimmer een "zaak" behoeven te worden.

- Omdat het de VVD mankeerde aan een vooruitziende dekolonisatiepolitiek, zodat haar fracties - begoocheld door de Nieuw-Guineapolitiek van de heer Luns - met Z.E. achter de ontwikkelingen aanliepen. Het kostte de minister slechts zijn goede humeur, de VVD evenwel verloor duizenden stemmen.

- Omdat de VVD niet voldoende innerlijke kracht ontwikkelde, om de angstvisioenen te begrijpen en tijdig op te vangen van de velen in en buiten haar gelederen, die ten gevolge van de dreiging van de atoombom letterlijk in doodsangst verkeerden. Voordat de VVD zelfs maar toe was aan een diagnose van de bomfobie, hadden deze ongelukkigen reeds hun heil gezocht in de panacees van de PSP.

- Omdat bovendien de VVD niet de discipline bezat om interne geschillen over deze en andere onderwerpen uit te vechten in eigen boezem, noch het public relations-apparaat om de rampzalige gevolgen van het naar buiten treden daarvan te houden binnen de grenzen van de werkelijkheid.

Niet de gevolgen van al deze ongelukken moeten Insider en ons allen bezighouden, maar de oorzaken. Dié moeten worden weggenomen. Dat is het, waarvoor de redactie van Liberaal Reveil in deze serie artikelen in positieve zin het pleit wenst te voeren.

Vraag 9

Heeft de VVD niet tal van programs? vraagt Insider welhaast triomfantelijk. Ach ja, dat willen wij hem wel toegeven. Maar de inhoud leert de lezer te weinig exacts. Op concrete punten schieten zij in menig opzicht tekort. Voorbeelden gaven wij in ons eerste artikel. In de hoop dat de VVD in 1963 een betere, dat wil zeggen concretere beurt zou maken.

De start is echter niet bemoedigend geweest. De liberale Kamerkandidaten hebben de kandidatuur aangeboden gekregen en moeten aanvaarden, zonder dat van een welomlijnd verkiezingsprogramma sprake was. Als straks de meningen in de fractie weer uiteenlopen, zal niemand zich daarover mogen verbazen.

Vragen 8 en 10

Het ontgaat ons een beetje, waarom deze vragen nu juist aan de redactie van Liberaal Reveil worden gesteld. De redactie is er zich namelijk niet van bewust, zich schuldig te hebben gemaakt aan alle onaardige gedragingen, die in deze vragen worden opgesomd. Maar goed, als Insider op ons oordeel prijsstelt: nee, het construeren van tegenstellingen, het wekken van ongerechtvaardigde suggesties enzovoort achten wij onjuist, ja zelfs gevaarlijk voor de partij.

Maar nog gevaarlijker is het, in gezapig welbehagen te constateren dat alles in de VVD rustig kan blijven gaan, zoals het gaat. Dat is namelijk de tendens, die wij in de tien vragen menen te beluisteren. Als dat inderdaad de bedoeling van Insider is, dan zij hem onverbloedigd gezegd: daarmee zijn wij - redactie van Liberaal Reveil - het hartgrondig oneens!

Dit standpunt willen wij ten besluite van dit artikel hieronder nader toelichten.

De toekomst van de VVD

"Ons streven is, iedereen een zo vrij en volwaardig mogelijk bestaan te geven". Is dit de eerste paragraaf van een nieuw VVD-programma? Toch niet. Het zijn de woorden waarmee het socialistische Eerste Kamer-lid prof. dr. I. Samkalden, enige tijd geleden voor de televisie de beginselen van de PvdA onderstreepte. Nochtans zouden zij in een liberale beginselverklaring allerminst misstaan. Dat geldt al evenzeer voor de waarschuwing in het ontwerp-verkiezingsmanifest 1963 van de PvdA tegen overspanning van de conjunctuur ten gevolge van de loonontwikkeling. En zo zijn er meer voorbeelden.

Wel bestaat er verschil over de methode om dergelijke doelstellingen te bereiken. De heer Samkalden legde de nadruk op de collectiviteit, de liberaal daarentegen stelt het individu centraal. De socialisten mogen bij voorkeur in getallen denken, de liberalen kennen de waarde meer toe aan de menselijke persoonlijkheid.

Het zou wel eens kunnen zijn dat dit persoonlijk "meerwaardigheidsbesef" (niet meer de rwaardigheidsbesef) in komende jaren gaat doordringen in die kringen, die zich tot nog toe veilig en dus gelukkig voelden onder het socialistische regime der grote getallen. Die veiligheid is nu een verworvenheid. Steeds zwakker klinken de strijdkreten van hen, die zich eens de verworpenen der aarde noemden, steeds minder overtuigend hun beroep op de collectiviteit.

De Westeuropiaan anno 1963 ontwikkelt zich tot een zelfstandig denkend en handelend mens. Dat alles brengt mee, dat in West-Europa een liberale partij, die deze tekenen weet te verstaan, op dit moment betere ontplooiingsmogelijkheden heeft en geeft dan het bevoogdende socialisme. Het vrijheidsbeginsel zal grote aantrekkingskracht kunnen gaan uitoefenen op de massa's, die zich deze voorgedij meer en meer bewust worden. Mits dat vrijheidsbeginsel wordt ge-

hanteerd op een manier, die de massa's vertrouwen zal kunnen inboezemen.

Of, om het boekje *Om de Vrijheid* van mr. P. Zonderland te citeren: Als er samenvloeiing mogelijk is, dan zal de socialistische zij-rivier weer tot de liberale hoofdstroom terug moeten komen en niet omgekeerd het liberalisme een minderheidspositie mogen aangaan in de socialistische massa.

In het eerste artikel in deze serie beloofden wij de heer De Kadt (naar aanleiding van diens opmerkingen in *Socialisme en Democratie* van juli-augustus 1962) dat wij zouden terugkomen op de verhouding tussen liberalisme en socialisme. Wij menen hiermee een eerste stukje van deze belofte te hebben ingelost.

Ook aan confessionele zijde waait een frissere wind. Men zou partijen als de KVP, ARP en CHU onrecht doen, door de oorzaak daarvan uitsluitend te zoeken in de alleroverheersende vrees voor ontkerstening van deze wereld.

Ongetwijfeld is daarnaast ook een wezenlijke veranderende instelling aanwezig in de moderne christen tegenover de geweldige vraagstukken van de religie. Niet wat scheidt, maar wat verenigt, is tegenwoordig het doel van veler streven. Niet een sluiten van de eigen gelederen, maar een openstaan voor - althans accepteren van - andere opvattingen.

Ook dit getij zal de VVD moeten weten te verstaan en op te vangen. Maar is zij daartoe in staat? Of zal zij haar expansiemogelijkheden (naar links en naar rechts) laten verlopen door tekort aan innerlijke spankracht?

Ziehier de werkelijke vragen, waarvoor haar leiders zich gesteld zien. Vragen, die niet worden opgelost door de wedervragen van Insider. Maar die de aanpak vereisen, waarop wij aandrongen in het eerste artikel van deze serie. Of welke andere grondige aanpak ook.

Het zou wel eens kunnen zijn, dat in West-Europa de traditionele partijgrenzen en -grensjes aan het vervagen zijn om dwars door de partijen heen plaats te maken voor een diepere kloof: conservatieven tegenover liberalen. Of om het Engelse lagerhuislid Donald Wade te citeren: anti-liberalen tegenover liberalen.

Welk een machtig perspectief voor een levende liberale partij! Wat een boeiende uitdaging tevens.

De Nederlandse landbouw in de EEG

door
Mr. F. G. van Dijk
Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Kan de Nederlandse regering nog een zelfstandige landbouwpolitiek voeren? Wat is de Europese landbouwpolitiek of wat zal zij worden?

Is de landbouw een economisch bedrijf? Deze vraag wordt gesteld in "De Nederlandse Industrie", het orgaan van het Verbond van Nederlandse Werkgevers, in het nummer van 1 augustus 1962. De conclusie van dit artikel is bijzonder interessant, niet het minst omdat zij afkomstig is uit de kring van de Nederlandse industrie:

„Nu uniforme regelingen zijn vastgesteld voor de uitvoering van het landbouwbeleid in de E.E.G., zal de Raad van ministers binnenkort moeten beslissen over de toenadering van prijzen. Er zijn sterke stromingen, die deze prijzen in belangrijke mate willen baseren op de positie van de boer en die een productief landbouwbedrijf willen bevorderen, ook zonder dat aan die productie behoefte bestaat. Hiertegen kan niet voldoende worden gewaarschuwd. Zelfs wanneer in de landbouw een ordening der markt van overheidswege nodig is, dan nog zal bij de vaststelling van het prijsniveau als richtlijn moeten gelden, dat dit ertoe zal moeten medewerken productie en consumptie in evenwicht te houden. Wordt dit gezonde economische principe voor de landbouw verlaten, dan zal dit zeer ernstige gevolgen hebben voor de gehele economie van de Gemeenschap en zal de landbouw zich moeten realiseren, dat hij hiervan als eerste de dupe zal worden”.

In deze woorden valt de ondertoon te beluisteren, dat bij de vaststelling van de prijzen van overheidswege niet steeds als richtlijn zou hebben gegolden, dat dit prijsniveau ertoe moet medewerken productie en consumptie in evenwicht te houden.

Sinds het begin van de landbouwcrisis in de jaren dertig, dus nu ruim dertig jaren lang, heeft de Nederlandse samenleving met meer of minder enthousiasme aanvaard, dat de overheid hetzij in de vorm

van directe financiële maatregelen, hetzij in de vorm van het vaststellen van een binnenlands prijsniveau los van het prijsniveau op de buitenlandse markt, medeverantwoordelijkheid aanvaardt voor de financiële uitkomsten van het landbouwbedrijf. De medeverantwoordelijkheid heeft ertoe geleid, dat in de periode van ernstige tekorten aan landbouwprodukten op de wereldmarkt, het door de regering gehandhaafde prijspeil belangrijk beneden het wereldmarktniveau lag.

Beslissingen verschuiven naar Brussel

Het is nu al duidelijk, dat de Nederlandse regering voortaan niet meer vrij zal zijn om zelfstandig een Nederlandse landbouwpolitiek te voeren. (Dat is dus het antwoord op de vraag waarmee dit artikel opent.) Of, en in welke mate, er ten aanzien van de landbouw (of bepaalde takken van landbouw) in de toekomst zal worden ingegrepen in de prijsvorming, de structuurpolitiek enzovoort, dat zal voortaan in laatste instantie beslist worden door de besturende organen van de EEG. De eerste stappen worden nu al in die richting gedaan. In de bekende "Marathon-zitting" van de Raad van ministers van de EEG, nu een jaar geleden, zijn regelingen tot stand gekomen, die de overgang inluiden van de door elk van de Lid-Staten tot nu toe zelfstandig gevoerde eigen landbouwpolitiek naar een gemeenschappelijke landbouwpolitiek. Het Europa van de Zes zal, als de economische eenwording een feit is geworden, een van de grootste voedselconsumenten ter wereld zijn. De consequentie daarvan is, dat de hier in Europa gevoerde landbouwpolitiek vergaande gevolgen zal hebben voor de bestaansmogelijkheden van de boeren in de landen buiten de Gemeenschap, voorzover die landen agrarische produkten exporteren.

Het is geen toeval, noch een uiting van bekrompen agrarische gezindheid, dat het landbouwvraagstuk zo'n belangrijke rol speelt bij de huidige onderhandelingen tussen het Verenigd Koninkrijk en de Gemeenschap. Wanneer Groot-Brittannië tot de Gemeenschap toetreedt, betekent dit, dat een importeur van zeer grote hoeveelheden landbouwprodukten, ook van buiten de Europese Gemeenschap, zich bij de Gemeenschap voegt. Het is logisch, dat Groot-Brittannië nu alle krachten inspannt om de positie van de agrarische exportlanden, waarmee het door bijzondere banden van traditie en internationale politiek verbonden is - en met name van de Gemenebestlanden in de gematigde zone - zo veilig mogelijk te stellen.

Les cultivateurs en die Bauern

Het welzijn van de boeren heeft, sedert in de vorige eeuw de industrialisatie doorzette, altijd een voorwerp van zorg uitgemaakt voor alle Europese regeringen. En zo is de situatie nog steeds. Om maar één voorbeeld te citeren: "The French Government says that it cannot agree to any precise formula which would make its posi-

tion with French farmers more difficult than it already is" - aldus "The weekly Review, a Summary of Political and Economic intelligence for Businessmen and Advanced Students of World Affairs". Dat Franse standpunt is uit een oogpunt van binnenlandse politiek zeer begrijpelijk. Even begrijpelijk is de uitlating van een Duits politicus: "Hoe kan ik de boeren de waarde van Duitslands toetreden tot de EEG duidelijk maken, wanneer het eerste wat zij ervan merken is, dat de prijzen van hun landbouwproducten omlaag gaan?"

Zo komen wij terug bij de vraag, die "De Nederlandse Industrie" in het geciteerde artikel stelt. Die vraag stellen, en de ruime formule geven waaraan de prijspolitiek moet voldoen, is echter nog niet de oplossing geven. Het prijsniveau "zal ertoe moeten medewerken produktie en consumptie in evenwicht te houden". Ja, maar op welk prijsniveau en bij welk consumptievolume zal dit het geval zijn?

Wie b zegt moet ook e zeggen

In de omschrijving van de doelstelling van een gemeenschappelijke landbouwpolitiek, zoals die in artikel 39 lid 1 van het EEG-Verdrag is geformuleerd, vindt men evenmin de laatste vraag beantwoord:

"1. Het gemeenschappelijke landbouwbeleid heeft ten doel:

- a. de produktiviteit van de landbouw te doen toenemen door de technische vooruitgang te bevorderen en door zowel de rationele ontwikkeling van de landbouwproduktie als een optimaal gebruik van de produktiefactoren, met name van de arbeidskrachten, te verzekeren;
- b. aldus de landbouwbevolking een redelijke levensstandaard te verzekeren, met name door de verhoging van het hoofdelijk inkomen van hen, die in de landbouw werkzaam zijn;
- c. de markten te stabiliseren;
- d. de voorziening veilig te stellen;
- e. redelijke prijzen bij de levering aan verbruikers te verzekeren".

Wie kan en mag het de agrarische ondernemers en arbeiders kwalijk nemen, dat zij in het "verzekeren" van de "redelijke levensstandaard", genoemd onder b., het eerste doel van de landbouwpolitiek zien?

Landbouwprijzen en industriële tarieven

Men behoeft het gemeenschappelijk invoerrecht van de EEG maar oppervlakkig te bestuderen om tot de overtuiging te komen, dat niet alleen de landbouw mede-verantwoordelijkheid van de overheid vraagt voor de financiële uitkomsten van het bedrijf. Het prijs-ondersteuningssysteem is in de landbouw nu eenmaal ingewikkelder dan de simpele werkwijze van het vaststellen van invoerrechten.

Dit vloeit voort uit speciale eigenschappen van de landbouw in het bijzonder in de landen die exporteren. Er is geen essentieel verschil tussen het handhaven van een kunstmatig hoog prijsniveau voor landbouwprodukten door het ingrijpen op de binnenlandse markt, en het door een invoerrecht kunstmatig verhogen van de binnenlandse prijzen van industrieproducten t.o.v. de prijzen op de buitenlandse markt. Volgens beide methoden is het mogelijk, dat produkties ontstaan, uitgroeien of blijven bestaan, die de verhouding tussen produktie en consumptie verstoren. In beide gevallen is het resultaat, dat de consument meer moet betalen dan zonder overheidsmaatregelen het geval zou zijn geweest. Onvoorzichtig gehanteerd kunnen beide methoden ten gevolge hebben, dat "het wezenlijke doel" uit de preambule van het EEG-Verdrag, namelijk "een voortdurende verbetering van de omstandigheden waaronder hun volkeren leven en werken te verzekeren" wordt geschaad.

Het landbouwprijsstelsel in de Euromarkt

De besluiten van Brussel geven een overgangssysteem, dat moet leiden tot een gemeenschappelijke landbouwpolitiek. In de tijd van zeven en een half jaar moeten alle barrières tussen de partnerlanden geslecht zijn, en moet aan de buitengrens van de Gemeenschap een systeem van variabele heffingen zijn opgebouwd, waardoor binnen de Gemeenschap een stabiel prijsniveau kan worden verwacht. Voor een aantal zeer belangrijke produkten zal bovendien een intern prijsstabiliseringssysteem moeten worden doorgevoerd, gebaseerd op richtprijzen. Deze richtprijzen zullen dan gehandhaafd worden door produkten uit de markt te nemen wanneer de marktpositie dit nodig maakt. Het gehele systeem vertoont geen grote verschillen met de huidige Nederlandse werkwijze.

In de overgangsperiode zullen tussen de landen eveneens variabele heffingen gelden, die de onderlinge prijsverschillen zullen kunnen opheffen, voorzover die voortvloeien uit de nu en in de overgangsperiode nog bestaande verschillen in prijspolitiek in de landen. De heffingen aan de buitengrens zullen in het algemeen hoger zijn dan de heffingen tussen de landen onderling, zodat er een gemeenschapspreferentie ontstaat.

Gedurende de overgangsperiode zullen de door de regeringen vast te stellen richtprijzen naar elkaar toe moeten worden gebracht. De regeringen zijn daarom in die overgangsperiode bij het vaststellen van hun nationale richtprijzen aan een controle van de Europese Commissie gebonden. De Nederlandse regering is dus ook nu al niet meer volledig vrij in haar landbouwprijspolitiek.

Wat zal nu de invloed van de nieuwe Europese landbouwpolitiek zijn op de Nederlandse landbouw? Om die vraag te kunnen beantwoorden is het nodig, iets te weten van het uiteindelijk te verwachten prijsniveau in de EEG. Het enige concrete, dat wij over de uiteindelijke richtprijzen weten is, dat zij hoger zullen liggen dan de laagste prijzen in de Lid-Staten, maar lager dan de hoogste prij-

zen. Waarschijnlijk mag men veronderstellen, dat de uiteindelijke richtprijzen iets boven de nu gemiddeld in de EEG geldende prijzen zullen komen te liggen.

Het prijspeil en het produktiepeil

De besluiten van Brussel, genomen bij de jaarovergang 1961-1962, hebben een apparaat geschapen, waarmee het mogelijk zal zijn, binnen het Europa van de Zes een prijsniveau te handhaven, dat los zal staan van de prijsfluctuaties op de wereldmarkt, en waardoor aan de Europese producenten een prijsgarantie kan worden gegeven voor de voornaamste produkten en de produkten die voor de landbouw van doorslaggevende betekenis zijn. Aan de consument kan bovendien een stabiel prijsniveau worden gegarandeerd.

Economische landbouw in Europa?

De beantwoording van de vraag of de landbouw in Europa een economisch bedrijf zal zijn, is afhankelijk van de prijspolitiek, die de Europese Commissie zal voeren. De Nederlandse regering zal bij de uitwerking van die politiek slechts zijdelings invloed kunnen uitoefenen en zij zal die invloed delen met de partnerlanden. In het Europa van de Zes doen zich tendenzen voor, veel sterker dan tot nu toe in Nederland, om door sterke protectie een zekere autarkie te scheppen. In de Europese landbouwpolitiek zou dit betekenen, dat het prijspeil binnen de Gemeenschap zou komen te liggen op een veel hoger niveau dan wij nu in Nederland kennen. Daarbij komt een neiging van alle landen, om hun eigen produktie op te voeren, althans te handhaven. Wat vele akkerbouwprodukten betreft importeert Europa meer dan het exporteert. Bij vergroting van de produktie zouden de afzetproblemen binnen de Europese Gemeenschap voor die produktie dus niet zo groot zijn. Veel ernstiger is de situatie met betrekking tot eieren, vlees en zuivel. Wat vlees betreft, bevindt de EEG zich in een wankele evenwichtspositie. Voor zuivelprodukten is exporteren een strikte noodzaak.

Verontrustend is in dit verband het plan van de Franse Minister van Landbouw, Pisani, die maatregelen heeft beraamd om de zuivelproduktie van Frankrijk belangrijk op te voeren. Het ziet er naar uit, dat daar achter de bescherming van de overgangsmaatregelen een produktie wordt geschapen waarvan niet direct is te overzien of er een afzetgebied voor aanwezig zal zijn. De Nederlandse regering zal hier zeker aandacht aan moeten besteden. Er kan geen grond zijn om de Nederlandse produktie, die op het ogenblik goedkoper is dan de Franse, te beperken zolang er in de Europese Gemeenschap landen zijn die dringen in de richting van geforceerde produktieverhoging.

Kernpunt: handelspolitiek

De open markt voor landbouwprodukten, die de EEG voor zijn leden zal vormen, kan de Nederlandse landbouw zeker ten goede komen. De kans, dat producentenprijzen enigszins boven de huidige zullen worden vastgesteld, is vrijgroot. Ik betwijfel overigens of dat voor de gehele landbouw een voordeel is. Speciaal die landbouwprodukten, die voor hun afzet afhankelijk zijn van uitvoer buiten de Gemeenschap, kunnen hierdoor moeilijkheden ondervinden. Ook in dit opzicht zal zeer veel afhangen van de handelspolitiek, die de EEG gaat voeren. Dat is een vraag, die niet alleen de landbouw aangaat, maar het gehele economische leven. Hoe liberaler, dus hoe opener, die handelspolitiek zal zijn, des te meer kansen zullen er zijn voor exportbevordering. Overdreven protectionisme, hetzij voor industrieproducten, hetzij voor landbouwprodukten, tegenover landen buiten de Gemeenschap zal daarentegen ongunstig zijn voor de exportmogelijkheden.

In Nederland: structuurverbetering

Dat de Nederlandse regering wat de prijsvorming in het binnenland betreft niet meer vrij zal zijn, betekent ook dat de enige concurrentiemogelijkheid binnen de EEG nog ligt in een vergroting van de technische produktiemogelijkheden en in een verhoging van de

efficiency van de bedrijven. Met andere woorden: niet aan de prijzenkant maar aan de kostenkant. Naar de huidige verhoudingen is Nederlands positie op dit punt niet ongunstig. Wij zullen echter moeten zorgen, de bestaande voor-

sprong te behouden. Nog meer dan tot nu toe zullen wij dus juist in de nationale landbouwpolitiek aandacht moeten besteden aan steeds verder voortgaande structuurverbetering.

Parlementaire Kroniek

Een moordend beroep

In dr. L.G. Kortenhorst heeft de Kamer een werkelijk geachte afgevaardigde en een bijzondere voorzitter verloren. Een voorzitter die er steeds van doordrongen was dat de kracht van de parlementaire democratie voor een belangrijk deel berust op de levendigheid van het parlement. Dat was een van zijn grootste verdiensten. Evenals zovele anderen van de oude garde had ook hij al laten weten, dat hij na de verkiezingen niet zou terugkeren. De termijn, die hij zichzelf gesteld had, heeft hij niet mogen volmaken. De moeilijkheden rond zijn opvolging hebben ons er ook nog eens aan herinnerd hoe groot de leegte is, die hij heeft achtergelaten op de monumentale, beeldhouwde stoel achter de voorzitterstafel, die hem zo goed paste.

Zijn dood onderstreept het thema van deze kroniek, dat al voor zijn overlijden was vastgesteld: het kamerlidmaatschap is een moordend beroep. In het ene jaar voor dr. Kortenhorst overleed, waren al vijf andere leden van de Tweede Kamer gestorven.

Enkele weken voor de voorzitter bezweek de socialist mr. A.J. Schouwenaar aan een hartaanval, die hem tijdens een wandeling had getroffen. Hij was 50.

Bij F.H. van de Wetering, het zestien jaar oudere lid van de CHU, was het ook het hart, dat het begaf.

De laatste woorden die de collega's

van de katholiek J.M. Peters hoorden waren: "Ik kan niet meer", voor hij in zijn auto stapte en op weg naar Limburg een dodelijk ongeluk kreeg. Jan Peters was nog geen 55.

De pacifistisch-socialist N. van der Veen was 46 toen hij verleden jaar stierf.

De katholiek Th.D.J.M. Koersen was net de 60 gepasseerd toen hij in de bibliotheek van de Kamer stierf aan een attaque.

Alleen de voorzitter was ouder dan 70, en de heren Koersen en Van de Wetering ouder dan 60. De drie anderen stonden nog in de volste kracht van hun leven. Oude parlementariërs kunnen zich niet herinneren, dat ooit tevoren zoveel leden van de Tweede Kamer binnen een jaar zijn bezweken.

Meer en moeilijker werk

Is het beroep van volksvertegenwoordiger moordender dan andere, vergelijkbare beroepen, zoals dat van dokter, advocaat, vakverenigingssecretaris, ondernemer - om er maar enkele te noemen? Ik geloof het niet. Wel geloof ik dat het aanzienlijk zwaarder is dan voor de oorlog, althans voor die Kamerleden, die hun deel van het werk, dat gedaan moet worden, inderdaad op zich nemen. In vele opzichten is de maatschappij gecompliceerder geworden. Tegelijkertijd is het terrein, waar-

over het werk van regering en parlement zich uitstrekt, enorm vergroot.

Op de binnenlandse problemen hebben zich buitenlandse gestapeld: wie tegenwoordig over de Nederlandse landbouw spreekt moet thuis zijn in de landbouwproblemen van 10 andere landen; wie het Nederlandse verkeer behandelt, moet de Franse spoorwepolitiek, de achtergronden van het Duitse vrachtovervoer over de weg, de Amerikaanse Bonner Act en het Verdrag van de EGKS beheersen. In dit buitenlandse accres van problemen spelen ongetwijfeld de Europese Gemeenschappen de belangrijkste rol, maar zeker niet de enige.

Fietsers, brommers en motorrijders

Een belangrijk verschil is er wel tussen de andere beroepen, die ik noemde - doktoren, ondernemers, enz. - en het Kamerlidmaatschap. Ik heb er al even opgeduid door te schrijven over de leden, "die hun deel van het werk inderdaad op zich nemen". In tegenstelling tot de meeste vergelijkbare beroepen is het parlementaire werk in hoge mate collectief, met een min of meer gegeven hoeveelheid arbeid, die door een groep mensen, een fractie, moet worden geleverd. Als A zijn portie niet levert, moet B een hoeveelheid extra opknappen. De schadeloosstelling (lees: het parlementaire salaris) van A wordt daardoor niet minder, en dat van B niet meer.

In de hele Kamer zijn dan ook misschien 50 leden te vinden, die hun uiterste krachten aan hun parlementaire werk geven, nog eens een stuk of 50 die een min of meer normale ijver aan de dag leggen, en een rest van 50 fietsers, die zich door de andere 100 bromfietzers en motorrijders laten meetrekken.

Op de lange duur wreekt zich dat dikwijls wel, zoals sommige kandidatenlijsten bij nieuwe verkiezingen bewijzen. Maar ook lang niet altijd. Het is trouwens een verschijnsel, dat wij overal in het leven tegenkomen. Het verschil is, dat een handig Kamerlid langer kan freewheelen zonder beroepsmatig op de fles te gaan dan de meeste advocaten of andere ondernemers.

Slapende wijs worden

Voor een buitenstaander is het bij-

zonder moeilijk te zien, waaruit het slopende werk van een ijverig Kamerlid precies bestaat. Vier dagen per week vergaderen, tussen lange recessen in, kan toch zo vreselijk niet zijn, denkt men vaak. Het is ironisch, dat juist die openbare vergaderingen de minste energie opeisen, behalve voor het handjevol leden, dat direct bij het onderwerp op de agenda betrokken is en het woord moet voeren - en natuurlijk evenmin de voorzitter. "Vergaderdagen zijn vrije dagen", pleegt een bekend lid schalks te zeggen.

Men hoeft niet lui te zijn om helemaal niet te verschijnen, of met een half oor open zijn eigen correspondentie af te doen. (Het is zelfs mogelijk, zoals een geachte afgevaardigde onlangs nog bewees, om een ministerieel antwoord op eigen opmerkingen slapende over zich heen te laten gaan. Als een teken van ijver wordt dat overigens niet uitgelegd.)

De wraak in de Harmonie

Verschillende leden weten, dat het bijzonder nuttig kan zijn, zoveel mogelijk openbare vergaderingen over onderwerpen, die niet tot hun specialiteit behoren, toch aandachtig bij te wonen. Al hoeven de economische specialisten of de landbouwexperts van de grotere fracties zich dan ook aan het Binnenhof niets aan te trekken van televisieproblemen of verkeersvraagstukken, straks staan zij in een bovenzaaltje van de Harmonie voor de plaatselijke afdeling Goudijk, en bij voorkeur niet met hun mond vol tanden wanneer in de discussie na hun inleiding vragen worden gesteld over de commerciële televisie of over het wegenbouwprogramma van hun partij.

Voor de kleinere en kleine fracties ligt het bovendien al ten aanzien van de openbare vergaderingen zelfs heel anders: daar moet ieder lid, twee of drie specialiteiten beheersen, en dus ook twee of drie maal zo dikwijls een bijdrage aan het debat leveren.

Uitputtend timmerwerk

Wat het werk aan het Binnenhof betreft zijn het waarschijnlijk de commissievergaderingen, die de meeste geestelijke energie eisen. Daar wordt

een groot deel van de parlementaire arbeid, het gedetailleerde timmer- en schaaftwerk, verricht. Daar moet men als specialist voortdurend op zijn quivive zijn, bereid en in staat om op ieder ogenblik voor de vuist weg aan het debat deel te nemen; daar moet men een grote hoeveelheid voorbereidende studie op concrete vraagstukken kunnen toepassen.

Voor sommigen is er naast het normale commissiewerk nog bijzonder: denk aan een speciaal onderzoek als dat naar de achtergronden van de zaak Van der Putten; denk aan de Grondwetscommissies.

Voeling houden

Wil iemand een goed volksvertegenwoordiger zijn, dan moet hij ook nauwe contacten onderhouden met het volk, dat hij vertegenwoordigt. Dergelijke contacten, op zijn minst met de leidendes mensen en groepen op het maatschappelijk terrein dat een lid tot specialiteit gekozen heeft, kunnen buitengewoon veel tijd opeisen. Iemand, die voor zijn fractie een groot wetsontwerp behandelt, een ziekenfondswet of een onderwijswet, mag er gerust op rekenen dat hij enige jaren lang een stuk of honderd besprekingen per jaar met allerlei betrokkenen buiten het parlement moet houden.

Dan zijn er de spreekbeurten, die vooral tegen de kamerverkiezingen, maar ook tegen de provinciale en de gemeentelijke, zich in pieken ophopen, maar die ook tussen de spitsjaren in regelmatig een aantal middagen van voorbereiding en avonden van welsprekendheid kosten. Om van de treinreis naar Dedemsvaart of de autorit naar Tilburg (en tegen middernacht terug) niet te spreken.

Kamerlid - klaagmuur

Als laatste grote categorie: het "Ombudsman"-werk. De brieven, telefoontjes en persoonlijke bezoeken van mensen met moeilijkheden. De man, die bewijzen kan dat hij als gevolg van persoonlijke rancune voor een promotie is

gepasseerd; de gewetensvolle buitenstaander, die overkookt van woede over het optreden van de arbeidsinspectie in zijn stad; de boer met een geniaal plan om de varkensstapel te stabiliseren; de weduwe, die niet begrijpt waarom de A. W. W. niet op haar van toepassing is; en duizend andere varianten van de gewone burger die recht zoekt, of voorlichting, of hulp, of alleen maar een luisterend oor om zijn persoonlijk leed breedvoerig in te spuien.

Ook dit werk is bijzonder ongelijk verdeeld. Sommige leden onttrekken er zich vrijwel geheel aan, of zijn zo obscuur, dat niemand ze om raad of bijstand vraagt. De ene specialiteit trekt veel meer Ombudsman-werk aan dan de andere. "Hou je hart maar vast als je foto in de krant heeft gestaan", zei een lid laatst tegen mij. In het bijgaande artikel staat dan vast wel iets over ijver en plichtsbetrachting, en de volgende dagen staat de telefoon niet stil.

Hoewel ook de meest consciëntieuze leden hun beschikbaarheid voor dit soort karweitjes moeten begrenzen om er niet helemaal door overspoeld te worden, en een deel kunnen oplossen met telefoontjes naar de bevoegde instantie, of doorgeven naar een collega-specialist, waar het probleem in kwestie thuishoort, eisen de vele gevallen die overblijven tijd, energie, kennis, geduld en dikwijls een bijna rechterlijke oordeelskracht.

Olifant-os-lid

Dit is geen klaagzang. Niemand hoeft kamerlid te worden. Voor iemand met de constitutie van een os en de huid van een olifant is het een fascinerend en soms zelfs dankbaar beroep. Dat het slopend is - dat 4% van alle leden het in één jaar hebben begeven, terwijl op ieder moment misschien wel 10% volledig op is - daarover hoeft niemand zich te verbazen.

Tal van leden verrichten daarnaast nog een of meer andere functies, al of niet betaald. Maar dat is een Kroniek op zichzelf.

M. v. T.

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Mr. F. Bordewijk werd in oktober 1884 in Amsterdam geboren. Hij bezocht het gymnasium in Den Haag (waar hij tegenwoordig ook woont) en promoveerde aan de Rijks Universiteit te Leiden in 1912 op stellingen. In maatschap met zijn zoon, mr. R. F. Bordewijk, is hij advocaat te Schiedam. Zijn vrouw is de componiste Johanna Bordewijk-Roepman. Zijn dochter, N. Funke-Bordewijk, is als schrijfster onder meer van hoorspelen bekend.

De romans "Karakter", "Bloesentak" en "Tijding van ver" (de meest recente) behoren tot de vele werken waarin Bordewijk zich een van Neerlands grootste levende schrijvers heeft getoond.

In "De Stier van Opland", een klucht in één bedrijf (1940), stak hij de draak met het Nederlandse decoratie-beleid.

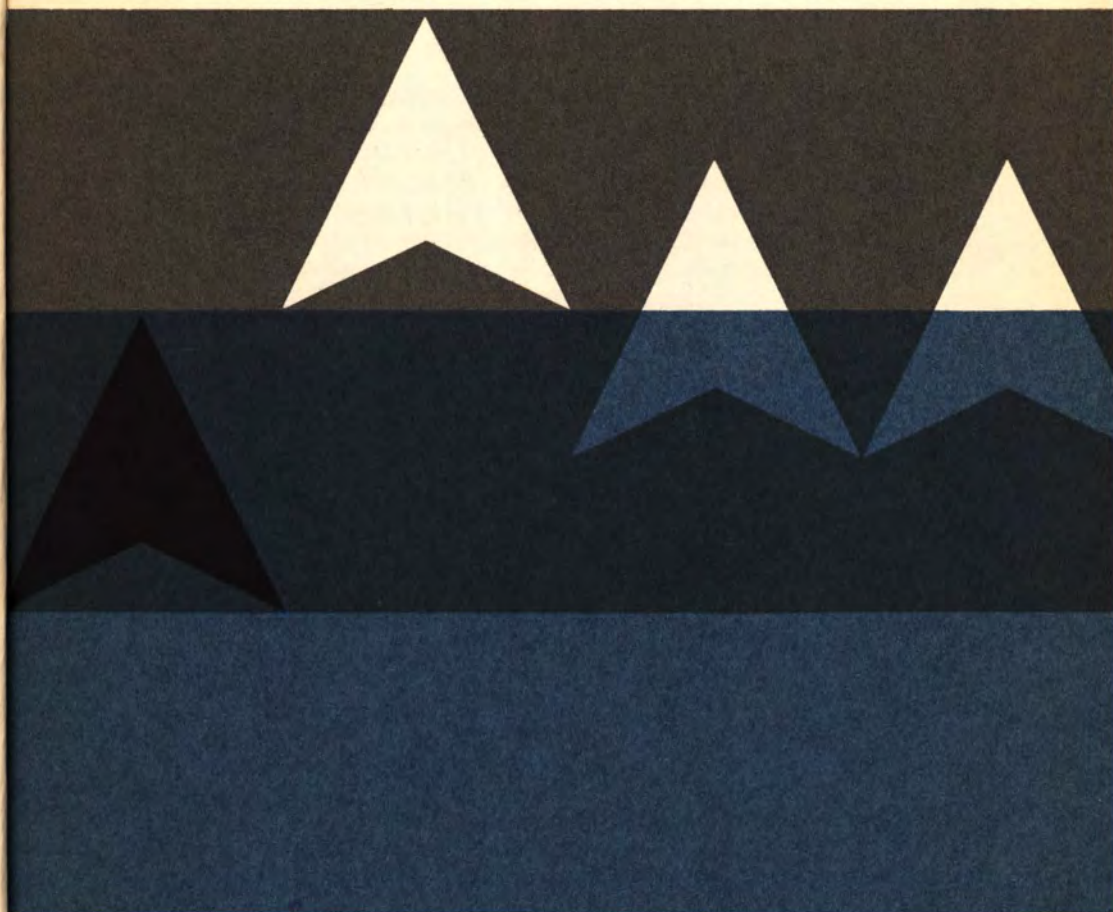
Mr. F. G. van Dijk werd in oktober 1905 in Huins (Friesland) geboren. Na het gymnasium β te hebben doorlopen studeerde hij aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam. Hij is lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, lid en vice-voorzitter van het Europese Parlement, lid en liberaal fractie-voorzitter van de Interparlementaire Beneluxraad.

Aan de feestbundel Oud "Liberale Gedachten" droeg hij een hoofdstuk bij over 'De plaats van de liberale fractievorming in de Europese democratie'. In "Liberaal Reveil" van juli 1958 publiceerde hij 'Overheidsbijdrage Kerkenbouw'.

Prof.dr. C. Goedhart werd in mei 1918 geboren in Rotterdam, waar hij de HBS-A doorliep, aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool in maart 1941 afstudeerde en 6 jaar later promoveerde op "De rentevorming in de moderne volkshuishouding". Hij is hoogleraar in de Staathuishoudkunde aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam en voorzitter van de Raad voor de Gemeentefinanciën. Hij schreef o. m. "Hoofdpijnen van de Leer der Openbare Financiën".

Liberaal reveil

Een Ministerie van Europese samenwerking? - prof. S. Korteweg

Nieuwe Kansen voor de omroep - dr. P. Gros

Weerbare Vrijheid (2) - Dr. E. Nordlohne

Morgen gaat het beter

6e jaargang nr. 5 - maart 1963

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke
Mr. F. Bordewijk	* Drs. L. D. Oosterveld
J. C. Corver	Prof. mr. P. J. Oud
Drs. P. Delfos	Prof. mr. C. H. F. Polak
Mr. G. C. van Dijk	Drs. A. A. C. Reedijk
Dr. K. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. J. N. van den Ende	Prof. mr. dr. M. Rooij
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Mr. W. H. Fockema Andreae	Franssen
Mevrouw A. Fortanier-de Wit	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
B. W. M. Hillenaar	Mr. A. Stempels
H. H. Jacobse	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
* Th. H. Joekes	van Haften
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	Drs. A. Szász
Prof. S. Korteweg	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Prof. dr. J. Kymmell	H. J. L. Vonhoff
Drs. R. H. Neuberg	* H. Vrind
* Dr. E. Nordlohne	Ir. F. Wagenmaker
Ir. L. G. Oldenbanning	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80.

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92 t. n. v.
N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studentenabonnement: f 9,50 per jaar; losse nummers f 2,45.

Morgen gaat het beter

(vandaag trouwens ook al)

In de afgelopen nummers van Liberaal Reveil hebben wij een aantal openhartige en deels onvriendelijke dingen gezegd over de gang van zaken in de VVD. Wij hebben ons daarbij niet laten inspireren door een behoefte om te vitten, maar door het verlangen een kritische en oprechte bijdrage te leveren aan het zelfonderzoek in de partij, waaraan grote behoefte bestond als basis voor de verbeteringen die dringend nodig waren. De wens om het beter te doen werd trouwens - getuige het vele dat inmiddels is aangepakt - ook in de partij zelf alom gevoeld. Dat wij blijkbaar hier en daar op tenen hebben getrapt was verdrietig maar onvermijdelijk. Wij hebben een aantal boze reacties gekregen. De vriend, die feilen toont, heeft nu eenmaal niet op ieders hart een groot vermogen. Bij voorkomende gelegenheden zullen wij met dezelfde onbevangenheid ons kritische hart blijven luchten. Dat is nu eenmaal een van de taken van een onafhankelijk politiek orgaan met een bepaalde politieke kleur. Het liberalisme is krachtig en veerkrachtig genoeg om onverbloemde kritiek - waarvoor ook wij op onze beurt steeds open staan - te incasseren en ten goede aan te wenden, zonder dat de fundamentele eendracht daardoor verbroken wordt.

Het verheugt ons bijzonder, dat er in de afgelopen maanden in de partij iets is gebeurd. Er begint in verschillende opzichten tekening en schot in de zaak te komen. De VVD is er nog lang niet, maar zij is op de goede weg. Eindelijk, mogen wij wel zeggen. Van de verwarring, die op de verkiezingsklappen van maart en mei 1962 volgde, is weinig meer te merken in de partij zelf (hoewel er nog altijd heel wat leden terug te winnen zijn - maar daarvoor wordt nu een gezonde basis gelegd). De gezagsschemering, die in de tweede helft van 1962 zoveel onrust veroorzaakte en zoveel kwaad dreigde te doen, is voorbij. Wij weten nu, wie de VVD in de Tweede Kamer zal leiden, wij weten wie het voorzitterschap zal overnemen, en uiterlijk wanneer.

Het is, dunkt ons, nuttig, en niet meer dan fair, om een aantal winstpunten uit de afgelopen maanden wat nader te bezien. Wij bedoelen daarmee niet af te doen aan onze vroegere kritiek. Ook bij de winstpunten zijn trouwens nog wel enige aantekeningen te maken.

Het verkiezingsprogramma

Van het verkiezingsprogramma, dat door de algemene ledenvergadering op 29 en 30 maart definitief zal moeten worden vastgesteld,

is inmiddels het concept verschenen. Het is een programma geworden, waarmee een moderne Nederlandse partij voor de dag kan komen. Ten aanzien van belangrijke onderwerpen als gezondheidszorg, de oudedagsvoorziening, de woningpolitiek en de bescherming van de burger - om er maar enkele te noemen - bevat het programma een aantal ideeën, die zowel origineel als uitvoerbaar zijn, en die tal van kiezers zullen kunnen aanspreken.

Nauwelijks minder belangrijk vinden wij de manier, waarop het programma tot stand is gekomen. Ondanks het feit, dat de voorbereidingen veel te laat begonnen, konden toch de bouwstenen van vele zijden worden aangedragen. Wij noemen hier slechts het concept sociaal-economisch program dat in opdracht van het Hoofdbestuur van de VVD door de Teldersstichting was opgesteld; de aanbevelingen van de landbouwcommissie; stukken over de onderwijspolitiek en over de buitenlandse politiek; en een reeks aanbevelingen van het Liberaal Democratisch Centrum. De speciaal door de partij ingestelde programma-commissie, die drie volle dagen vergaderde, vond dan ook als gespreksbasis een reeks stukken op tafel, die zelf voor een belangrijk deel weer de neerslag bevatten van overleg in meer gespecialiseerde kring.

De programma-commissie was groot genoeg om alle stromingen in de partij te omvatten, en bijna klein genoeg om zelfs aan prof. Parkinsons stringente eisen op het stuk van doelmatig vergaderen te kunnen voldoen: tien leden, te weten de heren (in alfabetische volgorde) K. van Dijk, Geertsema, De Monchy, Nordlohne, Oud, Van Riel, Toxopeus, De Wilde en Witteveen, en mevrouw Veder-Smit: een deugdelijk mengsel van ervaring en jeugdig élan, van oude, middelbare en nieuwe garde. De sfeer was goed, zodat het overleg inderdaad tot resultaat kon leiden.

De Kamercentrales

De taak, die de Kamercentrales (de regionale organisaties van de VVD) in de afgelopen maanden op zich hebben genomen is een speciale vermelding waard. Het is waarschijnlijk vooral aan de initiatieven en de vasthoudendheid van de Kamercentrales te danken geweest, dat de nadelige gevolgen van de verwarring, die in de tweede helft van 1962 in de partij heerste, tenslotte beperkt zijn gebleven. Met name het initiatief om de drie grote studieconferenties in Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven bijeen te roepen (de laatste vindt plaats op 23 maart) verdient alle lof. Daarin deelt de Gelderse Landbouwcommissie, die de landbouwconferentie in Arnhem organiseerde. En eveneens de voormannen van de partij, die zonder uitzondering en con amore hebben meegewerkt.

De Kamercentrales konden het niet helpen, dat deze goede mosterd onvermijdelijk na de maaltijd kwam. Straks gaat men in Eindhoven discussiëren over een programma, dat het Hoofdbestuur - laat staan de programmacommissie - al lang is gepasseerd, en pre-

cies een week voordat de Algemene Ledenvergadering het moet vaststellen. Voor het aanbrengen van ingrijpende wijzigingen leent een Algemene Ledenvergadering zich bijzonder slecht. Zij behoort de laatste toetsende instantie te zijn die erop toeziet, dat de denkbeelden, die tijdens een ruim stadium van voorbereiding van alle kanten aangedragen zijn, inderdaad hun neerslag hebben gevonden in het programma.

Desondanks zijn de gedachtenwisselingen tijdens de studieconferentie nuttig geweest, misschien nog het meest - gezien de omstandigheden - als een voorbereiding voor alle aanwezigen op de laatste, beslissende weken van de verkiezingscampagne.

Voor ons blijft als belangrijkste aspect van deze conferenties tenslotte over, dat de Kamercentrales er een voorbeeld mee hebben gegeven van hoe het ook kan. Een voorbeeld dat de nieuwe leiding van de VVD straks niet zal mogen vergeten. Niet in de maanden maar in de jaren voor de volgende verkiezingen - die van 1967 - zal de partij zelf een reeks studieconferenties moeten organiseren, niet alleen over sociaal-economische vraagstukken maar over een aantal problemen op een zo breed mogelijk politiek terrein waar in brede kring de grondslag wordt gelegd voor het volgende programma. Dergelijke conferenties behoren voortaan een vast bestanddeel van het partijleven van de VVD te zijn.

De reorganisatie van de partij

Ook op dit gebied is er de laatste maanden eindelijk schot in de zaak gekomen. Voortbouwend op het werk van de speciale commissie, die daartoe in de voorzomer van 1962 werd ingesteld, zal het Hoofdbestuur aan de Algemene Ledenvergadering van 29 en 30 maart een aantal wijzigingen in de Statuten en het Huishoudelijk Reglement ter goedkeuring voorleggen.

Tot dusverre is de aandacht voor het werk van de reorganisatiecommissie vooral gevallen op de kwestie van de onverenigbaarheid van bepaalde functies in de VVD. Inderdaad zullen, als de wijzigingen worden aangenomen, de voorzitter, onder-voorzitter en secretaris van de VVD niet langer voorzitter, onder-voorzitter of secretaris van een der beide Kamerfracties kunnen zijn. Deze grotere spreiding van verantwoordelijkheden kunnen wij alleen maar toejuichen. Wel zal zij natuurlijk van de toekomstige functionarissen voortdurende en nauwe coördinatie eisen.

Zeker even belangrijk als de incompatibiliteitskwestie vinden wij intussen de voorstellen, neergelegd in de nieuwe artikelen 23 bis en 23 ter van het Huishoudelijk Reglement: nauw contact met de pers, coördinatie van de publiciteit, volledige benutting van alle mogelijkheden die de radio- en televisie-uitzendingen van de partij bieden: voor dit alles wordt het Hoofdbestuur, voorgelicht door een perscommissie en een radio- en televisiecommissie, voortaan uitdrukkelijk verantwoordelijk. De vakkundige en gerichte propaganda waar

ook wij op aangedrongen hebben, krijgt zo een redelijke kans om verwezenlijkt te worden.

Ook de verkiezing van het Hoofdbestuur wordt opnieuw geregeld. Daarbij is het zwaartepunt wat verlegd van de afdelingen naar de Kamercentrales. Wat de consequenties van deze verschuiving zijn, moet nog blijken. Uit de afdelingen hebben wij enig gemurmureer opgevangen. Onze eerste indruk is echter, dat de afdelingen ook onder het nieuwe systeem hun invloed wel degelijk zullen kunnen doen gelden.

Inmiddels is de datum, waarop het huidige Hoofdbestuur zal aftreden, ook vastgelegd: november van dit jaar. Gezien het gebrek aan leiding, dat in de gehele periode sinds de verkiezingen van 1962 van het Hoofdbestuur is uitgegaan, zou een datum vóór de Kamerverkiezingen ons liever zijn geweest. Maar wij weten nu tenminste waar wij aan toe zijn. Het is duidelijk, dat van de huidige leden slechts weinigen in het Hoofdbestuur of Dagelijks Bestuur zullen terugkeren. Een vernieuwing en verjonging zal ook daar gunstig kunnen werken.

De Teldersstichting

In het concept-Huishoudelijk Reglement heeft de vermelding van het streven naar nauwe samenwerking tussen de VVD en de Teldersstichting bij de bevordering van een doeltreffende documentatie ons bijzonder getroffen. Krachtens haar opzet is de Teldersstichting nooit een orgaan van de partij geweest, maar een onafhankelijk wetenschappelijk instituut op liberale grondslag. Zo heeft zij haar taak ook opgevat. In een reeks rapporten, waarvan wij het wetenschappelijk gehalte nooit aangevochten hebben gezien, heeft zij over een aantal belangrijke maatschappelijke problemen - zoals de p. b. o., het echtscheidingsrecht, het ondernemerschap, het ziekenfondswezen - principiële standpunten geformuleerd, waarin haar onafhankelijkheid van de VVD-tactiek en strategie ook herhaaldelijk tot uiting is gekomen.

Nu lijkt ook ons echter de tijd gekomen om het werk van de Teldersstichting nauwer met dat van de VVD te coördineren. Niet alleen bij de rustige en gedegen voorbereiding van volgende verkiezingen (en de daarbij dringend nodige documentatie van liberale sprekers op verkiezingsvergaderingen), maar ook ten dienste van de Kamerfracties, die van een goede documentatiedienst veel profijt zouden kunnen hebben, kan de Teldersstichting uitermate nuttig werk doen.

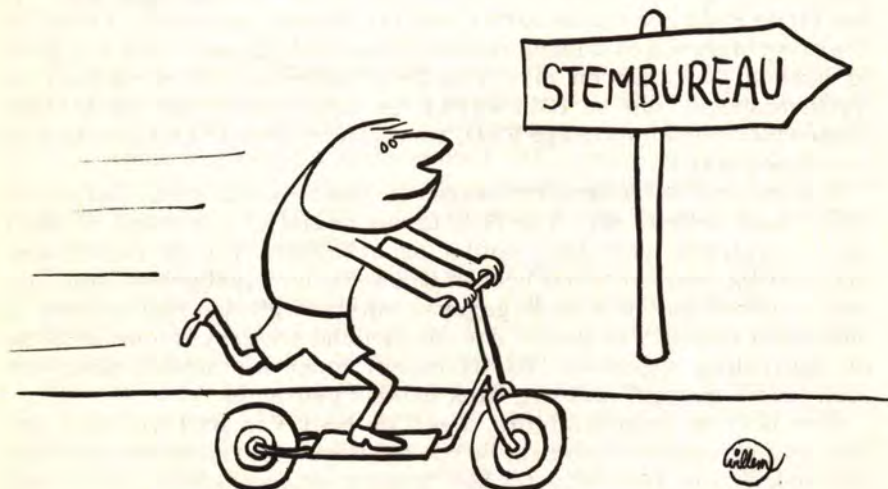
Zulk roemen van zichzelf, als wij sedert eenigen tijd doen, heb ik zelden gehoord.

G. K. van Hogendorp

De nieuwe ploeg

Tenslotte de nieuwe mensen, waarmee de VVD de verkiezingen ingaat. De kandidatenlijst voor de Tweede Kamer is ons bepaald niet tegengevallen: een gemiddelde leeftijd die tien jaar beneden de huidige ligt, een aantal nieuwe gezichten, en daarbij genoeg zittende om de continuïteit te waarborgen. Van de eerste tien mensen op de lijst is maar liefst de helft op dit moment geen lid van de Tweede Kamer. Dan komen vijf zittende leden, en dan weer vijf nieuwelingen in de landspolitiek. Er is dus eindelijk voor voldoende "Nachwuchs" gezorgd. In minister Toxopeus heeft de VVD een lijsttrekker met een enorme dosis gezond verstand en ervaring gevonden, die naar binnen en naar buiten vertrouwen kan wekken. Met prof. Witteveen krijgt de Kamer een van de beste breinen van het land binnen haar muren, en de VVD over enkele maanden een voorzitter, die in de afgelopen maanden (en onder uitzonderlijk moeilijke kroonprins-omstandigheden) al bewezen heeft, dat hij tact bezit, openstaat voor de ideeën van anderen, en niet gemakkelijk van zijn stuk te brengen is.

Al zullen veel van de genoemde verbeteringen helaas wel meer tijd nodig hebben om volledig vrucht te dragen dan de paar maanden die ons voor de verkiezingen nog gegeven zijn, wij zien de toekomst bepaald minder somber in dan enkele maanden geleden. Wij hebben dit artikel dan ook met aanzienlijk meer genoegen geschreven dan onze Toekomstbespiegelingen in vorige nummers.

DUN

Mr. G. van Hall is bij het verstrijken van zijn eerste ambtstermijn als burgemeester van Amsterdam geïnterviewd door het Algemeen Dagblad. Daarbij kwam ook zijn socialisme ter sprake. De burger-vader vertelde, dat hij vóór de oorlog commissaris was van de Leerdamse glasfabriek. Zoals zoveel bedrijven in die crisisjaren stond ook Leerdam op springen. Toen kwam er een grote order binnen, die echter tegen een verliesgevende prijs zou moeten worden uitgevoerd. De personeelskern deed evenwel het aanbod dat er ook 's nachts door het personeel zou worden gewerkt. Dit zou de produktiekosten drukken. Het was in strijd met de geldende bepalingen, maar als de directie zich 's nachts een paar weken niet zou laten zien in de fabriek, zou de rest wel geregeld kunnen worden met de arbeidsinspectie in Utrecht. Aldus geschiedde. Doordat 's nachts werd gewerkt, konden de produktiekosten laag worden gehouden en de order werd tenslotte met winst geproduceerd.

De hierop volgende passage uit het AD-interview nemen wij nu letterlijk over:

"Dit voorval moet, zo meent mr. Van Hall, hem onbewust rijp hebben gemaakt voor het socialisme. Na de oorlog, waarin hij in het verzet en anderszins ervaringen opdeed die hem tot de overtuiging brachten, dat er iets nieuws zou moeten gebeuren, sloot hij zich aan bij de PvdA. Voor de oorlog had hij liberaal gestemd. Velen uit die kring bleken zich tijdens de bezetting zacht gezegd niet erg flink te hebben gedragen en mr. Van Hall voelde dan ook niets voor de Vrijheidsbond, die na 1945 werd opgericht. Deze bond smolt later samen tot de tegenwoordige VVD, waarvan professor Oud een van de coryfeeën werd".

Tot zover de betreffende passage, die ons boven dit stukje het woord "dun" deed zetten. Mr. Van Hall is dus socialist geworden en heeft het liberalisme verlaten, omdat de arbeiders van de Leerdamse glasfabriek eens een order hebben afgewerkt en winstgevend gemaakt met nachtarbeid (wat in de gegeven omstandigheden niet minder in hun eigen belang was dan in dat van iemand anders) en omdat de na de bevrijding opgerichte partij zoveel leden zou hebben gehad die zich (zacht gezegd) niet erg flink hadden gedragen.

Een bizarre beschuldiging. Heeft de heer Van Hall wel eens gehoord van professor Telders, de vooroorlogse voorzitter van de Vrijheidsbond, die behorend tot het "andere driemanschap" (waar ook Wiardi Beckman deel van uitmaakte), wegens zijn onverzoenlijke afwijzing van de bezetter de dood vond in Bergen-Belsen? Of van professor Cleveringa, een van de na-oorlogse voormannen van het li-

beralisme, wiens onversaagde en onverbloemde protest tegen de eerste anti-Joodse maatregelen in de bezettingstijd niet alleen Leiden maar heel Nederland tot een lichtend baken voor het geestelijk en gewapend verzet diende? Of van de heer Stikker, oprichter en voorman van de Partij van de Vrijheid, en een van de steunpilaren van het verzet? Om maar eens drie voorbeelden te noemen.

Trouwens, waarom is de heer Van Hall toen juist naar de PvdA overgestapt? Wist hij dan niet - nu mogen wij misschien ook even absurd worden - dat duizenden arbeiders en anderen, die later op de PvdA zouden stemmen, in de oorlog de drempelvrees voor het onderduiken niet konden overwinnen, en zich eigener beweging aanmeldden voor de Arbeitseinsatz? Wist hij niet, dat verscheidene socialistische partijen vóór de oorlog vrijwel op slag door de knieën gingen voor totalitaire dreigementen?

Maar welke niet-socialist zou het in zijn hoofd halen te zeggen: "neen, de PvdA is niets voor mij, dat waren in de oorlog zulke meelopers en erger"? Wij zouden dat een onzinnig argument vinden, maar niet minder onzinnig en kwaadaardig dan het "argument" van de heer Van Hall.

Gelukkig zullen weinig niet-socialistische lezers van het Algemeen Dagblad zich door deze hoogedelachtbare borrelpraat hebben laten imponeren. In ieder geval weten een stuk of 100. 000 Amsterdammers nu wat hun burgervader van hen denkt. Evenals trouwens de minister, die mr. Van Hall (goddank nog net op tijd) herbenoemd heeft.

Sparen

Bij de Tweede Kamer is een ontwerp van wet op een algemene spaarregeling ingediend, dat wil zeggen een regeling, die maar tot bepaalde groepen beperkt is. Alle mensen van 25 tot 60 jaar, die bereid zijn een bedrag tot ten hoogste f 250, - (man en vrouw f 500, -) voor vier jaar vast te leggen, bijvoorbeeld op een spaarbank, ontvangen daarvoor een premie. Die premie wordt betaald uit de algemene middelen van de Staat.

De beweegreden van dit ontwerp is, dat de Staat de gedachte van de bezitsvorming wil bevorderen. Dit is een overwegend ideële aangelegenheid. De liberaal onderschrijft deze betekenis van de eigendom voor de individuele staatsburger ten volle.

Maar of hij zo gelukkig is met dit wetsontwerp valt te betwijfelen. Ik vraag mij af of het zin heeft, de bezitsvorming op deze manier te bevorderen. Zoals de cijfers van de spaarbanken juist de laatste jaren aantonen wordt er op het ogenblik, ook met kleine bedragen tegelijk enorm gespaard. Het is in dit verband veelzeggend, dat ook de gewone banken zich hoe langer hoe meer gaan toeleggen op het sparen in klein verband.

Daarnaast zijn er heel wat mensen, die niet sparen. Sommigen zouden dat graag willen maar kunnen het niet, omdat hun lopende uitgaven hun inkomen of loon volledig opeisen. Anderen hebben geen grote behoefte aan sparen: zij geven hun geld liever uit aan allerlei nodige, nuttige en aangename zaken.

Degenen, die wel willen maar niet kunnen sparen, vindt men voor een niet onbelangrijk deel onder de gezinnen met studerende kinderen.

Zij worden door de spaarregeling van staatssecretaris Schmelzer niet geholpen. Men krijgt immers geen geld van de Staat om te sparen, men krijgt alleen een premie wanneer men vier jaar lang uit eigen beweging heeft gespaard. Natuurlijk is het mogelijk, dat men, om de premie te kunnen verdienen andere uitgaven staakt. Maar dit is alleen verantwoord wanneer die andere uitgaven eigenlijk niet nuttig waren. Het is zeker niet de taak van de Staat om mede te werken aan bezuiniging op noodzakelijke uitgaven, zoals uitgaven voor studie of een behoorlijke behuizing.

Natuurlijk zal het vooruitzicht van de premie en de opwekking om daarvoor te sparen ook aan een aantal mensen de betekenis van het sparen als een vast onderdeel van hun levenspatroon kunnen bijbrengen. Maar toch vrezen wij dat de nieuwe regeling zich zal toespitsen op die plekken in het maatschappelijk leven, waar zij het minste effect heeft. Zij gaat immers voorbij aan degenen, die in een periode van hun leven verkeren, waarin sparen onmogelijk en (gezien de individuele omstandigheden) dikwijls zelfs ongewenst is; zij geeft een extra premie aan hen, die de zin van het sparen al kennen. Bovendien: welke garantie is er, dat de premie werkelijk ten goede komt aan de bezitsvorming op langere termijn? Men kan immers ook vier jaar sparen om de premie te ontvangen, teneinde daarmee een wat groter en duurder stuk consumptiegoed te kopen.

Wat ons in deze regeling ook niet zint is de inkomensgrens van f 12.000,-. Wie daarboven uitkomt mag niet meedoen. Hij krijgt geen premie, al betaalt hij - en door de progressie in de inkomstenbelasting in versterkte mate - wel mee aan de financiering van deze spaarregeling. Het is ons ook niet duidelijk, hoe men denkt te voorkomen dat de inkomensgrens of de maximum spaargrens met gebruikmaking van stromannen of -vrouwen onder vrienden, burens, kennissen of collega's, wordt ontlopen.

Dan voelen wij veel meer voor vrijwillige spaarregelingen op het werk, waarin het verband tussen extra inspanning en sparen duidelijker tot uiting kan komen.

Het ontwerp Schmelzer houdt elementen van nivellering en discriminatie in, die moeilijk passen in het beleid van deze regering.

H. Vrind

Punten voor een Liberaal Beleid

nieuwe kansen voor de omroep

door Dr. P. Gros

De omroep is sedert het einde van de oorlog voortdurend een bron van ergernis geweest en een struikelblok voor een moderne politiek. Het is nooit mogelijk gebleken een oplossing te vinden die aan het bestaande stelsel (door sommigen als historisch gegroeid beschouwd, door anderen meer gezien als historisch vastgeroest) de erkenning gaf waarop het recht heeft, maar die ook aan nieuwe stromingen in radio en televisie de nodige ruimte kon geven.

Het feit, dat geen der na-oorlogse kabinetten erin is geslaagd, een omroepwet door het parlement te loodsen, is achteraf gezien een gelukkige omstandigheid. Als dat wel het geval was geweest, dan zou een dergelijke omroepwetgeving de structuur van radio en televisie muurvast geklonken hebben aan verouderde opvattingen. In de vooroorlogse jaren waren die opvattingen nog acceptabel. Toen overheerste immers de mening dat de omroep een zaak behoorde te zijn van organisaties, die voortkomen uit het vrije maatschappelijke leven. Het omroepbedrijf werd vooral gezien als een culturele bezigheid, en waar die bezigheid door particuliere instellingen kon worden aangevat was er voor de overheid geen directe taak. Daar kwam bij, dat in die beginjaren de omroepen inderdaad ontstonden door het enthousiasme van de aanhang. De leden waren ook werkelijk leden en legden dubbeltje bij dubbeltje om de omroep financieel mogelijk te maken.

Geen nationale omroep

Nieuwe gedachten, in de oorlog ontstaan, zijn niet verwezenlijkt. De regering liet het denkbeeld van een nationale omroep - veler ideaal - vallen. De oude omroepvoerders wisten hun verenigingen opnieuw te organiseren, terwijl de politieke banden tussen omroep en parlement (zie LR, december 1962, blz. 30) hun positie voortdurend versterkten. Anderzijds zijn de voorstanders van een nationale omroep nooit met plannen gekomen, die anders dan op een welda-

dig aandoend idealisme ook konden steunen op keiharde en zakelijke principes.

Al deze plannen zijn beperkt gebleven tot wijdlopijge uiteenzettingen, die overigens in de kern zeer veel aantrekkelijks bevatten. Tot een nationale omroep, in die zin, dat de bestaande verenigingen voor een groot deel (volgens velen geheel) zouden worden teruggedrongen, is het nooit kunnen komen. Ook niet onder de huidige regering, waarvan bekend is dat zij nieuwe wegen wil bewandelen.

Trouwens, bij geen der politieke partijen zou men op principiële steunkunnen rekenen. Ondanks alle bezwaren, die tegen de praktijk van het systeem kunnen worden aangevoerd, wijden de grote partijen alle een passage aan de noodzakelijkheid van een omroep gebaseerd op vrije organisaties.

Men leze er ook artikel 12 van het beginselprogramma van de VVD op na. Ook daar krijgen de "vrije organisaties" een zelfstandige plaats toegewezen; maar tevens - en daarmee onderscheiden de liberalen zich in dit opzicht van de andere politieke groeperingen - staat de VVD een algemeen programma voor, waarin de nationale cultuur tot uiting komt. Het is gezien de heersende politieke opvattingen dan ook onwaarschijnlijk, dat een ander systeem dan dat van vrije organisaties in Nederland binnen afzienbare tijd kan worden ingevoerd. Ook de plannen van onze kleinste maar vaak meest vooruitstrevende omroep, de VPRO, maken praktisch-politiek gezien geen kans omdat zij te weinig ruimte laten voor het bestaande stelsel.

FM-radio

Al schijnen wij dus gedoemd de last van het zuilenstelsel te blijven dragen, de techniek opent nieuwe mogelijkheden. Het zijn mogelijkheden, die de uiterste waakzaamheid vereisen, opdat de bestaande organisaties zich niet ook daarvan meester maken. Wij moeten onze aandacht dan ook niet in de eerste plaats richten op hervorming van het bestaande, maar voor alles op een modern gebruik van wat de techniek ons nu te bieden heeft. En dat is bepaald niet mis.

De radio-uitzendingen in de zogenaamde Frequentie Modulatie-Band (FM) geven ons naast de bestaande zenders I en II nog meer golflengten, waarop bepaald niet de Hilversumse omroepen behoeven uit te zenden. Door deze golflengten aan anderen toe te wijzen, wordt het bestaande omroepsysteem doorbroken en komen andere groeperingen aan bod. Een dergelijke openbreking van het huidige stelsel zal dat stelsel bepaald niet onberoerd laten. Alleen al de wetenschap dat men het niet meer alleen voor het zeggen heeft in de ether zal tot een koersverandering dwingen. Zoals ook alleen reeds het feit dat er via een (helaas) illegale zender als radio Veronica een duidelijke voorkeur is ontstaan voor andere dan Hilversumse

programma's, de zuilenomroep heeft gedwongen zich meer te richten naar de populaire reclamezender.

Met het noemen van radio Veronica betreed ik een veld vol juridische voetangels en klemmen. Is de reclamezender werkelijk illegaal? Ik zal op deze vraag geen antwoord proberen te geven nu tal van juristen zich het hoofd erover breken. Maar tot welke conclusies men ook komt, en tot welke maatregelen de regering ook wordt gedwongen, één ding staat vast: de commerciële radiozender voldoet aan een behoefte. In de eerste plaats bij het grote publiek, dat een duidelijke voorkeur heeft getoond voor een licht ontspannend muziekprogramma. In de tweede plaats bij het bedrijfsleven, dat maar liefst 15 miljoen gulden per jaar over blijkt te hebben voor radio-reclame.

Legaliseer de commerciële radio

De FM-techniek gebruikend zou het de meest voor de hand liggende oplossing zijn, een commercieel gedreven organisatie een zendvergunning te verlenen, zodat de commerciële radio van illegaal tot legaal wordt. De voordelen daarvan vallen duidelijk in het oog. Vooral ook bij hen, die culturele bezwaren tegen de drijvende zender menen aan te voeren. Het ontspanningsprogramma zou op een beter niveau gebracht kunnen worden, zonder de amusementswaarde ervan aan te tasten. Een officiële Nederlandse commerciële zender zou het voordeel hebben dat men een zekere controle op de programma's en op de reclame zou kunnen uitoefenen.

Een aspect dat in de discussie nog te weinig aandacht krijgt is het reclame-ethische aspect. De reclame zoekt nu eenmaal steeds nieuwe uitings- en beïnvloedingsmogelijkheden. Natuurlijk ziet zij daarbij de radio (en de televisie) niet over het hoofd. De tegenstanders van de reclame in haar huidige enorme omvang, en van etherreclame in het bijzonder, schijnen in hun opvattingen te worden gesterkt juist doordat het bedrijfsleven gebruik maakt van een officieel niet erkende zender. Het verwijt, dat het bedrijfsleven alle reclame-middelen wenst te gebruiken, ongeacht hun status, maakt dat de reclame zich moeilijk kan bevrijden van het odium, dat de adverteerders nergens voor terugschrikken, ook niet voor een illegale zender, "hoogstens voor een lijkkooets", om de socialistische dominee Ruitenbergt te citeren. Het bedrijfsleven zou niets liever willen dan legalisering van de commerciële radio en de publieke opinie heeft deze vorm van geluidsomroep reeds lang geaccepteerd.

Een wettelijke basis voor radioreclame zou in het bestaande stelsel een geheel nieuwe figuur zijn; in werkelijkheid zou het niet meer zijn dan een officiële erkenning van wat het Nederlandse volk als juist ziet. Men kan met zijn klompen aanvoelen, aldus de voorzitter van het Genootschap voor Reclame in zijn rede op het jaarcongres te Eindhoven vorig jaar, dat, wanneer aan redelijke verlangens niet wordt voldaan, naar oplossingen wordt gezocht, die niet worden ge-

zien als strijdig met het in Nederland sterk ontwikkelde rechtsgevoel. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk, dat over niet al te lange tijd op het vlak van de geluidsomroep interessante initiatieven te verwachten zijn.

Minderheidstelevisie

Dezelfde strijd tussen behoudzucht en vooruitstrevendheid speelt zich in het vlak van de televisie in nog sterkere mate af. Daar zal aanstonds over de bestemming van het tweede televisieprogramma een beslissing vallen. Dit is een beslissing waarover in liberale kring nauwelijks principiële verschil van mening zal bestaan. Wanneer het parlement de beslissing neemt die wij als de juiste beschouwen, dan mag daarmee ten aanzien van de televisie een belangrijke doorbraak zijn gelukt, nochtans blijft er een systeem bestaan dat monopolistisch is. Al zullen er aanstonds meer mogelijkheden voor gedifferentieerde meningsuiting worden geopend, niettemin zullen de kansen die de televisie op dit punt te bieden heeft, beperkt blijven: gesubsidieerde en commerciële televisie zullen zich in het algemeen richten tot een massaal publiek.

Er is echter een toenemende behoefte aan uitzendingen die niet voor een groot publiek bestemd zijn, maar voor betrekkelijk kleine groepen, minderheden die absoluut gezien toch beslist meetellen, want wanneer slechts 5% van de TV-bezitters nu op zo'n programma zou kunnen afstemmen, zijn dat toch nog altijd zo'n 60.000 TV-gezinnen. (Menig dagblad zou willen dat het zoveel abonnees heeft). Deze drang naar minderheidstelevisie, zoals we die maar zullen noemen, treft men overal aan. Op dit punt komen twee problemen aan de orde. In de eerste plaats is er de vraag welk zendernet daarvoor in aanmerking zal komen, in de tweede plaats het punt van de financiering. Wat het eerste betreft het volgende: gaan de plannen van de staatssecretarissen door, dan komt in de loop der jaren het derde net ter beschikking van de omroepverenigingen, zodat van de drie netten er twee ter exploitatie komen van Hilversum en een van de commerciële televisie. Twee organisaties dus, die vooral algemene programma's gaan produceren.

Daarnaast ontwikkelt zich de draadtelevisie over het PTT-draadomroepnet. Hier doen zich interessante mogelijkheden voor. Via de distributie langs dit lijnennet zouden allerlei groeperingen, deels misschien zelfs uitsluitend voor regionale ontvangst, programma's kunnen verzorgen. Zo komt er ook meer ruimte voor schooltelevisie, algemeen opvoedkundige televisie, "postgraduate" televisie, kortom voor TV-presentaties, die in beperkte behoeften voorzien. Langs deze weg ook zal de druk van de zuilentelevisie zich veel minder doen gelden en zullen anderzijds de zuilenomroepen kunnen evolueren naar een moderner programmabeleid.

Vele plannen lijden aan te veel idealisme en te weinig zakelijk

inzicht, zodat zij over een gebrek aan financiën struikelen. Over de financiering dus nog een enkele opmerking. Men kan zich de financiering deels denken uit de opbrengsten van de kijkgelden (en wanneer men aan de kijkgelden raakt krijgt men al terstond de omroepen op het lijf) en deels uit bijdragen uit de overheidskas. Het is nu eenmaal zo, dat opvoeding, onderwijs en cultuur grotendeels uit de algemene middelen worden gefinancierd, en aangezien het hier vooral gaat om opvoeding en onderwijs is een beroep op de algemene middelen gerechtvaardigd. Bovendien is er misschien een mogelijkheid, dat ook de commerciële televisie op enigerlei wijze een helpende financiële hand reikt. In dit verband zou te denken zijn aan bijdragen uit het fonds, dat, zoals bekend, uit de overwinst van de commerciële televisie gevormd zal worden.

De nieuwe technische mogelijkheden zullen de liberale kritiek op het omroepstelsel een geheel ander accent kunnen geven en de verwezenlijking van mogelijkheden zoals boven aangeduid zal als extra winstpunt opleveren, dat ook de bestaande omroepen een ander gezicht zullen krijgen. Hopelijk een aantrekkelijker.

een liberaal geluid over het pacifisme

Weerbare vrijheid (2)

Hoe steden en landstreken gedwongen werden elkaar niet langer gewapenderhand te lijf te gaan, namelijk door de vestiging van hogere organen van recht en gezag in grotere gebieden, zagen wij in het eerste deel van dit artikel (Liberaal Reveil, februari 1963). Maar wij zagen ook dat het volkenrecht nog geen macht kent boven de nationale regeringen en dat een agressief nationalistisch communisme in en na de Tweede Wereldoorlog het ene land na het andere opslokte totdat in 1949 de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie werd opgericht.

De mens geëerbiedigd

5. Men zegt wel eens, dat de NAVO de democratie moet verdedigen. Als dat de taak van de NAVO zou zijn, zouden verschillende verdragsstaten moeten uittreden (zoals Turkije en Portugal) en zouden enkele andere mogendheden (zoals Oostenrijk en Finland) er beslist bij moeten. Neen, de doelstelling van de NAVO gaat niet verder dan gemeenschappelijke afweer tegen de communistische politiek van gebiedsuitbreiding. Wie aan de NAVO meedoet, gaat ervan uit, dat

zijn eigen samenleving waardevoller is dan een communistische samenleving (die geen samenleving is maar onderdrukking door machthebbers in de partij), dat het geestelijk en materieel beter is in westers verband samen te werken dan een wingewest van de Sovjetunie te worden. Wanneer landen als Finland en Oostenrijk niet met de NAVO meedoen, komt dat overigens niet door sympathie voor de Sovjetunie, maar door vrees voor Russische agressie als de neutraliteit wordt opgegeven.

Voor ons Nederlanders is meedoen aan de NAVO een gevolg van de ervaring, dat een zelfstandigheids- of neutraliteitspolitiek toch - als het erop aankomt - niet wordt geëerbiedigd. Niet-aansluiten bij anderen, betekent niet buiten oorlog blijven. Dat heeft 10 mei 1940 ons wel geleerd. Met andere woorden, als Nederland tóch bij oorlog betrokken wordt, dan liever niet als kleine eenling tegen een grote aanvaller, maar als element in een groot geheel. Het meedoen aan een groot geheel vermindert op zichzelf reeds het gevaar van aanvallende veroveringsacties van anderen. De NAVO heeft als bijzonder aantrekkelijkheid, dat de deelnemende staten geen van alle behoefte hebben hun politieke opvattingen aan anderen op te leggen. Meedoen aan de NAVO laat derhalve alle nationale verworvenheden (en soms eigenaardigheden) onverlet. De NAVO is in elk opzicht een uiting van de wil tot verdediging, en niet van agressie, geestdrijving of export van politieke ideeën.

De liberale rechtsstaat

Wat willen wij, Nederlanders, verdedigen? De woorden "huis en hof" zijn voor de problematiek van onze tijd wel wat al te simpel. Ook de leuze "Voor God, Koning en Vaderland" slaat meer op de tijden van Koning Willem I, Bismarck of Napoleon III dan op nu. De Nederlandse staat heeft zich sedert het midden van de vorige eeuw geleidelijk ontwikkeld tot een tamelijk liberale rechtsstaat, dat wil zeggen tot een staat, waarin geen regeringsmacht wordt uitgeoefend dan krachtens een wet, dus na openbare gedachtenwisseling tussen regering en volksvertegenwoordiging en na instemming van die volksvertegenwoordiging. Een staat ook, waar de belangrijkste rechten der burgers (zoals de onschendbaarheid van de woning, de eerbiediging van ieders overtuiging, de vrijheid van vereniging, vergadering en meningsuiting) in de wetten zijn verankerd. Belangrijk is verder, dat het staatsgezag zich vooral sedert de onderwijspacificatie 1917, ontwikkeld heeft van neutraliteit (van ongeïnteresseerdheid) naar onpartijdigheid ten opzichte van de belangrijkste geestelijke stromingen in ons volk. Was het in de vorige eeuw nog regel, dat de overheid het particuliere initiatief op het gebied van onderwijs, cultuur en maatschappelijk werk niet steunde, sedert 1917 wordt meer en meer de verdelende rechtvaardigheid betracht. Dat uit zich in subsidiëring van de particuliere scholen (naar de

maatstaf van de kosten per leerling van het openbare onderwijs), en van instellingen van maatschappelijk en cultureel werk.

Kortom, de Nederlandse rechtsstaat, die de verdelende rechtvaardigheid be- tracht, probeert ernst te maken met de eerbiediging van de concrete mens als geestelijk en zedelijk wezen. Deze eerbiediging van de concrete mens(en niet van zo iets ongreepbaars als de mensheid of een bepaalde klasse in die mensheid) is het, die wij willen verdedigen, zo mogelijk samen met anderen (zoals in de NAVO tegen de Russisch-communistische politiek van gebiedsuitbreiding), maar zo nodig alleen – voor zover onze militaire middelen dat toelaten.

Wij willen onszelf zijn en blijven

6. Het vraagstuk van vandaag is: willen wij trachten ons eigen volks- leven voort te zetten, of willen wij dat niet proberen. Willen wij het wèl proberen, dan moeten wij voortgaan met ons weerbaar te ma- ken, samen met anderen die er ook zo over denken en in onderling overleg met hen. Zelden waren trouwens de mogelijkheden om sa- men met anderen tot een doeltreffende weerbaarheid te komen zo groot als tegenwoordig. De gevoelens van verbondenheid onder de Westeuropese volkeren strekken zich verder uit dan de eigen lands- grenzen. Zij omvatten steeds bewuster alle volkeren die dezelfde ellende van de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt en – wortel- ende in een verwante cultuur – eenzelfde ellende in de toekomst willen voorkomen. Het gevoel van verbondenheid, dat thans de wes- terse volkeren doortrekt, spruit voort uit een gemeenschappelijk gedragen leed en uit het besef, dat al dat leed kon ontstaan doordat indertijd een welbewuste samenwerking ontbrak.

Gezamenlijk door het leven

Een Fransman gaf eens de volgende omschrijving van een natie: "Qu'est-ce qu'une nation? Avoir fait de grandes choses ensemble, vouloir en faire encore". (Wat is een natie? Als men grote dingen gemeenschappelijk heeft gedaan, en er meer zo wil verrichten). Deze omschrijving is bijzonder goed, omdat inderdaad een volk ontstaat door de wil om gezamenlijk door dit leven te gaan, door deze gemeenschappelijke wil, en niet door een gemeenschappelijke taal, godsdienst of cultuur.

Deze omschrijving maakt ook duidelijk, dat de grenslijn ligt bij het communisme, omdat de aanhangers van het communisme de wil missen om samen met anderen door dit leven te gaan. De commu- nisten wensen immers hun heerschappij, en de onderdrukking en li- quidatie van alle anderen. Zelfs de dreiging van wereldondergang ten gevolge van de bewapeningswedloop met kernwapens, is voor hen niet voldoende, om tot enige solidariteit met de westerse volkeren te ko- men. De spanning in de wereld zou terstond belangrijk verminderen, als inspectie op de fabricage van kernwapens over en weer moge-

lijk zou worden gemaakt, maar alle werkelijk afdoende voorstellen hiervoor, door president Eisenhower en zijn opvolger gedaan, werden door de machthebbers in de Sovjetunie verworpen. Géén ontspanning, géén solidariteit, maar kennelijk wel een hopen op de kans dat de westerse wereld haar paraatheid laat verslappen, om haar dan bij de Sovjetunie in te lijven.

Soevereiniteit en supra-nationaliteit

Terwijl de Sovjetunie vasthoudt aan het verouderde begrip van "absolute soevereiniteit", geven de westerse staten steeds meer soevereine rechten prijs en dragen zij die over aan supra-nationale organen (zoals de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, de Europese Economische Gemeenschap, de Europese Atoom-Gemeenschap) of aan inter-nationale organen (zoals de Noord-Atlantische Verdrags-Organisatie). Het aankweken van paraatheid en het voorbereiden van de weerbaarheid hebben niet alleen betrekking op de vecht-wil van de militairen (in de gemechaniseerde, onpersoonlijke oorlog speelt die vecht-wil een afnemende rol), maar ook op de bereidheid om te zorgen, dat de belangrijkste civiele diensten zo onkwetsbaar mogelijk zijn en dat de burgers de verschrikkingen van een eventuele oorlog zo goed mogelijk doorkomen. Ons uitgangspunt is niet het doden van een tegenstander, maar het afdwingen van respect van anderen voor ons. Wordt onze samenleving niet gerespecteerd, maar aangevallen en met vernietiging bedreigd, dan dient de aanvaller gestraft te worden. In internationaal verband kan dat in laatste aanleg alleen gewapenderhand. Daarbij is het doden van tegenstanders een begeleidingsverschijnsel, maar geen doel. Het doel is eenvoudig: wij willen onszelf zijn en blijven.

Zonder slag of stoot?

7. Voor liberalen is de vraag "Wilt u oorlog?" een belachelijke vraag. Wij kennen aan oorlog voeren geen zedelijke waarde toe. Wij willen geen "vakantie van de beschaving". De liberalen hebben, sedert hun ideologie in verschillende landen nader was uitgewerkt, steeds en ononderbroken gepleit voor opheffing van de tegenstellingen tussen vorsten, staten en burgers. De vorsten kregen als taak de eerste dienaar van hun volkeren te zijn en geen dynastieke belangen meer na te jagen; de staten werden omgebouwd tot nationale democratieën, gebaseerd op het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, zodat geen minderheden en irredenta meer bevrijd behoeften te worden; de burgers kregen de middelen om in vrijheid te ijveren tot verkrijging van alles wat begerenswaard was. Het zwaartepunt leggen de liberalen bij de individuele burgers, die tot vrijheid geroepen zijn, en die zonder vooroordeel en zonder politieke scheidsmuren goederen, geld en ideeën moeten kunnen uitwisselen. Naarmate de economische en geestelijke verstrengeling tot stand komt,

wordt de onderlinge afhankelijkheid groter, en oorlog iets ondenkbaars. Dit laatste was niet alleen uitvloeisel van internationale vrijhandel en internationale arbeidsverdeling, maar ook doel.

Vrijhandel en vrede

Het devies der Engelse liberalen uit het midden der vorige eeuw luidde: "Free trade, peace and goodwill amongst nations" (= Vrijhandel, vrede en vriendschap tussen de volkeren). Het waren geen lege woorden.

De liberale regering-Gladstone aanvaardde in 1871 arbitrage inzake een geschil met de Verenigde Staten. De uitspraak luidde in het nadeel van Engeland. De wereld hield zijn adem in. Wat zou Engeland, de grote mogendheid in die dagen, doen? Welnu, Gladstone accepteerde de veroordeling, en opende aldus de weg naar vreedzame regeling van geschillen tussen staten. De twee Haagse Vredesconferenties (van 1899 en 1907) schiepen voor deze regeling van geschillen blijvende rechtscolleges.

Van liberale kant werd deze ontwikkeling toegejuicht. Toen na de Eerste Wereldoorlog een volkenbond tot stand kwam, die o. a. tot taak had, de internationale vrede te handhaven, is ook daaraan door liberalen met geestdrift meegewerkt. De geest van Erasmus scheen over velen vaardig te worden; de liberalen voelden zich met hem verwant ten aanzien van zijn christelijk-humanistisch gefundeerde verafschuwing van de oorlog. Over het jammerlijk falen van de Volkenbond behoeft niet uitvoerig gesproken te worden. De Organisatie der Verenigde Naties (de UNO) zou de fouten van de Volkenbond vermijden. Wij weten nu hoe betrekkelijk machteloos ook deze UNO tenslotte is gebleken, verscheurd als zij innerlijk is ten aanzien van de grote vraagstukken van deze tijd, en afhankelijk als zij is van de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Wij moeten helaas vaststellen dat ook de UNO niet de rol van wereld-politieagent of van een begin van wereldregering kan vervullen. Ook de UNO mist de machtsmiddelen, om afzonderlijke staten tot gehoorzaamheid aan wetten en verdragen te dwingen. Ook nu moeten de staten zelf voor de middelen zorgen om de internationale rechtsorde te handhaven.

Het gaat er niet om, of wij oorlog wel of niet verfoeien, het gaat er niet om, of wij oorlog wel of niet strijdig met de menselijke waardigheid achten, maar het gaat er wel om, of wij de Nederlandse samenleving het verdedigen waard vinden, dan wel deze samenleving zonder slag of stoot aan de Sovjetunie zouden willen uitleveren. Is de Nederlandse rechtsstaat, met een overheid die de verdelende rechtvaardigheid nastreeft, een offer van mensenlevens waard? Dat deze vraag niet blindelings met ja of neen kan worden beantwoord is begrijpelijk, want wat tegen elkaar moet worden afgewogen zijn ongelijksoortige grootheden.

Bovendien, het gehele verdedigingsapparaat draagt trekken in zich van een mentaliteit, waartegen dat apparaat zich nu juist moet rich-

ten. Men denke aan de verzwakking van de individualiteit door militaire uniform en militaire discipline, men denke aan verzwakking van het normbesef door de training gericht op het afmaken van de tegenstander en de toepassing van krijgslisten. Deze dingen werken reeds in volle vreedetijd; wanneer het eenmaal oorlog is, blijft er van eerbiediging van de concrete mens (burger of militair) al bitter weinig over. Als het eenmaal tot oorlog komt, zijn de gevolgen verschrikkelijk en is de uitkomst geenszins zeker. Alle offers kunnen vergeefs zijn gebracht en men kan menen, dat het geen zin heeft, die risico's te lopen.

In afwachting van wereldregering

8. President Franklin D. Roosevelt heeft eens gezegd: "The only thing we have to fear is fear itself" (Het enige wat wij moeten vrezen is de vrees zelf). Als men iets wil doen aan de bewoonbaarheid van de wereld, moet men aanpakken, ongeacht de risico's en de kansen of men al dan niet zal slagen. Men moet zich niet vóór de nederlaag verslagen wanen. De offers die voor het behoud van onze Nederlandse samenleving gevraagd worden, kunnen achteraf vergeefs gebracht blijken te zijn. Dat zal dan later wel blijken. Vooralsnog hebben de misnoegden ongelijk. En, wat ook belangrijk is, vooralsnog hebben die misnoegden geen betere oplossing aan te bieden.

De Pacifistisch Socialistische Partij deelt in haar beginselprogramma mede, dat zij een federale wereldregering voorstaat. Dat is op zichzelf een goede gedachte. Is die federale wereldregering eenmaal hecht gevestigd, dan heeft de mensheid ook het stadium van de wereldvrede bereikt. Dan is de tijd van een bewapeningswedloop en van militaire blokvorming voorbij, en dan is een reële reden voor angst, haat en oorlogspsychose vervallen. Dan zal voor de wereld gelden, wat de PSP toch ook nog wel voor de nationale rechtsorde nodig acht, namelijk dat de regering zal beschikken over een politiecorps, ter handhaving van de door de gemeenschap gemaakte wetten. Een federale wereldregering zal, ook al staat men nog zo afwijzend tegenover geweld, de beschikking moeten hebben over politionele machtsmiddelen, zoals ook een regering van een land, een provincie of een gemeente de beschikking over een "sterke arm" moet hebben, om de onwilligen in het gareel te houden.

Maar men moet wel beseffen, dat een land geen afstand van eigen machtsmiddelen kan doen, zolang de wereldregering nog niet is gevormd en nog niet over haar politiecorps beschikt. Immers weerloosheid in een rechteloze wereld betekent, onze democratie blootstellen aan de vijanden der democratie.

Onze democratie is de hoogste vorm van staatsinrichting, ooit door enig deel van de mensheid ontwikkeld. Zij is de staatsvorm, waarin het menselijke leven het beste tot ontwikkeling kan komen. Onze vorm van democratie bestaat verder bijna nergens ter wereld, heeft ook vroeger nooit zo bestaan en zal voorlopig ook voor het

overgrote deel van de mensheid niet bereikbaar worden. Deze unieke vorm van samenleven is een groot offer waard. Is men niet bereid grote offers te brengen, dan profiteert men voorlopig nog van de bescherming die geboden wordt door de volkeren om ons heen, die wel bereid zijn die offers te brengen. En wordt algemeen de democratie niet een verdediging waard gevonden, dan verdwijnt onze democratie, goed 100 jaar oud, om onder te gaan in een communistisch systeem (of dit nu Russisch, of Chinees of anders getint is), waar menselijke ontplooiing en eerbiediging van het individu als geestelijk en zedelijk wezen thans nauwelijks of in het geheel niet mogelijk zijn en in de toekomst ook niet te verwachten zijn.

Macht en vrijheid

9. Voorbereiding op militaire weerbaarheid draagt op zichzelf ook veel risico's in zich - wie zal dat ontkennen - maar een weldoordachte, gecoördineerde voorbereiding op militaire en civiele weerbaarheid houdt de kans in, dat een aanval in het geheel niet beproefd wordt. Dat betekent, dat de bereidheid tot grote offers voor de verdediging van onze samenleving misschien al voldoende is, en die bereidheid nimmer op de proef zal worden gesteld. Zeker zolang wij leven in een atoomwapen-tijdperk is evenwicht van krachten de waarborg voor de vrede en het behoud van de "status quo", van de bestaande toestand. De liberaal moet die vrede bevorderen en zal hopen dat de geschiedenis der mensheid zich zal ontwikkelen naar een welbewust gevoel van onderlinge verbondenheid. Misschien zijn er zo nu en dan ook mogelijkheden om een ontwikkeling in die richting te bevorderen en te bespoedigen. Zolang een supra-nationaal gezag ontbreekt, zal nationale weerbaarheid onmisbaar zijn teneinde te kunnen blijven leven in een samenleving die gekenmerkt wordt door eenheid in verscheidenheid en eenheid in democratie.

Dr. E. Nordlohne

De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Een van de verrukkelijkste uitingen van de Europese cultuur is het symfonie-concert. In vroeger tijden verbonden wereldlijke vorsten en kerkvorsten aan hun hoven orkesten, waarvoor zij ook werkelijk belangstelling koesterden. Beroepsmuzikanten vonden een werkring, toondichters vonden uitgevers voor hun scheppingen, Europa bracht iets tot stand dat geen cultuurkring elders in deze wereld evenaarde.

De kosten van een orkest zijn aanzienlijk, en met de financiële aftakeling van vorsten en kerkprinsen in de tijden van Napoleon zou de voortzetting van de orkest-cultuur in gevaar zijn gekomen als de nieuwe opkomende klasse, die van de kooplieden en fabrikanten, niet in de bres zou zijn gesprongen.

De maatschappij ontwikkelt zich echter verder. De ondernemingswinsten vloeien tegenwoordig minder dan vroeger naar de particuliere ondernemers toe; de belastingen romen zowel bij de onderneming (vennootschapsbelasting) als bij de ondernemer (inkomstenbelasting, commissarissenbelasting, vermogensbelasting) zoveel af, dat tal van "dure" kunstuitingen, ook concerten, niet anders meer mogelijk zijn dan met de staat als Maecenas.

Deze rol van kunst-bekostiger vervult de Nederlandse staat, samen met de lagere overheden, ook inderdaad. Zo ontvangen elf symfonie-orkesten van rijkswege bijdragen, en wel tot een bedrag overeenkomend met 50% van de salarissen der musici; de pensioenlasten daaronder niet begrepen. De provincies en gemeenten nemen de andere 50% voor haar rekening. Subsidiering van overheidswege kan niet volstaan met betaling van een min of meer willekeurig bedrag. Het aantal orkesten, dat voor overheidsbijdragen in aanmerking komt, moet vooraf worden bepaald. Het niveau van elk orkest ten opzichte van de andere wordt gepeild, dus elk orkest wordt geclassificeerd. Van elk orkest moet vervolgens de bezetting, die voor subsidie in aanmerking komt, nauwkeurig worden omschreven, ter-

wijl verder het salaris van de spelers moet worden vastgesteld door het college van rijksbemiddelaars.

Al deze regels dragen iets willekeurig in zich. Waarom komen elf orkesten voor subsidie in aanmerking en niet tien of twaalf? Waarom krijgt bijvoorbeeld het Residentie-orkest wél subsidie en het Radio Filharmonisch-orkest niet? Waarom worden van het Concertgebouw-orkest 102 orkestleden gesubsidieerd en maar 88 van het Utrechts-Stedelijk-orkest? De minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (die de Kunsten overigens grotendeels aan de zorgen van de staatssecretaris mr. Y. Scholten heeft toevertrouwd) laat zich over aangelegenheden van deze aard adviseren door een commissie, die naar haar voorzitter, mr. dr. P.J. Witteman, de commissie-Witteman genoemd wordt.

Staatssecretaris Scholten heeft aan deze commissie op 30 december 1960 advies gevraagd over de volgende punten:

1. Is er uit artistiek oogpunt aanleiding, wijziging te brengen in de huidige indeling van de gesubsidieerde symfonie-orkesten in klassen en is er aanleiding de afstand in salaris tussen de verschillende orkesten te herzien? Afgezien van het antwoord op deze vraag zou de staatssecretaris tevens gaarne het oordeel over de volgende vraag vernemen:
2. Acht de commissie het gewenst om ten behoeve van het Concertgebouw-orkest als nationale instelling bijzondere maatregelen voor te stellen, en zo ja, welke?

Op deze vragen heeft de commissie-Witteman inderdaad antwoord gegeven. Dit antwoord is vervat in het "Derde rapport der commissie-Witteman", en ter algemene kennis gebracht in het tijdschrift Mededelingen (weekblad van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen) van 23 juli 1962, blz. 320 en 321.

Vreemde vragen zijn het, die de staatssecretaris stelde, vreemde antwoorden zijn het soms, die de commissie-Witteman gaf.

Allereerst de vragen. Het zijn vreemde vragen, omdat de richting, waarin antwoord wordt verwacht, al is aangegeven. De salarissen der musici moeten blijkbaar afhankelijk zijn van de klasse van het orkest, waarbij de bewindsman kennelijk de gedachtengang heeft gevolgd dat de klasse (lees: het artistiek niveau) van het orkest afhankelijk zou zijn van het niveau van de spelers, en dat het niveau van hun kunstzinnigheid weer afhankelijk zou zijn van het salaris dat zij ontvangen.

De staatssecretaris is van oordeel, dat het Concertgebouw-orkest een "nationale instelling" is, en als zodanig voor "bijzondere maatregelen" (lees: hogere salarissen) in aanmerking zou komen.

Met alle waardering voor het Concertgebouw-orkest rijst toch de vraag, waarom deze Amsterdamse instelling nu plotseling een nationale instelling zou zijn. Wat stempelt dit orkest tot nationaal? Orkesten zijn niet nationaal, maar muzikaal. Alle orkesten zijn direct of indirect afhankelijk van het geld der natie, en uit financieel

oogpunt even nationaal. Alle orkesten nemen spelers op uit het gehele land (en soms zelfs uit het buitenland), en missen daardoor een lokaal of provinciaal karakter. Alle orkesten spelen muziek van het internationale en nationale repertoire. Terecht is de commissie-Witte-man op deze vreemde vraag niet ingegaan en acht zij "bijzondere maatregelen" voor het Amsterdamse Concertgebouw-orkest niet nodig.

Maar de eerste vraag is door de commissie-Witte-man wèl beantwoord. Van de vijf bestaande klassen wil zij komen tot drie klassen, te weten: Het Concertgebouw-orkest in klasse I, het Haagse Residentie-orkest in klasse II en de negen andere, tot dusver gesubsidieerde orkesten in klasse III. De salarissen van de orkestleden uit klasse III vormen de grondslag. De Haagse muzikanten zouden 10% meer moeten verdienen, en de Amsterdamse muzikanten 20% meer. Amsterdammers krijgen 20% meer, mede gezien de nationale en internationale betekenis van het Concertgebouw-orkest en de "historisch gegroeide situatie", en de Hagenaars krijgen 10% meer, gezien hun in de laatste jaren sterk gestegen artistieke prestaties.

Men ziet dus: voor elk geval geldt een afzonderlijke redenering. Historiciteit in Amsterdam, artistieke in Den Haag, en volmaakte duisternis in de overige gevallen. Moet dit nu de grondslag voor subsidiëring zijn? De subjectiviteit in de voorgestelde grondslag behoort voor de overheid onaanvaardbaar te zijn.

De beperking van subsidie tot elf orkesten behoort een objectieve grondslag te hebben. Men zou bijvoorbeeld kunnen uitgaan van de vraag, of deze elf orkesten in voldoende mate kunnen voldoen aan de belangstelling van het publiek van concerten. Luidt het antwoord bevestigend, dan is 11 ook voldoende, maar moeten veel belangstellenden afgewezen worden, dan is uitbreiding van het aantal verantwoord.

Het koppelen van het salaris der musici aan de klasse van hun orkest is een wonderlijke zaak. De klasse van het orkest is immers maar zeer ten dele afhankelijk van het kunstzinnig vermogen van de afzonderlijke muzikanten, en wordt vooral bepaald door het talent

Hoffnung in "The Symphony Orchestra"

van de leiding om goede artiesten aan het orkest te verbinden, door de kunde van de dirigent en de concertmeester om van deze kunstenaars een op elkaar afgestemd team te smeden en bovenal door het vermogen van de orkestleiders en dirigenten om hùn kunstzinnige scheppingskracht aan de uitvoerenden over te dragen.

De kwaliteit van een orkest hangt in hoge mate af van zijn (vaste) dirigent. De artistieke "ups and downs" van het Concertgebouw-orkest zijn er een duidelijk bewijs van; deze toch weerspiegelen duidelijk de directiekwaliteiten der elkaar snel opvolgende dirigenten, na de dood van Eduard van Beinum.

Op grond van deze overwegingen verdient het aanbeveling, het salaris van orkestleden af te stemmen op objectieve normen, b.v. het bezit van het diploma van een conservatorium, en op eventuele plaatselijke verschillen in de kosten van levensonderhoud. Het salaris wordt dan losgemaakt van de norm, waarop de speler zelf maar weinig invloed kan uitoefenen, namelijk van die vreemde norm der artistieke classificatie van het orkest. Voor de subsidieverlenende overheid moet dit eveneens aangenamer zijn, omdat zij, door vast te houden aan de klasse-norm, vasthoudt aan iets subjectiefs.

Hiergeldt evenwel nog altijd het woord van Thorbecke, dat ". . . . de Regering geen oordeel, noch enig gezag heeft op het gebied der kunst". En Thorbecke kon het weten; hij beoefende de toonkunst, "zijn verpozing is de fluit".

Dr. E. Nordlohne

(leg uw stem niet te vondeling)

Een ministerie van Europese samenwerking ?

door Prof. S. Korteweg

1. Inleiding

Van oudsher zijn er als het ware twee polen in het staatsbeleid, de binnenlandse en de buitenlandse pool. In de betekenis en kracht van beide polen hebben zich echter in de loop van de tijd grote verschuivingen voorgedaan.

In het midden van de 19de eeuw vertoonde de indeling in departementen van algemeen bestuur een tamelijk vast patroon: buitenlandse zaken, koloniën, marine, oorlog, binnenlandse zaken, financiën en justitie. Van deze zeven ministeries waren de eerste vier gericht op de buitenlandse pool, de laatste drie op de binnenlandse pool.

In de 20ste eeuw heeft de snelle uitbreiding van de overheidsbemoeiing ertoe geleid, dat het aantal departementen in de binnenlandse sector steeds groter werd ¹.

In de buitenlandse sector daarentegen ging de ontwikkeling juist in omgekeerde richting. Koloniën is vervallen, oorlog en marine zijn samengevoegd. De vraag rijst of er aldus niet een onevenwichtigheid in de opbouw van het staatsapparaat is ontstaan, waarin dient te worden voorzien.

BZ als coördinator

De huidige tijd wordt gekenmerkt door een toeneming van de internationale samenwerking op allerlei gebied. Het gevolg hiervan is, dat vele ministeries uit de binnenlandse sector afdelingen hebben, belast met de internationale betrekkingen op hun werkterrein. Ten opzichte van al deze bemoeiingen heeft buitenlandse zaken een coördinerende taak, die veelal wordt vervuld met behulp van interdepartementale organisaties en commissies. Als voorbeelden noem ik de Interdepartementale raad voor de handelspolitiek, de Commissie voor internationale technische hulp en de Coördinatie-commissie voor Europese integratie en associatieproblemen.

Is de taak, die zo aan het ene ministerie van buitenlandse zaken is toegemeten, niet te omvangrijk? Ik geloof dat dit inderdaad zo is. Het moet mogelijk zijn de toestand, die ten aanzien van het buitenlandse beleid is gegroeid, in sommige opzichten te verbeteren. Ik

zou mij in dit artikel willen beperken tot de buitenlandse economische betrekkingen en daarbij in het bijzonder de aandacht willen richten op de Europese samenwerking.

2. De buitenlandse handel en de hulp aan de onderontwikkelde landen in de departementale opbouw

Nederland heeft altijd bekend gestaan als handelsland, maar heeft niettemin nooit een departement van buitenlandse handel gekend. Wel zijn er vroeger herhaaldelijk formaties geweest, waarbij een van de ministeries ook het woord handel in zijn naam opnam, maar de bemoeienissen van de overheid met de handel - zowel binnenslands als in het internationale verkeer - waren veel te gering om een departement van handel mogelijk te maken. De handelsverdragspolitiek ressorteerde in de 19de eeuw steeds onder het departement van buitenlandse zaken, de in-, uit- en doorvoerrechten onder dat van financiën. In dit eenvoudige beeld is geleidelijk verandering gekomen.

Toen na de eerste wereldoorlog veel werk moest worden verzet op het terrein der handelsverdragspolitiek, ontstonden twee interdepartementale commissies, de Commissie voor de herziening der handelsverdragen, waarin ook vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zitting hadden, en de zuiver ambtelijke Commissie voor de Onderhandelingen over handelsverdragen. De grote verandering dateert echter van de grote depressie van de jaren dertig. De landbouwcrisispolitiek, de contingenteringen, de contingenteringsverdragen en de verrekenings- (of clearing)verdragen kwamen te ressorteren onder het ministerie, dat nu economische zaken heet ².

Tegenwoordig zijn de departementale onderdelen, die van belang zijn voor de buitenlandse handel ondergebracht bij niet minder dan vijf ministeries:

a. Bij het ministerie van buitenlandse zaken:

- het bureau internationale technische hulp;
- het directoraat-generaal Europese samenwerking, bestaande uit de directies integratie Europa, vrijhandelszone en OESO, Raad van Europa en wetenschappelijke samenwerking ³.

b. Bij het ministerie van financiën:

- de directie buitenlands betalingsverkeer;
- de afdeling douane van de directie douane en verbruiksbelastingen.

c. Bij het ministerie van verkeer en waterstaat:

- de directie internationaal vervoersbeleid;
- de afdeling zeescheepvaart;
- het directoraat-generaal van de rijksluchtvaartdienst.

d. Bij het ministerie van economische zaken:

- het directoraat-generaal van de buitenlandse economische betrekkingen;
- de directie economische voorlichting en exportbevordering;
- de hoofdafdeling algemene en internationale orderingszaken.

- e. Bij het ministerie van landbouw en visserij:
- de directie buitenlandse handelsaangelegenheden;
- de directie internationale economische samenwerking.

Het bureau internationale technische hulp, bovenaan de lijst, is een twijfelgeval. In wezen en opzet heeft het bureau geen enkele bemoeienis met de buitenlandse handel. Stelt men de zaak echter ruimer, dan valt op te merken, dat het onvolledig zou zijn het vraagstuk van de hulp aan minderontwikkelde landen te behandelen zonder aandacht te schenken aan de handelsbetrekkingen van deze landen met de overige wereld ⁴.

Twee verschillende zaken

Daarnaast mag men echter niet over het hoofd zien, dat het bij de hulp aan de minder-ontwikkelde landen aan de ene kant, en de bevordering van de Nederlandse uitvoer aan de andere kant, gaat om twee zaken, die in hoge mate wezensvreemd van elkaar zijn ⁵. Op deze grond hoort het bedoelde bureau naar mijn mening niet in de lijst te worden opgenomen. Het werk van het bureau vloeit a. h. w. voort uit het apostelschap, dat de geïndustrialiseerde landen gevoelen ten opzichte van de minder-ontwikkelde landen. Bij alle andere op de lijst geplaatste departementale onderdelen gaat het om de behartiging van Nederlandse belangen.

Het eigen karakter van de steun aan de onder-ontwikkelde landen is een krachtig argument de bemoeiingen van de regering op dit gebied onder te brengen bij een speciale bewindsman, een staatssecretaris of een minister zonder portefeuille, ressorterende onder het ministerie van buitenlandse zaken. Zoals de zaken thans staan vindt men bij verscheidene departementen kleine apparaten, die op dit terrein werkzaam zijn. Ten behoeve van de coördinatie van deze werkzaamheden bestaat bij buitenlandse zaken een "Commissie voor internationale technische hulp". Veel beter zou het echter zijn, als de bestaande versnippering kon worden opgeheven door samenvoeging in een centraal apparaat, dat alle zijden van de steunverlening zou overzien.

Ook zonder het bureau internationale technische hulp is de lijst van departementale onderdelen, die bemoeienis hebben met de buitenlandse handel in ruime zin nog lang genoeg. Zou men nu door het instellen van een nieuw departement van buitenlandse handel, dat al deze onderdelen zou omvatten, de noodzakelijke coördinatie van het beleid kunnen vergemakkelijken? Deze vraag beantwoord ik ontkenkend, omdat de eenheid van gezichtspunt, die het kenmerk behoort te zijn van een ministerie, hier zou ontbreken. Gedeeltelijk gaat het bij de opgesomde bureaus en directies om de behartiging van nationaal-Nederlandse belangen, voor een ander deel echter om het vinden van een Europese oplossing, zij het met inachtneming van de specifiek Nederlandse belangen. Dit laatste gezichtspunt acht ik zo

belangrijk, dat het in beginsel wenselijk is de departementale in-
deling zo in te richten, dat het volledig tot zijn recht kan komen.

Verplaatsing, geen vermindering, van overleg

Ook aan het verlangen het staatsapparaat zo efficiënt mogelijk in te richten kan geen argument worden ontleend ten gunste van de instelling van een ministerie van de buitenlandse handel. Instelling van een nieuw departement heeft steeds ten gevolge, dat veel overleg, dat zich tevoren binnen een departement afspeelde, interdepartementaal wordt. Het lijkt niet waarschijnlijk, dat per saldo met betrekking tot het onderling overleg tussen departementsafdelingen veel vooruitgang zou kunnen worden geboekt door instelling van een ministerie van buitenlandse handel. Bovendien zouden in het staatsapparaat doublures ontstaan, doordat economische zaken, landbouw enz. er prijs op zouden stellen te beschikken over deskundige tegenspelers tegenover het nieuwe departement.

De Beb

Wel is het van belang nog even stil te staan bij het directoraat-generaal van de buitenlandse economische betrekkingen. Dit directoraat-generaal is onmiddellijk na de tweede wereldoorlog ingesteld om te voorzien in de behoefte aan coördinatie op het terrein van de handelspolitiek. Hoewel het werd ondergebracht bij economische zaken, was het in beginsel gedacht als een interdepartementaal orgaan. Als contactorgaan werd voorts de interdepartementale raad voor de handelspolitiek in het leven geroepen.

Het zou niet verwonderlijk zijn geweest als het directoraat-generaal voor de buitenlandse economische betrekkingen zou zijn uitgegroeid tot een afzonderlijk ministerie, belast met de handelspolitiek in al haar vertakkingen. In dat geval zou de afsplitsing van dit werkterrein van het ministerie van buitenlandse zaken zich volledig hebben voltrokken, zoals ook uit het oorspronkelijke, veelomvattende ministerie van binnenlandse zaken veel zelfstandige departementen zijn voortgekomen. Deze ontwikkeling zou logisch zijn geweest, omdat het economische gezichtspunt, dat in de buitenlandse economische betrekkingen overheerst, nu eenmaal verschilt van het politieke gezichtspunt, dat kenmerkend is voor het ministerie van buitenlandse zaken.

Dit ministerie kan zich intussen slechts moeilijk neerleggen bij een algehele overdracht van taken aan organen buiten het departement. De zaken van de Marshallhulp b. v., voor Nederland een typisch economische aangelegenheid, ressorteerden van de aanvang in 1948 af in hoofdzaak onder economische zaken. Niettemin werd in 1952 het bureau van de regeringscommissaris voor het Europese herstelprogramma gesticht als onderdeel van buitenlandse zaken.

Ten aanzien van de buitenlandse economische betrekkingen heeft

W. A. van den Berg in 1961 in zijn proefschrift de gedachte opgeworpen, dat een staatssecretaris, tegelijkertijd verbonden aan het ministerie van buitenlandse zaken en aan dat van economische zaken, wellicht uitkomst zou kunnen bieden⁶. Hij gaat daarbij alleen in op de formele mogelijkheid van deze oplossing en geeft geen omschrijving van het door de nieuwe bewindsman te beheren gebied. Had hij dit wel gedaan, dan zou hij zijn gestoten op het vraagstuk van het beleid inzake de Europese samenwerking.

3. De Europese integratie

Op het terrein, waar het directoraat-generaal voor de buitenlandse economische betrekkingen werkzaam is, hebben zich gedurende de laatste decennia grote veranderingen voltrokken. Voor de tweede wereldoorlog en in de jaren onmiddellijk erna overheerste in de handelspolitiek het bilateralisme. Al spoedig echter verschoof de nadruk naar de multilaterale en regionale samenwerking. Grote betekenis komt toe aan de Algemene Overeenkomst voor Invoerrechten en Handel (GATT), voor Nederland in werking getreden op 1 januari 1948. Zij was en is een grote kracht in de strijd tegen het protectionisme.

Op het terrein van het regionalisme is verreweg het belangrijkste de hechte samenwerking van zes Westeuropese landen in de Europese gemeenschappen. Het nieuwe van deze samenwerking is, dat zij niet alleen de handelspolitiek betreft, maar gericht is op algehele integratie van het economische leven van de betrokken landen. Dit maakt onderschikking nodig van de economische politiek der deelnemende landen aan de politiek van de gemeenschap. Hoe langer hoe meer vallen de voornaamste beslissingen over het te voeren beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van kartels, in Brussel en niet in Den Haag. Wat moet hiervan het gevolg zijn voor het Nederlandse regeringsbestel, naar binnen en naar buiten?

In de eerste plaats moet onderscheid worden gemaakt tussen de werking in de Europese gemeenschappen, in het bijzonder de EEG, als politieke macht naar buiten, en de inwendige opbouw in dienst van de Europese integratie. Onder het eerste punt valt met name de vraag van de toetreding van nieuwe leden en die van de associatie met andere landen, zoals Griekenland. Het gaat hier om de Westerse alliantiepolitiek en het lijkt onbetwistbaar, dat deze in hoofdzaak voorbehouden moet blijven aan de minister van buitenlandse zaken, omdat overwegingen ontleend aan het algemene buitenlandse beleid hier de doorslag geven.

De inwendige opbouw

Het ligt echter anders zodra het gaat om de inhoud van een toetredings- of associatieverdrag. Dan overheersen technische gezichtspunten. Het is niet nodig verschil in competentie te maken ten aanzien van de inhoud der bedoelde nieuw

te sluiten verdragen en de uitwerking der reeds bestaande gemeenschapsverdragen. Men kan dit alles samenvatten als de inwendige opbouw der gemeenschappen. De vraag in hoeverre het wenselijk is een nieuw coördinerend ministerie in te stellen voor de Europese samenwerking kan dus beperkt blijven tot alles wat samenhangt met de inwendige opbouw van de gemeenschappen.

De vraagstukken, die hierbij aan de orde komen (zoals b. v. het al of niet verbieden van regelingen tot exclusief verkeer in de handel, het regime in het vrachtvervoer, de hoogte der graanprijzen enz.) eisen gespecialiseerde deskundigheid op economisch terrein. Deze deskundigheid is uiteraard ten volle aanwezig op de technische departementen. Is dit een voldoende reden om de bestaande toestand te laten voortbestaan?

Bij de gedachtenvorming over de betrekkingen tussen Nederland en de Europese gemeenschappen valt tot dusver de nadruk vooral op het verdedigen van de Nederlandse inzichten en belangen in de organen van de gemeenschappen, in het bijzonder van de EEG. Dit is begrijpelijk. Naarmate echter de EEG inhoud krijgt, wordt het tevens noodzakelijk gezette aandacht te wijden aan de doorwerking van de verdragen van Rome in het nationaal-Nederlandse binnenlandse beleid. Men zie b. v. de kritiek, die is geïnteresserd op het ontwerp van wet op het schadeverzekeringsbedrijf ⁷

Een ministerie voor Europese samenwerking

Het zou nuttig zijn als er op dit stuk een centrale verantwoordelijkheid werd geschapen door instelling van een ministerie voor Europese samenwerking. Het behoeft geen betoog, dat het scheppen van een centrale verantwoordelijkheid ook van betekenis zou zijn voor het verdedigen van het Nederlandse standpunt in de gemeenschappen. In de eerste plaats is er het punt van de arbeidsverdeling op ministerieel niveau. Bij de onderhandelingen in Brussel zijn thans herhaaldelijk, behalve de minister van buitenlandse zaken, ook verschillende andere ministers betrokken, die elk reeds zwaar belast zijn door de overige zaken, die op hun departement thuis horen ⁸. Een centrale figuur voor de Europese samenwerking zou deze overbelasting niet geheel kunnen wegnemen, omdat hij zeer veel overleg zou moeten plegen met de ministers, die thans zelf onderhandelingen voeren, maar het zou toch wel een verbetering zijn.

In de tweede plaats zou het invoegen van een centrale figuur de continuïteit in de Nederlandse vertegenwoordiging in de Europese organen ten goede komen. Bovendien zou het veel gemakkelijker zijn op de verschillende terreinen tot een gecoördineerd beleid te komen dan onder de huidige omstandigheden.

Twijfelpunten

De geschetste voordelen zouden het volledigst tot hun recht ko-

men door instelling van een ministerie van Europese samenwerking. Hier rijzen echter twijfelpunten.

De integratie raakt vrijwel alle terreinen van de overheidstaak. Het is niet mogelijk de behandeling van al deze zaken in haar geheel bij één ministerie onder te brengen. Daartegen kunnen dezelfde bezwaren worden aangevoerd als tegen een ministerie voor de buitenlandse handel. Het enige wat in overweging zou kunnen worden genomen is het bijeenbrengen van de specifiek-Europese kanten van de onderscheidene onderwerpen. Het punt, waar het op aankomt, is naast de bestaande ministeries een coördinerende, overkoepelende instantie in te stellen, gewapend met de nodige deskundigheid - in het bijzonder op het stuk van het voeren van onderhandelingen - en bekleed met het nodige gezag.

Klein apparaat, grote bewindsman

Men staat hiervoor de moeilijkheid, dat men zou moeten volstaan met een klein, deskundig apparaat, waarvoor de aanduiding ministerie te weids zou zijn, maar dat men zich de bewindsman aan het hoofd van dat apparaat moeilijk anders kan voorstellen dan als minister. Het gevaar bestaat namelijk, dat een staatssecretaris niet voldoende gewicht zou hebben om zich als coördinerende figuur te handhaven ten opzichte van de Nederlandse ministers. Bovendien zou het onjuist zijn naar de raad van ministers van de EEG uitsluitend een staatssecretaris af te vaardigen. Dit bezwaar zou misschien iets minder zwaar wegen ten aanzien van een "minister zonder portefeuille".

Zonder portefeuille, met Beb

De minst bezwaarlijke oplossing zou wellicht zijn deze minister zonder portefeuille te verbinden aan het ministerie van economische zaken. Bij de omschrijving van zijn taak zou de nadruk vallen op het economische element, maar hij zou tevens zeer nauw moeten samenwerken met buitenlandse zaken. Zijn bevoegdheden zouden nauwkeurig moeten worden omschreven. Als ambtelijk apparaat zou hem het directoraat-generaal voor de buitenlandse economische betrekkingen kunnen worden toegewezen, dat echter enige versterking zou behoeven. Een voordeel van deze oplossing zou zijn, dat niet alleen de economische samenwerking in Europees verband, maar ook die in Atlantisch en wereldomspannend verband onder één hoofd zou zijn samengebracht.

Gesteld echter, dat men het eens zou kunnen worden over de institutionele opzet, dan zou nog een uiterst moeilijk punt overblijven. Waar vindt men de man, die zou beschikken over de kundigheden en eigenschappen om op deze plaats te kunnen slagen en die bereid zou zijn haar in te nemen?

- 1 Zie voor de geschiedenis van de departementale indeling: P. J. Oud, Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden, Zwolle (z. j.) 1947, in het bijzonder blz. 300-369.
- 2 De groei van de overheidsbemoeiingen op het terrein van de buitenlandse handel vindt men duidelijk geschetst in P. A. Blaisse, De Nederlandse handelspolitiek, Utrecht en Brussel z. j. (1948), deel uitmakende van het verzamelwerk De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen.
- 3 Ook vele andere onderdelen van buitenlandse zaken zijn van grote betekenis voor de buitenlandse handel, omdat onder dit departement behalve de diplomatieke ook de handelsvertegenwoordiging berust.
- 4 Dit gebeurde dan ook in de nota over de hulp aan minder-ontwikkelde landen, die minister Luns op 18 augustus 1962 heeft aangeboden aan de Tweede Kamer (Zitting 1961-1962, stuk 6817).
- 5 Zie voor een sterk betoog in deze geest A. M. Smulders, Mr. Pickwick en de ontwikkelingslanden, E. S. B. 1962, pag. 858-860.
- 6 W. A. van den Berg, De Staatssecretaris, Alphen aan den Rijn 1961, blz. 144-145. Zie ook Liberaal Reveil, januari 1963, blzz. 37 e. v.
- 7 F. Salomonson: Kanttekeningen op het ontwerp van wet op het schadeverzekeringsbedrijf, Sociaal-Economische Wetgeving, 1e jaargang (1962), blz. 476-492.
- 8 Zie het overzicht van de samenstelling van de raad van ministers van de EEG tijdens de zittingen van september 1961 tot september 1962, bijl. (nr. 14) van de M. v. A. bij hoofdstuk V, rijksbegroting 1963.

BOEKBESPREKING

L. van der Land. Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij, 1962, acad. proefschrift Univ. v. Amsterdam, handelsuitgave: De Bezige Bij, Amsterdam, 191 blz., f 6,50.

Het boek, waarmee Lucas van der Land aan de Universiteit van Amsterdam is gepromoveerd tot doctor in de Politieke en Sociale Wetenschappen, bestaat in feite uit drie delen. Ten eerste vertelt hij, mede aan de hand van documenten (zoals een briefwisseling met de Partij van de Arbeid, en notulen van het Daklozenberaad), de geschiedenis van de oprichting van de Pacifistisch Socialistische Partij. Ten tweede geeft hij, aan de hand van een enquête, een indruk van het karakter van 89 leden, die tot de groep van de eerste 100 hebben behoord. Ten derde

vinden wij bespiegelingen over de punten van verschil en overeenstemming van partijen en pressiegroepen. Het eerste gedeelte is van historisch belang. Zou het ontstaan nu niet zijn vastgelegd, dan zou het later waarschijnlijk moeilijk worden, om de stukken te achterhalen, die van betekenis zijn. Men denke maar aan de praktische onmogelijkheid om de geschiedenis der Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond" te schrijven, doordat het archief in de bezettingstijd vernietigd werd.

Belangwekkend in de geschiedenis van het ontstaan van de PSP is vooral

de behoedzaamheid, waarmee men te werk ging. Er was eerst een Daklozenberaad, een vage, zweverige organisatie van mensen met pacifistische of anti-militaristische denkbeelden, die zo nu en dan werden uitgenodigd. Wie uitnodigden, vermeldt de schrijver helaas niet. Daarna poogde men het eigen geluid via de Socialistische Unie en de Partij van de Arbeid te vertolken. De Socialistische Unie ging evenwel te gronde, toen de partijleiding besloot niet aan verkiezingen deel te nemen teneinde de CPN niet te zeer te verzwakken. De Partij van de Arbeid wees alle suggesties van het "Daklozenberaad" af. Deze suggesties betroffen het plaatsen op de kandidatenlijsten van de PvdA van één exponent van dit beraad op een verkiesbare plaats en één op een nietverkiesbare plaats; de laatste zou dan door voorkeurstemmen eventueel in de Tweede Kamer kunnen komen.

Na deze ontmoedigende gang van zaken werd de "Actiegroep tot vorming van een Partij op Anti-militaristische en Socialistische Grondslag" in het leven geroepen. Tenslotte werd, nadat 400 personen zich achter de actiegroep hadden gesteld, op 26 en 27 januari 1957 in Krasnapolsky te Amsterdam de actiegroep omgezet in de Pacifistisch Socialistische Partij.

In elk van deze drie sectoren komen steeds de namen van Ir. H.J. van Steenis en Ir. P. Schut (inmiddels overleden) voor. Hoewel de geschiedschrijver zulks niet vermeldt, mogen wij wel aannemen, dat zij de gangmakers zijn geweest van het Nederlands georganiseerd pacifisme na de politionele acties in Indonesië.

De gegevens over 89 leden die tot de groep van de eerste 100 behoorden (11 leden stuurden het vragenformulier niet terug) geven een inzicht in de geestelijke sfeer, waaruit zij voortkwamen. 23 leden waren lid geweest van de PvdA, 22 van de Socialistische Unie, 11 van de Christelijk-Democratische Unie, 10 van de SDAP, 4 van de na-oorlogse CPN, 4 van de Vrijzinnig-Democratische Bond, 3 van de Bond van Christelijk Socialisten, 2 van de oude SDAP, 2 van de Anti-Revolutionaire Partij, 2 van de OSP, 1 van de voor-oorlogse

CPN, 1 van de Christelijk-Democratische Volkspartij, 1 van de Christelijk Democratische Partij en 1 van de VVD. (Uiteraard overlappen deze lidmaatschapscijfers elkaar gedeeltelijk, omdat men in de loop van de tijd wel van partij wisselde.) Van de ondervraagden was 35% tevoren nimmer lid van een partij geweest. De oud-VVD-er vervulde enige jaren de functie van secretaris van een plaatselijke afdeling, maar bedankte in 1956. 83% van de ondervraagden las "Vrije Geluiden", 13,5% was geabonneerd op het programmablade van de VARA, 2,5% op het blad van de AVRO en 1% op het blad van de KRO. 56% was niet aangesloten bij een kerkgenootschap, 29% was Nederlands Hervormd, 6% Remonstrant, 4% Doopsgezind, 2% Quaker, 2% Gereformeerd, 1% Rooms-Katholiek.

De beschouwingen over het karakter van een partij en een pressiegroep, die het derde element in het boek vormen, gaan niet diep. De schrijver leunt aan tegen de grote schrijver op dit gebied: Maurice Duverger. Hij verwerpt zowel de formuleringen van Burke als van Marx en Engels, om ten slotte met de volgende definitie van een partij te komen: "een politieke partij is een georganiseerde groep, die op de grondslag van een bepaald maatschappelijk beeld poogt, de besluitvorming op het gehele terrein van overheidsbeleid te beïnvloeden; met dit doel streeft zij ernaar vertegenwoordigende lichamen en overheidsinstanties met haar leden binnen te dringen". Het verschil met een pressiegroep ligt bij de woorden: "... op het gehele terrein van overheidsbeleid ..."; een pressiegroep beperkt zich tot een deel van dit terrein. Door de zaak zó te stellen, moet de schrijver erkennen, dat de grenzen tussen een partij en een pressiegroep vaag zijn. Volgens hem was de Pacifistisch Socialistische Partij, door het voorstellen van de eenzijdige ontwapening en de verwaarlozing van het staatsbestuur, in het begin van haar bestaan eigenlijk een pressiegroep en geen partij!

Dr. E. Nordlohne

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Dr. P. Gros werd op 25 maart 1923 geboren in Arum (Fr.). Hij bezocht de HBS Harlingen en studeerde sociale aardrijkskunde aan de universiteit van Amsterdam, waar hij in 1950 promoveerde op "Televisie, parlement, pers en publiek". Hij is secretaris en "public relations officer" van de Onafhankelijke Televisie Exploitatie Maatschappij (OTEM) en medewerker aan verschillende dagbladen en periodieken.

Prof. Simon Korteweg werd op 18 oktober 1902 in Rotterdam geboren, en studeerde daar aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool. Na een ambtelijke loopbaan bij de ministeries van Landbouw en Economische Zaken was hij van 1948 tot 1959 hoogleraar in de Economie aan de rijksuniversiteit te Groningen.

In 1959 werd hij voor de VVD lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Hij maakte sindsdien regelmatig deel uit van de Nederlandse delegaties naar de Algemene Assemblee der Verenigde Naties in New York. "Het moderne Geldwezen", door hem in samenwerking met dr. F.A.G. Keesing geschreven, is sedert 1946 vele malen herdrukt.

Liberale Gedachten

Een bundel opstellen aangeboden aan:
prof. mr. P. J. Oud, ter gelegenheid van
zijn 75ste verjaardag.

Een keur van beschouwingen

Alg. Handelsblad

Goede, wetenschappelijk verantwoorde opstellen

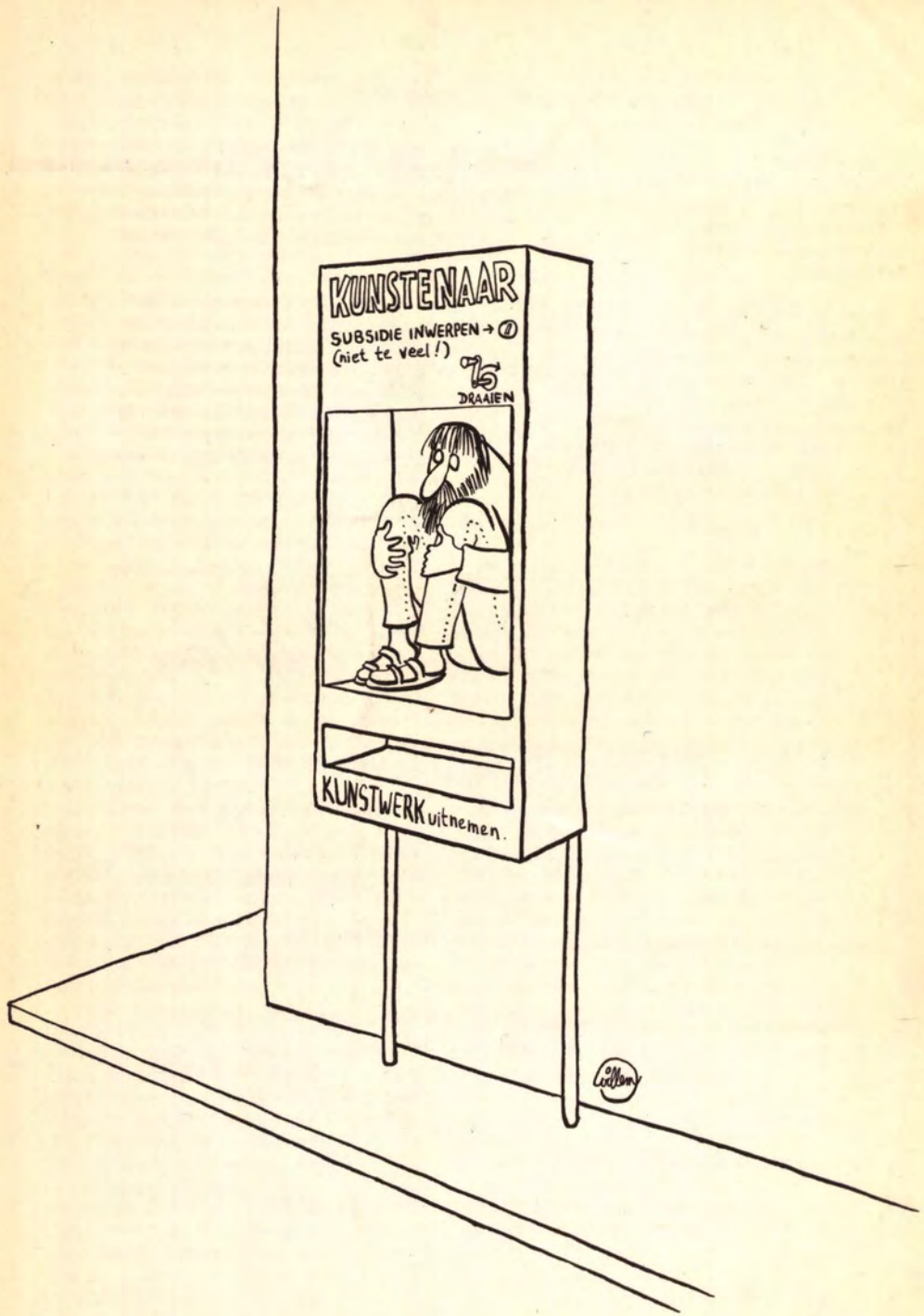
Het Parool

Het boek is belangwekkend om zijn inhoud maar ook als mar-
kering van het liberale denken van vandaag

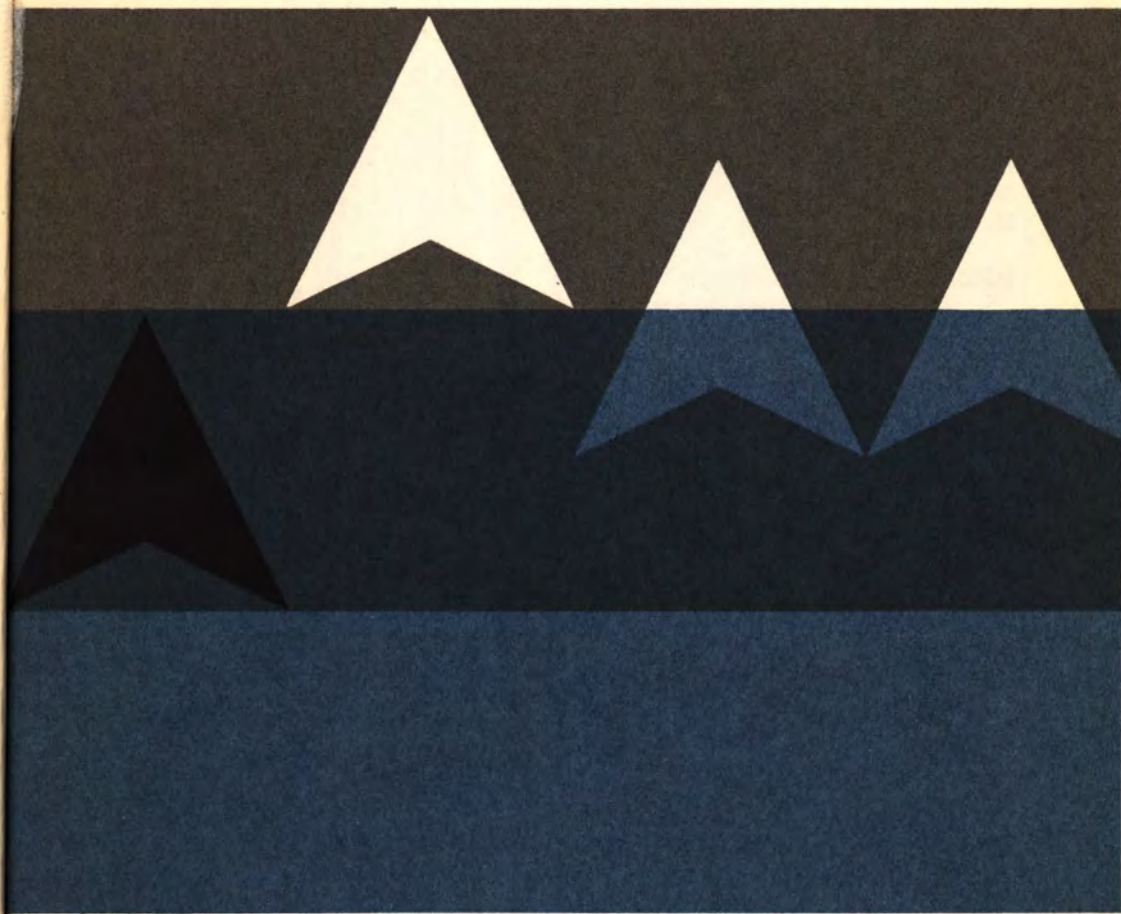
Liberaal Reveil

Prijs: f 19,90

Verkrijgbaar in de boekhandel

Liberaal reveil

De blik vooruit van de VVD

Veronica: piraat of pionier? - M.J. van Emde Boas

Liberaal landbouwpolitiek - C.C. Klijnhout

In gesprek met mr. P. Zonderland

Ziekenfondsen: een anatomische les - dr. A.P.J. van der Burg

6e jaargang nr. 6 - april 1963

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke
Mr. F. Bordewijk	* Drs. L. D. Oosterveld
J. C. Corver	Prof. mr. P. J. Oud
Drs. P. Delfos	Prof. mr. C. H. F. Polak
Mr. G. C. van Dijk	Drs. A. A. C. Reedijk
Dr. K. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. J. N. van den Ende	Prof. mr. dr. M. Rooij
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Mr. W. H. Fockema Andreae	Franssen
Mevrouw A. Fortanier-de Wit	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
B. W. M. Hillenaar	Mr. A. Stempels
H. H. Jacobse	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
* Th. H. Joekes	van Haaften
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	Drs. A. Szász
Prof. S. Korteweg	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Prof. dr. J. Kymmell	H. J. L. Vonhoff
Drs. R. H. Neuberg	* H. Vrind
* Dr. E. Nordlohne	Ir. F. Wagenmaker
Ir. L. G. Oldenbanning	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80.

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92 t. n. v.
N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studentenabonnement: f 9,50 per jaar; losse nummers f 2,45.

De blik vooruit van de V.V.D.

"De blik vooruit van de VVD", zo zou het nieuwe verkiezingsmanifest van de VVD genoemd kunnen worden. Wat de partij zich voorstelt in de komende vier jaar in 's lands vergaderzalen te bepleiten, is in dit manifest beknopt weergegeven. Aan het slot zijn de belangrijkste doelstellingen uit het manifest in een urgentieprogramma van 32 punten samengevat.

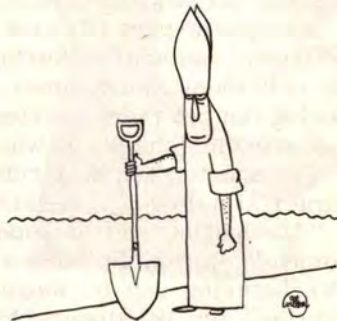
Een liberaal verkiezingsmanifest moet aan ten minste twee eisen voldoen:

1. Het moet een duidelijk liberaal standpunt geven in alle belangrijke vraagstukken, die zich aan ons volk opdringen.
2. Het moet zelf vraagstukken aan de orde stellen, die de liberale partij, omdat zij liberaal is, belangrijk voor ons volk acht.

Een politiek manifest moet geen dingen noemen, waar iedereen het over eens is, maar juist datgene naar voren brengen, waarvan een aanpak volgens eigen karakter is te verwachten.

Is dit een overbodige stelling? Wat denkt u dan van het volgende zinnetje uit het werkprogram-1963 van een onzer vaderlandse partijen: "Afdoende bescherming tegen stormvloeden"? U mag driemaal raden, welke partij dit eist. Het is de Katholieke Volkspartij. Ja, ja, de KVP is tegen stormvloeden; maar wat daar nu typisch katholiek-volks aan is, mag joost weten.

Helaas komen enkele van dit soort

punten ook in het VVD-program voor. Stellig moet dit worden toegeschreven aan de wens, het program kort te formuleren. De waarheid eist te zeggen, dat het hier en daar te kort is geformuleerd. Hetgeen jammer is.

Concentrische kringen in klare wijn

De hoofdzaak blijft echter, dat over zulke belangrijke zaken als de reden voor Nederlands deelname aan het Noordatlantische bondgenootschap, of afwijzing van De Gaulle's ideeën met betrekking tot Europa's eenheid, klare wijn geschonken wordt.

De politieke vraagstukken worden in het VVD-program volgens een logisch gezichtspunt gegroepeerd; het begint met de uiterste kring om ons nationaal bestaan heen, om dan telkens een kring dichterbij te behandelen en vervolgens bij de kwesties van eigen land uitvoerig stil te staan. Het relaas wordt besloten met een duidelijke uitspraak over de verhouding tot de mede-coalitiegenoten in het kabinet, en tot de leidende partij van de oppositie: de Partij van de Arbeid. Met andere woorden, de kiezer wordt niet in het onzekere gelaten, welke koers de partij na de verkiezingen denkt te varen.

Hoewel de Tweede Kamerfractie belangrijk verjongd wordt, vermeldt het program van de VVD verscheiden punten uit het jaar 1959 opnieuw, en naar onze mening terecht. Een partij, die beginsel-partij wil zijn, moet gekenmerkt worden door continuïteit en mag niet telkens van verkiezing tot verkiezing met geheel nieuwe, geheel andere onderwerpen voor de dag komen. Continuïteit is dus nagestreefd, maar de continuïteit van een lijn, die opnieuw duidelijk naar de toekomst is doorgetrokken.

Wij laten hier nu enkele van die nieuwe perspectieven volgen:

Sociale politiek

Er wordt een, zij het ook bescheiden, aanloop genomen naar de overbrugging van de materiële en spirituele verschillen tussen leden van verschillende maatschappelijke geledingen.

In urgentie-punt 13 wordt gezegd: "Bevordering, door fiscale regelingen, van winstuitkeringen door naamloze vennootschappen aan de individuele werknemer, in de vorm van aandelen", en "Bevordering van het reëel overleg over belangrijke aangelegenheden, ook van economische aard, waar mogelijk in de ondernemingsraad".

Ten aanzien van de juridische en feitelijke vrijheid van de werknemer zijn de volgende uitspraken van belang:

"Afschaffing van de beperking van de vrijheid van arbeid, voorkomende in het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen", en "Verbetering van de mogelijkheden bij het bedrijfsleven en bij de overheid om pensioenrechten "mee te nemen" bij verandering van

werkkring". Jonge werknemers zullen de draagwijdte van deze wensen stellig wel op hun juiste betekenis weten te schatten.

Woningpolitiek

Er moet, op grond van de sociale gerechtigheid, een einde komen aan de toestand, dat jonge gezinnen worden genoodzaakt in dure nieuwe woningen te trekken, terwijl de ouderen vaak in de oude, goedkopere woningen blijven zitten. Een doelmatige verdeling van de woonruimte achten de opstellers van het program te verwezenlijken, door de afstand van de huren voor oude en nieuwe woningen te verminderen. Geen algemene huurverhogingen dus; huren van nieuwe woningen zouden niet, of in geringere mate dan bij oude woningen, verhoogd dienen te worden.

De bouw van woningwet-woningen en van premie-woningen moet voortgang vinden. De kosten van woningbouw dienen te worden verlaagd. Als praktische middelen daartoe worden genoemd: afschaffing van de registratierechten op de eigendomsoverdracht; rationalisatie van de bouw, onder andere door fabrieksmatige bouw, door bouwprogramma's voor drie jaren achtereen en door soepele en meer uniforme bouwvoorschriften.

Geleidelijk herstel van de vrije vestiging wordt in de komende vier jaar mogelijk geacht. Dit laatste zinnetje herinnert de lezer er weer aan, dat een van de fundamentele menselijke vrijheden, namelijk het recht om zijn woonplaats te kiezen waar men dat zelf wil, nog altijd niet in Nederland hersteld is. Het is de VVD — en de VVD alléén — die voor het herstel van dit recht opkomt.

Economische politiek

Het urgentieprogram geeft in punt 8 een duidelijk antwoord op de laster, dat liberale vrijheid alleen maar is: de vrijheid voor economisch-sterkeren om zich ten koste van anderen nog sterker te maken. Immers, in punt 8 wordt kort en goed gezegd: "Krachtige mededingingspolitiek teneinde de gezonde concurrentie te bevorderen, met name door een doelbewust gebruik van de generieke onverbindendverklaring". De geheimzinnige woorden "gebruik van de generieke onverbindendverklaring" betekenen niet anders, dan dat de regering een eind moet maken aan afspraken, waarbij sommige winkeliers en grossiers wel en andere niet in de gelegenheid worden gesteld om

Minister Toxopeus

bepaalde artikelen te betrekken. De "generieke onverbindendverklaring" dwingt elke ondernemer om te doen wat hij behoort te doen, namelijk zijn diensten te verlenen aan allen die daarvan gediend zijn - en niemand uit te sluiten. Op deze wijze wordt vrijheid inderdaad hetzelfde als: gelijke kansen, en kan zij niet in vrijbuitery ont-aarden.

De algemene ontwikkeling van de bedrijvigheid mag niet met horten en stoten gaan. Daarom bepleit de VVD de vorming door het bedrijfsleven van conjunctuur-reserves in tijden van welvaart, daartoe door de overheid met belastingfaciliteiten gestimuleerd. Deze reserves zouden dan worden besteed in magere jaren, indachtig aan de wijsheid: "Wat in het vat zit, verzuurt niet".

Cultuurpolitiek

Het program levert het bewijs, dat onder de opstellers ervan personen waren, die beseffen, waarom tal van begaafde jongelui van minder gefortuneerde ouders de weg naar verdere ontwikkeling niet inslaan, ondanks alle medewerking, die van overheidswege beschikbaar wordt gesteld. Terecht wordt gepleit voor het wegnemen van de financiële belemmeringen voor studie, door toekenning van beurzen, en slechts in bijzondere gevallen door verlening van renteloze voorschotten. De voorschotten immers leiden in vele gevallen tot een langdurige druk nadat de studie is volbracht en weerhouden daarom menigeen om de studie te beginnen.

De overschrijding van de "drempel" van de universiteit wordt overigens niet alleen door financiële oorzaken geremd; ook psychologische bezwaren, zowel bij de ouders als de student-in-spe moeten worden overwonnen. De VVD bepleit in dit verband inschakeling van radio en televisie, die de nodige voorlichting zouden kunnen geven.

Ten aanzien van de openbare school wordt voorgesteld, de band tussen de school en de ouders te versterken. Het radio- en televisiebestel moet - natuurlijk - op nationale grondslag worden gevestigd.

Een uitwerking van deze gedachte wordt helaas gemist. Wel wordt ruimte voor commerciële uitzendingen verlangd en toekenning van het "recht op antwoord" aan hen, die in radio of televisie worden aangevallen.

Om die culturele manifestaties, die - wegens de kosten - alleen van overheidswege mogelijk kunnen worden gemaakt, zoals opera en ballet, uit de sfeer van de overheid te lichten, wordt voorgesteld te onderzoeken of een nationaal cultuurfonds zou kunnen worden ingesteld. Dit is een voorzichtige aanloop naar een doorbreking van het tegenwoordige opera- en balletwezen, dat noch de uitvoerenden, noch de toehoorders en toeschouwers bevrediging weet te schenken.

Stijl: bekoorlijk Oud-Hollands

In dit kader willen wij met deze aspecten van het Verkiezings-program volstaan. Wie voor de liberale staatkunde belangstelling koestert (hetzij omdat hij liberaal voelt, hetzij omdat hij juist niet liberaal voelt), dient het stuk zelf te lezen. Hij zal dan - afgezien nog van de inhoud - stellig enige bekoring ondergaan van de stijl, waarin het stuk is geschreven. Die stijl mag misschien wat te gepolijst en soms wat te tactisch zijn, gaaf is hij zeker. Men behoeft geen "insider" te zijn, om de welversneden pen van professor Oud te herkennen en te appreciëren.

Los van de verdiensten van het program rijst nog wel de vraag, of de wijze van samenstelling in elk opzicht bevredigend was. Tien "wijzen" hebben er aan gewerkt; maar de Kamerkandidaten, die het moeten uitvoeren, waren al aangewezen, voordat het program bekend was. Zullen deze kandidaten de mensen zijn, die bij uitstek geschikt zijn om het program uit te voeren? En is het zeker dat zij allen van harte met de inhoud instemmen? Wij weten nu, dat dit althans in één geval niet zo was. Voor het nieuwe hoofdbestuur, dat in november 1963 wordt gekozen, zou het een punt van overweging kunnen uitmaken, om bij de verkiezingen in 1967 de omgekeerde volgorde aan te houden: eerst een verkiezingsprogram opstellen, en daarna de Kamerkandidaten recruterende, die bekwaam en geestdriftig zijn, het voor hun rekening te nemen.

De liberale fracties zouden daardoor aan kracht en eenheid winnen.

de V. V. D. bepaalt haar koers

DE JAARVERGADERING IN SCHEVENINGEN OP 29 EN 30 MAART

Vernieuwing, openheid, eendracht, bewogenheid: ziedaar een korte karakterschets van de gebeurtenissen op de jaarlijkse algemene vergadering van de VVD.

Vernieuwing, omdat de wijzigingen van Statuten en Reglementen, die aan een ingrijpende reorganisatie vooraf moesten gaan, met een zeer grote meerderheid werden aangenomen. Maar ook omdat alle afgevaardigden zich zonder reserve en enthousiast achter de "nieuwe" mensen Toxopeus en Witteveen stelden. De keuze van dit tweetal mag allen, die het met het liberalisme wél menen, verheugen. Ik geloof dat dit het algemeen gevoelen van de vergadering was.

Openheid kenmerkte de voortzetting van de vergadering op zaterdag. Het was een demonstratie hoe een politieke partij haar koers behoort te bepalen. Geen gestroomlijnde, geregisseerde discus-

sies, zoals we die uit andere partijen kennen. Wij schijnen overigens in Nederland wat ontwend te zijn, de openbare zaak ook in het openbaar behandeld te zien. Anders kan men de soms wat lachwekkende conclusies, die anderen uit de discussies hebben getrokken, moeilijk verklaren.

Ik hoop dat deze vergadering weer de mogelijkheid heeft geopend, een intern partij politiek debat te voeren zonder dat anderen, die niet verder begeren te kijken dan hun partijpolitieke neus lang is, onmiddellijk gaan schrijven over scheuringen en tegenstellingen. Deze scribenten bewijzen daar degenen, die ze moeten voorlichten, geen dienst mee, noch de zaak van de democratie, die slechts door openheid kan voortbestaan.

Nieuw-Guinea en de Zuid-Molukken

Het is misschien wel plezierig om tot een succesvolle oppositiegroep gerekend te worden, maar de realiteit is ontzuender. Over een punt, het zelfbeschikkingsrecht van het voormalige Nederlands Nieuw-Guinea en de Zuid-Molukken, ontstond een wat scherpe discussie. De afdelingsvergadering van Amsterdam meende dat dit punt niet in het urgentieprogramma thuishoorde. Op dit punt werd dus een amendement ingediend.

Mr. M. J. van Emde Boas uit Oegstgeest nam een verdergaand standpunt in en wenste het volledig schrappen van dit punt, dus ook uit het verkiezingsmanifest. Hiervoor werden twee argumenten aangevoerd, namelijk dat het meer in het belang was van de betrokken volkeren om de waarborgen voor hun toekomst te trachten te regelen in overleg met Indonesië, en dat het opnemen van dit soort punten niet bevorderlijk is voor het ontstaan van de daarvoor noodzakelijke goede betrekkingen.

Misschien werd de discussie over dit onderwerp op een gegeven ogenblik te geëmotioneerd. Maar dat zegt alleen iets over de persoonlijke geaardheid van de sprekers. Het behoeft niet te wijzen op een diepgaand principieel verschil van inzicht. De hierboven weergegeven argumentatie doet dat ook niet, maar duidt hoogstens op een tactisch onderscheid. Het lijkt mij juist om deze zaak tot zijn ware proporties terug te brengen, want legende-vorming op dit punt kan alleen maar nadelig zijn voor de verdere ontwikkeling van de aangevangen reorganisatie-arbeid.

De slechtste conclusie, die uit dit geheel zou kunnen worden getrokken, zou zijn, dat men het systeem van de "scherts-discussie" voortaan moet gaan toepassen. Dat zou een liberale partij volkomen onwaardig zijn. Wel zal men voortaan tijdiger moeten zijn met de voltooiing van de stukken, die ter discussie staan. Aan de voorbereiding schortte het soms nog te veel. In dat opzicht kan een andere organisatievorm, zij het niet als doel in zichzelf, zijn nut hebben.

Gerechtaerdig vertrouwen

Eendracht was het woord dat prof. Oud de partij meegaf voor de komende verkiezingsstrijd. Terecht?

Naar mijn mening wel. Ik wees reeds op het algemeen en groot vertrouwen in de toekomstige partijvoorzitter en de lijstaanvoerder bij de komende verkiezingen. Wat betreft de reorganisatievoorstellen en de vaststelling van urgentieprogram en verkiezingsmanifest kan men zeggen dat het overgrote deel van de vergadering steeds een lijn heeft getrokken, ook als men meende dat er wijzigingen gewenst waren. Waar men het over personen en program zo eens kan worden in een openbare vergadering, is wel een bijzonder gewrongen constructie nodig om tegenstellingen aan te tonen. Dat die prompt in elkaar zijn geknutseld hoeft ons als liberalen niet te verontrusten, mits wij de werkelijke toedracht der zaken maar duidelijk voor ogen houden.

De laatste impressie was die van bewogenheid. In een liberale partij behoort de mens centraal te staan. Dat betekent dat een liberaal zich naast zijn verstand ook door zijn gevoel moet laten leiden. Het is de grote verdienste van prof. Oud geweest dat hij bij zijn leiding het gevoel nooit heeft uitgesloten. Dat maakte zijn slotwoord tot een indrukwekkende ervaring en daarom waren de toejuichingen aan het einde van de zaterdagmiddag duidelijk welgemeend.

Om al deze redenen noem ik deze jaarvergadering zonder aarzeling de beste die ik in de VVD heb bijgewoond.

De VVD heeft zich in de laatste weken duidelijk gemanifesteerd als een partij, die aansluiting heeft met een veranderde maatschappij, en die op basis van liberale beginselen doelgericht zoekt naar oplossingen voor de problemen, die uit die maatschappij voortkomen. Kortom, de VVD heeft in Scheveningen bewezen een dynamische partij te zijn.

H. J. L. Vonhoff

"De overwinning wordt nooit behaald door een partij, die bang is stemmen te verliezen."

Angus Maude in The Spectator, 29 maart 1963

Geloof en politiek

In ons land is het geloof niet alleen voor de enkeling een bron van politiek handelen: het heeft ook geleid tot de vorming van politieke partijen. Bij de protestantse partijen is de band tussen geloof en politiek niet gericht op een bepaald kerkgenootschap, althans niet krachtens statuten of beginselprogramma's. Bij de Katholieke Volkspartij daarentegen is een duidelijke band aanwezig, door de zinsnede in artikel 1 van het algemeen staatkundig programma: ... "waarbij zij (nl. de KVP) de uitspraken van het Kerkelijk Leergezag aanvaardt". Dit is een duidelijke onderschikking van de politieke partij aan de leiding van de kerk, in dit geval de rooms-katholieke kerk, waarbij het echter ook weer niet zo is, dat zij, die deze kerk in Nederland besturen, onvoorwaardelijk van de lidmaten eisen dat zij zich aansluiten bij of stemmen op de KVP.

Bij de protestantse partijen is er van exclusiviteit geen sprake. Volgens de volkstelling van 1960 behoort ruim 80% van de bevolking tot een kerkgenootschap. Maar de confessionele partijen vertegenwoordigen in de Tweede Kamer volgens de verkiezingen van 1959 niet meer dan 52% der bevolking. Men kan het ook zo zeggen: van degenen, die tot een kerkgenootschap behoren, zijn 40% niet bij een confessionele partij aangesloten. Uit dit laatste volgt de conclusie, dat het eigenlijk dwaasheid is, te spreken van confessionele en niet-confessionele partijen, want meer dan de helft van wat de spraakmakende gemeente niet-confessionele partijen noemt bestaat uit personen die tot een kerkelijke gezindte behoren! Het zijn echter vooral de aanhangers van de zogenaamde confessionele partijen die dit onderscheid tussen confessioneel en niet-confessioneel op alle mogelijke manieren verbreiden teneinde een soort morele drang uit te oefenen op de belijders van een godsdienst om op een der confessionele partijen te stemmen. Waarschijnlijk zou het aantal gelovigen in de niet-confessionele partijen nog veel groter zijn wanneer het bij sommige kerkelijke richtingen niet tot de "bon ton" zou behoren, lid van of sympathisant van een partij met een confessioneel stempel te zijn. Velen worden er zo, om redenen die met politiek niets te maken hebben, van weerhouden lid te zijn van een partij, die niet één of een klein aantal confessies tot stempel heeft.

Inbreuk op de vrijheid

Dit weerhouden achten wij in strijd met de geestelijke vrijheid.

Het miskent de persoonlijke vrijheid van de mens om, volwassen geworden, zijn levenswijze zelf te kiezen. De geloofsvrijheid in Nederland is duur bevochten, eerst in algemene zin door de protestanten op de katholieken, later in maatschappelijk-staatkundige zin door de katholieken op de protestanten. De term geloofsvrijheid impliceert al, dat het geloof een vrijwillige zaak is voor iedereen. Hoe kan men dan aan het geloof een dwang ontleen om slechts lid te zijn van een partij met een bepaald confessioneel stempel?

De belangrijkste consequentie van het feit, dat het partijwezen in ons land nog altijd niet vrij genoemd kan worden, is, dat daardoor politieke beginselen onjuist worden vertegenwoordigd. Hoeveel liberaal of socialistisch denkende katholieken, hervormden en gereformeerden zijn er niet, die hun stem uitbrengen op de KVP, de AR of de CHU, waardoor hun politieke idealen maar zeer ten dele tot gelding worden gebracht? Dit geeft onzuivere verhoudingen in het politieke krachtenveld.

Het spreekt vanzelf, dat het voor een blad als Liberaal Reveil, dat de liberale beginselen en opvattingen het zuiverst belichaamd ziet in de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, een moeilijk te verteren gedachte is, dat er nog zo veel mensen zijn, die er om niet-politieke redenen van worden weerhouden openlijk de partij hunner keuze te steunen. Wij zullen dan ook niet nalaten om telkens, wanneer de gelegenheid zich daartoe voordoet, te wijzen op het onlogische en gevaarlijke in de zogenaamde confessionele partijvormen.

Tijd voor verantwoording

In de ARP heerst groeiende ontevredenheid over het door de fracties gevoerde beleid. Deze ontevredenheid, die dr. Bruins Slot er onlangs toe bracht zijn vertrek aan te kondigen, heeft zowel betrekking op de algemene richting van de ARP als op haar houding in bepaalde actuele kwesties. Dat bleek verleden jaar al uit een brochure van prof.dr. L.W.G. Scholten, getiteld "Tijd voor verantwoording". Hierin zegt hij onder meer, dat de Tweede Kamerfractie de anti-revolutionaire beginselen verloochende met de indiening van een motie om meer woningwetwoningen te laten bouwen, hoewel de regering had verklaard dat dit niet mogelijk was. Daarmee was volgens prof. Scholten het principe genegeerd, dat de regering als overheid een instrument Gods is. In de kwestie Nieuw-Guinea had de anti-revolutionaire fractie zijns inziens over het hoofd gezien, dat de ARP de band met de Papoea's als een historisch gegeven, als een door God gewilde betrekking beschouwt, die niet vrijwillig afgesneden had mogen worden.

Een deel van de AR-fractie heeft voor de Mammoetwet gestemd. Deze wet betoogt het gehele onderwijs te regelen, hoewel het volgens de Grondwet zo is, dat de overheid het openbare onderwijs in al zijn facetten moet regelen, terwijl het bijzonder onderwijs wat

zijn inrichting betreft vrij is, uitgezonderd bepaalde vormen van toezicht. Wat zegt nu prof. Zijlstra, de AR minister van Financiën over de moeilijkheden, zoals die thans tot uiting komen? Op een verkiezingsvergadering in Haarlem zei hij: laat de geschillen rusten ... tot na de verkiezingen in mei 1963. De antirevolutionairen hebben al zoveel aan rechts en aan links verloren, houdt elkander nu vast, respecteert elkanders meningen in een partij die het echt niet gemakkelijk heeft. Na 1963 is er voldoende tijd om erover te praten, aldus minister Zijlstra.

Kunstmatige banden

Wij zien uit deze woorden, dat de gedachte van een beginsel-partij volkomen is opgegeven. Dat blijkt wel uit de uitdrukking "respecteert elkanders meningen", als men weet dat wat prof. Zijlstra "meningen" noemt de grondbeginselen zijn van wat antirevolutionairen als de taak van de staat zien. Hier ziet men het kunstmatige, het onnatuurlijke van de banden, die een partij aan een of meer kerkgenootschappen binden. Dat er van beginselen nauwelijks meer sprake kan zijn, blijkt verder uit de suggestie, de geschillen na de verkiezingen te bespreken. Immers dan is het te laat, omdat dan de volksvertegenwoordigers gekozen zijn. Men kan moeilijk verwachten dat die hun opvattingen gaan wijzigen, wanneer er tengevolge van besprekingen in de partij bepaalde veranderingen geformuleerd zouden zijn. Vreemd is ook het uit de weggaan van de oplossing der geschillen nu, met het argument dat er niet meer stemmen verloren mogen gaan. Ook daaruit blijkt het onprincipiële van deze houding. Men wil immers behouden wat misschien niet in het huis past ... , om maar geen zetels te verliezen.

Katholiek marxisme

Laat ons nu zien hoe het bij de katholieke partij gesteld is. Alleen al uit het feit, dat het beginselprogramma van de Katholieke Volkspartij zegt, dat het lidmaatschap van de partij ook voor niet-katholieken openstaat, blijkt dat deze partij allereerst bedoeld is voor

de katholieken in Nederland. Het probleem van de katholieke partijvorming is veel groter dan dat van de ARP. Het gaat hier om een bevolkingsdeel van 40 procent, dat één is in geloof en kerk, en dat in vele andere opzichten ook nog nauwe samenhangen vertoont.

In vele opzichten, maar lang niet in alle. Dit laatste wordt gemakkelijk over het hoofd gezien door degenen, die zeggen dat katholieken katholiek georganiseerd behoren te zijn. Dit is een stelling, die merkwaardig genoeg ook wel door niet-katholieken als onontkoombaar wordt beschouwd.

De band tussen geloof en partij bij de KVP is van zo grote betekenis omdat deze partij door haar numerieke kracht een belangrijk deel van het overheidsbeleid bepaalt. De huidige situatie geeft er een goed voorbeeld van: zes van de dertien ministers in het kabinet De Quay zijn lid van de KVP. Uitzonderingen daargelaten is een regering zonder de welwillende medewerking van de KVP niet denkbaar. Dit onderstreept het belang van de band tussen KVP en r.k. kerk, ook voor niet-katholieken.

Wanneer men de band tussen geloof en partij in zijn algemeenheid als een onding beschouwt, is het noodzakelijk er de gevaren en feilen van aan te tonen. In dit verband willen wij wijzen op het onlangs verschenen boekje "De jonge Marx" van prof. B. Delfgaauw, katholiek en hoogleraar in de wijsbegeerte aan de Groningse universiteit. Volgens de gangbare opvatting houdt Marx' historisch materialisme in, dat de opvattingen der mensen en de inrichting van hun maatschappij bepaald worden door de ontwikkeling van de produktiekrachten. Voor godsdienst is hierin nauwelijks ruimte.

Het "religieuze besef" bij Marx

Prof. Delfgaauw nu heeft een studie gewijd aan de jonge Marx om aan te tonen, dat dit toch niet juist is. Het religieuze besef is er bij Marx wel degelijk, zegt hij, en zodra het punt bereikt is, dat de produktiekrachten ten bate van de gemeenschap worden aangewend, zodat de klassenloze maatschappij een feit is geworden, zou er zeker weer een kans zijn om het atheïsme vaarwel te zeggen.

De gedachte door prof. Delfgaauw ontwikkeld, is niet nieuw. Men vindt haar bijvoorbeeld ook bij prof. Banning, die als protestant al lang voor de oorlog voor het socialisme pleitte.

Het bijzondere bij prof. Delfgaauw is echter, dat hij een lans breekt voor de aanvaarding van communistische beginselen ook in ons land, zoals de nationalisatie van alle belangrijke industrieën enzovoort. Het is duidelijk dat de schrijver een stap wil doen in de richting van Moskou, niet omdat het communistische stelsel zo aantrekkelijk is, maar om het weer mogelijk te maken, dat de westerse wereld haar godsdienstige idealen ingang doet vinden in Rusland en de door dit land overheerste staten.

Prof. Delfgaauw staat als katholiek in deze gedachte niet alleen. In verschillende landen vindt men katholieke geleerden, die ongeveer hetzelfde verkondigen. Men denke in dit verband ook aan Teilhard de Chardin.

Op zichzelf is het zoeken van religieuze grondslagen van en in het marxisme een zaak, die wij politiek gezien kunnen laten rusten. Ook dat katholieken proberen hun geloof in Rusland en zijn satellietstaten te verbreiden is, hoe interessant ook, niet iets, dat wij politiek kunnen beschouwen.

Hou ze in de gaten

Wat echter wel om een beoordeling vraagt is, dat prof. Delfgaauw zo ver wil gaan, dat hij in het Westen, dus ook ons land, aandringt op een staatkundige en maatschappelijke aanpassing aan het communisme. Dit is een stroming, die wij scherp in de gaten moeten houden, omdat prof. Delfgaauw behoort tot een partij, die meer dan 4/5 van alle Ne-

derlandse katholieken omvat. Want wanneer prof. Delfgaauw en zijn geestverwanten er in zouden slagen meer begrip voor hun toenaderingspogingen tot Rusland te kweken, dan is het gevaar groot, dat dit ook tot uiting komt in de grote lijn van de politiek van de KVP. In ons land kan een dergelijke ontwikkeling leiden tot een versterkte toenadering van de KVP tot de PvdA, die ten aanzien van de nationalisatie van belangrijke industrieën, handel, verkeer en grond, een zeer welwillend standpunt inneemt.

Wij moeten in dit verband vooral vasthouden, waarom prof. Delfgaauw de infiltratie van communistische doelstellingen in de binnenlandse politiek van westerse landen als aanvaardbaar voorstelt. Hij wil dit alleen doen om een brug voor het geloof in Rusland te krijgen. Dus niet omdat hem gebleken zou zijn, dat onze huidige produktieverhoudingen verkeerd zijn. Men kan dus zeggen: uitsluitend om godsdienstige-opportunistische redenen. Hier zou de politiek volkomen in dienst van het geloof worden gesteld, hoewel dat blijkens het beginselprogramma van de KVP niet de bedoeling is. Wij wensen, zo wordt daar immers gezegd, een politiek te voeren, die ook voor niet-katholieken aanvaardbaar is. Wij maken daarbij de opmerking, dat een partij dit alleen zou kunnen doen, door ook werkelijk niet-katholiek te zijn, al voert zij de naam Katholieke Volkspartij. In de praktijk zou dat uiteraard onmogelijk zijn. De denkbeelden van prof. Delfgaauw zijn voor ons een bewijs te meer, dat in een democratische samenleving partijvorming langs confessionele lijnen gevaarlijk is.

Veronica: piraat of pionier?

In het najaar van 1959 begon - na ettelijke moeilijkheden en strubbelingen - het radioschip Veronica met uitzendingen van populaire muziek, afgewisseld met reclameboodschappen. De taal waarvan Veronica zich bediende was Nederlands en de uitzendingen waren bestemd voor ons land. Toch was Veronica geen Nederlands radiostation. Zij koos immers ligplaats niet in de territoriale wateren, het stuk van de zee waar Nederland zijn gezag nog mag laten gelden, maar op de zogenaamde open zee ter hoogte van Scheveningen. Op de open zee is de gezagsuitoefening van de staten beperkt tot schepen, die hun vlag voeren en Veronica voert niet de Nederlandse vlag.

Onmiddellijk na het bekend worden van de plannen voor commerciële radio-uitzendingen vanaf een op de open zee gelegen schip, waren de protesten niet van de lucht. Veronica was een "piraat"!

De uitzendingen zouden "onwettig" zijn; de initiatiefnemers en latere ondernemers handelden "in strijd met het recht"!

Het veel gebruikte scheldwoord „piratenzender" is van elke zin ontbloot. Een piraat is een zeerover, een internationaal misdadiger, die door de oorlogsschepen van elke staat gearresteerd en overal ter wereld berecht kan worden. Zijn misdrijf bestaat uit onwettige daden van geweldpleging, aanbouding of plundering, voor persoonlijke doeleinden, op de open zee gepleegd tegen een schip of tegen personen of goederen aan boord van een schip.¹ Het is duidelijk dat daarvan bij Veronica geen sprake is.

In strijd met de wet?

Daarnaast blijft het verwijt dat Veronica handelt in strijd met het recht, of met de wet, bestaan. Hier zijn verschillende mogelijkheden.

In de eerste plaats: Veronica handelt in strijd met de Nederlandse wet. Zoals wij al hebben gezegd is het Nederlandse recht niet van

toepassing aan boord van schepen onder vreemde vlag op de open zee. Wel is, in principe, de Nederlandse strafwet van toepassing op iedere Nederlander, waar hij zich ook bevindt en kunnen, uit hoofde van redenen van staatsveiligheid, daden die elders worden gepleegd strafbaar worden gesteld. Wil men de dader echter vervolgen dan moet hij op Nederlands gebied worden aangetroffen.

Tot nu toe is het uitzenden en het medewerken aan uitzenden van afzendschepen door de Nederlandse strafwet niet verboden. Aan een dergelijk verbod kleven trouwens, zoals wij zullen aantonen, grote bezwaren. Evenmin kan worden gezegd dat Veronica de staatsveiligheid van Nederland in gevaar brengt. Er is geen sprake van opruiende taal. In vergelijking met wat sommige der gevestigde Nederlandse omroeporganisaties soms door de ether zenden, is Veronica bepaald mak te noemen. Ook verstoring van de openbare orde of bederf van de goede zeden kan Veronica moeilijk ten laste gelegd worden.

Een tweede mogelijkheid is, dat Veronica in strijd handelt met het recht van de vlaggestaat, dat is de staat wiens vlag zij voert en aan welks rechtsmacht zij onderworpen is. Dit kan best het geval zijn; bijvoorbeeld omdat Veronica niet beschikt over de door deze staat geëiste zendmachtiging. De rechtshandhaving aan boord is echter zaak van die staat en niet van Nederland. Integendeel, het volkenrecht verbiedt andere staten dan de vlaggestaat zulks te doen.

In strijd met het volkenrecht?

Tenslotte kan men zich afvragen of Veronica's handelwijze wel in overeenstemming is met de regels van het volkenrecht. Dat is niet het geval als het zendschip een gevaar voor de scheepvaart vormt of als het storingen veroorzaakt in het radioverkeer van de omliggende oeverstaten. Het zou dan misbruik maken van het recht van vrije scheepvaart. Ook is strijd met het volkenrecht aanwezig, als door Veronica's uitzendingen verdragsverplichtingen van de vlaggestaat overtreden worden. Doch in al deze gevallen is het de vlaggestaat, die een einde behoort te maken aan het optreden van het schip, waarvoor deze staat ten opzichte van andere landen aansprakelijk is. Indien de vlaggestaat in gebreke blijft, kan dit aanleiding zijn tot een internationaal geschil; maar zelfs dan nog verzet het volkenrecht zich tegen eigenmachtig optreden, van bijvoorbeeld Nederland, op de vrije zee om aan deze uitzendingen een einde te maken.

Op het internationaalrechtelijke aspect wil ik nog even dieper ingaan. Veronica's handelwijze lijkt mij niet in strijd met het volkenrecht te zijn.² Veronica ligt niet in een drukbevaren zeeroute en vormt geen obstakel voor het scheepsverkeer. Bovendien wordt nauwlettend zorg gedragen, dat haar uitzendingen het radioverkeer van de oeverstaten niet hinderen. (Er is zelfs sprake van contacten van Veronica met PTT en KLM om storingen te voorkomen!)

Reclame in de ether

Daarnaast is het - in principe - aan iedere staat overgelaten radio-uitzendingen op zijn grondgebied en schepen zelfstandig te regelen en uit te maken of reclame in de ether al dan niet wordt toegelaten. Niemand is er ooit toe gekomen om de rechtmatigheid te betwisten van de uitzendingen van Radio Luxemburg of Radio Europa 1, in Monaco, die gericht zijn op de omliggende landen en dienstbaar worden gemaakt aan handelsreclame. Aan de andere kant bestaat, bij gebrek aan enige volkenrechtelijke verdragsbepaling, evenmin een verplichting voor de staat om van elders afkomstige ethergolven toe te laten. Een staat is soeverein over de luchtkolom boven zijn grondgebied.

Het weren van radiogolven is echter een praktische onmogelijkheid. Indien men de ontvangst daarvan wil verhinderen, rest slechts de uitweg van het storen van de uitzendingen of van een luisterverbod. Omdat ook andere staten van storingen hinder kunnen hebben, wordt dit in normale tijden wel ongeoorloofd geacht. De moeilijkheden van het handhaven van een effectief luisterverbod zijn ons uit de bezettingstijd maar al te zeer bekend. Zij zijn zo groot, dat geen enkele democratische regering er ooit over denkt het in te voeren. Over het algemeen bemoeien staten zich ook niet met buitenlandse radio-uitzendingen.

Zendmachtiging en golflengteverdeling

Het is evenwel begrijpelijk, dat, indien iedereen op een of andere golflengte zou gaan uitzenden zonder rekening te houden met andere zendstations, een volledige chaos in de ether zou ontstaan. Zo hebben enerzijds de staten - nationaal - de eis gesteld van een zendmachtiging: voor het uitzenden van radiogolven is een vergunning van de overheid vereist. Anderzijds heeft men pogingen in het werk gesteld om op het internationale vlak te komen tot een verdeling van het aantal beschikbare golflengtes tussen de staten onderling. Een volledige internationale regeling van dit nogal moeilijke vraagstuk is helaas nog nimmer bereikt, ondanks vele

internationale conferenties en verdragen in de loop der jaren.

Na de tweede wereldoorlog zijn de internationale overeenkomsten en reglementen inzake de verre-berichtgeving (telecommunicatie) tot stand gekomen: die van Atlantic City (1947), Buenos Aires (1952) en Genève (1959). Deze voorzien onder meer in een verdeling van het aantal beschikbare golflengtes tussen de landen, die tot één radiozone behoren. De verdeling van golflengtes in de Europese radiozone vond plaats op de conferenties van Kopenhagen (1948) en Stockholm (1952).

Het bijal deze overeenkomsten in het leven geroepen systeem voorziet in erkenning, toewijzing en registratie van golflengtes. De staten, die bij deze verdragen partij zijn, zullen geen uitzendingen toelaten op aan andere toegewezen golflengtes. Nu kan dit systeem alleen dan effectief zijn, als praktisch alle landen ter wereld zich daaraan conformeren en tegelijkertijd daadwerkelijke sancties zijn voorzien voor overtredingen.

Beide vereisten ontbreken! Zelfs in de Europese radiozone heeft een aanzienlijk aantal staten geweigerd in te stemmen met de regelingen in Kopenhagen en Stockholm getroffen. Vooral de Sowjetzenders plegen op aan andere landen toegewezen golflengtes uit te zenden. Daarnaast is een aantal staten, vooral in Latijns Amerika en Afrika, in het geheel geen partij bij de internationale overeenkomsten inzake verre-berichtgeving. Deze staten zijn dus niet gebonden door deze tractaats-bepalingen.³

Het valt gevoeglijk aan te nemen dat de vlaggestaat van Veronica behoort tot een van deze staten, bijvoorbeeld Guatemala. Immers in de radioreglementen, behorende bij deze verdragen, zijn radio-uitzendingen - dit in tegenstelling tot boordradio - vanaf schepen of vliegtuigen op of boven zee verboden.⁴ Maar zoals reeds gezegd, dit verbod geldt uitsluitend voor de verdragstaten.

Staatloos is niet vogelvrij

Bij deze overwegingen is er steeds van uitgegaan dat het schip Veronica

een vlag heeft, zij het niet de Nederlandse. Heeft het geen vlag, of gebruikt het meer dan een vlag, dan wordt het geacht geen nationaliteit te hebben.

Dit is uiteraard een zeer ongewenste situatie. Toch betekent dat geenszins, dat het schip vogelvrij is en net zoals een zeerover door de oorlogsschepen van elk land in open zee aangehouden en opgebracht kan worden. Dat kan alleen als het schip zich inderdaad schuldig maakt aan een overtreding van het recht van de aanhoudende staat. Zoals wij hebben gezien, verbiedt de Nederlandse wet radio-uitzendingen vanaf de open zee nog niet. De rechten van Nederland gaan niet zo ver, gesteld al dat Veronica geen nationaliteit heeft, dat de regering de marine opdracht mag geven het schip daarom van de open zee te verwijderen.⁵

De gevaren van zendschepen

Waarom worden zendschepen nu ongewenst geacht? Zo ongewenst, dat op de conferentie van Genève in 1959 en ook in het kader van de Raad van Europa, middelen zijn overwogen om tegen deze schepen op te treden. De redenen hiervoor zijn begrijpelijk: een technisch slechte zender kan ernstige storingen in het radioverkeer veroorzaken; het ligt voor de hand, dat een aan een andere staat toebehorende golflengte wordt gebruikt; de inhoud van de uitzendingen onttrekt zich aan iedere vorm van controle en de uitzendingen kunnen een gevaar vormen voor de veiligheid van de staat, de openbare orde of de goede zeden.

Het nemen van maatregelen tegen deze zendschepen is echter verre van eenvoudig en in bepaalde opzichten uiterst bezwaarlijk. Rauwelijks optreden tegen het schip zelf om een einde te maken aan de uitzendingen zou immers inbreuk maken op het beginsel van de vrijheid van de open zee. Men moet dus zoeken naar omwegen; naar maatregelen die indirect hetzelfde gevolg beogen. Dat zijn maatregelen met exterritoriaal effect, met andere woorden die gevolg beogen te hebben ten aanzien van handelingen, die zich afspelen buiten het rechtsgebied van de staat die deze maatregelen neemt.

Scandinavisch voorbeeld

Zweden en Denemarken hebben dergelijke maatregelen al genomen. In de loop van 1962 werden wetten uitgevaardigd, die met straffen bedreigen: onderdanen en buitenlanders, die door radio-uitzendingen vanaf de open zee storingen veroorzaken in het radioverkeer in Scandinavië. Het is dus het gevolg van de uitzendingen dat zich doet gevoelen op Scandinavisch grondgebied, dat hier strafbaar wordt gesteld, en dat de bevoegdheid van de Zweedse of Deense rechter bepaalt. Als gevolg van deze wetten verdween Radio Nord, die tot dan toe vanuit de Oostzee Denemarken, Zweden en Zuid-Noorwegen van radio-reclame voorzag, uit de ether.

Belgisch voorbeeld

Ook in België is een wet van kracht geworden, die is gericht tegen zendschepen. Deze wet is niet zozeer gericht tegen het effect, dat commerciële zenders in België hebben, maar tegen zendschepen als zodanig. Het wetje stelt Belgen strafbaar die, in of buiten België, overgaan tot, of medewerken aan radio-uitzendingen aan boord van schepen, zelfs als die niet van Belgische nationaliteit zijn. Daarnaast zijn ook vreemdelingen strafbaar, die aan boord van Belgische schepen dergelijke uitzendingen verzorgen of daaraan medewerken.

Tot zover schijnt op deze bepalingen niets aan te merken te zijn. Onderdanen, territoire en Belgische schepen vallen onder de Belgische rechtsmacht. De Belgische wet gaat echter verder en stelt eveneens strafbaar, de vreemdeling die - waar dan ook - met een Belg, direct of indirect, in de meest ruime zin, medewerkt aan de totstandkoming of het doen van radio-uitzendingen vanaf schepen, indien hij in België wordt aangetroffen en de Belg eveneens vervolgd wordt of is.

Deze laatste bepaling gaat wel heel ver. Hier wordt ook strafbaar gesteld de levering van proviand aan het - inmiddels verdwenen - Belgische zendschip Uilenspiegel door een Nederlander in Nederland. Indien onze arme handelaar vervolgens in België komt, loopt hij de kans opgepakt en veroor-

deeld te worden tot gevangenisstraf van maximaal één jaar en een boete van maximaal 2.000 franken! En dit voor een feit, dat volledig rechtmatig in eigen land onder eigen recht werd gepleegd, en dat evenmin enig onmiddellijk gevolg had in België.

Hier poogt België dus handelingen aan zijn rechtsmacht te onderwerpen die zich geheel buiten zijn rechtsgebied afspelen en ook daarbinnen geen gevolg hebben. Dit is stellig in strijd met het volkenrecht!

Een gevaarlijke omweg

Deze Belgische bepalingen zijn vermoedelijk ingegeven door de wens om niet het gevolg van de uitzendingen op Belgisch territorium strafbaar te stellen, maar het feit van het uitzenden vanaf schepen zelf. België behoort namelijk, evenals Nederland, tot de landen die herhaaldelijk geprotesteerd hebben tegen wetgeving met beoogd exterritoriaal effect. Met name de Verenigde Staten plegen de gelding van hun kartelwetgeving uit te strekken tot handelingen die buiten hun grondgebied plaatsvinden, indien deze naar het oordeel van de Amerikaanse autoriteiten gevolgen hebben in Amerika. Dat is, bijvoorbeeld, het geval als daardoor de concurrentieverhoudingen in de Verenigde Staten verstoord worden.

Nog onlangs zocht de Scheepvaartwet van 5 oktober 1961, niet-Amerikaanse scheepvaartondernemingen te dwingen hun vrachtprijzen aan de Amerikaanse autoriteiten bekend te maken, onder het voorwendsel dat deze de Amerikaanse vrachtprijzen behvloedden. Tegen deze wet, evenals tegen de exterritoriale toepassing van de anti-trustwetten, hebben vele regeringen - ook de Nederlandse - fel geprotesteerd. Deze regeringen achtten - terecht - dit in strijd met het volkenrecht.

Het volkenrecht laat een staat uitsluitend toe sancties en dwangmiddelen te treffen terzake van handelingen die zich buiten zijn rechtsgebied afspelen, indien deze bedoeld zijn om directe gevolgen te hebben binnen dat territorium en die gevolgen inderdaad ook hebben. Bovendien moeten handelingen en gevolg beide strafbaar zijn op de plaats waar zij voorvallen.⁶

Als men zich in de strijd tegen de zendschepen laat verleiden tot het strafbaar stellen van het gevolg dat de radio-uitzendingen vanaf vreemde schepen op eigen territorium hebben, verwerkt men zijn recht om in de toekomst tegen soortgelijke maatregelen op veel belangrijker terrein - bijvoorbeeld dat van de internationale handel of scheepvaart - op te treden. Men krijgt dan immers altijd het verwijt te horen: "In het geval van Veronica heeft de Nederlandse wetgever precies hetzelfde gedaan!"

De Zweedse en Deense wetten zijn juist om hun exterritoriale werking scherp bekritiseerd.⁷ Wil men dit "boemerang-effect" ontlopen, dan komt men snel terecht bij de volkenrechtelijk even uiterst twijfelachtige bepalingen, die de Belgische wet ontsieren.

De wortel van het kwaad

Nederland is een staat die altijd gepoogd heeft het volkenrecht - en speciaal de vrijheid van de open zee - in ere te houden. Daarnaast zijn onze internationale handels- en scheepvaartbepalingen zo groot, dat wij ons niet kunnen veroorloven onze slagvaardigheid tegen internationaal onrechtmatige beperkingen door exterritoriaal werkende kartel- en scheepvaartwetgevingen te verliezen. Het risico, dat wettelijke maatregelen tegen Veronica op andere gebieden medebrengen, is dus te groot.

Men zal daarom het kwaad van zendschepen bij de wortel moeten aangrijpen. Dat kan uitsluitend via een effectieve, dus alle staten omvattende internationale regeling, die tevens in midelen voorziet om tegen ongeautoriseerde zendschepen op te treden. Bij gebreke aan zo'n regeling moet iedere staat zelf een redelijke oplossing vinden. Het meest doeltreffend is uiteraard de oorzaak van het verschijnen van zendschepen als Veronica weg te nemen.

De Nederlandse radiowetgeving verbiedt reclame in de ether geenszins. Het niet uitzenden van handelsreclame door de radio is voornamelijk gebaseerd op een ministerieel schrijven uit 1935. Op het verbod van reclame in de ether heeft bovendien van de aanvang af als uitzondering gegolden, de

propaganda van de omroepverenigingen zelf en sinds 1945, de politieke propaganda van de met de omroeporganisaties verwante politieke partijen. Er is derhalve voor de regering geen enkel wettelijk beletsel om op de brief uit 1935 terug te komen en een zendmachtiging voor een commerciële radio-omroep te verstrekken tot gebruik van het beschikbare derde programma. Aan deze vergunning kunnen bovendien voorwaarden worden verbonden, zodat toezicht op de inhoud en het gehalte van de programma's verzekerd wordt.

Legaliseer radioreclame

Geen beter middel om Veronica de wind uit de zeilen te nemen, dan door het legaliseren van de commercie in de ether. Bovendien slaat de regering daarmee twee vliegen in een klap; want zij voldoet tevens aan een gebleken behoefte. De enorme populariteit, waarin Veronica zich verheugt, is een duidelijke aanwijzing van de noodzaak van verpozingsprogramma's en van handelsreclame door de radio.

Het zijn bovendien geenszins de "grote" bedrijven, die van de door Veronica geboden gelegenheid gebruik maken!

De grote meerderheid van de publieke opinie schijnt thans geen bezwaar te hebben tegen reclame in radio en televisie. Dit vindt zijn oorzaak, behalve

in een erkenning van het economische belang van reclame en de plaats daarvan in onze samenleving, in een ruimere opvatting van het cultuurbegrip inherent aan de omroep. Voor dit laatste dragen de organisaties, die in Nederland de radio en televisie verzorgen vooral de verantwoordelijkheid.⁸ Maar wanneer hier te lande zendmachtigingen verstrekt zouden worden voor commerciële radio- en televisie-omroep, dan is dat mede te danken aan Veronica, de pionier, die voor het eerst in de behoefte aan een commerciële omroep heeft voorzien.

M. J. van Emde Boas

¹ Zie de definitie vervat in artikel 15 van het Verdrag inzake de Volle Zee, Genève 1958, Tractatenblad 1959, no. 124.

² Vgl. Hans-R. Krämer, Zur Rechtsstellung von Rundfunksendern auf See; "Jahrbuch für Internationales Recht", 10Bd., Heft 1/2, August 1961, blz. 206-224.

³ Vgl. Raymond Goy, La Répartition des Fréquences en Matière des Télécommunications; "Annuaire français de droit international", vol. V, 1959, blz. 569-591.

⁴ Art. 28, § 6, Radioreglement van Genève (1959), Tractatenblad 1961, no. 115: "The operation of a broadcasting service by mobile stations at sea and over the sea is prohibited". Een identieke bepaling was vervat in art. 28, § 5, van het Radioreglement van Buenos Aires (1952).

⁵ Zie prof. mr. J. P. A. François, "Handboek van het Volkenrecht", deel I, blz. 593.

⁶ Prof. dr. J. H. W. Verzijl, "Nederlands Tijdschrift voor Internationaal Recht", VIII, 1961, blz. 29.

⁷ Prof. dr. Stig Jägerskjöld, "Utlåtande", Stockholm 7 maj 1962, blz. 6-7.

⁸ Vgl. Nota Reclametelevisie, blz. 3, tweede kolom.

Punten voor een Liberaal Beleid

landbouwpolitiek

Van vele zijden wordt de landbouw besprongen, hier met aanmoedigingen, daar met verwijten. Legio zijn de aanwijzingen, die de boeren worden voorgehouden als de beste oplossing voor noodsituaties, maar even talrijk de klachten, dat maatregelen voor urgente moeilijkheden uitblijven.

Opvallend gering is bij dat alles het politieke verschil in benadering van de landbouwproblemen. Behoudens een enkel doctrinair geluidje van socialistische zijde is er weinig onderscheid in de stemmen, die spreken over de zorgen van de boer. In politicus lijkt alles, wat het landbouwprobleem raakt, overgoten met eenzelfde, voor de buitenstaander smakeloze, substantie. In de stereotype spiegelgevechten tijdens de begrotingsbehandeling worden telkenjare door alle fracties de boerensabels gekruist met een en dezelfde tegenstander: de landbouwminister. Bij mensenheugenis is het niet voorgekomen, dat - op uiterst links en staatkundig-gereformeerd na - in die strijd een principieel politiek argument wordt gehanteerd. Ook het liberalisme is er naar mijn mening nog niet in geslaagd een karakteristiek stempel op de landbouwpolitiek te drukken.

Machteloos geworstel

Wij zitten sinds langzamerhand onbeuglijke tijden met een Nederlands landbouwbeleid, dat in hoofdzaken en slappe copie is van het machteloos geworstel van de V.S. met hun ontwrichte marktverhoudingen voor landbouwprodukten. Wij hebben ons aangewend te berusten in een boerenprobleem, waarvan de lasten telkenjare met een half miljard gulden op de nationale gemeenschap drukken zonder dat de exportkansen daardoor verbeteren en/of de klachten van de landbouworganisaties verminderen. De huidige landbouwminister, mr. Marijnen, heeft sedert zijn optreden in 1959 met prijzenswaardige consequentie een koers uitgezet, die aan het landbouwbeleid geleidelijk maar zeker het karakter van steunpolitiek wilde ontnemen om zoveel mogelijk het zelfdoen te bevorderen.

Elke boer voor zich en de georganiseerde landbouw als zodanig moeten zich in toenemende mate rekenschap geven van de noodzaak

van doelmatige bedrijfsinrichting en exploitatie, opdat tegen zo laag mogelijke produktiekosten onze landbouw met de hoogste kwaliteiten kan (blijven) concurreren. Vakbekwaamheid en economisch inzicht moeten op ieder bedrijf leiden tot volledig verantwoorde produktie.

Voorzover bedrijven, die hun rentabiliteit moeten en willen vergroten, bezwaren van buitenaf ondervinden in de vorm van slechte wegen, gebrekkige ontwatering, tekort aan vakonderwijs en voorlichting, zijn de taken van de overheid sinds tien jaren aanmerkelijk ruimer opgevat. Bedrijfsverbetering door ruilverkaveling, om ondoelmatig gevormde percelen in een beter voor bewerking geschikt complex samen te voegen en zelfs hele bedrijven door grondruil en nieuwe wegen en waterlopen aan een gunstiger ligging te helpen, heeft een grote vlucht genomen. Voor meer dan de helft van onze landbouwgronden denkt men in de komende decennia met allerhand cultuurtechnische werken een grote stap vooruit te doen naar een betere, lucratieve bodemproduktie. Een aanmerkelijk verloop in het aantal werkers in de landbouw, dat zich sedert 15 jaren duidelijk aftekent, zal er buiten twijfel toe bijdragen dat de individuele bestaanskansen geleidelijk beter worden.

Grote verscheidenheid

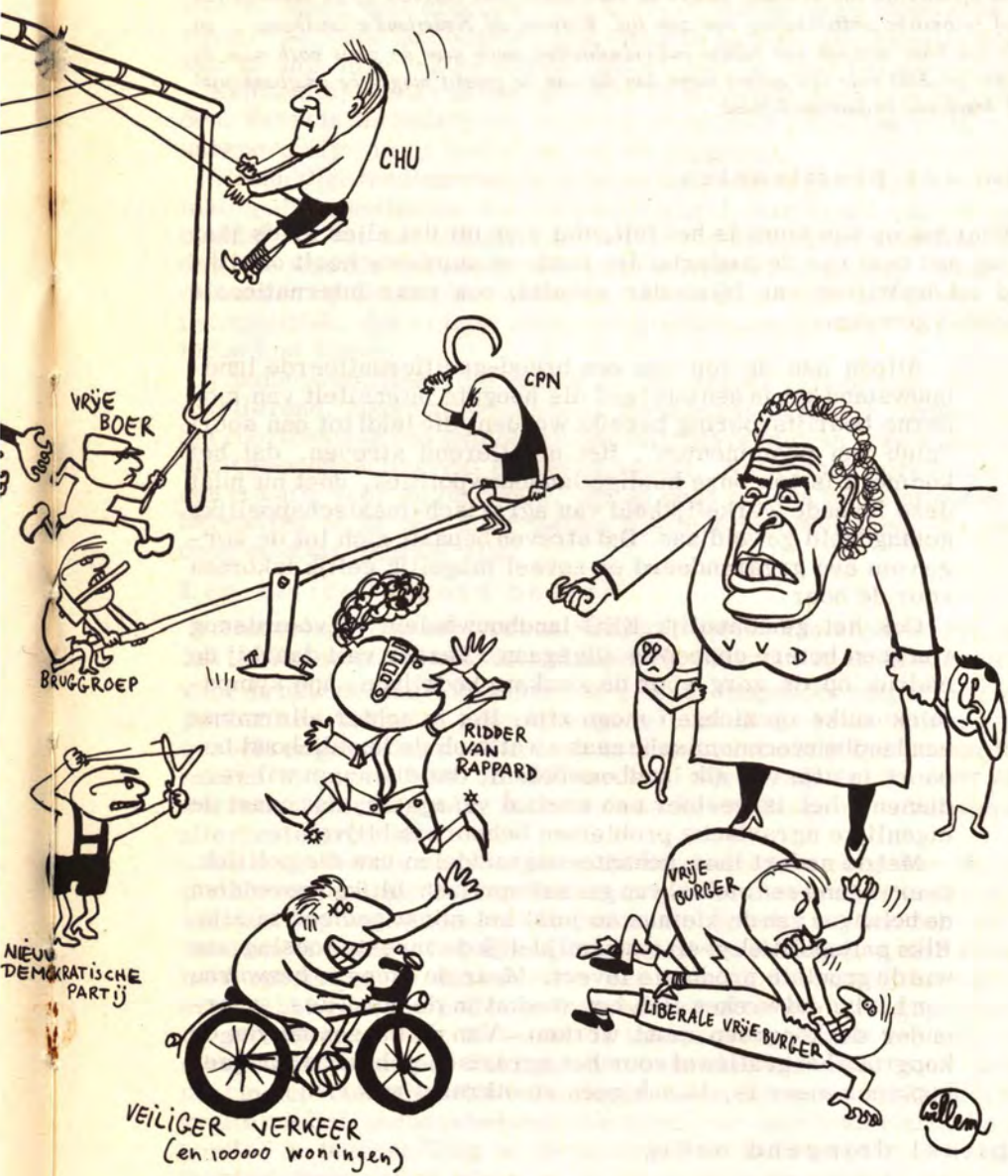
Dit alles neemt niet weg, dat op de slechts 2,2 miljoen hectares, die de Nederlandse landbouw beslaat, een bijzonder grote verscheidenheid van agrarische ondernemingen, boerenbedrijven en keuterbedrijfjes voorkomt. Een levendige afwisseling van bodemtypen en bedrijfsvormen wordt nog geaccentueerd door sterke economische en mentale verschillen van de grotere en kleinere boeren. Die grote diversiteit heeft zich naar het karakter van de streek en de aard van de mensen onder het wel en wee van 's lands economie door de eeuwen heen ontwikkeld, maar altijd weer heeft de Nederlandse landbouw gewoekerd met zijn grond en zijn boerenervaring, gesteund door onderzoek en wetenschap.

In de jongste honderd jaar is in dat alles een levendig proces van verandering en vernieuwing karakteristiek voor het boerenbedrijf. Naast inpolderingen en ontginningen - beide eeuwenoude cultuurtechnische drijfveren - heeft de modernisering met kunstmest, machines, veredelingsproduktie en dergelijke overal ingegrepen. Maar hoezeer het produktiepeil algemeen gestegen moge zijn, de onderlinge verschillen zijn er niet minder door geworden. Wellicht werden ze juist groter. Daardoor vinden we tot de huidige dag in Nederland een zeldzaam breed gedifferentieerde agrarische produktie, vanaf de zuiver commercieel-gerichte exploitatie met speciale teelten tot het genoegelijk voortvegeteren op versleten gronden met verouderde werkwijzen.

De grenzen tussen al deze onderscheiden ondernemingstypen en bestaansvormen in de vaderlandse landbouw lopen beslist niet langs de schaal van bedrijfsgrootten en evenmin consequent langs de lijnen van grondsoorten of andere gegeven grootheden. Geen

CHU

VRIJE BOER

CPN

BRUGGROEP

RIDDER VAN RAPPARD

NIEUW DEMOCRATISCHE PARTIJ

VRIJE BURGER

LIBERALE VRIJE BURGER

VVD

VEILIGER VERKEER
(en 100000 Woningen)

Willem

twee boeren zijn in feite gelijk; geen twee landbouwbedrijven worden op volstrekt eendere wijze geëxploiteerd, evenmin als de exploitatie door de jaren heen zichzelf gelijk kan blijven. In het tempo van verandering treft men ook de sterkste verschillen, vooral afhankelijk van de mate, waarin de individuele boer reageert op de economische en/of technische ontwikkeling van zijn tijd. Kortom, de Nederlandse landbouw is en blijft een bont mozaïek van talloze individualiteiten, noch naar de geest noch naar de materie geschikt voor een andere vorm dan die van de grootst mogelijke onafhankelijkheid krachtens besluitvaardigheid.

Club der prominenten

Waar het op aan komt is het feit, dat zich uit dat alles sinds jaar en dag een deel van de Nederlandse land- en tuinbouw heeft ontwikkeld tot bedrijven van bijzonder gehalte, ook naar internationale maatstaf gemeten.

Alleen aan de top van een breed-gedifferentieerde landbouwstand kan in een oud land die hoogste intensiteit van moderne bedrijfsvoering bereikt worden, die leidt tot een soort "club van prominenten". Het nivellerend streven, dat het kenmerk is van onze huidige landbouwpolitiek, doet nu juist deze levende werkelijkheid van agrarisch-maatschappelijke gelaagdheid geweld aan. Dat streven bepaalt zich tot de zorgen om een gegarandeerd en zoveel mogelijk gelijk inkomen voor de boer.

Ook het gezamenlijk EEG-landbouwbeleid is vooralsnog van geen betere conceptie uitgegaan. Tezeer valt daarbij de nadruk op de zorg voor de zwakste bedrijven, hoe sympathiek zulks op zichzelf moge zijn. Het is echter allerminst een landbouweconomische zaak - wat toch de hoofdinhoud behoort te zijn van elk landbouwbeleid, dat die naam wil verdienen - het is veeleer een sociaal vraagstuk, dat naast de eigenlijke agrarische problemen behoort te blijven.

Met de sedert lang gehanteerde middelen van die politiek, overwegend een stelsel van garantieprijzen, blijken bovendien de belangen van de kleinen nu juist het minst gediend te zijn. Elke prijspolitiek geeft onvermijdelijk de meeste toeslag aan wie de grootste produktie levert. Maar de diepere bezwaren van het beleid wreken zich het sterkst in de condities, waaronder de kopgroep moet werken. Van de kansen nu van de kopgroep hangt alles af voor het agrarisch geheel; waar geen koploper meer is, is ook geen stootkracht meer.

Kapitaal dringend nodig

Wat voor de kopgroep funest werd, is de onvoldoende zorg voor het agrarisch kapitaal. Het risicodragend topbedrijf in de landbouw komt risicodragend kapitaal tekort in bijna ontstellende mate. Tien jaar

geleden gold het nog allereerst de behoefte aan bedrijfscredieten, omdat het noodzakelijk investeringspeil - met voorbijgaan van reservering - rechtstreeks de bedrijfswinsten (indien aanwezig) opslokte. Maar met credieten van korte of middellange looptijd is de moderniserende landbouw nu niet meer te helpen. Die kwestie heeft men te lang, in te rozige zelfverzekerdheid, op haar beloop gelaten.

Kapitaalinjecties van veel grotere en blijvende aard zijn nu geboden. Eerst in die bedrijven, waar zij geval voor geval ten volle verantwoord zijn: in de bedrijven van de kopgroep.

Het huidige landbouwbeleid miskent de doelmatigheid van een uitermate gedifferentieerde boerenbedrijvigheid, variërend van het ambachtelijke tot het industriële. Het beleid houdt geen rekening met de grote waarde van een stootkracht verlenende kopgroep, waarvan de kansen op marktafzet afhangen. Anderzijds voert het echter een prijspolitiek, die in feite de kleine producenten steeds verder achterop laat komen.

Landbouwpolitiek, die exclusief het accent legt op een, in feite nivellerend, inkomen voor de boer in stede van bepaalde zorgen voor het voortbestaan van exploitatie en bedrijfsvermogen - zo'n politiek bezit geen enkel liberaal motief of aspect. Wat ermee bereikt is, is een situatie voor de landbouw, die op geen andere wijze effectief te herstellen is in ons aller belang dan met doelstellingen, die juist door en door liberaal zijn.

Een risicodragend bedrijf

Grondslag voor elk liberaal landbouwbeleid kan slechts zijn, dat het landbouwbedrijf een risicodragende onderneming is, producerend voor de markt. Daartoe behoort de grootst mogelijke ontplooiing van particulier initiatief gewaarborgd te zijn. Die waarborgen moeten gezocht en gevonden worden door het landbouwbedrijf gelijkwaardige kansen te geven voor de uitbouw van zijn financiering, voor zijn weerstandsvermogen in de economische wedloop om afzet van de allerbeste producten.

De zorg voor die waarborgen raakt uitsluitend de zorg voor de kapitaalvoorziening. Het landbouwbedrijf, dat hierin niet langer achterstaat bij welke industriële onderneming ook, zal een behoorlijk rendement van het betrokken kapitaal in onze landbouw met zekerheid opbrengen en daarenboven het redelijk inkomen, dat men zo krampachtig en tot heden zo vergeefs op zichzelf heeft geprobeerd te garanderen. Want in wezen is landbouwexploitatie een zaak als elke andere; wat haar belangen kan bevorderen en naar goed nationaal inzicht ook behoort te bevorderen, is de onvoorwaardelijke integratie van het landbouwbelang in het totaal van onze vaderlandse economie. In tegenstelling tot de doctrinaire landbouwpolitiek van het (sociaal wenselijke) inkomen is het nu juist de liberale visie, die een doelmatige landbouwpolitiek naar de eisen van onze tijd kan stellen. Dat is een politiek, die volledig recht doet aan de landbouw als integraal deel van onze nationale bedrijvigheid.

Onschatbaar vermogensdeel

Het bezit van een sterke, produktieve, marktbekwame landbouw is een deel van ons nationaal vermogen, waarvan de betekenis voor ons aller welzijn niet te overschatten is. De toegevoegde waarde ad 3 miljard gulden van de totale agrarische produktie vormt een beloning voor de gezamenlijke produktiefactoren grond, kapitaal, ondernemer en medewerkers, die procentueel ten opzichte van de afzetwaarde der produktie vrijwel elke andere Nederlandse bedrijvigheid overtreft. Maar er is meer. De afzetwaarde ad 6 miljard gulden van het landbouwprodukt activeert een verwerkingsindustrie met nog eens 11 miljard gulden omzet en leidt bovendien tot vervoers- en verkoopsactiviteit van grote betekenis.

Dankzij de inspirerende geleding vanaf de topbedrijven tot het brede "achterland", dat de nodige reserves voor de kopgroep bevat, geeft de landbouwproduktie een machtige stoot aan het gezamenlijk volksinkomen. Die produktie is nu, door het vertragend en bij de tijd achtergebleven landbouwpolitieke beleid, volstrekt niet in staat om aan de eisen van morgen het hoofd te bieden. Al draagt de land- en tuinbouw met ettelijke tientallen procenten direct en indirect bij tot het volksinkomen, zijn behoefte aan risicodragend kapitaal is nog steeds - hardnekkig of kortzichtig, hoe het zij - buiten het volkskapitaal gehouden. De tientallen jaren durende druk, tot halvering toe, op de grondprijzen (met alle financiële ontwrichting en verlies aan credietwaardigheid van dien) was daarvan een der hoofdoorzaken - tot ten lange leste op 1 januari 1963 de prijsbeheersing van landbouwgronden afliep. Dat alles belemmerde het werkelijk landbouwbelang, dat een kapitaals- en ondernemersbelang in de volle zin van het woord is, louter omwille van een (niet liberaal) politiek succesje in de vorm van goedkope pachten of van een schijnbaar hoog inkomen uit dure melkgelden.

Veerkracht en weerstandsvermogen

Het bestaande landbouwbeleid heeft ertoe geleid, dat de zakelijke gelijkwaardigheid van de landbouw allerminst tot haar recht komt, omdat de landbouw geen toegang heeft tot de bronnen van het risicodragend kapitaal. De veerkracht en het weerstandsvermogen van onze agrarische produktie voor beveiligde en onbeveiligde markten moeten hersteld worden; daartoe kan het prijzen- en inkomstenspiel, zoals de jongste geschiedenis hier en elders heeft aangetoond, niet dienen.

Daarvoor moet de brug geslagen worden van de agrarische onderneming naar het volkskapitaal. Daarvoor moeten de kapitale middelen er komen waarmee op de waardevolle produktiebedrijven werkelijk al datgene gefhvesteerd kan worden, waardoor de laagste kostprijs bereikbaar wordt; en bovenal om de economische weerstand van die bedrijven te herstellen of op te voeren. Daarvoor moet een waarlijk zakelijk landbouwbeleid gevoerd worden, in het volle besef enerzijds van de verbondenheid van de agricultuur met de nationale

economie, anderzijds van de landbouwexploitatie als zuiver zakelijke onderneming.

Dit zijn de doelstellingen, waarmee onze landbouw in de industriële wereld, waarin wij nu en blijvend onze agrarische taak hebben, eindelijk vrij kan komen van de bedelzak der protectie. Dat is een principiële en bijzonder praktische taak voor liberale landbouwpolitiek.

C. C. Klijnhout

Het nut van lintjes

In hun artikelen "Lintjesregen en nog wat" en "De Meteorologie van het Lintje" (LR november 1962 en februari 1963) zijn Civis Batavus en mr. F. Bordewijk naar mijn mening niet tot de kern van het probleem doorgedrongen. Die kern is de kennis van de menselijke natuur. In het boekje "The Status Seekers" van Vance Packard wordt duidelijk uiteengezet, dat zowel in de wereld der dieren als in die der mensen het individu zoekt naar een methode om iets meer te zijn dan de anderen, daarbij de jaloezie der overigen opwekkend.

Ieder die een leidende functie heeft bekleed in een grotere of kleinere gemeenschap, heeft dit zelf ervaren. Laat ik voor de vuist weg een paar voorbeelden noemen: Toen het eerste stalen schrijfbureau op een kantoor geplaatst was, kon niemand meer behoorlijk werk leveren zittend achter een houten bureau. Het hebben van een telefoonaansluiting voor rekening van de onderneming (in het belang daarvan) wekt enorme afgunst.

De slager als status-symbool

Een ander sprekend voorbeeld kwam ik onlangs tegen, toen een dienstbode aan mevrouw vertelde dat haar moeder graag de honden van mevrouw zou verzorgen gedurende de vakantie "want dan zou de slager twee keer per week aan de deur komen!"

Zien wij ook in de jacht naar de academische titel niet een symptoom van hetzelfde menselijke streven?

Men vindt deze verschijnselen tot in de organisatie van de Verenigde Naties toe, waar - naar mij is verteld - de status van de persoon blijkt uit de kant van het gebouw waar zijn werkkamer is gelegen. De schaduwzijde van het grote glazen gebouw in New York is "je van het"; en dan hoe hoger, hoe voornamer.

Ik hoop hiermee te hebben aangetoond, dat het streven naar afschaffing van een der duizenden manieren waarop het individu zijn superioriteit ten opzichte van zijn medeburgers kan tonen, tegennatuurlijk is. Tot zover het vraagstuk bezien van de menselijke zijde.

Voor ijver, talent en trouw

Laten wij nu eens kijken hoe het probleem zich voordoet bij hen, die geroepen worden leiding te geven aan een grote groep personen. Of het nu een minister is of een directeur, voor hen allen ligt de zaak hetzelfde. Zij staan aan het hoofd van vele medewerkers, die ingedeeld zijn in rangen en graden. Nemen wij allereerst het geval van de minister. Ieder weet hoezeer hij afhankelijk is van de medewerking van zijn ambtenaren. En ieder weet ook hoeveel schakeringen daaronder voorkomen: dommen, slomen, kat-uit-de-boomkijzers, of stipten-maar-initiatieflozen; maar gelukkig ook betrouwbaren, ijverigen en begaafden.

Is het nu zo verwonderlijk, wanneer een minister, die een medewerker aantreft die hem bij de oplossing van een bepaald probleem bijzonder kundig terzijde staat, zijn waardering tot uitdrukking brengt in de beloning met een onderscheiding?

Een directeur van een onderneming kan in zo'n geval altijd zijn waardering doen blijken door een extra gratificatie of een bevordering, maar in ambtelijke kringen gaat dit nu eenmaal niet zo eenvoudig. En dat een minister, die eenmaal een onderscheiding verleend heeft, blootstaat aan grote druk van beneden om dan ook decoraties te geven aan de scheelkijkenden, is niet anders dan natuurlijk.

Een liberaal voorbeeld

Tenslotte kom ik tot de categorie personen, die - zonder in dienst te staan van de overheid - bereid zijn om de publieke zaak op buitengewone wijze te dienen. Zowel in de politiek als daarbuiten zijn hiervan tal van voorbeelden te vinden. Ik noem er slechts één: onze

voorzitter, mr. P. J. Oud. Niemand zou het hem kwalijk genomen hebben, wanneer hij zich als oud-burgemeester in een rustige oude dag had teruggetrokken.

Dat hij daarna nog jaren bereid is geweest zijn grote kennis ten dienste te stellen van de publieke zaak, heeft hem recht gegeven op de bijzondere onderscheiding, die hem dan ook verleend is. Het spijt mij dat er mensen zijn, die dan nog laatdunkend over het lintje kunnen spreken.

Uit:
The Spectator,
29 maart 1963

Smakeloze fruitsla

Het moet mij van het hart, dat de uitdrukking "fruitsla" in het artikel van Civis Batavus mij bijzonder heeft gestoten. De militair, die toch altijd in oorlogstijd zijn leven veil heeft voor ons allen, en die voor zijn bijzondere verdiensten, of desnoods alleen maar omdat hij aan een bepaalde actie heeft deelgenomen, onderscheiden wordt, voelt die uitdrukking als een belediging.

Ik kom tot de conclusie, dat het orde-teken één van duizenden hulpmiddelen is waarmee aan de neiging van ieder individu om zich te onderscheiden van de anderen wordt tegemoetgekomen.

Corn. M. Hage

Een strijdbaar man

"Ik sla de trom en dreun de droomers wakker
Wie droomt verraadt zijn vrouw, zijn kind, zijn makker;"

Jan Greshoff: Een strijdbaar man (1934)

Romeinse keizers, zegt men, namen op hun triomftochten door Rome een slaaf mee, die temidden van de bedwelmende volksjubel zijn meester af en toe influisterde: "Caesar, bedenk dat gij een mens zijt".

De rol, die mr. P. Zonderland, advocaat te Amsterdam, adviseur van Nederlands grootste aannemersbond, in het politieke leven van ons land op zich heeft genomen, vertoont enige overeenkomst met die situatie (al is slaafsheid hem vreemd): "VVD, bedenk dat gij liberaal zijt".

"Liberalisme is strijd". Strijd, in politieke termen, is debat, discussie. Discussie veronderstelt tegenspraak - en individualisme. Al deze begrippen roepen een sfeer op van intellectuele levendigheid, waarin Zonderland zich bij uitstek thuis voelt. Zie met hoeveel genegenheid hij de oude Sam van Houten beschrijft, "een briljante ruziezoeker, een kostelijke oude brombeer . . . de laatste, zij het niet vlekkeloze, grote liberaal van de vorige eeuw". Of de liberale kiesverenigingen uit de laatste jaren van de vorige eeuw: "Gunstig bij onze tijd steekt weliswaar af, dat er zich tenminste in de liberale kiesverenigingen prachtige, felle tonelen afspeelden".

De drie bovenstaande citaten zijn ontleend aan Zonderlands boek "Om de vrijheid - en de democratie in een christelijk-sociaal tijdperk", dat in 1961 bij de uitgeverijmaatschappij "West-Friesland" in Hoorn verscheen. Het eerste leidt een passage in, die zowel naar de stijl als naar de inhoud kenmerkend is voor het hele boek.

"Liberalisme is strijd, dagelijkse strijd tegen de krachten, die wel een beetje vrijheid willen hebben, maar er geen offers voor over hebben. Voor vrijheid strijdt het liberalisme onder steeds wisselende omstandigheden. Eens moest de vrijheid van vereniging veroverd worden, tegenwoordig brengt het vrijheidspostulaat meermalen mee om te vechten voor de vrijheid om buiten een vereniging te mogen blijven".

Een mijn van kostbaarheden

Waarom heeft Zonderland dit boek geschreven? "Wij streefden niet naar volledigheid, maar primair naar het rechtzetten van een

aantal misverstanden over het liberalisme". Toch is dat te bescheiden. Hij heeft geprobeerd het liberalisme, zowel in zijn historische achtergronden als in zijn huidige vormen, te beschrijven en te definiëren; hij heeft twee actuele complexen van vraagstukken, die (ook uit hoofde van zijn praktijkervaring) zijn bijzondere belangstelling genieten - de bedrijfsorganisatie en het sociaal-economisch beleid - aan liberale beginselen getoetst; en hij geeft bij dit alles op tal van plaatsen ook zijn eigen, zeer persoonlijke kijk op wat liberalisme is.

Na een korte inleiding benadert Zonderland - en ook dit lijkt mij kenschetsend voor zijn aard - het liberalisme allereerst vanuit een aantal tegenpolen: radicalisme, conservatisme, socialisme, confessionalisme. Via een hoofdstuk over twee stromingen tot "revisie van het liberalisme" (neo-liberalisme en ordo-liberalisme) komt hij dan als het ware tot een behandeling van binnenuit, waarbij een paragraaf over "vrijheid" voorop gaat, onmiddellijk gevolgd door "democratie".

Hij heeft uitdrukkelijk niet geprobeerd een standaardwerk te schrijven, en dat is het dan ook niet geworden. Zijn ontzagwekkende belezenheid, die zich van Hugo de Groot en Spinoza over de tussenliggende eeuwen uitstrekt tot hedendaagse schrijvers in een half dozijn westerse landen, heeft op vrijwel iedere bladzijde zijn sporen nagelaten en geeft het geheel iets kaleidoscopisch, en hier en daar ook wel onsamenhangends.

Een "Fundgrube", zo pleegt een bekende VVD afdelingssecretaris Zonderlands boek te beschrijven, een "mijn van kostbaarheden". Die bijzonder aardige term geeft zowel de kracht als de onvolkomenheid van Zonderlands boek goed weer. Wie dat standaardwerk wel zou schrijven, zou "Om de vrijheid" als een vrijwel complete bronnenwijzer kunnen gebruiken.

Een man vol ideeën

Ook in een persoonlijk gesprek, in zijn uiterst eenvoudig, bijna schraal ingerichte werkkamertje aan de Sarphatistraat, blijkt hij over te borrelen van ideeën en verhelderende beelden. De grondstructuur van de Nederlandse politiek schematiseert hij tot een driehoek: liberaal-socialistisch-confessioneel. Hij verzet zich tegen het denkbeeld, dat liberalen niet met socialisten zouden kunnen samenwerken. Verkiezingsuitslagen en de problemen van het ogenblik bepalen welke combinatie de meest gewenste is. In de grond ziet hij twee soorten vraagstukken in de politiek: geestelijke en geldelijke. Over de geldelijke kunnen liberalen het gemakkelijker met de confessionele partijen eens worden, over de geestelijke met de socialisten.

Ook binnen de partij moeten de gespreksmogelijkheden beter worden opgehouden, en hij wijt de recente afsplitsing naar rechts en de ontevredenheid op de liberale linkervleugel dan ook voor een be-

langrijk deel aan het feit dat partijruzies - die voornamelijk personen en niet beginselen betroffen - niet tijdig zijn beslecht.

Juist omdat hij indertijd al vreesde, dat daarmee te lang zou worden gewacht, en omdat hij zelf niet wilde bijdragen aan conflicten in de periode kort voor de verkiezingen, heeft Zonderland zijn eigen kritiek alleen in het eerste jaar na de vorige verkiezingen in de openbaarheid gebracht. Toen al stelde hij uitdrukkelijk, dat allerlei ruzies spoedig zouden moeten uitgevochten worden en dat men daarmee niet moest wachten tot vlak voor de verkiezingen.

Belangeloos liberalisme

Zonderland heeft geen persoonlijke politieke ambities. Het is typerend dat hij die belangeloosheid uitbreidt tot het liberalisme zelf: "Het ware liberalisme" schrijft hij, "is zelfs tevreden als de liberale idealen door andere partijen worden overgenomen... Het gaat minder om de partij dan om de vrijheid. Een betrekkelijk kleine groep van hoge kwaliteit is (mij) dus als liberale ver-tegenwoordiging liever dan een twee keer zo grote zonder die hoedanigheid".

Destemmer indruk maakt zijn opmerking in het gesprek, dat elke bewuste staatsburger zich bij een partij behoort aan te sluiten. Als "volkomen gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel" kwalificeert hij de houding van liberalen, die hij als advocaat en in de organisaties van het bedrijfsleven ontmoet, en die er niet voor durven uitkomen dat zij liberaal zijn, uit vrees dat dit hun zakelijke belangen zou schaden.

Een van zijn ideeën om de gedachtenwisseling in de partij nieuw leven in te blazen is, dat hij naast de geografisch begrensde afdelingen, zoals wij die nu kennen, een nieuw soort afdelingen zou willen zien ontstaan, gegroepeerd naar beroepen: medici, onderwijzers, juristen, winkeliers. Onmiddellijk erkent hij daarbij het gevaar, dat de discussies zich daar op specifieke belangetjes zouden toespitsen. Maar een goede leiding zou dit gevaar kunnen weren.

Een voze pastei

Bepaald pikant is het, dit (naar mijn

mening voortreffelijke) idee te horen lanceren door iemand die zich als een fel tegenstander van de functionele belangenverteenwoordiging in het staatsbestel heeft doen kennen. De publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (buiten de landbouw, waar het structureel en historisch anders ligt), is Zonderland zulk een gruwel, dat hij een hoofdstuk van zijn boek spendeert aan een liberale bestrijding ervan. Hij erkent "dat voor bepaalde bedrijfstakken enigerlei publiekrechtelijke organisatie onmisbaar kan zijn", maar zijn geschreven oordeel over de Wet van 1950 is vernietigend: "Waarom zou men een reusachtige pastevorm maken als men van te voren weet dat er toch maar een beetje ragout in komt?"

Die afwijzende houding tegen de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie is een van de vele uitingsvormen van Zonderlands sterk juridisch getinte kijk op de politiek. Juist voor de VVD acht hij het belangrijk om extra scherp te letten op de juridische sector van het staatkundig leven, en in dat opzicht vindt hij de ploeg, waarmee de liberalen de verkiezingen ingaan, niet erg sterk. Zijn zorgen betreffen niet in de laatste plaats het feit, dat er naar zijn indruk in liberale kring weinig wordt gedaan om de verdere parlementaire behandeling van het nieuwe Burgerlijk Wetboek gelijk voor te bereiden.

Ombudsman en rechter

Hij is sterk voor de invoering van een Ombudsman (ik kan mij voorstellen dat hij zelf over een jaar of 15 een voortreffelijk "Beschermer van de burger" zou zijn) en hij kan zich opwinden over het feit, dat nu ook allerlei niet-liberalen voor een Ombudsman pleiten:

"Nu komen allemachtig dezelfde kerels, die al sinds jaren in alle wetten laten opnemen dat de rechter zoveel mogelijk buitenspel moet worden gehouden, zelf met een Ombudsman aandragen. Enkomt die er, dan wordt het nog erger: dan kunnen zij de rechter nog verder uitsluiten met het argument dat er immers een Ombudsman is".

Nukan men zeggen: nogal logisch dat een advocaat zo hamert op de juridische kanten van het maatschappelijk leven, zeker als hij dan bovendien nog een

goed jurist is (wat niet hetzelfde is als een goed advocaat).

Maar wie dat zegt, doet Zonderland tekort. Het is niet in de eerste plaats zijn professionele gerichtheid die hem zo doet reageren, maar de overtuiging - bevestigd door een ruime ervaring in de advocatuur - dat niet alleen zwakke enkelingen maar ook allerlei numeriek onbelangrijke groepjes hoe langer hoe meer vermalen dreigen te worden tussen grote en "organisatorisch erkende" machtsblokken. De beste waarborg tegen die vermaling ziet hij in duidelijk recht en een krachtige rechter.

In dat beeld past ook de "sterke staat" zoals die in "Om de vrijheid" wordt beschreven:

"De liberaal is voor staatsingrijpen en voor een sterke staat in zoverre de staat zijn gezag moet laten gelden om de vrije ontplooiing der persoonlijkheid te waarborgen".

Een passage die ik - het boek na ons gesprek nog eens overlezende - herkende als een van de meest kenmerkende voor het wezen van deze "homo liberalis".

Th. H. Joekes

Ziekenfondsen:

een anatomische les

DE TELDERSSTICHTING OVER HET ZIEKENFONDSWEZEN

Een lijvig, wel-doorwrocht boekwerk, dit rapport van de Teldersstichting, dat voldoende stof biedt om er een week lang over te discussiëren. De dagbladen hebben er al uittreksels van gegeven, zodat dit hier achterwege kan blijven, al moet worden gezegd, dat de rijke inhoud in beknopte samenvattingen onmogelijk goed tot zijn recht kan komen.

Dit rapport zal door de medewerkers (artsen, tandartsen, apothekers) - in het bijzonder de artsen - en misschien ook wel door ziekenfondsfunctionarissen, waarschijnlijk met gemengde gevoelens worden gelezen. Bewondering voor de grondige wijze waarop de schrijver, dr. L. S. Godefroi zich in deze uiterst moeilijke materie heeft ingewerkt en de resultaten daarvan op heldere overzichtelijke wijze heeft weergegeven, zal worden afgewisseld met het fronsen van wenkbrauwen over gevolgtrekkingen, die soms te boud lijken.

Voor de recensent is het verschijnen van dit boek wel een verademing in deze maanden, waarin ziekenfondsen en medewerkers zich naar aanleiding van het ontwerp-ziekenfondswet in hun publikaties vooral hebben toegespitst op één facet: het voorstel om de mede-

"Het Ziekenfondswezen in Nederland - ontwikkeling en perspectieven" is verleden maand als geschrift no. 10 van de Prof. mr. B. M. Teldersstichting bij Martinus Nijhoff verschenen; prijs f 10,-.

Hoewel wij ons kunnen voorstellen dat niet alleen medici maar ook ziekenfondsfunctionarissen iets over dit boek te zeggen zullen hebben, vroegen wij een reactie aan een bekend arts, dr. A. P. J. van der Burg, wiens bespreking hierbij gaat.

Aan de hand van het boek maakte de recensent er ons op attent, dat het waarschijnlijk Thorbecke was, die de benaming "arts" voor het eerst in het Nederlands gebruikte; het woord was afkomstig uit het Duits en afgeleid van het Griekse "archiatros".

werkers uit de Ziekenfondsraad te zetten. In de niet-aflatende publikaties krijgt dit onderdeel van het wetsontwerp wel wat te veel nadruk en schijnen andere - toch ook zeer belangrijke - principiële vraagstukken nauwelijks aandacht meer te krijgen. De grote waarde van het rapport van de Teldersstichting is, dat het alle belangrijke problemen van het ziekenfondswezen in de belangstelling plaatst.

Verleden, heden, toekomst

Het rapport valt duidelijk in drie delen uiteen. Het eerste behandelt de wordingsgeschiedenis van de ziekenfondsverzekering, het tweede de economische aspecten vooral met betrekking tot de medewerkers en het derde deel geeft richtlijnen voor een toekomstige ziekenfondspolitiek.

De beschrijving, in het eerste deel, van de ontwikkelingen in het ziekenfondswezen ende huidige organisatie is zeer geslaagd en een waardevolle bron van informatie voor ieder, die zich voor dit onderwerp interesseert.

Het tweede deel, handelende over de economische aspecten van de verzorging, beziet vooral de economische drijfveren waardoor de medewerkers - artsen, tandartsen, apothekers - zich naar de mening van de schrijver laten leiden. Ik acht dit deel het zwakste. Hier komen de nadelen naar voren van de omstandigheid, dat één persoon - een econoom - het rapport heeft geschreven, in plaats van een redactie waarin bijvoorbeeld ook een vertegenwoordiger van de medewerkers was opgenomen. Misschien kon dit moeilijk anders, omdat het rapport ook als proefschrift van de schrijver heeft gediend.

Enkele onjuistheden had men waarschijnlijk met een meerhoofdige redactie kunnen voorkomen. Het oordeel van de medewerkers, in het bijzonder van de artsen, die dit gedeelte van het rapport le-

zen zal al naar hun geaardheid schommelen tussen "het is toch wel enigszins tendentieus" en "zouden dit nu werkelijk onze bewuste of onbewuste beweegredenen zijn?" De indruk, gewekt in dit gedeelte van het rapport, is dat de meeste van de bestaande regelingen over de duur van de opleiding, over de honoraria, concurrentie, ethiek, avond- en weekeinddiensten en onbevoegden, een primair economisch doel hebben, namelijk de positie van de medewerkers zo sterk mogelijk te maken en de inkomsten zo hoog mogelijk. Deze conclusie zal bij de artsen en andere medewerkers wel verbazing wekken.

De duur van de opleiding

In het rapport wordt gesteld, dat de opleidingsduur een duidelijke tendens vertoont om langer te worden, wat niet alleen samenhangt met de wetenschappelijke vooruitgang maar ook met het streven naar verhoging van het beroepsprestige en beheersing, dat wil zeggen beperkt houden, van het aanbod. De oorzaken daarvan worden voornamelijk gezocht bij de beroepsorganisaties.

Ik vermoed, dat de meeste medewerkers dit verband tussen opleiding en beheersing van het aanbod niet zullen zien. Niet alleen omdat de opleiding tot arts sinds de dertiger jaren niet langer is geworden - men kan nog in 7 jaar arts worden - maar ook omdat de laatste 15 jaar de opleidingsduur van specialisten niet is verlengd. Wel is de nieuwe tandartsenstudie langer geworden, omdat daar de mogelijkheid tot het afleggen van een doctoralexamen en dus toelating tot de promotie bij is gekomen. Men mag wel aannemen, dat dit naar de mening van de tandartsen samenhangt met de wetenschappelijke vooruitgang en niet met de wens het aanbod te beperken. Bovendien zijn het niet de beroepsorganisaties, die de opleidingsduur van artsen, tandartsen en apothekers bepalen: dit doet de overheid zelf.

Ook zal zeker naar het oordeel van de medewerkers het afwijzen van het geven van bevoegdheid tot uitoefening van de geneeskunde aan tandtechnici en zogenaamde paranormale genezers niet worden ingegeven door vrees voor concurrentie, maar door de zekerheid dat de volksgezondheid wordt geschaad indien men deze mensen de bevoegdheid tot uitoefening van de geneeskunst verleent.

Tariefafspraken

Een ander onderwerp, waarvan de behandeling in het rapport wel bezwaren zal oproepen bij de medewerkers, is de prijsvorming van de honoraria. Aangevoerd is, zo zegt het rapport, dat de ondernemer zijn inkomen kan vergroten door verschillende groe-

pen afnemers verschillende prijzen voor hetzelfde produkt in rekening te brengen. Het is daarom niet toevallig dat de artsen en andere medewerkers prijsdiscriminatie toepassen. De onderlinge tariefafspraken worden gezien als samenhangende met maatschappelijk aanzien en met economische motieven.

De tariefafspraken zijn wat de artsen betreft echter gemaakt om de artsen tegen hun gebrekkig economisch inzicht en hun eigen aard te beschermen. Het merendeel van de artsen, zeker van de jongeren, aarzelt bij het schrijven van de nota's de patiënten te berekenen wat de arts toekomt. De meeste artsen hebben hun beroep gekozen omdat zij gauw medelijden hebben.

De schrijver van het rapport is in dit verband gestuit op de verschillen tussen de fondstarieven en die voor verschillende groepen particuliere patiënten.

Dat echter de particuliere tarieven zoveel hoger zijn komt omdat in de fondshonorering het charitatieve karakter toch nog overheerst, althans men is van mening dat de ziekenfondsen niet meer kunnen betalen. Men kan toch een betaling van bijvoorbeeld f 87, 25 voor een galblaasoperatie nog geen adequate honorering achten voor een chirurg die na de middelbare school nog een opleiding heeft gevolgd van tenminste 14 jaar?

Amsterdamse uitschieter

Het is bijzonder jammer, dat de opsteller van het rapport het tarievenboekje van de Amsterdamse Specialistenvereniging als maatstaf voor de particuliere tarieven in Nederland hanteert. Dit boekje is een uitschieter. Overal elders zijn de tarieven aanzienlijk lager, hoewel de chirurgische tarieven in 's-Gravenhage ook hoger zijn dan in de periferie. In Maatschappij-kringen heeft men ernstige bedenkingen tegen deze Amsterdamse tarieven.

De hoge honoraria in Amsterdam en 's-Gravenhage zijn wel historisch verklaarbaar. Tot 1955 werden de specialisten daar voor het klinische ziekenfondswerk niet of slechts symbolisch gehonoreerd, omdat men in de ziekenhuizen dan ook particuliere patiënten mocht behandelen.

De Haagse oogartsen bijvoorbeeld hebben tot 1955 alle operaties bij ziekenfondspatiënten pro Deo gedaan. Voorwaar geen argument om de artsen sterk economisch gerichte drijfveren toe te dichten!

B. g. g. dokterstelefoon

De schrijver kent belangrijke economische waarde toe aan de georganiseerde diensten voor waarneming in de avonduren, 's nachts en in de weekeinden, omdat het in deze diensten verboden zou zijn om aan eigen patiënten hulp te verlenen, wanneer men geen dienst heeft. Ook vormen deze diensten volgens de schrijver een geducht wapen tegen collega's, die niet gezien zijn.

Wat dit laatste betreft: in deze diensten worden alleen artsen geweigerd, die rare dingen doen of die insufficient zijn. Er is geen avond-, nacht- of weekeinddienst die artsen verbiedt eigen patiënten te helpen. De goede arts is vrijwel iedere nacht thuis voor zijn patiënten bereikbaar, ook vele, vele weekeinden en avonden. De gedachten van de schrijver hierover zijn in het leven geroepen door die weinige artsen, oververmoeid of wat lui, die aan hun patiënten soms - in strijd met de waarheid - mededeelenden niet te mogen komen als zij geen dienst hadden.

Zo zijn er wel bedenkingen tegen dit deel van het rapport, dat teveel economische gevolgtrekkingen maakt uit niet steeds voldoende doorgronde gegevens.

Toch is het voor de medewerkers uiterst nuttig om ook van dit gedeelte goed kennis te nemen. Hun wordt een spiegel voorgehouden waarin zij nog nooit hebben gekeken. Zij krijgen een inzicht in de manier waarop ontwikkelde buitenstaanders hun beweegredenen interpreteren.

Het huidige dilemma

Beter geslaagd acht ik het derde en laatste deel van het rapport. Volkomen juist wordt hier door dr. Godefroi het dilemma van thans centraal gesteld: "Wil men de kwaliteit van de voorzieningen verbeteren door een uitbreiding van het aanbod dan stijgen de kosten en omgekeerd is een beperking van de kosten slechts mogelijk door de kwaliteit te drukken".

Zeer indringend behandelt de schrijver de overbelasting van de huisartsen en uiteindelijk ook van de specialisten. De remedie; het dragen van een eigen risico "aan de voet" door de verzekering

den, wordt grondig besproken en geanalyseerd, waarbij de bijbetaling per verrichting op goede gronden wordt verworpen.

Het eigen risico voor de hulp van alle dag stelt de schrijver op f 150,- per gezin per jaar. Als nieuwe voorstellen vindt men daarnaast nog de vervanging van de loongrens door de inkomensgrens en het toekennen van de vrijheid om zich met een inkomen beneden de grens te verzekeren bij een ziektekostenverzekering of een ziekenfondsverzekering. Dit is overigens een punt, dat bij de ziekenfondsen veel weerstand zal oproepen, omdat men dan vreest de "goede" risico's te verliezen, waardoor de kosten per verzekerde hoger worden.

De voorgestelde regeling laat de mogelijkheid voor een aanvullende verzekering ter dekking van het eigen risico open. Dit is gezien de overbelasting, die men wil verminderen, misschien niet geheel consequent, het is vanuit de ontwikkeling beschouwd voor velen misschien toch wel de enige aanvaardbare oplossing.

Het rapport stelt een volksverzekering voor van het risico van de verpleging voor geesteszieken. Ik zou daaraan willen toevoegen het risico van de ernstige aangeboren geestelijke en lichamelijke afwijkingen. Tenslotte stelt de schrijver enige regelingen voor ten aanzien van de verplichtingen van de verzekeringsinstellingen, de tarieven en de taak in de Ziekenfondsraad.

Een belangrijk werkstuk

De bespreking van dit rapport met zijn enorme schat aan gegevens kan in zo'n kort bestek niet anders dan fragmentarisch zijn. Samenvattende moeten wij zeggen: er is een belangrijk werkstuk geleverd, dat een zeer goed overzicht biedt van de problematiek van het ziekenfondswezen in het verleden en het heden, al zou het rapport aan waarde en gezag hebben gewonnen, wanneer het door een gevarieerde redactie was opgesteld.

Nu dit niet is geschied, moet men bewondering hebben voor het werk van de schrijver, voor zijn indringend vermogen en voor zijn inventiviteit in het zoeken naar nieuwe wegen tot oplossing van de problemen.

Juist door zijn positieve en negatieve kwaliteiten, die uitlokken tot instemmend geknik, tot verwondering soms of tot een heftig wederwoord, is dit rapport bijzonder geschikt om als katalysator te dienen voor een nieuwe brede discussie, die thans aan een ernstige vernauwing onderhevig is.

Dat de kerngedachte voor de toekomstige ziekenfondspolitiek in het ontwerp urgentieprogram van de VVD is verwerkt, zal terecht een grote voldoening zijn voor de schrijver en de Teldersstichting.

A. P. J. van der Burg

De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Gebrek aan (tele)visie

Het is met pressiegroepen net als met zwaarlijvige dames en heren: ze open en bloot in actie te zien is een onsmakelijk gezicht. Het televisiedebat in de Tweede Kamer werd ingezet door een hoofdbestuurslid van de KRO (mr. Baeten), onmiddellijk gevolgd door een hoofdbestuurslid van de VARA (de heer Kleijwegt), en de beraadslagingen van die eerste dag werden besloten door een hoofdbestuurslid van de NCRV (de heer Kikkert).

Het was een taale vertoning, die deze drie experts van de Nederlandse omroep opvoerden, en voor de toeschouwers moet het een wat zuur genoegen zijn geweest om juist deze heren langdurig en langdradig te horen uitweiden over de verschrikkingen - het lage peil, de vulgariteit - van televisieprogramma's die uit de opbrengst van advertenties worden betaald. Een betere advertentie voor het systeem dat zij bestreden hadden zij nauwelijks kunnen bedenken.

Maar het zijn de stemmen, die tellen. De gevestigde belangen hebben zich deze keer nog gehandhaafd. Toch was het een verhelderend rekensommetje, dat de heer Oud ons enkele dagen na het debat op de partijvergadering voorhiel: 1/3 van de Kamer voor en 2/3 tegen, betekent dat nog maar 1/6, oftewel 25 leden, van mening hoeft te veranderen om het front te doorbreken. In de partij van de KRO is al een flinke bres geslagen, in de partij van de VARA een klein gaatje, terwijl een van de partijen van de NCRV nauwelijks meer tegenstand bood.

Een misrekening verklaard

Veel mensen hebben zich afgevraagd, hoe de regering zich zo heeft kunnen verkijken op de kansen van haar plan. Want het is duidelijk dat geen regering een plan aan de Kamer voorlegt als zij op voorhand weet dat het geen schijn

van kans maakt om te worden aangenomen.

Enige verklaringen voor dit raadsel zijn wel te vinden. In de jaren tussen de indiening en de openbare behandeling van de Nota zijn er een aantal uiteenlopende dingen gebeurd, die geen van alle de voorstanders van het plan hebben geholpen. Om er voor de vuist weg maar enkele te noemen: prof. Romme, een verklaarde voorstander van de invoering van commerciële TV, verdween uit de Kamer, en met hem een groot stuk invloed in die richting. Een andere felle voorstander, de c.h. Van de Wetering, eveneens zeer invloedrijk in zijn kring, overleed. Een andere inmiddels overleden voorstander was voorzitter Kortenhorst. Tijdens het debat moesten nog twee Katholieke voorstanders, de heren Janssen en Van Rijckevorsel, wegens ziekte verstek laten gaan.

Niet minder belangrijk als tegenwerkende factor, hoewel in een heel andere categorie, was de publikatie verleden zomer, van het Britse Pilkington Rapport, waarover straks meer. Tenslotte moet men zich afvragen of het gelukkig was, dat op het laatste nippertje een grote adspirant-concessionaris met zoveel kennelijke haast en slordigheid in elkaar getimmerd werd, en dat daar bovendien de naam van de heer Zwolsman mee verbonden was. (De barbaarse invloed op de televisie van de heer Zwolsman, die niet alleen een zeer verdienstelijk amateur-zanger is, maar ook een verzamelaar van schilderijen, is mij nooit geheel duidelijk geworden. Wie de plannen van de regering zou kennen, zou bovendien weten, dat niemand ooit meer dan 5% financiële invloed op de commerciële TV organisatie zou kunnen verwerven. Maar de heer Zwolsman is nu eenmaal een spectaculaire figuur, en behalve op het voetbalveld en de ijsbaan wordt zoiets bij ons

maar moeilijk geaccepteerd. Het is misschien verstandiger, daar maar rekening mee te houden.)

Onwezenlijk debat

Het debat zelf bleef een onwezenlijke zaak, zelfs tegen het einde, toen er als parlementaire vertoning genoeg leven in kwam. De voorstanders en de tegenstanders bleven elk op hun eigen golf-lengte. Mevrouw Van Someren (VVD) en de heer Blaisse (KVP) gingen serieus in op de kern van de zaak: hoe moeten wij de commerciële TV aanpakken, wat is de beste vorm voor het orgaan, hoe kunnen wij machtsconcentraties voorkomen, hoe moet de program-maverzorging worden geregeld, en zo meer. Daar kwamen de tegenstanders helemaal niet aan toe. Zij waren eenvoudig tegen, en niet bereid om over de materie zelf te praten.

Bepaald treurig was het gesol met het Pilkington Rapport. Dit was het werk van een Engelse Staatscommissie. Het verscheen in 1962 en bevatte een aantal zeer kritische opmerkingen over de Engelse commerciële TV. De Nederlandse tegenstanders, die zich opgetogen van dit rapport meester maakten om het plan van staatssecretaris Scholten af te kraken, vergaten echter een aantal dingen. (In de eerste plaats vergaten ze het te lezen, behalve dan waarschijnlijk de heer Kleijwegt, die althans met veel omhaal van woorden betoogde dat hij het toch echt heus gelezen had, zelfs het tweede deel met de verslagen van de getuigenverklaringen, wel 1200 pagina's.)

In de tweede plaats vergaten zij, dat Pilkington en de zijnen bij de beoordeling van de Engelse CTV een vergelijkingsmaatstaf vonden in de BBC. De Nederlandse omroepen doen graag alsof zij een soort Nederlandse BBC zijn. Dit nu is een misverstand. De BBC kan de vloer met ze vegen, in woord en beeld. Als Pilkington dus de Engelse CTV van minder kaliber vindt dan de BBC (de Engelse kijkers zijn het daar overigens niet zonder meer mee eens), is daarmee nog niets gezegd over het gehalte dat een Nederlandse CTV zou kunnen bieden, vergeleken met de AVROVARAKRONCRVVPRO.

In de derde plaats vergaten zij, dat

ersinds Pilkington in Engeland het een en ander is gebeurd. (Vergaten? Te oordelen naar hun redevoeringen wisten de tegenstanders dat eenvoudig niet.) De Britse regering heeft twee witboeken over de omroep gepubliceerd, waarin bepaalde organisatorische verbeteringen van het commerciële televisiebestel waren neergelegd. Nu is het aardige, dat een aantal overeenkomstige verbeteringen al verwerkt waren in het Plan Scholten.

Maar dit zijn argumenten. En de tegenstanders stonden niet open voor argumenten. Ze waren eenvoudig tegen, en ze waren met zijn 96en.

Kabinetscrisis op termijn

Dat het Kabinet na deze nederlaag niet heeft willen aftreden, zes weken voor de verkiezingen, kan ik inderdaad niet onredelijk vinden. Het zou technisch onmogelijk zijn geweest, de verkiezingen te vervroegen, en het enige feitelijke resultaat zou zijn geweest, dat de lange periode van beleidsschemering, die tegenwoordig door het moeizaam kabinetsgetimmer op algemene verkiezingen pleegt te volgen, nog anderhalve maand eerder zou zijn ingegaan. Intussen had de NRC groot gelijk door over een feitelijk demissionair kabinet en een even demissionaire Kamer te spreken: overdrachtelijk naar huis gestuurd, met één zwier van de zilvergeknopte wandelstok. Ik wou dat ik het had bedacht.

Maar waarom is staatssecretaris Scholten niet afgetreden? Vooral omdat zijn twee geestverwanten in het kabinet, de ministers De Pous en Beerman, hem daarvan hebben weerhouden. Was hij wel heengegaan, dan zou hij overigens een lawine ontketend hebben, die tenslotte evengoed tot een kabinetscrisis zou hebben geleid. En dan zou bovendien de tweedracht in de katholieke en protestantse gelederen ook op het hoogste niveau gedemonstreerd zijn.

Voorlopige balans

Heeft de hele operatie dan tenslotte niets opgeleverd? Toch wel, geloof ik. Wat de omroep zelf betreft hebben wij voor het eerst de bestaande machten kunnen vastspinnen op de "bereidheid tot openheid van het bestel", die zij tot dus-

verre altijd angstvallig hebben weten teweren. Zij hebben nu zelf toegegeven dat er een mogelijkheid moet zijn om andere organisaties tot de ether toe te laten. Bovendien hebben zij zich voor het eerst bereid verklaard, hun programma-gegevens vrij te geven voor publikatie door anderen dan de omroepen zelf, mits dat in de wet wordt geregeld. Ook langs die weg kan hun greep op kijkers en luisteraars, die nu (omdat zij een programmablad willen hebben) in vele gevallen leden tegen wil en dank moeten zijn, worden losgeweekt.

Wat de politiek betreft, heeft deze episode een duidelijk winstpunt voor de VVD opgeleverd. De partij zal daar in de komende verkiezingscampagne het meeste profijt van kunnen trekken, in-

dien zij het wel gebruikt, en grondig uitbuit, maar niet doet alsof ons aller ziel en zaligheid van de CTV afhangt. In zoverre hebben de heer Suurhoff van de PvdA (die tegen is) en staatssecretaris Roolvink van de ARP (die voor is), wel gelijk. Het heeft mij echt niet verbaasd, dat zij er onmiddellijk voor zijn gaan pleiten, de commerciële televisie niet tot een belangrijke inzet van de verkiezingsstrijd te maken. Het is jammer voor hen, dat de belangrijkheid van electorale strijdpunten niet door partijvoorzitters en staatssecretarissen wordt bepaald, maar door de kiezers. En die weten nu tenminste duidelijk hoe de kaart ligt.

M. v. T.

BOEKBESPREKING

dr. H. J. Roethof, *De norm in het volkenrecht*

Roethofs boek "De norm in het volkenrecht" is niet alleen voor juristen en politici van belang. Ik citeer slechts drie passages, waarbij de gespatieerde gedeelten van mij zijn:

"Gelijk in alle recht speelt ook in het volkenrecht de goede trouw een hoogst belangrijke rol" (blz. 74).

"Old as the world, the rule pacta sunt servanda* enjoys even today the support of all those who are not dominated by personal interest and whose political and juridical philosophy, projected into the field of international relations, is not reduced to a pure and simple show of force" (blz. 74).

"Ophet 'een man een man, een woord een woord' zal men de nieuwe naties (ondanks afwijkende economische en sociologische factoren) niettemin zonder voorbehoud behoren vast te pinnen" (blz. 157).

Wanneer wij het hier geciteerde samenvatten, verklaart Roethof, dat er althans één rechtsnorm is (in de citaten op drieërlei wijze aangeduid), die, ondanks de grote verschillen in het positieve recht, in alle tijden en culturen wordt gevonden.

Het is een oud probleem, inderdaad oud als de wereld, althans wanneer men die bij het ontstaan van de mensheid laat beginnen. Het is een probleem, dat niet alleen juristen, maar een ieder bezighoudt, die denkende en doende met mensen met een andere cultuur dan de hem eigene in aanraking komt.

Het is het probleem van de grote verscheidenheid der culturen, naast een niet zo spectaculaire en blijkbaar voor velen zo moeilijk aanvaardbare eenheid, die het genus mens in zijn denken en doen, ondanks die verscheidenheid, vertoont. Wat zou een bewoner van Amsterdam gemeen kunnen hebben met een Bosjesman, of een naaktlopende veeteler uit het gebied van de Boven-Nijl? En als dan die Amsterdammer bereid is die anderen niet als "Untermenschen" maar als medemensen te zien, dan staat het voor hem toch vast, dat zij op een lagere trap van ontwikkeling zijn blijven staan, en daardoor nog geen weet hebben van ethische en andere normen, die in de westerse culturen gelding hebben. Zij zijn ook in dit opzicht "underdeveloped" en het is de taak van de verder voortgeschreden volken hun de blij-

* Een citaat uit een artikel van Sibert, waarin de woorden pacta sunt servanda (overeenkomsten moeten worden nagekomen) geursiveerd voorkomen.

de boodschap van de westerse cultuur te brengen. Zij moeten opgevoed worden tot het aanvaarden van de westerse normen.

Het is vooral de culturele antropologie, of volkenkunde, geweest die sinds het begin van deze eeuw steeds duidelijker protest aantekende tegen een dergelijke cultuurbeschouwing. Ze wees erop, dat wanneer westerlingen menen dat de westerse cultuur de hoogste vorm van menselijke cultuur vertegenwoordigt, zij dit met iedere stam van kanibalen gemeen hebben. De eigen cultuur is voor een ieder de cultuur en anderen doen altijd vreemd en dat vooral wanneer het om normen gaat. Het is dan deze volkenkunde die iedere beoordeling van "hoger" en "lager", wanneer het om culturen gaat, als vooroordeel afwijst. "Each culture is dignified in itself". Iedere cultuur lost op eigen wijze de problemen op, waarvoor de betrokken menselijke groep in het milieu waarin hij leeft zich gesteld ziet en het is juist interessant te bestuderen hoe deze oplossing, dat wil zeggen, hoe deze speciale cultuur, dit tot stand brengt.

Het is duidelijk dat deze beschouwing iedere gedachte aan universele normen afwijst. Wat men hier zûs doet, doet men elders zó. Een cultuur is de levensstijl van een mensengroep; een historische, geografische en misschien zelfs radicale bepaaldheid, waarbij hier recht kan zijn wat elders onrecht is, zoals wat hier "hond" heet elders "chien" wordt genoemd. Normen zijn cultureel bepaald, relatief en nooit absoluut. Het is enkel ethnocentrisme en rassenwaan om de eigen normen universele gelding toe te denken.

Maar dan is er toch weer de aarzeling, omdat zulk een doorgedreven cultuurrelativisme de werkelijkheid miskent. Het is bepaald niet waar, dat men slechts kiezen kan tussen het bestaan van overal en altijd geldende normen enerzijds, slechts aan plaats en tijd gebonden anderzijds. Het is niet een of of, maar een en-en. Het is met andere woorden niet anders denkbaar dan dat de verscheidenheid, die wij constateeren, er een is binnen een zekere eenheid, zolang wij althans de van elkander zo verschillende Hottentotten, Maori's, Sioux-Indianen, Ethiopiërs, en-

zovoort, allen mensen noemen.

Voor de culturele antropologie geldt hetzelfde als voor de antropobiologie. Onderscheidt deze laatste vele rassen, die zich door erfelijke lichamelijke verschillen van elkaar onderscheiden, ook deze verschillen zijn er binnen een kader van lichamelijke overeenkomsten. De overeenkomsten zijn veel fundamenteeler dan wat de rassen scheidt. Voor de chirurg, die alleen blanke hoogblonde Skandinaviërs heeft geopereerd, levert zijn eerste zwarte en kroesharige negerpatiënt uit Afrika geen enkel probleem op. Uit de seksuele omgang van negers en Skandinaviërs worden kinderen geboren, die zelf ook weer vruchtbaar zijn.

Die zo verscheiden en toch zo gelijke mens heeft altijd en overal dezelfde fysiologische en psychologische behoeften, waaraan hij moet voldoen en die hem tot dezelfde oplossingen brengen, zelfs brengen moeten. Het is dan ook zo, dat blanken die als bestuursambtenaar, arts, missionaris of zendeling jaren achtereen temidden van Chinezen, Indiërs of Indianen hebben geleefd, getroffen werden door de in wezen gelijksoortigheid, terwijl zij in het begin vooral de verschillen zagen. Deze laatste blijken algemene gedragsnormen geenszins uit te sluiten, zodat wie dieper schouwt constateert, dat het bij die toch zo andere mensen telkens weer toegaat zoals hij het uit eigen milieu kent. Zo kan de vreemde zich gaan thuisvoelen in het milieu van anderen, niet alleen omdat hij hun manieren leert kennen, maar ook omdat hij bij die anderen de mens, die hij ook zelf is, ontdekt.

Het *pacta sunt servanda* is zulk een universele norm, die door de *clausula rebus sic stantibus* eerder bevestigd wordt dan ontkennd, al heeft men in het volkenrecht daarmee moeite, omdat de verandering van omstandigheden hier zo moeilijk door een neutrale instantie kan worden geconstateerd (blz. 76-77). Dat genoemde *clausule* daarom in het volkenrecht "herhaaldelijk niet als een rechtsbeginsel doch als een politiek instrument der staten gekwalificeerd is" (blz. 77) moge terecht zijn, het feit dat veranderde omstandigheden een gegeven woord kunnen doen terugnemen blijft

daarom niettemin een universeel aanvaardbaar beginsel. Het feit, dat beide normen veel strenger worden genomen wanneer het om partijen gaat die tot dezelfde groep behoren, en gemakkelijker worden genegeerd tegenover vreemden, is bovendien eveneens overal en altijd te constateren.

Er zijn echter allerlei andere universele normen te noemen, waaraan overigens, evenals dat bij het *pacta sunt servanda* het geval is, niet altijd wordt voldaan. De norm is het ideaal, dat vaak niet wordt verwezenlijkt, maar niettemin als regulerende factor voor het bestaan van de maatschappij en de mensheid van het grootste belang is.

Overal en altijd is het de plicht van ouders hun kinderen te verzorgen en dezen ophun beurt moeten hun ouders bijstaan, wanneer zij dat nodig hebben. Doen zij dat niet, dan zijn het ontaarde ouders en ontaarde kinderen, tegen wie de gemeenschap zal optreden. Dat bij de Tsjoeksjen van Noord-Azië het de plicht van het kind kan zijn, zijn afgeleefde vader door wurging te doden, weerspreekt deze norm niet. De veelomstreden euthanasie toont, dat ten onzent het positieve recht een bepaalde vorm van bijstand aan de ouden van dagen afwijst, wat echter de universalitei-

teit van de norm niet raakt.

Diefstal wordt overal afgewezen, ook daar waar het gebruik van eens anders eigendom, met weet en toestemming van de eigenaar, normaal is. Overspel wordt altijd en overal afgekeurd, ook daar waar het bestaan van een huwelijksband niet een monopolie-positie van de betrokkenen ten aanzien van hun seksueel verkeer inhoudt. Het afwijzen van incest is universeel, ook al ontbreekt bij ons, in tegenstelling tot verreweg de meeste volken, een positief rechtelijke sanctie en ook al kunnen om dynastieke redenen vorsten (Inca's en Pharao's) een incestueus huwelijk te sluiten. Ook al bestaat bij alle volken het recht een medemens te doden, begrippen als "moord" en "doodslag" zijn bekend.

De erkenning van het bestaan van universele normen is, nu de wereld steeds meer een eenheid wordt, niet enkel van theoretisch, of zo men wil van academisch belang. De "Universal Declaration of Human Rights", van december 1948, die door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties is aanvaard, wil de uitdrukking zijn van "a common standard of achievement for all peoples and nations".

prof. dr. H. Th. Fischer

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Th.H. Joekes werd in 1923 geboren in Den Haag, waar hij De Vrije School bezocht en in 1942 het eindexamen gymnasium α behaalde aan het Vrijzinnig Christelijk Lyceum.

Van 1946 tot 1958 werkte hij in Londen, eerst als lid van de Nederlandse Sectie van de BBC, later als correspondent van de NRC.

Hij is sinds 1959 correspondent in Nederland van The Financial Times, Londen, en sinds 1960 wetenschappelijk medewerker van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting.

Dr. A.P.J. van der Burg werd in 1914 geboren. Hij is internist. Hij was secretaris van de Bond van Jong - Liberalen en hoofdredacteur van Slaet op den Trommele. In 1945 werd hij lid van het Dagelijks Bestuur van de Liberale Staatspartij. Daarna werkte hij in Indonesië, onder meer als hoofd van de plaatselijke medische dienst van de D.v.G. Batavia.

Hij is lid van de Gemeenteraad van Rijswijk (Z. -H.), lid van het College van Bijstand en Advies voor de Bedrijfsgeneeskunde, en lid van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid.

Menno J. van Emde Boas werd in 1932 geboren te Amsterdam, waar hij aan het Barlaeus-gymnasium eindexamen deed. Hij studeerde politieke wetenschappen in Genève en rechten in Leiden.

Hij werkte enige jaren bij de Bataafse Internationale Petroleum Mij. en is nu hoofdassistent voor Volkenrecht in Leiden. Hij heeft over Volkenrechtelijke onderwerpen gepubliceerd in Ars Aequi, het Nederlands Juristenblad en de NRC.

Hij is secretaris van de Kamercentrale Leiden van de VVD.

De uitgever van het boekje, waaraan de prent op bldz. 22 van het maartnummer ontleend was, is Dennis Dobson, Londen.

Liberale Gedachten

Een bundel opstellen aangeboden aan:
prof. mr. P.J. Oud, ter gelegenheid van
zijn 75ste verjaardag.

Een keur van beschouwingen

Alg. Handelsblad

Goede, wetenschappelijk verantwoorde opstellen

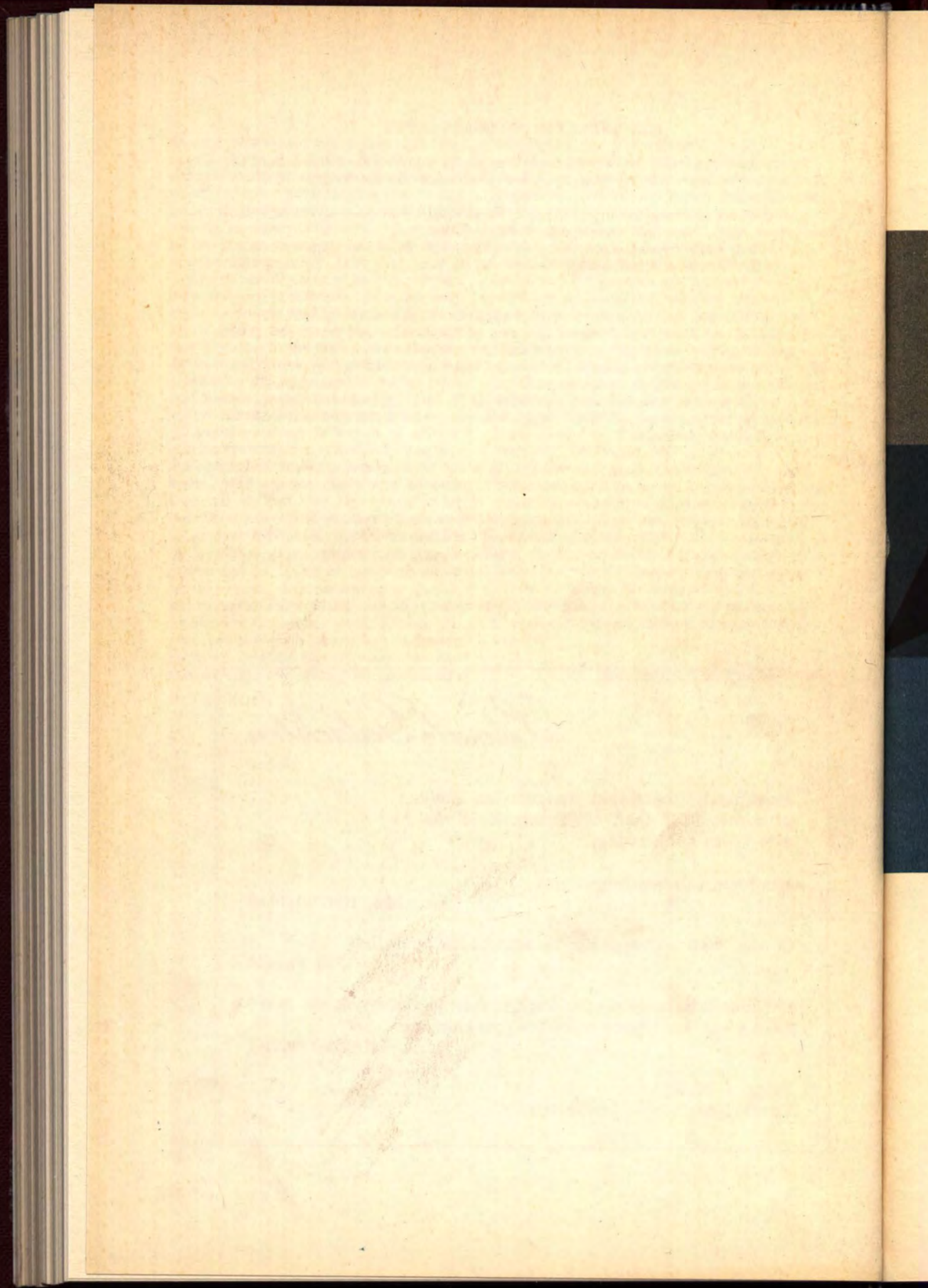
Het Parool

Het boek is belangwekkend om zijn inhoud maar ook als markering van het liberale denken van vandaag

Liberaal Reveil

Prijs: f 19,90

Verkrijgbaar in de boekhandel

Liberaal reveil

Bal en demasqué der dwergen

De protestant en het liberalisme - ir. F. Wagenmaker

Hollandsche Veld

Aardgas - Ph. C. la Chapelle jr.

Afschaffing van de slavernij in West Indië - L. Aletrino

6e jaargang nr. 7 - juni 1963

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B. M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke
Mr. F. Bordewijk	* Drs. L. D. Oosterveld
J. C. Corver	Prof. mr. P. J. Oud
Drs. P. Delfos	Prof. mr. C. H. F. Polak
Mr. G. C. van Dijk	Drs. A. A. C. Reedijk
Dr. K. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. J. N. van den Ende	Prof. mr. dr. M. Rooij
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Mr. W. H. Fockema Andreae	Franssen
Mevrouw A. Fortanier-de Wit	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
B. W. M. Hillenaar	Mr. A. Stempels
H. H. Jacobse	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
* Th. H. Joekes	van Haaften
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	Drs. A. Szász
Prof. S. Korteweg	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Prof. dr. J. Kymmell	H. J. L. Vonhoff
Drs. R. H. Neuberg	* H. Vrind
* Dr. E. Nordlohne	Ir. F. Wagenmaker
Ir. L. G. Oldenbanning	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80.

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92 t. n. v.
N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studen-
tenabonnement: f 9,50 per jaar; losse num-
mers f 2,45.

Bal en demasqué der dwergen

Tweede-Kamerleden en ministers ontmoeten elkaar in Den Haag in het gebouw, dat eens de balzaal was van stadhouder Willem V. In deze balzaal wordt de pas aangegeven door twee groten (KVP en PvdA) en drie middelgroten (VVD, AR, CH). Welke figuren zij ook kunnen dansen, de drie kleintjes (PSP, SGP en CPN) doen niet mee en zitten als muurbloempjes langs de kant.

Wat de vijf groteren uitvoeren, doet blijkbaar niet heel veel ter zake. Zij zijn door de jaren heen ongeveer even sterk gebleven. In 1937 verenigde de R.K. Staatspartij 31% van de stemmen op zich. Nu, 26 jaar later, 32%. In 1937 hadden de SDAP en de Vrijzinnig-Democratische Bond samen 29%; in 1963 heeft de Partij van de Arbeid 28%. De drie middelgrote, AR, CH en Liberalen, vertegenwoordigden in 1937 resp. 17, 8 en 4% (samen: 29%), in 1936 resp. 8,7, 8,6 en 10,3% (samen 27,6%). Binnen deze laatste groep dus een duidelijke verschuiving ten gunste van de liberalen.

In grote lijnen hebben 26 jaren geschiedenis geen verandering van betekenis gebracht in het grondpatroon van ons volk. Krantenkoppen, die 3 zetels verlies voor de VVD of 5 zetels verlies voor de PvdA brengen alsof dat groot nieuws is, verzuimen de feiten te zien in hun samenhang met het verleden.

De kleintjes op avontuur

Geavonturd wordt er in de Nederlandse politiek alleen door de kleintjes. Terwijl het in feite gaat om de vijf "traditionele" partijen, dongen niettemin nog 12 andere groepen om de gunst van de kiezers. Van deze 12 kleintjes behoren de CPN en de SGP tot de oude garde. De PSP betrad pas in 1959 de balzaal; in mei 1963 gevolgd door boer Koekoek (met een tweespan kornuiten) en de heer Jongeling van het Gereformeerd Politiek Verbond. Voor deze twee nieuwe Lilliputters (GPV en Boeren) werd het "bal", voor de zeven andere nieuwe dwergen "demasqué".

Het Gereformeerd Politiek Verbond biedt het partijpolitieke onderdak aan degenen, die in 1944 onder leiding van prof. dr. K. Schilder de scheuring in de Gereformeerde Kerken volbrachten. Deze scheuring wordt in het politieke vlak voortgezet: uit de AR, in het eigen GPV.

Opmerkelijk zijn twee dingen: 1. het GPV keert zich verwoed te-

gen de onderlinge toenaderingspogingen van KVP, AR en CH; 2. het GVP keert zich verwoed tegen supra-nationale organen. Door dit tweede punt krijgt het partijtje ook betekenis voor anderen, niet-gereformeerden, die voelen voor een Europese samenwerking op de grondslag van het behoud der nationale soevereiniteit. Vermoedelijk is het GPV geen eendagsvlieg, maar een blijvend element in de parlementaire legkaart. Naarmate de toenadering tussen KVP, AR en CH meer vorm zal krijgen, zal het GPV bovendien gaan groeien.

De Boerenpartij strijdt tegen het Landbouwschap, tegen het gedwongen lidmaatschap, tegen het ontbreken van een rechtstreekse band tussen lid en bestuur (zoals die band wél bestaat tussen gemeentenaar en gemeenteraad, ingeland en polderbestuur).

In de strijd tegen de vreemde structuur van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie zit iets fundamenteel gezonds. Dat boer Koekoek niet steeds de gesanctioneerde paden van verzet heeft bewandeld, was verkeerd, maar dat is hem niet altijd volledig euvel te duiden. Het Landbouwschap is, als onderdeel van de PBO, nu eenmaal meer een troetelkind van de corporatief-denken, dan van de liefhebbers der normale Nederlandse verenigingsdemocratie. De corporatief-denken hebben onvoldoende rekening gehouden met die Nederlandse verenigingsdemocratie. Voor dat gebrek aan inzicht heeft nu de Boerenpartij met haar 3 zetels de rekening gepresenteerd.

Het lijkt een historische rechtvaardigheid, dat een deel van deze rekening door de PvdA moet worden betaald. De PvdA verloor een deel van haar aanhang op het platteland. Zal zij ooit deze boeren kunnen terugwinnen?

Ook tegen de Pacifistisch Socialistische Partij moet de PvdA zich verweren. Wat overigens het socialisme van de PSP inhoudt, is ongeveer even duidelijk als het socialisme van de PvdA. De "imago" van de PvdA is er in de afgelopen maanden van verkiezingsstrijd niet aantrekkelijker op geworden. Wat wil zij? De kleine boeren liet zij in de steek. Voor Van der Putten werd geen hand uitgestoken. Komt zij nog op voor de kleine man? Of verliest zij zich in vage, intellectualistische gedachtenspinsels over "collectieve behoeftevoorzieningen", waarbij overigens de vraag van de financiering onbeantwoord bleef? Wordt de PvdA geleid door mensen, die door de collectiviteit de individuele burger niet meer kunnen zien? Weet zij nog tot het hart van de kleine man door te dringen? De schemering bij de PvdA heeft de PSP mooie kansen gegeven. De PSP heeft daarvan gebruik gemaakt. Daarmee is de democratie niet in gevaar, zoals men in sommige PvdA-kringen wel dacht. Opmerkelijk is, dat de achteruitgang van de PvdA (overigens in het geheel geen dramatische nederlaag) vrijwel over het gehele land is waar te nemen.

Volksverhuizing of solidariteit?

Anders is de situatie bij de KVP. In het algemeen kan gezegd

worden, dat de KVP benoorden de Moerdijk vooruitging, en in het zuiden iets terug liep. Is hier een samenhang met de pastorale activiteiten, die vanuit de nieuwe bisdommen Groningen en Rotterdam konden worden ontplooid? Of zien wij hier de gevolgen van de voortdurende binnenlandse volksverhuizing, waarbij de provinciale eigenaardigheden meer en meer gaan vervloeien? Of zoeken de katholieken, als zij zich in de minderheid voelen, misschien consequenter dan in het zuiden elkaar, ook in het politieke leven? Wij weten het niet. Meer kennis van zaken zou nuttig zijn.

Ook voor de VVD. De VVD ging immers in het zuiden verder vooruit; in Noord-Brabant van 3,4% in 1962 naar 4,1% in 1963; en in Limburg van 1,6% in 1962 naar 2,3% in 1963. Waren dit katholieken, die - wellicht door de algemene klimaatverandering binnen de R.K. Kerk - geen gewetensproblemen meer voelen als zij op een vrije democratische lijst stemmen? Of waren het juist niet-katholieken, die - van elders gekomen en zich minderheid voelende - behoefte gevoelden, zich binnen de VVD te verschansen?

De lichte vooruitgang van de VVD in Noord-Brabant en Limburg bewijst nog niet, dat de VVD meer dan tot nu toe in katholieke kringen aanvaardbaar wordt geacht. Het boekje van de heer L. M. de Beer, getiteld "Wat iedere katholiek moet weten over de VVD" (uitgegeven door de afdeling Rotterdam van de VVD), was waarschijnlijk nog niet algemeen verspreid.

De VVD heeft in de agrarische provincies (Friesland, Groningen, Drente, Overijssel en Zeeland) gevoelige verliezen geleden. In het westen en het centrum waren de uitslagen evenwel bepaald bemoeidigend. De teruggang van 1962 is gestuit en er zijn nieuwe aanhangers gewonnen. In een vrij groot aantal plaatsen was het stemmental zelfs hoger dan in het succesjaar 1959. In ieder geval staat vast, dat de aanhang van de VVD in het land als geheel sedert 1962 gestegen is met 0,24%.

Dit succes van de VVD zal voor een deel wel mogen worden toegeschreven aan het geharnast optreden in de strijd tegen het monopolie van de bestaande omroeporganisaties. Ook de CHU, wier staatssecretaris voor de Kunstzaken het spits in deze strijd afbeet, zag haar aanhang toenemen. Deze parallel zal toch niet toevallig zijn. Het rechtsgevoel der televisie-kijkers (en niet alleen van hen) was door het krampachtig gedoe van de Kamer-meerderheid kennelijk gekwetst. Het beleid der VVD-fractie in de Tweede Kamer beantwoordde wel aan dit rechtsgevoel.

De dwerggroepen en -groepjes, die verwacht hadden dat de VVD zou uiteenvallen, en die hoopten met een deel van de buit te kunnen gaan strijken, zijn deerlijk teleurgesteld. Hun optreden heeft het herstel der VVD hoegenaamd niet vertraagd of geschaad. Dat stemt tot verheugenis.

Deze ontwikkeling is een vingerwijzing, dat geen winst is te behalen met "spelen op rechts". Nee, de winst ligt "links", dat wil zeggen in een liberale politiek, die voor de sociale vraagstukken van

onze tijd even menswaardige als doelmatige oplossingen weet te vinden. De "urgentiepunten" van de VVD voor de jongste verkiezingen bieden daartoe een bruikbaar uitgangspunt. Moge de VVD in de komende vier jaar gekenmerkt worden door een opgewekt zoeken naar doeltreffende antwoorden op de uitdagingen van deze tijd.

De protestant en het liberalisme

door ir. F. Wagenmaker

Liberalisme en protestantisme zijn beide begrippen, die een rijke historie achter zich hebben, waaruit een grote verscheidenheid van huidige vormen en denkbeelden is gegroeid. De verschillen die er bijvoorbeeld bestaan tussen de Duitse en de Engelse liberalen òf tussen de christelijk-gereformeerden en de remonstranten zijn niet gering. Met andere woorden: een schets over "de protestant en het liberalisme" zal ongetwijfeld neerkomen op een persoonlijke visie van iemand, die zich zowel liberaal als protestant wil noemen. Ik zou de relatie geloofsovertuigingspolitieke keuze of het verband tussen christelijk geloof (in protestantse zin) en liberalisme willen beschouwen in drie facetten, die mijns inziens deze relatie het beste benaderen, namelijk het levensgevoel, de oecumene en de vrijheid.

Het levensgevoel

Professor Van Niftrik heeft in een brochure van enige vooraanstaande leden van de CHU: "Een getuigenis, waarom wij c. h. zijn en blijven" (een brochure die in 1958 is uitgegeven als reactie op de voortdurende pogingen, vooral van a. r. -zijde, om tot één protestantse politieke partij te komen) gewezen op het typische hervormde levensgevoel, waar buitenstaanders zo weinig begrip voor kunnen opbrengen. In de Hervormde Kerk van na de oorlog (in enkele kleine kerken is een soortgelijke ontwikkeling aan de gang) heeft

Een van de belangrijkste kenmerken van het liberalisme als geestesgesteldheid en politieke richting is, dat het zich verdraagt met de meest uiteenlopende wereldbeschouwingen, beroepen en milieus.

Wij publiceren hierbij het eerste artikel van een reeks, waarin een aantal vertegenwoordigers van zeer uiteenlopende geestelijke stromingen en maatschappelijke groepen hun kijk op het liberalisme zullen geven.

zich een vernieuwing geopenbaard, die een radicaal andere instelling ten opzichte van "de wereld" inhoudt dan de tot die tijd gebruikelijke. De wereld komt nu meer en meer in het gezichtsveld van de christen als de plaats waar hij zijn christen-zijn praktisch kan beleven. Hierbij valt de nadruk op het zijn en wordt afstand genomen van de idee, dat christen-zijn zo ongeveer hetzelfde is als het hebben, dragen en propageren van een aantal christelijke opvattingen, beschouwingen en principes. Dus wordt ook afstand genomen van de algemeen verbreide opvatting, dat het christelijk geloof leidt tot de keuze van christelijke school, christelijke partij, christelijke vakbeweging enzovoort, zoals nu nog gebruikelijk is in katholieke en gereformeerde kring.

In het kerkelijk schrijven "Christen zijn in de Nederlandse samenleving" (1955) wordt heel duidelijk gemaakt, dat men zich niet dient af te sluiten van zijn medeburgers (ghettovorming), maar in solidariteit met zijn medemensen - naar het grote voorbeeld van de Heer Jezus Christus zelf - een poging moet wagen een eenheid te vormen tussen belijdenis en leven. Het spreekt haast vanzelf, dat een vereenzelviging van eigen ideeën met Gods plan voor deze wereld in deze gedachtengang geen plaats heeft. (Dit bijvoorbeeld in tegenstelling tot een uitlating van prof. Romme die indertijd verklaarde dat het niet-stemmen op de KVP voor een katholiek ongehoorzaamheid aan Christus betekende.)

Dit levensgevoel is open naar alle richtingen. Het heeft weliswaar een vaste kern, die de energie levert voor alle levensgebieden, maar deze legt niet het gehele praktische leven als in een blauwdruk vast.

Het liberalisme heeft een dergelijke openheid, en het levensgevoel van een christen kan zich hierin goed thuisvoelen. Een samenleving die geen verzuiling nastreeft, maar het samen leven op nationale basis, zoals de fraaie zinsnede "eenheid in verscheidenheid" juist weergeeft, daaraan zal òn het liberale òn het hervormde levensgevoel meewerken. Dit zal evenwel niet mogen uitlopen op een naar de achtergrond drukken van religieuze verschillpunten of andersoortige beginselen en dus op een steriel neutralisme van het soort waarvan "liberalen" uit het verleden wel eens dachten dat het liberaal was.

Openbaar onderwijs

Zo zal bijvoorbeeld openbaar onderwijs nooit mogen denatureren tot een neutralisme, waarin elk spreken over het christendom als "partijdig" wordt geclassificeerd en dus verboden. Als de openbare school werkelijk algemeen wordt, zal menig hervormde deze school als de zijne gaan beschouwen. Nu worden velen wel gedwongen de christelij-

ke school te kiezen, waar zij zeker niet voor 100% achter staan. Het liberalisme op de wijze zoals prof. Oud het formuleert: "Het karakter van een ware gemeenschap is dat van eenheid in verscheidenheid. De verschillende richtingen behoren daarin ongescheiden onderscheiden te zijn", spreekt de mens met het hervormde levensgevoel aan.

Alhoewel het liberalisme zeer wel aansluit bij het hervormde levensge-

voel, zoals hierboven is uiteengezet, zijn er toch vele "liberalen", die verhinderen dat deze christen-liberalen hun plaats binnen de VVD vinden. Dit zijn nl. die (pseudo) liberalen, voortkomend uit een geestelijk vrijzinnig milieu, die niet voldoende doordrongen zijn van de realiteit, dat men ook op een andere geestelijke grondslag tot een liberale politieke keuze kan komen en die er ten onrechte van uitgaan dat vrijzinnig-godsdienschtig en liberaal identiek zijn. Ik doel hier bepaald niet op voor-aanstaande leden noch van de vrijzinnig-hervormden, noch van de doopsgezinden of remonstranten, maar op een aantal recht-door-zee-vrijzinnigen uit de vorige eeuw. Zij worden op de voet gevolgd door een groot aantal liberalen, die de vernieuwingen in de kerken niet volgen. Allen hebben zij een "paard-van-Troje"-idee van de "orthodoxen" (het idee namelijk dat als men "het dogma" kiest - van de hervormde belijdenis - men niet tegelijkertijd de liberale beginselen kan aanhangen, en dat dus op deze manier onliberale elementen in de liberale partij binnensluipen).

Een aantal adepten van deze oud-vrijzinnige visie laat zich geducht horen, zodat de - verkeerde - mening zou kunnen postvatten, dat zij (en het zijn meest predikanten) gezaghebbend zijn in liberale kring. De manier waarop zij bijvoorbeeld de Werelddraad van Kerken van communisme betichten, of hun liberaliteit boven hun christendom stellen, of de Synode allerlei grofheden voor de voeten werpen, heeft noch met de positieve openheid van de liberale geestesgesteldheid, noch met het hervormde levensdoel iets te maken.

Anti-klerikaal is niet anti-religieus

Ook uitlatingen van afzonderlijke liberalen zijn niet altijd even fijngevoelig. Een rapport van de JOVD zegt het duidelijk: "Er zal onder deze onkerkelijke en pseudo-vrijzinnige-godsdienschtige liberalen begrip moeten komen voor het feit, dat anti-klerikaal niet identiek is met anti-religieus. Een liberale politieke overtuiging verzet zich tegen klerikalisme, hoewel erkend moet worden, dat de "kerk" ook op maatschappelijk terrein taken heeft. Ook moet er begrip zijn voor het feit, dat de christen in

de wereld Gods opdracht moet vervullen. De religieuze mens vervult zijn opdracht in een politiek-liberaal milieu en doet aldus wat liberale politici den volke zo graag voorhouden, namelijk zich niet afscheiden in confessionele maatschappelijke organisaties. Hij handelt liberaal en mag dan ook respect voor en erkenning van zijn "opdracht" verlangen." In dit verband zijn ook de reacties tegen een samenkomen van protestanten in liberaal verband (in "bezinningscentra", die heel iets anders zijn dan "werkgemeenschappen") tekenend. Naar aanleiding hiervan is wel eens de vraag gesteld of de liberalen zulk een materialistische levenshouding hebben, dat middenstanders en landbouwers wel apart mogen samenkomen, zonder dat iemand piekert over een gevaar voor de eenheid van de partij, terwijl men het geloof ziet als een tegenstander van het liberalisme.

Concluderend mag gezegd worden, dat het levensgevoel van een christen en de liberale geesteshouding door hun open instelling, hun voorkeur voor het ongedeelde en hun afkeur voor strakke systemen, goed in een mens kunnen samengaan.

De oecumene

De oecumenische gedachte is tegenwoordig ver doorgedrongen in de kerken, vooral bij de jongeren. Deze laatste zien er geen heil in, hun tijd te besteden aan "Prinzipienreiterie" tussen kerken, die in feite voor 90% dezelfde belijdenis hebben. De ouderen en de kerkleidingen volgen; niet op een drafje maar de oecumene wint veld.

Een van de belangrijke gevolgen van het baanbreken van de oecumenische gedachte is het waarden en ernstig nemen van elkaars achtergronden en geloof, in de eerste plaats tussen christenen van verschillende kerken, maar ook tussen verschillende volkeren en niet-christelijke religies. Het gaat er daarbij niet om, een schijneenheid te bereiken en dus om de verschillen te verdoezelen, maar om een werkelijk gesprek en dus een werkelijk begrip voor de ander. De oecumene doet de christenen ook beseffen, dat er voor God geen verschil bestaat tussen de ene christen en de andere (of de ene nu r.k. of n.h. en de ander dan wel Russisch-

orthodox of baptist is). Deze gelijkheid geeft iedereen gelijke rechten en eveneens plichten. De verantwoordelijkheid voor de medemens die hieruit volgt, is zich aan het ontwikkelen tot een wereldwijde diakonia (b. v. Inter Church Aid), ook voor de niet-christelijke bewoners van onze aarde (bijvoorbeeld de miljoenen die opgebracht zijn voor de - mohammedaanse - slachtoffers van aardbevingen in Perzië).

Bewoonbare wereld

De oecumenische gedachten sluiten sterk aan bij de liberale gedachten van verdraagzaamheid. Deze laatste is daarbij zeker voor een christen positief geladen en bepaald niet lauw of negatief in de zin van "laten we het in 's hemels naam maar verdragen!" Werkelijke verdraagzaamheid sluit geen vooringenomenheid in, maar een positieve objectiviteit. Een christen-liberaal zal de ander nemen zoals hij is, omdat deze ook een kind van God is. Daarom zal een christen-liberaal niet kunnen meewerken aan het prediken van haat of aan het bewust eenzijdig interpreteren van feiten, zoals bijvoorbeeld in de koude oorlog gebruikelijk is, of aan het minachten of geringschatten van anderen vanwege hun andersoortige religie of stand. De genoemde gelijkheid is eveneens bij uitstek een liberaal begrip. Dezelfde kansen en dezelfde rechten voor iedereen en een bestrijding van conservatieve machtsconcentraties die dit gelijkheidsprincipe aantasten zijn - of behoren althans te zijn - liberale doelstellingen. De verantwoordelijkheid voor de medemens, dus de plichten, die elk mens naast zijn rechten heeft, is mogelijkerwijze niet altijd zo tot haar recht gekomen, doordat velen het liberalisme als "vrijheid-blijheid" voor zichzelf zagen. Het is een bij uitstek liberaal beginsel, een bewoonbare wereld te maken.

De vrijheid

De hoogste vrijheid, die er bestaat voor een christen en dus ook voor een christen-liberaal, is de vrijheid van de kinderen Gods, waardoor hij bevrijd is en zal zijn van alle machten die hem omringen. Die vrijheid ligt verankerd in het Nieuwe Verbond (Nieuwe Testa-

ment), dus in de gebondenheid van God met Zijn kinderen door het bevrijdend lijden van Christus. De vrijheid voor een christen komt zo ook pas tot zijn recht in overgave en diepe gebondenheid aan God. Dit houdt tevens in - en het Nieuwe Verbond laat hierover geen twijfel bestaan - gebondenheid aan de medemens. Ofschoon de mens op deze wijze diep verbonden is met de ander, is hij uiteindelijk alleen zelf voor zijn eigen gedrag en zijn eigen leven voor God verantwoordelijk. Geen tittel of jota kan van zijn schouders op een ander afgewenteld worden. Dit mixtum van vrijheid en gebondenheid, van individu en gemeenschap, is ook duidelijk een liberaal beginsel. Art. 4 van het beginselprogramma van de VVD zegt: "Zij (de VVD) ziet de uit het gemeenschapsverband voortvloeiende gebondenheid van de individuele mens niet als een beperking zijner vrijheid, doch als een onmiskenbare voorwaarde om die vrijheid rechtens en feitelijk te verwezenlijken".

Uiteraard heeft het woord vrijheid altijd een zeer bijzondere klank bij de liberalen (het woord "liberaal" is er per slot van rekening ook van afgeleid). Al wordt dit door sommigen verstaan als de vrijheid om iets na te laten, in bovengenoemde zin zal deze vrijheid voor een christen-liberaal altijd positief geladen zijn, een vrijheid om iets te doen; een geestelijke, staatkundige en maatschappelijke vrijheid die aan de persoonlijke verantwoordelijkheid van het individu zoveel mogelijk recht doet wervaren zonder dat de rechten van anderen - de gemeenschap - in de knel komen.

De toekomst

De christen-liberaal zal zijn christen-zijn altijd boven zijn liberaal-zijn stellen. Het christen-zijn is een manier van zijn, die bepaald wordt door het bevrijdend handelen van God door de gehele geschiedenis heen en door de kracht der verwachting, terwijl het liberaal-zijn een geesteshouding is, die sterk pragmatisch is ingesteld. Een ieder zal er rekening mee moeten houden, dat een christen-liberaal andere dimensies als werkelijk erkent (óók in zijn politiek handelen) dan alleen op grond van zijn liberale geesteshouding te ver-

wachten zou zijn. Zo zal de toekomstvisie van een christen de zekere verwachting inhouden dat de hele wereld en óók het Nederlandse volk en zijn regering Jezus Christus als de Heer der wereld zal belijden, al schijnt de ontwikkeling - ontkerkelijking en secularisatie - een andere richting te wijzen. Buitendien kon het nog wel eens zo zijn dat onder de dreiging van een atoomoorlog een geheel andere weg ingeslagen moet worden dan met de huidige politieke instituten ooit mogelijk is. Op een conferentie van "Kerk en Wereld", op 5 en 6 januari 1963 in Driebergen gehouden over het rapport van de Synode der Hervormde Kerk betreffende de kernwapenen kwam dit wel heel duidelijk naar voren. De dimensies van uiterst belangrijke problemen als bijvoorbeeld de onmogelijkheid voor een kerk om genocide tot een geoorloofd middel ter handhaving van vrijheid en gerechtigheid te

verklaren, rijzen zo ver uit boven de pragmatische oplossingen van de politici en militairen (dat bleek op de conferentie dan ook) dat het nodig kan zijn om als christen iets geheel nieuws te doen.

Het is overigens duidelijk, dat de gehele politieke situatie, bijvoorbeeld door de Europese ontwikkelingen, op drift is geraakt. Deze schets van "de protestant en het liberalisme" kon, nu alles zo in beweging is, ook niet meer zijn dan een momentopname, die zich elk moment kan wijzigen. De vernieuwende bewegingen, ook in het liberalisme, zullen ook hier een nieuw gelaat vormen. Wat mij betreft: ik hoop, dat de samenstroming van christen-zijn en liberale geesteshouding niet steriel zal zijn, maar voor de gemeenschap vruchten (en dat niet in materiële zin) zal afwerpen.

Hollandsche Veld

De veroordeling van een aantal boeren in het Hollandsche Veld door de economische politierechter te Assen wegens het niet voldoen aan verplichtingen van het Landbouwschap heeft met een aantal andere gebeurtenissen een geweldige beroering teweeg gebracht. De arrestatie van wat - overigens ten onrechte - vrije boeren worden genoemd, de verkoop van have en goed, waardoor vrouwen en kinderen uit hun huis werden verdreven, heeft Nederland nauwelijks kunnen verwerken. Ons volk wenst in eigen gelederen geen op de spits gedreven problemen.

Wij vragen ons af of dat niet anders had gekund, al willen wij vooropstellen weinigeerbied te hebben voor mensen die hun van rechtswege opgelegde verplichtingen zo frustreren. Wat zou er van de maatschappij terecht komen wanneer ieder zich maar tot het uiterste ging verzetten?

Met name hebben de betrokkenen, dunkt ons, geen recht zich te beklagen dat de autoriteiten tenslotte een voorhamer moesten gebruiken om een nootje te kraken, zoals de Engelsen het uitdrukken. Dat hun betrekkelijk kleine schuld aan het Landbouwschap moest worden verhaald op hun kostbaarste bezit, hun boerderijen, was een gevolg van het feit dat de boeren zelf hun roerende goederen opzettelijk aan beslag hadden onttrokken.

Het Landbouwschap stuit bij een aantal boeren op een verzet dat alleen nog maar fanatiek is te noemen. Dit verzet leidt tot een dusdanige verstarring, dat deze mensen, wanneer zij bij wijze van spreken wegens het niet nakomen van inventarisatieverplichtingen voor het vuurpeloton geplaatst zouden worden, zich zouden laten doodschieten in plaats van toe te geven.

Daarom stellen wij de vraag of het geen aanbeveling zou verdienen andere instanties in te schakelen. Zo denken wij aan een commissie voor de gewetensbezwaren zoals wij die kennen voor de vervulling van de militaire dienstplicht. Ook bij de militaire dienstplicht hebben wij immers te maken met een tot verstarring leidend verzet, dat niet met een gewone straf is op te lossen.

Een commissie voor de gewetensbezwaren bij het Landbouwschap zou uit betrouwbare deskundigen moeten bestaan, die de motieven van de boeren op ethische en godsdienstige gronden zou moeten onderzoeken alvorens de gewone wegen van het recht werden bewandeld. De commissie zou uiteraard de bevoegdheid moeten hebben bepaalde maatregelen op te leggen, omdat niemand zich zo maar aan zijn verplichtingen kan onttrekken. Zo zou een boer die op principiële gronden niets met het Landbouwschap te maken wil hebben, in de gelegenheid kunnen worden gesteld bepaalde gegevens aan een rijksinstantie te verstrekken, die ze dan doorgeeft aan het Landbouwschap.

Men denke niet: maar dat is uiteindelijk toch hetzelfde. Een van de ernstigste bezwaren tegen het Landbouwschap is namelijk, dat sommige boeren dit niet zien als een door God boven de mensen gestelde overheid waaraan gehoorzaamheid is verschuldigd. Zij betonen die gehoorzaamheid dus wel aan de centrale overheid. Een van de vormen, die dit aanneemt, is de weigering tot het betalen van de heffingen van het Landbouwschap, die men niet als belasting wenst te zien.

Wijkennen iets dergelijks ook bij de sociale verzekeringswetten. Er zijn nu eenmaal mensen, die zich niet wensen te verzekeren tegen calamiteiten, omdat zij daarin een ingrijpen van de mens in het bestuur van God zien. Omdat werknemers in moeilijkheden kunnen komen als hun werkgevers niet voldoen aan hun verplichtingen, die in deze wetten worden opgelegd, bestaat de mogelijkheid een bedrag aan de rijksoverheid te betalen dat gelijk staat aan de verschuldigde premie. Het rijk geeft de uitvoeringsinstellingen van de sociale verzekeringen jaarlijks een schadeloosstelling gelijk aan de niet betaalde premiën. Dit is een regeling, die weinig moeilijkheden geeft en ontzaglijk veel moeilijkheden bespaart. Iets dergelijks zou men ook kunnen doen met de zogenaamde contributie van het Landbouwschap.

Wij hebben hier geschreven over het verzet in bepaalde kringen. Dit heeft uiteraard niets te maken met de veel algemenere kwestie van de levensvatbaarheid van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, waaraan velen, vooral in liberale kring, twifelen. Wij hebben ons opzettelijk beperkt tot moeilijkheden van typische aard, die ook bij een anders gerichte organisatie kunnen voorkomen, zoals de voorbeelden van de militaire dienstplicht en de sociale verzekering aantonen.

Partij en Minister

Nu de verkiezingen voorbij zijn - maar de kabinetsformatie, althans op het moment van schrijven, nog niet voltooid - kan het nuttig zijn om nog eens terug te komen op de moeilijkheden die zijn ontstaan rond de kwestie Van der Putten. Het gaat hier ditmaal niet om de vraag of juist minister Visser fout heeft gehandeld. Het is duidelijk dat ieder ander in zijn plaats ook met grote moeilijkheden te kampen zou hebben gehad.

Het uitgangspunt van deze beschouwing is het merkwaardige verschijnsel dat de zaak-Van der Putten de partij, waartoe de heer Visser behoort, bij achtereenvolgende verkiezingen veel stemmen heeft gekost, hoewel de partij als zodanig feitelijk buiten deze kwestie stond. De fracties van de VVD in de Eerste en de Tweede Kamer

hebben juist hun uiterste best gedaan om de kiezers te laten zien, dat de rechtsbescherming van de burger voor de liberalen centraal staat.

— Dus: de partij verliest een aantal stemmen en leden, omdat men kritiek heeft op een minister, die de beginselen van deze partij is toegedaan. Deze gang van zaken lijkt mij in strijd met onze staatsrechtelijke verhoudingen. De ministers hebben immers een eigen verantwoordelijkheid. Maar sommige kiezers blijken zich van deze staatsrechtelijke verhoudingen niets aan te trekken. Zij achten de partij wel verantwoordelijk.

— Het zou verkeerd zijn dit probleem te laten rusten, want het kan zich telkens herhalen. Als het kiezerspubliek inderdaad onvoldoende op de hoogte is met de staatsrechtelijke verhoudingen, dan mankeert er iets aan de algemene politieke voorlichting en vorming in ons land. Het geven daarvan zou zeker een taak zijn van de politieke partijen, die er niet alleen naar moeten streven, bepaalde politieke desiderata "er in" te krijgen, maar die het kiezerspubliek ook algemene politieke vorming moeten meegeven. Zou het niet iets zijn voor de constructieve politieke partijen om bijvoorbeeld gezamenlijk een instituut in het leven te roepen, dat zich bezig houdt met deze algemene politieke vorming?

De tweede conclusie is, dat een partij rekening moet houden met het feit, dat een deel van het kiezerspubliek haar verantwoordelijk blijft stellen voor de daden van een individuele minister. Op zichzelf zit daar iets vertrouwenwekkends in. Men kan namelijk zeggen: de individuele burger zoekt een instantie, die hem onder alle omstandigheden kan beschermen, en dat moet de politieke partij zijn.

Aan de andere kant vormt deze wel zeer bijzondere verantwoordelijkheid een groot probleem. Hoe komt in de praktijk de verhouding tussen partij en minister tot stand? Meestal is het zo, dat een formateur voor het aanzoeken van personen te rade gaat bij de fractievoorzitters van de betrokken partijen in de Tweede Kamer. Deze wijzen naar eer en geweten de beste man aan. Er zal dus naar moeten worden gestreefd in dit opzicht een zo groot mogelijke zekerheid te krijgen. Maar het welslagen van een minister hangt lang niet altijd af van zijn persoonlijke kwaliteiten. Die kunnen bijzonder goed zijn, terwijl men toch tijdens zijn ministerschap veel moeilijkheden krijgt.

Daarom kan men zich afvragen of het geen aanbeveling verdient, dat de politieke leider van een partij de ongeschreven bevoegdheid moet hebben om een door hem als minister voorgedragen persoon te kunnen uitnodigen zijn ontslag in te dienen, wanneer blijkt dat er om de een of andere reden ernstige moeilijkheden voor de partij ontstaan door dit ministerschap. Een systeem dus dat men in andere landen ook kent. Natuurlijk moet men hierin niet lichtvaardig handelen - de ministers moeten geen zetbaas worden van een Kamerfractie - maar in een open democratie lijkt dit gevaar niet groot.

H. Vrind.

Aardgas

Ons land is een kostelijk geschenk in de schoot geworpen: het Groningse aardgas. Volgens de laatste officiële raming bevat de bodem daar zeker 450 miljard kubieke meter aardgas. Uitgaande van dit cijfer, zou er bij een exploitatie op 20-jarige basis een hoeveelheid aardgas ter beschikking komen, die gelijk staat met ruim 70% van het tegenwoordige totale jaarlijkse energieverbruik in Nederland. Intussen blijft het ramingscijfer met sprongen omhoog gaan. De Belgische Senator Prof. dr. L. J. Leemans, die indertijd als eerste de ware orde van grootte van de Groningse gasvondst in de openbaarheid bracht, heeft onlangs gezegd dat de voorraad 1000 miljard kubieke meter bedraagt, en dit cijfer is in de eerste helft van juni door Nederlandse deskundigen onofficieel bevestigd. Waarom deze mededelingen ons telkens via het buitenland moeten bereiken, is niet duidelijk. Hoe dat ook zij, er is waarschijnlijk zóveel gas, dat - althans op papier - de totale energiebehoefte van ons land decennia lang gedekt kan worden door wat men, weinig wetenschappelijk, "de Bel" noemt.

Het is duidelijk dat ons land dit geschenk van de natuur, dat in geld uitgedrukt zeker miljarden guldens belooft, niet renteloos kan laten liggen. Het is ook duidelijk, dat exploitatie op grote schaal van het aardgas grote invloed zal hebben op de bedrijven, die op dit ogenblik nog de primaire energie leveren, namelijk de Staatsmijnen, de Hoogovens en de olieproducenten.

Snelle exploitatie geboden

Het probleem waarvoor onder andere de regering, en met name de minister van Economische Zaken, zich geplaatst zien is, dat de exploitatie van het aardgas weinig economisch kan geschieden indien zij in een langzaam tempo zou moeten worden uitgevoerd. Met op de achtergrond de op den duur uitgeput rakende kolenvoorraad in Limburg en de daarmee afnemende leverantie van gas door de Staatsmijnen, zou de redenering voor de hand liggen, dat de Groningse gasbel aanvankelijk aanvullend gebruikt kan worden en later misschien geheel de energieproductie van de mijnen kan overnemen. Dat zou allemaal heel mooi zijn, ware het niet, dat dit betekent: een langzame exploitatie van het aardgas, hoge investeringen, veel renteverlies en daardoor een te hoge prijs.

Men moet dus zoeken naar de mogelijkheid om grote hoeveelheden aardgas af te zetten, liefst zonder daarbij ernstige verstoringen op de rest van de energiemarkt teweeg te brengen. Het is dit vraagstuk, dat centraal staat in de aardgasnota van minister De Pous, vorig jaar juli aan de Tweede Kamer aangeboden.

Gas is niet duur?

In deze nota stelt de minister ten aanzien van de afzet van het aardgas in de eerste plaats, dat er naar gestreefd moet worden deze te doen geschieden op de markt van de openbare gasvoorziening. Hierbij denkt hij zowel aan de vervanging van andere gassoorten als aan de uitbreiding van de openbare gasvoorziening. Wat dit laatste betreft hoopt men, dat de prijs van het aardgas zo laag zal kunnen zijn, dat het aantrekkelijk wordt dit op grote schaal te gebruiken voor ruimteverwarming. Voorts verwacht de minister een vrij belangrijke markt voor de zogenaamde hoogwaardige industriële toepassingen.

Opmerkelijk bij dit alles is, dat vooral gesproken wordt van afzet van het aardgas op de binnenlandse markt. Weliswaar brengt de regering in de gasnota ook de wenselijkheid van export van het aardgas tot uiting en zelfs is reeds bekend gemaakt, dat een contract is afgesloten voor levering aan Duitsland van 4,5 miljoen kubieke meter gas per jaar (een kleine hoeveelheid dus), maar aan export is bepaald niet in de allereerste plaats gedacht.

Export of binnenlands verbruik

Men moet evenwel hopen, dat de export in onze gaspolitiek een belangrijke rol zal gaan spelen. Het lijkt daarbij gewenst dat wij beseffen, dat het gevaarlijk is geen rekening te houden met de mogelijkheid van een plotselinge aardgasvondst in Duitsland (waarom zou de "bel" precies bij de Nederlandse grens ophouden?), zodat wij op de export naar Duitsland niet te veel zouden moeten bouwen. Tenaanzien van Engeland, dat dit jaar begint met de import van gas uit de Sahara, waarvan het transport in vloeibare vorm met gekoelde tankers bijzonder kostbaar is, ligt dit anders. Anderzijds schijnt dit Sahara-gas, waarvoor overigens ook al afnemers gezocht worden elders in Europa, zeer goedkoop te zijn.

Al moeten wij dus hopen, dat de export van Nederlands aardgas een belangrijke rol zal gaan spelen, of wij de concurrentie tegen de Sahara kunnen volhouden zal voor een zeer groot deel afhangen van de prijs, waarvoor wij het gas kunnen leveren. Bezieet men deze zaken bovendien tegen de achtergrond van de in voorbereiding zijnde integratie van de Europese energiemarkt, dan is het heel begrijpelijk, dat de Nederlandse regering liever zoekt naar een meer zekere afzet op de binnenlandse markt.

Wedloop met atoomenergie?

Massaproductie van aardgas is noodzakelijk om een lage prijs te bereiken. Die lage prijs is een eis, om een redelijke afzet mogelijk te maken op onze binnenlandse markt, maar zeker ook buiten onze landsgrenzen. En een betrekkelijk snel opmaken van het aardgas

zou later wel eens het nu nog niet te voorziene voordeel kunnen hebben, dat men van de Groningse bodemschat heeft geprofiteerd vóórdat het gebruik van atoomenergie op ruime schaal zijn intrede doet.

De aardgasnota van minister De Pous verzet zich tegen deze denkbeelden niet. Integendeel, zij geeft de weg aan hoe, met de minste kans op verstoringen, de aardgaswinning inderdaad met kracht ter hand genomen kan worden. Dat neemt niet weg, dat men bij het politieke stuk, dat deze nota toch is, enkele kanttekeningen kan plaatsen.

Overheid en particulieren

De regering heeft de exploitatie van het aardgas niet uitsluitend als een staatsaangelegenheid willen zien en dus ook particuliere maatschappijen - met name Shell en Esso - ingeschakeld. Hoewel de Staatsinvloed zeer groot blijft (Staat + Staatsmijnen 50% van het kapitaal en van de winstuitkering; Shell + Esso eveneens 50%; voorts bepaalt de regering prijzen en leveringsvoorwaarden, houdt toezicht op de bestemming

van het gas en beschikt bovendien over 25 miljard kubieke meter gas om dit tegen afwijkende prijzen ter beschikking te kunnen stellen van de industrie), is het inschakelen van de particuliere sector zeker toe te juichen.

Men moest natuurlijk rekening houden met de belangen van de mijnbouw en van de olieproducenten. Anderzijds is het begrijpelijk, dat de regering het niet wenselijk acht de openbare gasvoorziening in grote mate afhankelijk te stellen van een particuliere leverancier.

Object van bezitsspreiding?

Niettemin is de vraag gerechtvaardigd of niet een grotere particuliere invloed verkieslijker zou zijn geweest. Men zou aan de Staat een aantal prerogatieven hebben kunnen toekennen, zoals prijsgoedkeuring. Daarnaast was bijvoorbeeld een N.V. denkbaar geweest, waarinnit alleen de Staatsmijnen, Esso en Shell participeerden, maar in belangrijke mate ook een nieuw op te richten particuliere vennootschap met kleine en werkelijk gespreide aandelen.

Wellicht had men voor zulk een vennootschap een organisatievorm moeten kiezen, die nieuw is. Zij zou namelijk alleen zin hebben, indien men een concentratie van haar aandelen zou kunnen voorkomen. De bezitsspreiding, sterk door de KVP gepropageerd, maar toch evenzeer een liberale gedachte, zou men op een originele en wezenlijke manier kunnen bevorderen, indien honderdduizenden mensen in de gelegenheid zouden worden gesteld te participeren in de exploitatie van het aardgas.

Het aardgas is een nationaal bezit, dat zich bij uitstek leent voor een der-

gelijk experiment. Men heeft hier een unieke kans om eens een nieuw systeem te beproeven, dat zou aansluiten bij de vooral sinds de tweede wereldoorlog sterk veranderde sociale en economische inzichten. De kans namelijk om, zij het wellicht door middel van een nieuwe regeling, een voor de economie van ons land uitermate belangrijk bedrijf in handen te leggen van een zeer grote groep der bevolking.

De nu ontwikkelde opzet zal natuurlijk bijdragen tot verhoging van de welvaart, maar dan langs de indirecte weg van de Staatskas en via de voor een belangrijk deel geconcentreerde olie-aandelen.

Aardgas als elektriciteitsbron

Een tweede kanttekening; ik vraag mij af of wij ons aardgas inderdaad primair moeten gebruiken zoals de regering voor ogen staat, namelijk voor huishoudelijk gebruik. Dat brengt de noodzaak met zich mee van enorme investeringen, transportkosten, ombouw van apparatuur en zo meer.

Zou men minder verspreide afnemers kunnen vinden, dan valt te overwegen of dat niet veel economischer is. De N.V. Samenwerkende Elektriciteits Producenten (S. E. P.) heeft voorgesteld het gas te benutten voor de opwekking van de zogenaamde grondlast van de centrales. In onze buurlanden worden waterkracht en bruinkool gebruikt om elektrische energie op relatief goedkope manier te produceren. Waarom zouden wij daarvoor ons aardgas niet gebruiken?

Het antwoord van de minister daarop is, dat men dan het aardgas óók zou moeten leveren aan de centrales, indien de prijs die deze (in verhouding tot steenkool of olie) kunnen betalen, lager

ligt dan de prijs, die men elders voor het gas zou kunnen maken. Dat is niet commercieel, zegt hij, en alleen een commerciële exploitatie, gericht op een maximale netto-opbrengst van het aardgas, is wenselijk.

Van de prijs hangt veel af

Ten eerste roept dit de vraag op hoe het nu eigenlijk met de te verwachten prijs van het aardgas is gesteld. Uit des ministers antwoord zou men namelijk kunnen afleiden, dat die prijs in verhouding tot steenkool en olie wel eens ongunstig zou kunnen zijn. Anderzijds heeft de minister het over lage prijzen, die het gebruik van aardgas voor ruimteverwarming aantrekkelijk moeten maken. Op het ogenblik wordt in de nog zwevende zetel van de Gasunie druk gerekend over de prijs. Het resultaat wordt omstreeks juli verwacht.

Ten tweede staat het nog te bezien, mede tegen de achtergrond van noodzakelijke concurrentie bijvoorbeeld tegen het Sahara-gas, en van andere, deels reeds aangestipte niet te voorziene ontwikkelingen, of wij niet gedwongen zullen worden tot levering tegen een lager tarief. Een tarief dat dan wél acceptabel zou zijn voor de elektriciteitscentrales, waardoor het aardgas in de vorm van elektriciteit voornamelijk voor industrieel gebruik ter beschikking komt. Een situatie waarbij wij nu dure investeringen doen om het aardgas zo commercieel mogelijk te kunnen verkopen, terwijl wij straks gedwongen worden tot een prijsverlaging, zodat - als het te laat is - op veel minder kostbare wijze de elektriciteitscentrales het aardgas zouden kunnen "omzetten" in andere energievormen, dient vermeden te worden.

Ph. C. la Chapelle jr.

Een herdenking: afschaffing van de slavernij in West-Indië (1863 - 1963)

door L. Aletrino

Op de eerste juli 1863 werd om 6 uur in de morgen de bevolking van Paramaribo gewekt door het gedonder van het geschut van het fort ter plaatse. Een-en twintig schoten knalden uit de vuurmonden, ten teken dat de slavernij was afgeschaft, niet alleen in Suriname maar ook op de Nederlandse Antillen.

De afschaffing van de slavernij had in de eerste plaats een morele strekking, ofschoon de invloed ervan zich op sociaal en economisch gebied in sterke mate deed gelden.

De afschaffing van de slavernij in onze toenmalige Westindische koloniën was geen gebeurtenis op zich zelf, zij vormde een schakel in de keten van geestelijke strijdmiddelen en feitelijke oorlogshandelingen, die in de Verenigde Staten, in de Franse en Portugese overzeese gebieden, in Brazilië en ook in Nederlands Oost-Indië aan de definitieve emancipatie der "onvrijen" waren voorafgegaan. Zij was het einde van een sedert de verre oudheid bestaand bestanddeel der heersende beschavingen, ontstaan door de noodzaak het nederige, dikwijls vernederende werk, dat nochtans onmisbaar was voor het goed functioneren der maatschappelijke samenleving, te doen geschieden door een klasse van "onderontwikkelde" werkkrachten, die door roof, koop of door straf waren verkregen. Zij werden tewerkgesteld op plantages, in landbouwbedrijven, als havenarbeiders en als huispersoneel,

Honderd jaar geleden, op 1 juli 1863, werd in Suriname en op de Nederlandse Antillen de slavernij afgeschaft. Bijna 33.000 neger-slaven verkregen daardoor hun vrijheid. Aan hun voormalige eigenaren betaalde de Nederlandse regering ruim 10 miljoen gulden uit als schadevergoeding. Deze vrijlating kwam tot stand onder de verantwoordelijkheid van het tweede kabinet-Thorbecke (1862-'66).

Een slavenmarkt in Suriname, 1840. (Kon. Inst. v/d Tropen)

en zij vormden de inzet van een mensonwaardige slavenhandel, die zich tot in het midden der negentiende eeuw wist te handhaven.

Abolitionisme en liberalisme

De eigenlijke strijd tegen de handel in slaven (met "abolitionisme" aangeduid) en de actie tot afschaffing der slavernij door middel van "emancipatie", dateren feitelijk pas uit de tijd der Franse Revolutie en de opkomst van het economisch liberalisme. Vermaard geworden namen komen wij tegen: in Frankrijk Jean-Jacques Rousseau in zijn "Contrat Social", en Montesquieu, die zich in zijn "De l'Esprit des Lois" speciaal tegen het tot slavernij brengen van negers keerde; in Engeland de Quakers; de economist-filosof Adam Smith; Henry Wilberforce, de oprichter der Anti Slavernij Society (1823); William Pitt de jonge, die in april 1792 in het Lagerhuis zijn als "document humain" beroemd geworden rede voor de afschaffing van de menshandel hield; en John Locke ("Two Treatises of Government"). In de Verenigde Staten bracht Harriet Beecher Stowe's "Uncle Tom's Cabin" (1852) de gemoederen over de gehele wereld in heftige beroering.

In Amerika zelf was tot dusver de strijd tussen de noordelijke en de zuidelijke staten niet zozeer gevoerd over afschaffing of behoud der slavernij, maar veeleer over het uitbreiden ervan tot de nieuwe

Een vergadering van de Staten van Suriname, 1963.
(Foto-archief Kon. Inst. v/d Tropen)

staten, welke tot de Unie toetraden. In de zuidelijke staten hadden de voorstanders van de slavenhandel een poging gedaan om onder andere in Californië, Nieuw-Mexico en Utah de slavernij tot een door de wet gesanctioneerde instelling te maken. Steeds scherper werd de strijd tussen de slavenhoudende en de "vrije" staten. Hij leidde tot de burgeroorlog van 1861, die vier jaren zou duren en met een militaire nederlaag der zuidelijke eindigde. Toen reeds had President Abraham Lincoln bij proclamatie alle slaven in de zuidelijke staten vrij verklaard, een besluit dat spoedig tot alle staten der Unie werd uitgebreid.

Politieke en theologische strijd

In Nederland met zij n uitgestrekt koloniaal gebied was het slavenvraagstuk eveneens de inzet geworden van een felle politieke en tevens theologische strijd.

De voorstanders van de slavernij beriepen zich op de bijbel: in het Oude Testament zijn immers tal van plaatsen aan te wijzen, waaruit zou blijken dat de slavernij "een door God goedgekeurde instelling" was. Exodus 21:2 onder andere zegt: "Als Gij eenen Hebreëuschen knecht koopen zult, die zal zes jaren dienen; maar in het zevende zal hij voor vrij uitgaan, om niet."

Ook het Nieuwe Testament laat zich nergens in afkeurende zin uit

en in de Evangeliën is niets van een verbod dienaangaande te lezen. In het Romeinse Recht was de slavernij als instituut met rechtsregels gecodificeerd; Grotius benaderde het vraagstuk van de juridische kant in zijn "De Iure Belli ac Pacis", echter in rechtstreekse samenhang met het oorlogsrecht.

De predikant en politicus Ds. Dr. W. R. Baron van Hoevell zou door zijn polemisch geschrift "Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche Wet" (1854) de beweging der emancipatie hier te lande een krachtige stoot geven. Een lange stroom van pro's en contra's de afschaffing van de slavernij was hiervan het gevolg. De geruchtmakende verhandeling van Jacobus Capitein (de eerste in Europa opgeleide negerpredikant), getiteld "Staatkundig-godgeleerd onderzoeksschrift over de Slavernij als niet strijdig tegen de Christelijke Vrijheid", was veelal het uitgangspunt voor de werken van mannen als de Groninger M. D. Teenstra, een voormalig koloniaal ambtenaar, ("De neger-slaven in Suriname", ental van andere publikaties), M. Cohen Stuart ("De vrijmaking van onze slaven"), R. F. Baron van Raders ("Adres betreffende het vraagstuk der afschaffing der slavernij in West-Indië") en vele, vele anderen die hetzij in lijvige boeken, hetzij in tijdschriftartikelen stelling voor of tegen de slavernij namen.

Wolff contra Da Costa

Zelfs Betje Wolff en Isaac da Costa kregen het met elkaar aan de stok. Betje Wolff had met haar sterke emotionaliteit in de eerste van haar "Twee Brieven: Beemster-Winter-Buitenleven" een vurig pleidooi gevoerd ten gunste van de vrijlating van alle slaven, waartegen Isaac da Costa in zijn "Bezwaren tegen de geest der eeuw" opkwam. Volgens hem diende de slaaf te wachten tot het de blanke, die moreel en lichamelijk zijn meerdere is, zou behagen hem zijn vrijheid te geven.

De couranten, de vele artikelen, de adressen aan de Staten-Generaal, de brochures, pamfletten en vlugschriften, maar ook de moraliserende preken in de kerken en de plaatjes, etsen en gravures, die door hun drastische voorstellingen afschuw wekten, droegen in niet geringe mate ertoe bij dat hier te lande een krachtige beweging ontstond tegen de slavernij en ook - zeer aarzelend weliswaar - tegen het koloniale stelsel.

Het werd als een moedige daad beschouwd toen J. Wolbers in 1853 een geschrift deed publiceren, dat de titel droeg "De Slavernij in Suriname", met als ondertitel: "Dezelfde gruwelen der slavernij die in de Negerhut van Oom Tom geschetst zijn, bestaan ook in onze West-Indische Koloniën."

Reeds in 1848, het laatste jaar van de regering van Willem II, had een aantal burgers een adres aan de Koning gericht, waarin werd gezegd: "Majesteit, de slavernij zoals zij op enkele gunstige uitzonderingen na, in West-Indië bestaat, gaat in tegen elk menselijk gevoel en alle goddelijke wetten, en is in strijd met het Evangelie"...

Oost-Indië gaat voor

Nadat in mei 1859 in Nederlandsch Oost-Indië de slavernij krachtens een door het Parlement aangenomen wet was afgeschaft (behalve op Bali en op Soembawa, waar dit pas in 1877, respectievelijk 1910 geschiedde), duurde het nog vier jaren voor het in West-Indië zover was.

In een in 1959 verschenen proefschrift van de Surinamer E. Th. Waaldijk, waarmede hij aan de Westfälische Wilhelms-Universität in Münster tot doctor in de wijsbegeerte promoveerde, betoogt hij dat bij de afschaffing van de slavernij in West-Indië destijds niet aan een algemene overtuiging van de openbare mening in Nederland gehoor werd gegeven. Met grote aarzeling ging men ertoe over. Ten eerste werd de termijn der vrijlating tot 1 juli 1863 verschoven, ofschoon het desbetreffende wetsontwerp reeds een jaar tevoren door de Staten-Generaal was goedgekeurd; ten tweede werden de zogenaamd bevrijde slaven verplicht nog tien jaar voor hun meesters te werken, totdat dezen in staat waren hun bezittingen met Aziatische koeliearbeiders te bevolken.

In 1873 verschenen dan ook pas de eerste Hindoestaanse werkrachten op de Surinaamse plantages, voorafgegaan door een kleine groep Chinezen en gevolgd door Javanen. Een kleurige mengeling van rassen uit vier werelddelen, waarin naast de inheemse Creolenbevolking de voor westerse invloeden openstaande bosnegers - thans officieel Boslandcreolen geheten - een eigen plaats innemen. De herdenking van de afschaffing der slavernij is dan ook eigenlijk een aanlegenschap die slechts een beperkte volksgroep raakt.

De geschiedenis is meedogenloos in haar oordeel. Zij heeft aange-
toond dat Koning Willem III de in juli 1863 in werking getreden wet van 8 augustus 1862 heeft ondertekend, maar dat het een legende is als zou de Koning de slavenemancipatie hebben bewerkstelligd, zoals in vele geschiedenisboekjes staat opgetekend. De afschaffing der slavernij is nimmer een zaak van nationaal-politieke bezinning der Nederlandse natie geweest. Zij was veeleer het werk van een aantal verlichte geesten, humanistische hervormers, predikanten en vooruitstrevende burgers.

De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Parlementaire Kroniek

NIEUWE LICHTING

Ons hart klopt niet alleen vol verwachting maar ook wel een beetje van de zenuwen. In onze eigen wereldjes mogen wij dan helepieten zijn - wethouder van dit of voorzitter van dat - maar nu wij in het Nationaal Orkest moeten gaan meebazen, nemen wij onze plaats tussen al die beproefde spelers niet zonder schroom in. Het is in ieder geval een troost dat de nieuwe lichting deze keer zo groot is.

Om te beginnen maakt het personeel van de Kamer, van hoog tot laag, al direct dat wij ons zo veel mogelijk thuis voelen. "Er is post voor u" zegt de portier als wij op de dag na de beëdiging voor de eerste keer van ons leven de deur van Binnenhof 1A als Kamerlid binnenstappen. En dat klopt: er is post. Boven, in een van de gangen van het labyrinth - op welke verdieping zijn wij hier eigenlijk en in welke richting lopen wij? - groet de allerhoffelijkste chef van de griffie ons bij naam alsof hij dat al jaren gewend is. Hoe geruststellend om herkend te worden.

De griffie blijkt een alwetende vraagbaak met een onuitputtelijk geduld te zijn. Eene bron van welkome attenties. Zó zijn wij beëdigd, en zó begint de ene nuttige zending van de griffie na de andere thuis in de brievenbus te glijden: een sortering Tweede Kamer briefpapier, cartes en enveloppen; een present-exemplaar van Pippel (het Reglement van Orde met Commentaar); een even handig als goedig boekje met "Praktische Mededelingen" voor leden, in alfabetische volgorde gerangschikt, van "Afdelingen, Afwezigheid, Ambtskostuum" ("Men is niet verplicht het aan te schaffen, doch het dragen ervan - op de derde dinsdag - verhoogt de feestelijkheid wel in sterke mate") tot en met "Voorzitter, Vragen, Zitting."

Maar zo groen zijn wij toch niet, of wij beseffen dat de Sinterklaasstemming bij het binnenstromen van die bruine enveloppen niet lang zal duren. Wij zullen allang blij zijn als wij straks de stroom van stukken een beetje zullen kunnen bijhouden. Als waarschuwing

wordt ons het ware verhaal verteld van het geroutineerde lid, dat zich plotseling ging beklagen bij de griffie wegens het niet-ontvangen van allerlei stukken, totdat bleek dat zijn vrouw er een gewoonte van had gemaakt alle Kamerenveloppen regelrecht in de prullemand te gooien omdat ze toch ongeopend bleven liggen.

Voor de meesten van ons, die per slot ook niet helemáál vreemd in dit Babylon beland zijn, laten de 149 andere leden zich althans de eerste dagen in 3 categorieën onderscheiden: 1. mensen die wij zonder meer (her)kennen, omdat zij fractiegenoten zijn of omdat iedereen ze kent (wie zou de Freule niet kennen, of jonkheer Van der Goes van Naters, of oud-minister Suurhoff, of de heren Van Rijckevorsel, Roemers, Blaisse en Biesheuvel, of mevrouw van Someren - om zomaar een paar prominenten te noemen); 2. mensen die wij bepaald wel eens gezien hebben, maar verder niet kunnen plaatsen ("Ik zou mij graag even aan u voorstellen." "Dat is best, maar ik ben vanmorgen al aan u voorgesteld"); en 3. volslagen vreemden. "Nieuwe leden plegen zich na hun beëdiging zo spoedig mogelijk aan andere leden voor te stellen," aldus de Praktische Mededelingen. Een mooie gedachte, maar in een Kamer waar op iedere 3 leden er één nieuw is, komt daar natuurlijk niets van. Het "mag ik me even" murmelt dagenlang door de gangen, trappenhuis en commissiekamers. Zelfs bij het drogen van de handen worden eerste handdrukken gewisseld.

Het zal allemaal wel wennen. Het werk in Afdelingen, Commissies en Fracties, waar wij in kleinere en minder formele kring onze eerste schuchtere bijdragen kunnen leren leveren aan de vertegenwoordiging van het Nederlandse volk, zal hopelijk de scherpste kanten wel afslippen van dat angstige moment dat toch eens komen moet, wanneer wij, als de jongste bijrolspeler alleen op het toneel van de Grote Schouwburg, een verre, vreemde stem, die uit ons eigen keelgat komt, horen zeggen: "Mijnheer de Voorzitter ..."

OUDE LICHTING

"Eindelijk een bekend gezicht", zegt de politieagent op het Binnenhof, als hij na enkele nieuwelingen ons doorlaat. "Ze hebben nog niet eens een ridderzaaltje op hun voorruit" zegt hij verwijtend en dit beschouwt hij wel als het summum van groenheid. "Wij ook niet", zeggen we troostend. "Maar dat hebt U ook niet meer nodig" en dat is dan bedoeld als een soort compliment. Hij kent ons en dat is voldoende, we horen er al bij.

Het heeft iets van lang geleden van de eerste schooldag: de nieuwelingen worden wat nieuwsgierig bekeken, de blocnootjes liggen smetteloos wit op de banken, de laden zijn gevuld met een verse lading papier. De oude garde - ongeveer 2/3 van de Kamer - zet met een routinegebaar de tassen neer, de nieuwe lichting kijkt wat onwennig rond.

De "nieuwen" worden niet alleen bekeken, zij worden gewogen en beoordeeld, naar uiterlijk, stemgeluid, optreden. Het zijn natuurlijk oppervlakkige eerste indrukken, maar eerste indrukken kunnen belangrijk zijn. Bij het afleggen van eed of belofte leert men elkaar iets beter kennen. De keuze uit beide zegt al iets, vertelt iets van al die onbekenden. Iemand, die hakkelt bij de formule krijgt bij zijn maidenspeech al direct iets goed te maken. De eerste indruk, de eerste kritiek waren: "Vast geen beste spreker".

De oude garde begroet elkaar vriendelijk, collegiaal of er geen verkiezingsstrijd geweest is en zo hoort het ook. Ze praten over hun ervaringen op verkiezingspad en - alweer net als op school - ze praten over de nieuwelingen. Een geheel nieuwe fractie, zoals die van boer Koekoek heeft het moeilijk, er is daar geen oude garde die hen introduceert, die hen zulke eenvoudige dingen vertelt als de plaats voor de jassen, die hen de weg wijst naar de griffie en de bibliotheek. Ze worden door niemand hartelijk begroet. "Die hebben het zo'n dag moeilijk" peinst een vrouwelijk kamerlid gespecialiseerd in maatschappelijk werk. "Zullen ze nog wel vaker hebben" constateert een mannelijke collega tevreden en dat is dan het enige, dat ze met hun politieke tegenvoetters de communisten gemeen hebben, die ook buiten de gemeenschap vallen al-

thans als Paul de Groot aanwezig is. Marcus Bakker is een aardige vent, maar als Paul er is heeft hij iets schichtigs. En Paul is er, een van de weinige keren mogen we wel zeggen. Ook voor hem geldt: geen beëdiging geen betaling en dat is zelfs voor een communist te gortig.

Zo is het klasje van meester van Thiel bijna compleet, behalve een enkele zieke en de demissionaire ministers-kamerleden zijn ze er allemaal. Hoe zal het gaan met de nieuwe garde? Is de socialist met de strijdlustige blonde kuif werkelijk een vechtjas of zal hij meer tot het lieve type gaan behoren zoals de heer van der Goes van Naters. Zal het nieuwe Katholieke vrouwelijke lid het ontroerend naïve van juffrouw Knol hebben, of het wijze van juffrouw Nolte?

De heer Jongeling van het GPV steekt bij de eed zijn vingers heel hoog in de lucht alsof hij in de hemel wil reiken. Dat zal hij met zijn redevoeringen ook wel trachten te doen. De rebel, de socialist Goedhart (pro CTV en nationale omroep en anti-VARA) die in het Parool van enkele dagen geleden een scherpe en openhartige analyse heeft gegeven van de nederlaag van zijn partij legt wat brommerig de belofte af. Ook al een man die het moeilijk zal hebben. "Wij kunnen hem natuurlijk voorstellen bij ons te komen, hij is er bijna aan toe", filosofeert een liberaal. "En het is nog een aardige man ook" zegt een ander.

De pacifisten zitten nu eindelijk daar waar ze horen, links. "Toch hadden we het daar best, daar aan de rechterzijde" zegt de heer Lankhorst eerlijk. "Ze waren reuze aardig voor ons". Jammer eigenlijk voor boer Koekoek dat hij niet rechts beginnen mag, nu gaat hij schuil achter een rijtje communisten en "links" is echt niet hartelijk tegen hem. Toch zou hij ook niet rechts kunnen zitten, dat is te dicht bij Biesheuvel. De president is een zachtvaardig man, maar tonelen à la Hollandsche Veld kan hij nu eenmaal niet tolereren.

De nieuwe Kamer is geconstitueerd. De oudjes moeten oud prestige behouden of fouten uit het verleden goed maken, de nieuwen moeten zich gaan bewijzen. Sommigen hebben hun namen mee: Joekes, Tilanus, Brautigam. Ze hebben een soort morele voorsprong, althans tot hun maidenspeech, daarna

niet meer. Voor sommigen komt die al gauw, n.l. voor de nieuwe fractievoorzitters Koekoek en Jongeling. Dankrijgt de heer Koekoek een heel kabinet tegenover zich, grotendeels geroutineerde debaters. Dat is wel iets anders dan

opgestookte boeren. Tenzij . . . . de heer Koekoek minister van Landbouw wordt. Je kunt nooit weten, de formatie is nog niet klaar.

O.L.

BOEKBESPREKING

s'Jacob, E.H., De toekomst van de rechtsstaat (In: Liberale Gedachten, een bundel opstellen aangeboden aan prof. mr. P.J. Oud ter gelegenheid van zijn 75ste verjaardag), Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam/'s-Gravenhage, z.j., blz. 95 - 122.

Twaalf schrijvers werkten mee aan de bundel opstellen, die zij professor Oud ter gelegenheid van zijn vijftienvigste verjaardag aanboden. Iedere schrijver behandelde een ander onderwerp, en ieder schreef naar eigen trant. Mijn voorkeur voor de bijdrage van prof. dr. E.H. s'Jacob, is mede een gevolg van de persoonlijke belangstelling die ik voor zijn onderwerp koester, ik beoog daarmee niet een oordeel te geven over de bijdragen van de elf andere auteurs.

Professor s'Jacob behandelt de toekomst van de rechtsstaat. Die rechtsstaat is het, die de politieke samenleving van de Westeuropese en Angelsaksische volkeren verheft boven andere stelsels elders en vroeger. De rechtsstaat is een culturele prestatie van de allereerste orde, die bescherming behoeft, want uit zich zelf ontstaat er geen rechtsstaat. Uit zich zelf gaat hij mischien wel te gronde.

De liberale verlangens ten aanzien van de vrijheid van het individu in de staat (en de maatschappij) worden door de rechtsstaat ingewilligd. Liberalen behoren van de rechtsstaat alles af te weten en behoren hem met liefde te benaderen. Het is naar mijn gevoel bijzonder zuiver door professor s'Jacob aangevoeld, dat aan een liberaal staatsman als professor Oud geen grotere eerbied kan worden betoond dan door hem over de rechtsstaat een doorwrochte verhandeling aan te bieden.

In die verhandeling worden eerst verscheidene aspecten genoemd, die doorgaans aan het begrip rechtsstaat ver-

bonden worden geacht. Daar is het aspect van de rechtsbescherming van de burger tegenover de overheid. Daar is het aspect van de juiste begrenzing van het staatsgezag; een gezag dat door hen, die de staat als een persoon met soevereiniteit zien, nauwelijks meer aan iets te binden is.

De behoefte aan begrenzing van het staatsgezag is in onze cultuur terug te voeren tot de hellenistische wereld, waar de gedachte opkwam, dat de mens, als mens, drager is van een met zijn natuur gegeven rechtssfeer. Grijpt de overheidsadministratie in een rechtsverhouding in, dan is daartoe - naar het inzicht van Robert Mohl, de man die de term rechtsstaat introduceerde - een wettelijke basis nodig. Maar dan een wet, die ieder als gelijke behandelt. De gezagsuitoefening in een zondige wereld mag niet alleen berusten bij de persoon van de vorst, maar er moeten bevoegdheden worden verdeeld, aldus Stahl. Mohl en Stahl hebben normen aangegeven voor de uitoefening van het staatsgezag.

De idee van de rechtsstaat is een uitwerking van de oude gedachte, dat aan de mens, als mens, rechten toekomen die geëerbiedigd dienen te worden. Het antwoord op de vraag, waar de grenzen van het staatsgezag liggen, moet in verband worden gebracht met de mensbeschouwing. De moderne wetenschap vermag niet de ene mensbeschouwing als juist, en andere mensbeschouwingen als onaanvaardbaar aan te merken. De mens heeft zich hier alleen tegenover

zichzelf te verantwoorden. De inrichting van de staat zal zo moeten zijn, dat daarin voor elke mensbesouwing plaats is, zolang de vrije keuze van anderen daardoor niet belet wordt. De toekomst van de rechtsstaat wordt bepaald door de wijze waarop, en de mate waarin, de mensen het elkaar mogelijk maken, zó te leven als zij, op grond van

hun eigen verantwoordelijkheid, leven moeten.

In het bovenstaande heb ik geprobeerd het professoraal betoog van 27 bladzijden samen te vatten. Deze poging is natuurlijk gebrekkig. Het hoofdstuk zelf moet geacht worden tot de noodzakelijke wapenrusting te behoren van ieder, die voor het liberalisme in het krijt treedt.

Dr. E. Nordlohne

Het volgende nummer van Liberaal Reveil zal omstreeks het midden van september verschijnen.

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Ir. F. Wagenmaker werd op 22 augustus 1931 geboren in Nijmegen, waar hij het stedelijk gymnasium bezocht. In 1960 verwierf hij het diploma van civiel ingenieur aan de Technische Hogeschool in Delft. In zijn studententijd was hij de eerste student-ouderling in de Nederlands Hervormde Kerk. Hij is directie-secretaris van de NV Nederlandse Spanbeton Mij. in Alphen aan de Rijn, en redacteur van "De Driemaster", het orgaan van de J. O. V. D.

L. Aletrino, geboren op 2 september 1890 in Amsterdam, werd aanvankelijk voor de handel opgeleid, maar gaf de voorkeur aan de journalistiek en deed in 1915 zijn intrede op de redactie van "Het Vaderland". Twee jaar later ging hij naar de "Nieuwe Rotterdamsche Courant" over. In 1920 trad hij tot de staf van "Het Algemeen Handelsblad" toe (rubriek buitenlandse politiek). Hij schreef vele historische schetsen en zes boeken: "Van Hannibal tot Hitler", "In Naam der Liefde" (over de Franse middeleeuwse Cours d'Amour); "Verloren Tronen" (over de sedert de eerste wereldoorlog ten val gebrachte vorstenhuizen); "Vijftien Ontmoetingen" (geestelijke stromingen in Nederland); "Zes Wereldgodsdiensten" (o. a. de Islam, het Boeddhisme, het Sjintoïsme en het Jodendom); en "Drie Koningen van Nederland" (geschreven portretten van Willem I, II en III).

Liberaal reveil

De kabinetsformatie en de VVD — Gesprek met mr. Toxopeus

Op bezoek bij een Ombudsman - A. Stempels

Gesol met de pbo

Geloof en politiek — een antwoord - B. Delfgaauw

Is een liberale landbouwpolitiek mogelijk? -

Drs. C. van der Sluys

6e jaargang nr. 8 - september 1963

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam - 's Gravenhage in samenwerking met de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

Th. H. Joekes - secretaris en verantwoordelijk redacteur
Dr. E. Nordlohne
Drs. L. D. Oosterveld
Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. C. A. Steketee
H. Vrind

REDACTIERAAD:

W. Altink	Mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke
Mr. F. Bordewijk	* Drs. L. D. Oosterveld
J. C. Corver	Prof. mr. P. J. Oud
Drs. P. Delfos	Prof. mr. C. H. F. Polak
Mr. G. C. van Dijk	Drs. A. A. C. Reedijk
Dr. K. van Dijk	Mr. H. van Riel
Dr. J. N. van den Ende	Prof. mr. dr. M. Rooij
Prof. mr. N. E. H. van Esveld	Mevrouw drs. J. F. Schouwenaar-
Mr. W. H. Fockema Andreae	Franssen
Mevrouw A. Fortanier-de Wit	* Mevrouw H. van Someren-Downer
Mr. H. F. Heyting	* Mr. C. A. Steketee
B. W. M. Hillenaar	Mr. A. Stempels
H. H. Jacobse	Mevrouw mr. J. M. Stoffels-
* Th. H. Joekes	van Haaften
Dr. ir. A. W. G. Koppejan	Drs. A. Szász
Prof. S. Korteweg	Mevrouw mr. E. Veder-Smit
Prof. dr. J. Kymmell	H. J. L. Vonhoff
Drs. R. H. Neuberg	* H. Vrind
* Dr. E. Nordlohne	Ir. F. Wagenmaker
Ir. L. G. Oldenbanning	Prof. dr. H. J. Witteveen

* lid redactie

Redactie-adres: Koninginnegracht 55a, 's Gravenhage,
tel. 63 57 80.

Administratie: Badhuisweg 232, 's Gravenhage,
tel. 51 27 11 - postrekening 14 51 92 t. n. v.
N. V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (8 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studen-
tenabonnement: f 9,50 per jaar; losse num-
mers f 2,45.

De kabinetsformatie en de VVD

een gesprek met mr. E. H. Toxopeus

Nu de kruitdamp is opgetrokken boven het slagveld, waarop de jongste kabinetsformatie is uitgevochten, voelen wij behoefte aan een nabeschouwing, temeer omdat die van rooms-katholieke zijde vrijuitvoerig is gegeven door de voorzitter en de secretaris van de KVP, de heren mr. P. J. M. Aalberse en dr. L. A. H. Albering, die zich door de Opmars, het ledenblad van de KVP, hebben laten interviewen.

De man, die tijdens de (in)formatie(s) als fractievoorzitter van de VVD optrad, mr. E. H. Toxopeus, thans weer als minister teruggekeerd op het Torentje van Binnenlandse zaken, bleek na enige aarzeling bereid, ook van zijn kant een terugblik op de spannende weken van mei, juni en juli te geven. Aarzeling, omdat de verantwoordelijkheid voor de leiding van de fractie inmiddels in andere capabele handen is overgegaan, en omdat de bewindsman uit de aard der zaak wat minder vrij staat in zijn beoordeling van de totstandkoming van het kabinet, waarvan hij zelf deel uitmaakt, dan een partijvoorzitter of -secretaris, zoals in het geval van de KVP. Tenslotte toch bereidwilligheid, omdat mr. Toxopeus in de maanden, waarover het hier gaat, wel de verantwoordelijkheid zelf droeg en de verdeling van de kaarten precies kende - én omdat de heer Toxopeus nu eenmaal van nature een bereidwillig man is.

Eensgezinde VVD-fractie

Hij bleek waardering te hebben voor de moed, die de heren Aalberse en Albering hadden opgebracht om nu te zeggen dat de methode van kabinetsformatie fout geweest was. "Dat ben ik hartgrondig met ze eens." Naar aanleiding van de verwijzing in het Opmars-interview naar "verdeeldheid in de KVP" zei de heer Toxopeus: "van verdeeldheid in de VVD, met name in de VVD-fractie, was geen sprake, wat daarover in sommige kranten ook werd gefantaseerd. De stemming in de fractie was goed en constructief. Natuurlijk hebben wij op een aantal punten bepaalde verschillen van opvatting moeten uitpraten, maar op alle punten zijn wijer tenslotte uitgekomen zonder dat 1/3 van de fractie zei: "wij doen het niet". Ook op heel moeilijke punten als de kinderbijslag en de Commerciële televisie.

De kracht van ons standpunt was, dat wij van het begin af aan

uitgingen van de verkiezingsuitslag. Die was naar mijn smaak volkomen duidelijk. Maar zelfs al zou zij voor sommige mensen niet duidelijk zijn geweest in positieve zin, zij moet dat voor ieder geweest zijn in negatieve zin, namelijk dat men over het algemeen de PvdA niet als regeringspartner wenste. Ik begrijp niet goed wat dr. Albering bedoelt als hij in één adem zegt: "de politieke keuze (n.l. van de formateur) was te lang uitgesteld", en "Het was overigens wijs, dat de fractie (van de KVP) niet meteen al - toen prof. Romme begon te informeren - haar keuze maakte. Het was toen nog niet duidelijk hoe de kaarten lagen. We wisten niet hoeveel water PvdA en VVD in de wijn wilden doen".

Vitium originis

"Het uitstellen van de keuze", waar de heer Albering het over had, daarin zat hem nu juist van het begin af aan de "fabricagefout" van de vroegste formatiepogingen. Men had wél meteen de keus moeten doen. De eerste informateur had die al moeten doen. De heer Romme was, terecht, als informateur alleen de meningen aan het peilen. Hij heeft nooit gezegd, dat hij naar 5 partijen koerste. Maar hij heeft ook niet gezegd, - die hele fase was al met al een nogal onwezenlijke zaak - dat hij een kabinet van 4 partijen wenste. Zo moest ik tenslotte degene zijn, die in het volgende stadium de knuppel in het hoenderhok gooide met de mededeling, dat de VVD niet verder wenste te onderhandelen, vóór en aler de toenmalige formateur, dr. De Kort, zijn keuze van partner bepaald had.

Men heeft mij wel verweten, dat ik zelf ook eerst te lang had mee-

gespeeld in het kader van de vijfpartijen-opzet. Ik had eerder moeten zeggen, zei men, dat ik zó niet verder wilde. Maar daar had ik in de eerste zweverige fase geen aanleiding toe. Pastoen dr. De Kort als eerste openlijk verklaarde, dat hij naar een vijfpartijenkabinet streefde, had ik een aanleiding om op die basis mijn verdere medewerking op te zeggen, en die gelegenheid heb ik dan ook onmiddellijk aangegrepen. Laten wij toch even wèl zijn: weliswaar had ik vóór de verkiezingen gezegd dat de VVD geen enkele samenwerking bij voorbaat uitsloot, maar de verkiezingsuitslag zelf maakte onze samenwerking met de PvdA natuurlijk praktisch onmogelijk. Met bijzondere belangstelling heb ik dan ook de uitlating van de heer Aalberse gelezen, "dat eigenlijk geen van de partijen een kabinet van vijfpartijen wilde". Het zou eerlijker zijn geweest, vind ik, als de KVP daaruit eerder haar consequenties had getrokken.

Geen vlees, geen vis

Ik zei al, dat de onderhandelingen met de heer Romme door een zekere onwezenlijkheid gekenmerkt werden. Ik zie ons nog alle vijf zitten praten over de oplossing van moeilijke punten. Als zo'n oplossing dan voor alle vijf "niet-onaanvaardbaar" moet zijn, is hij daardoor net geen vlees en geen vis meer geworden. Je kunt natuurlijk wel formuleringen maken, dat is zo moeilijk niet; maar de uitwerking van de formuleringen, dáár komt het op aan. Die vallen natuurlijk uiteindelijk bij het regeren met de ene club bepaald anders uit dan wanneer een andere combinatie ze had moeten uitwerken.

Sommige mensen schijnen verbaasd te zijn geweest dat ik, nadat de PvdA van het toneel verdwenen was, het "bouwstenen" program zoals dat nog mèt de PvdA samen was opgesteld, niet zonder meer wilde blijven accepteren. De heer De Kort had een uitgebreid program gemaakt, waarin hij naast de "bouwstenen" van de heer Romme ook nog allerlei andere zaken had opgenomen (b.v. ten aanzien van missie en zending). Op dat program sloeg mijn "aanpassingskuur" en dat program is dan ook later door de heer Beel volkomen terzijde gelegd.

Typisch liberale eisen

Bepaald verbaasd heb ik mij over de passage in het Opmars-interview, waar de heer Aalberse zegt, dat de samenwerking met de VVD niet zou zijn doorgegaan "als de liberalen . . . . het been hadden stijf gehouden om typisch liberale eisen te verwezenlijken." Dit volgt dan op de opmerking dat wij "sociaal heel wat beter zijn gaan denken dan een aantal jaren geleden". Dat is argumentatie op het niveau van de biggen in George Orwells Animal Farm: "four legs good, two legs bad": "Social good, liberal bad." Ik zou echt wel eens willen weten welke typisch liberale eisen wij dan hebben laten vallen.

Bij mijn weten hebben wij, samen met de chu, de typisch liberale eis van belastingverlaging - ik mag wel zeggen tegen de stroom op - juist in het regeringsprogramma gekregen. Met betrekking tot de commerciële televisie is de bevredigende oplossing bereikt, dat deze als vrije kwestie is aanvaard. De oorspronkelijke passage over de p. b. o. , waarin sprake was van uitbreiding van de bestaande bevoegdheden tot instelling van nieuwe "schappen", is afgezwakt tot het besluit, dat dienaangaande een onderzoek zal worden ingesteld. Wij, liberalen, hebben aan het algemeen aanvaarde plan om de behoefte aan woningen te laten onderzoeken twee typisch liberale elementen weten toe te voegen: namelijk dat ook de hele bestaande woningvoorraad in dat onderzoek zal worden betrokken, en dat de vraag naar woningen zal worden uitgesplitst naar inkomenscategorieën, om te voorkomen dat straks uit alle macht bijvoorbeeld woningwetwoningen worden geproduceerd als misschien de vraag juist veel sterker op andere woningtypen gericht is.

"Versterking" van de sociale paragraaf?

Ja, als je "sociaal" opvat in de zin van "alles moet door de overheid uit de algemene middelen worden bekostigd" (maar ik wil wedden dat de heer Aalberse het ook niet zo bedoelt) dan zijn wij bepaald niet erg "sociaal". Maar als men met "sociaal" bedoelt dat de hele gemeenschap ervoor moet zorgen, dat de zwakste groepen in de maatschappij in vrijheid en verantwoordelijkheid kunnen leven, wel, dan komen wijer als liberalen echt niet zo slecht af. Nu niet, maar vroeger ook niet."

Bepaald bezwaar maak ik tegen de opmerking van de heer Aalberse: "de sociale paragraaf is na de opstelling van 't Wassenaars akkoord versterkt. Dat is ongetwijfeld te danken aan de katholieke leden van het kabinet." Het gaat hier over het optrekken van de AOW, en het is beslist niet waar, dat de sociale paragraaf op dit punt ná Wassenaar versterkt is. Wij waren en zijn het er allen over eens, dat de AOW opgetrokken moet worden. Toen het kabinet er eenmaal was, hebben de ministers nog eens duidelijk met elkaar afgesproken - geheel in overeenstemming met het Wassenaarse akkoord - dat zij tegen de aanwending van algemene middelen voor de verwezenlijking van deze of gene doelstelling uit de sociale paragraaf geen principieel bezwaar zouden inbrengen. Ik heb het voorbehoud gemaakt, wèl principieel bezwaar te mogen inbrengen tegen het gebruik van algemene middelen voor de AOW, maar niet voor "de sociale paragraaf". Ook hebben wij nog eens duidelijk tegen elkaar gezegd - maar ook dat stond al in het akkoord van Wassenaar - dat de optrekking van de AOW een belangrijke zaak is.

De KVP als Paris

Wat is nu de les, die wij uit de gebeurtenissen van deze zomer

moeten trekken? Want ik wil niet zozeer omzien in wrok als wel vooruitzien in de hoop. De eerste en belangrijkste conclusie is, dat het zó niet weer moet. Wij moeten niet weer de situatie krijgen, dat de partij, die de formateur levert, en dat is bij ons nu eenmaal meestal de KVP, op basis van een vaag en bijzonder uitgebreid program eerst met iedereen probeert uit te zoeken, met welke partner of partners het nu het lekkerst zal gaan. Het is toch echt niet juist, dat de KVP als een soort Paris naar believen kiest uit al die schonen. De schonen (als ik mijzelf daar voor de beeldspraak even toe mag rekenen) voelen zich dan tegen elkaar uitgespeeld - en terecht. Niemand wil Paris de bons geven, zolang er nog een kansje is om de gouden appel te verwerven. Dat maakt ook de gesprekken onder dergelijke omstandigheden zo onwezenlijk.

Ik ben er vóór, dat als regel de formateur ook premier wordt. Tot aan de oorlog is dat bij ons ook altijd gebruik geweest, en het was een goede en zinvolle traditie. De formateur stelt basispunten op - een korte collectie hoofdpunten, geen waslijst - en zegt tegen de fractievoorzitters: "Ziet u daar iets in? Bent u bereid om aan een kabinet, dat deze punten tot programma kiest, een of meer ministers te leveren?" De fractievoorzitters zeggen dan ja of neen, al naar gelang zij met het program kunnen instemmen.

Binding binnen de perken

Ik besef, dat uit die methode wel enige binding voortvloeit, maar ik geloof, dat zo'n binding dan binnen de perken van het redelijke en nodige blijft. In een periode van 4 jaar zal het toch altijd zo zijn - ook nu - dat een aantal belangrijke zaken tijdens de rit samen in overleg tussen regering en Staten-Generaal tot een oplossing moeten worden gebracht."

Over het uiteindelijke resultaat van deze zomer ben ik tenslotte alles bij elkaar toch niet ontevreden. En als de heer Aalberse dan trots zegt: "leg ons program (van de KVP) maar eens naast dat van het kabinet", dan durf ik hem dat ten aanzien van het VVD program gerust na te zeggen. Het enige program, dat helemaal niet klopt met dat van het kabinet, is "om de kwaliteit van het bestaan", het verkiezingsprogram van de PvdA. Dat is falikant anders. En zo is de zaak dan, ondanks alle verwickelingen tenslotte gelukkig toch nog op zijn pootjes terechtgekomen.

Een ochtend bij de ombudsman van Zweden

In een stil straatje in de buurt van Stockholms Operagebouw staat een eenvoudig, wat ouderwets huis dat per etage door verschillende kantoren wordt gebruikt. Een van die etages is het bureau van de Ombudsman. Maar wie hem wil bezoeken moet goed weten, dat hij bij de "Justitieombudsman" wil zijn; want een andere etage is het domein van de militaire Ombudsman, een soortgelijke functionaris, evenwel uitsluitend voor militaire zaken.

Die "Justitieombudsman", de befaamde Ombudsman die de laatste tijd ook in Nederland zoveel aandacht heeft, zouden we nader kunnen omschrijven als de "parlementaire commissaris voor de rechterlijke machten en het burgerlijk bestuur". Hij is een soort supervolksvertegenwoordiger, benoemd door het parlement, of meer precies: door 48 parlamentsleden - uit elk der beide kamers 24 -, ter benoeming van de Ombudsman aangewezen.

Deze Ombudsman is, wat zijn onderzoekbevoegdheid betreft, enigszins te vergelijken met wat bij ons een parlementaire enquêtecommissie kan zijn, maar zijn bemoeiingen kunnen zich veel verder uitstrekken. Want hij kan rechtstreeks standjes uitdelen en strafrechtelijke vervolgingen uitlokken. Bovendien is hij een permanente functionaris - benoemd voor vier jaar en onmiddellijk herkiesbaar - die optreedt hetzij naar aanleiding van klachten uit de bevolking hetzij op eigen initiatief.

De vergelijking met onze enquêtecommissie gaat dus maar heel even op. De bedoeling van het instituut van de Zweedse Ombudsman is dan ook heel anders. Deze Ombudsman waakt over de rechten van de individu. Hij moet erop toezien, dat die rechten niet door de overheid worden gekrenkt. Hij is de man, die het hele Zweedse volk en elke Zweed persoonlijk vertegenwoordigt tegenover de overheid.

Wat doet die Ombudsman nu de hele dag? Hij kan beslist niet klagen over een eentonig bestaan. Zijn werk is intussen zo omvangrijk, dat hij het niet alleen af kan. Hij heeft dan ook een staf van acht à negen juristen. Zelf hoeft hij geen jurist te zijn, maar de meeste ombudsmannen - het instituut bestaat in Zweden al meer dan anderhalve eeuw - waren het wel. Zo ook de tegenwoordige Ombudsman, Alfred Bexelius, die een respectabele rechterlijke loopbaan achter de rug heeft.

Dagbegin

Daar zien we op een ochtend de Ombudsman uit de lift stappen. Hij wordt begroet door een vriendelijke portier-huisknecht-kamerbewaarder. Alfred Bexelius is zelf ook een vriendelijk man met een scherp profiel zoals we dat van een jurist verwachten (maar dat is misschien een vooroordeel mijnerzijds).

Hij stapt zijn kamer binnen, een lichte kamer met een uitzicht op een van de vele Stockholmse plantsoenen. Op zijn bureau liggen kranten, tijdschriften, een paar handboeken. Hij zet zich in zijn stoel, zijn rug gekeerd naar een brede wand van boeken. Een paar stafleden komen binnen met de al geopende en voorlopig gesorteerde ochtendpost. Daar zit heel wat in.

1. Er is een klacht van iemand uit een dorp waar een aantal Hongaarse vluchtelingen zijn gevestigd. De klager signaleert dat een politiemans ter plaatse tegenover de vluchtelingen een denigrerende en intimiderende houding aanneemt. Hij vindt dat dit niet te pas komt en vraagt de Ombudsman er iets tegen te doen.
2. Er is een brief van de President van een der rechtbanken, waarin deze bevestigt dat een rechter zich tegenover de advocaat en een getuige in een strafzaak onwelwillend en zelfs beledigend heeft uitgelaten. De Ombudsman had die President inlichtingen gevraagd naar aanleiding van verleden week ter zake ontvangen klachten van de advocaat en de getuige in kwestie.
3. Er is een exemplaar van een rapport dat een nationaal comité de regering heeft aangeboden en waarin wordt gevraagd een landelijke regeling te treffen naar het voorbeeld van een gemeentebestuur in een provincie stad, dat verkeer met bromfietsen tussen negen uur 's avonds en zes uur 's morgens had verboden, zulks om het lawaai van zogenaamde bromnozems - ook in Zweden een kwaal - tegen te gaan. De Ombudsman krijgt het rapport ter kennisneming omdat hij zich over de maatregel van bedoeld gemeentebestuur al eens afkeurend had uitgelaten.
4. Er is een brief van een bisschop, met de mededeling dat deze geen gevolg wil geven aan het verzoek van de Ombudsman een geestelijke, die aanplakbiljetten van het Leger des Heils had afgescheurd, tot de orde te roepen (de geestelijke had gezegd, dat hij scheuring in de Zweedse kerk vreesde als andere geestelijke instellingen activiteiten ontplooiden).
5. Er is verder een stapeltje klachten, waarop stafleden al een aantekening hebben geschreven, houdende hun voorlopig oordeel dat klagers zich hebben vergist en geen grond tot klagen hebben.
6. De Ombudsman haalt bovendien uit zijn tas een ochtendblad waarin wordt gesignaleerd dat in een van de Zweedse steden de commissie, die een stadsplan heeft ontworpen, in hoofdzaak uit belanghebbende bouwondernemers bestaat.

Momentopname en film

Dat is dus al een aardige voorraad om de dag mee te beginnen. Het is maar een momentopname van het werk van de Ombudsman. Interessanter is het natuurlijk van elk geval de hele film te vertonen. Het zal duidelijk zijn dat die films meer tijd in beslag nemen dan één dag uit de ambtsperiode van de Ombudsman.

Laat ons eens proberen iets meer van die films te zien, waarvan de ochtendpost telkens één beeld vertoont.

Ten eerste: het geval van de politieman, die zich tegenover de vluchtelingen onjuist zou hebben gedragen. De Ombudsman beperkt zich

die ochtend tot het vragen van inlichtingen aan de chef van die politiemans. Die inlichtingen komen na een week: zij noemen de klacht ongegrond. De Ombudsman, begiftigd met wijsheid en intuïtie, antwoordt de klager niet onmiddellijk; hij wil er nog eens een nachtje over slapen. Merkwaaardig: de volgende dag ontvangt hij een nieuwe klacht over dezelfde politiemans. Hij besluit nu een rechercheur uit Stockholm op onderzoek uit te sturen. Het rapport van deze rechercheur is geheel in overeenstemming met de klachten, die de Ombudsman heeft ontvangen. Dit is de Ombudsman aanleiding, de politiemans en diens chef zeer tactisch gestelde vermanende brieven te schrijven. Enige controle nadien leert, dat deze ingreep voldoende is geweest.

Ten tweede: de rechter die een advocaat en een getuige heeft beledigd. De Ombudsman vindt de zaak zo ernstig dat hij een strafvervolgung tegen de rechter uitlokt. De rechter wordt veroordeeld.

Ten derde: de maatregelen tegen bromnozems. Er is al een wettelijke maatregel mogelijk tegen brommerslawaai. Maar die werkt pas nadat het lawaai is gemaakt. Het gemeentebestuur, dat een algemeen verbod voor de nachtelijke uren had uitgevaardigd, was buiten zijn boekje gegaan (de zaak was immers al bij de wet geregeld). Een landelijke maatregel, houdende een algemeen verbod, zou naar de mening van de Ombudsman, te diep ingrijpen; de wetgever zou van zijn bevoegdheid een gebruik maken dat verder zou gaan dan door de situatie was vereist. In deze geest heeft hij de regering geadviseerd. Hij heeft deswege heel wat kritiek te slikken gekregen, maar de regering bleek zijn advies te volgen.

Ten vierde: de kwestie van de aanplakbiljetten van het Leger des Heils. De Ombudsman betreurt het, dat de bisschop zijn medewerking weigert. Er zit nu niets anders op, dan een strafvervolgung tegen de geestelijke uit te lokken. Aldus geschiedt. De geestelijke wordt veroordeeld.

Ten vijfde: de op het eerste - en ook op later - gezicht ongegronde klachten. Ongeveer negentig procent der binnengekomen klachten blijkt tenslotte - alles wordt onderzocht en uitgepluisd - ongegrond of zonder voldoende bewijs. De Ombudsman vindt het toch wel gunstig dat hij de gelegenheid krijgt, de klagers haarfijn duidelijk te maken, waarom de behandeling waarover zij klagen, toch correct was. Daar gaat een opvoedende werking van uit, hetgeen zowel voor de burgers als voor de betrokken autoriteiten een plezierige omstandigheid is.

Ten zesde: het krantenbericht over belanghebbende bouwonderneemers die zelf een stadsplan mochten maken, is voor de Ombudsman aanleiding, inlichtingen in te winnen. Het krantenbericht blijkt

juist te zijn en de gesignaleerde toestand (dus) onjuist. De Ombudsman benadert de betrokken autoriteiten, die inzien dat zij op het verkeerde pad zijn en de zaken grondig wijzigen.

Het gebeurt tegenwoordig een keer of dertig per jaar, dat de Ombudsman een onderzoek instelt naar aanleiding van berichten in de pers.

Ziedaar, gecomprimeerd, de filmpjes waarvan het dagbegin van de Ombudsman telkens één beeld vertoont. Er is weinig fantasie voor nodig om zich voor te stellen hoe de Ombudsman zijn normale werkdag doorbrengt. Hij moet rapporten lezen en brieven concipiëren. Daarvoor is zijn dag op kantoor zelfs te kort. De Ombudsman is een van die figuren in onze samenleving, die 's avonds naar huis gaan met een tas vol dossiers: zijn "huiswerk".

Voorlichting

Tot het normale ochtendwerk behoort ook het bijeenbrengen van de documenten die, keurig in een mandje, gereed worden gelegd voor de verslaggever van het nationale persbureau, die dagelijks komt kijken water van zijn gading is. In beginsel mag hij alles zien. De Ombudsman wenst niet geheimzinnig te doen. Het is alleen om praktische redenen, dat de zaken overzichtelijk voor de verslaggevers worden bijeen gebracht. Zou de verslaggever meer over een zaak willen weten, dan kan hij altijd bij de Ombudsman terecht. En natuurlijk staat het elke individuele krant vrij zelf bij de Ombudsman te komen kijken als die krant zou menen dat het persbureau niet voldoende gegevens over een zaak verstrekt.

Jaarverslag

De Ombudsman moet ook een aantal dingen doen, die niet op zijn normale dagelijkse programma staan. Hij moet bijvoorbeeld eens per jaar verslag van zijn werkzaamheden uitbrengen aan het parlement. Het opstellen van een jaarverslag staat uiteraard maar gedurende enkele weken per jaar op zijn agenda. De verslagen zijn in de loop der jaren overigens wel omvangrijker geworden. In de eerste honderd jaar van het bestaan van de Ombudsman werden er gemiddeld maar een stuk of zeventig klachten per jaar ingediend. Tegenwoordig zijn het er jaarlijks omtrent duizend. De overheid bemoeit zich tegenwoordig nu eenmaal met meer dingen dan vroeger. Bovendien hebben de burgers meer het besef gekregen dat er een Ombudsman bestaat en dat zij zich zomaar, zonder formaliteiten en zonder advocaat, tot hem kunnen wenden.

Invloed

Incidenteel, maar daarom niet van minder betekenis, zijn de contacten van de Ombudsman met regering en parlement, waarbij hij

invloed heeft op de wetgeving. Het hierboven vermelde geval van de bromnozems is daar een voorbeeld van.

Op reis

Gedurende drie of vier weken per jaar is de Ombudsman op inspectietocht. Hij bezoekt dan rechterlijke colleges en bestuurlijke autoriteiten. Sinds 1957 heeft hij ook met plaatselijke besturen bemoeienis. Voordien strekten zijn bevoegdheden zich alleen tot de centrale overheid uit.

De inspecties zijn zo geregeld, dat elke autoriteit op zijn minst eens in de tien jaar bezoek van de Ombudsman krijgt. Elke autoriteit: daartoe behoort de hele centrale en plaatselijke administratie, mitsgaders alle rechterlijke colleges. Maar niet onder de controle van de Ombudsman vallen de ministers, die immers rechtstreeks door het parlement worden gecontroleerd.

De "Justitieombudsman" heeft een taak die de laatste tijd sterk gegroeid is. Daarom wordt overwogen die taak over twee personen te verdelen: een Ombudsman voor de administratie en een Ombudsman voor de rechterlijke macht.

Zeshonderdduizend Kronen

De omvangrijke taak wordt intussen met een bescheiden apparaat verricht. De hele dienst kost ongeveer 600.000 Zweedse kronen per jaar (dat is nog geen half miljoen gulden), en dat in het dure Zweden! De Ombudsman persoonlijk, de hardwerkende supervolksvertegenwoordiger, die waakt over ieders persoonlijke vrijheid, krijgt een salaris gelijk aan dat van een lid van het hoogste gerechtshof.

A. Stempels

Gesol met de pbo

Volgens de verklaring van de minister-president in de Tweede Kamer zal de behandeling van de aangelegenheden betreffende de bezitsvorming en de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie overgaan van het ministerie van Algemene Zaken naar het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Met deze onderbrenging beoogt het kabinet aan de zorg voor dit beleid een meer definitieve plaats te geven.

Maar als de bezitsvorming en de p. b. o. thans een meer definitieve plaats hebben gekregen, was dan de onderbrenging bij het departement van Algemene Zaken onder de minister-president een tijdelijke zaak? En waarom heeft men dat vier jaar geleden dan gedaan?

Wat is trouwens bij de onderwerpen van staatszorg "een meer definitieve plaats"? Het is een begrip dat in het geheel niet bestaat, omdat de verdeling van de staatstaken over de verschillende departementen niets te maken heeft met tijdelijk of definitief. Dat moet de ervaring van de afgelopen eeuw ons toch wel geleerd hebben. Of heeft men deze holle woorden misschien gebruikt omdat de opstellers van de regeringsverklaring vonden dat zij toch iets moesten zeggen om de verhuizing van de bezitsvorming, en vooral de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, aannemelijk te maken?

De p. b. o. begon in de vijftiger jaren bij Economische Zaken, werd daarna toebedeeld aan een aparte minister, ging vervolgens naar Binnenlandse Zaken, werd twee of drie jaar later ondergebracht bij Algemene Zaken, en is vandaar dus nu weer verdwenen naar Sociale Zaken. Dit is een gesol zonder weerga met een onderwerp van staatszorg, en dat is des te opmerkelijker voor wie zich herinnert met hoeveel tam tam de p. b. o. indertijd door de meerderheid der confessionele partijen, de Partij van de Arbeid en de grote vakbonden is begroet.

Gezien het feit dat dit kabinet in zijn verklaring slechts wat vriendelijke algemeenheden over deze onderwerpen heeft opgenomen, ligt de conclusie voor de hand dat men er thans blijkbaar geen raad meer mee weet. Misschien willen degenen, die in 1949 en 1950 hebben gedacht desnoods met behulp van de sterke arm het bedrijfsleven te dwingen in alle sectoren bedrijfs- en produktenschappen op te richten, zich nu nog eens de waarschuwende woorden herinneren, die de liberale Tweede Kamerleden bij de behandeling van de Wet op de bedrijfsorganisatie hebben geuit.

Blijft de vraag wat er nu gedaan moet worden. Er zijn nu eenmaal een aantal bedrijfschappen in werking. Zij hebben niet geringe be-

voegdheden, heffen belasting en leggen allerlei andere verplichtingen op aan de bedrijfsgenoten en aan derden. Voorts mag men aannemen, dat er nog organisaties van werkgevers en van werknemers bezig zijn aan de voorbereiding voor de oprichting van nieuwe schappen. Wat de nieuwe regering ook doet, zij moet nu niet een aarzelen-de, afwerende houding aannemen. Te duidelijk herinneren wij ons al-lemaal de narigheden, die in Hollandsche Veld en elders uit het verzet tegen het Landbouwschap zijn voortgevloeid. De regering zal nu tijdig maatregelen moeten beramen om een ontwikkeling, waar in haar huidige verkeerde vorm alleen een klein groepje negativisten baat bij heeft, voorzover mogelijk toch nog in goede banen te leiden. In het vorige nummer van Liberaal Reveil hebben wij al een concrete en positieve bijdrage geleverd aan de gedachtenwisseling over de vorm van zulke verbeteringsmaatregelen. Dat er nu snel iets ge-beurt is in de eerste plaats in het belang van de boeren zelf.

Handzaam Handboek

Een wat vervallen patriciërshuis aan één van de levendigste stra-ten van Londen. Uitgewoone kamers en gangen. Bedrijvigheid als in een mierenhoop. Ziedaar in enkele woorden het eerste beeld dat de bezoeker krijgt van 58 Victoria Street. Het hoofdkwartier van de Engelse liberale partij.

De stemming is er opperbest. Waarom ook niet? Jong Engeland is de Tories moe en heeft geen vertrouwen in Labour, zo wordt de bezoeker verzekerd. En dus ligt de toekomst bij de liberalen. Hun invloed stijgt. "Nothing succeeds like success".

Denk niet, dat de resultaten uit de lucht komen vallen. Grimond, de huidige liberale leider, maakt op grote schaal gebruik van "vol-untary workers". Vrijwilligers, die het land intrekken, gewapend met een onverwoestbaar enthousiasme. En met een merkwaardig boekje, waarover wij u in dit artikel iets meer willen vertellen: "The Liberal Candidates' and Speakers' Handbook". Het handboek voor liberale kandidaten en sprekers. Voor het eerst uitgegeven in sep-tember 1959.

Gerangschikt naar onderwerpen van staatszorg (buitenlandse za-ken, economische zaken, landbouw, sociale zaken etc.) stelt het boekje op alle mogelijke terreinen van de politiek het standpunt van de liberalen tegenover dat van socialisten en conservatieven.

Gezegd moet worden dat de beide laatsten niet uitsluitend worden

geciteerd in hun meest gelukkige uitlatingen. Hetgeen niet nalaat het beeld van de liberalen een onverdiende stralenkrans te verlenen. Maar dat neemt de lezer van dit alleraardigste boekje gaarne op de koop toe. Per slot van rekening is het voor de propaganda bedoeld.

De inleiding wordt gevormd door een aantal lang niet oninteressante statistische gegevens. Zo kan men lezen hoeveel vragen de liberale fractie in het parlementaire zittingsjaar heeft gesteld en over welke onderwerpen; welke buitenlandse missies de fractieleden vervulden; hoe goed (niet hoe slecht) hun optreden in the House of Commons door de pers werd beoordeeld; het aantal keren dat zij hun stem uitbrachten en de onderwerpen, waarbij zij tegen de regering stemden; de gevallen waarin de meningen binnen de fractie verdeeld waren, en zo voort.

Interessante gegevens, niet alleen voor de partijhistoricus, maar voor elk partijlid. Gegevens, die men hier ook wel eens ten aanzien van de VVD zwart op wit zou willen zien.

Na de inleiding wordt een caleidoscoop van onderwerpen van de grote - en kleine - politiek aan de orde gesteld en uitvoerig toege-licht. Enkele korte voorbeelden:

Kernwapenen

De liberalen zien geen heil in een zelfstandige Britse nucleaire macht. Maar de Labourregering nam het besluit tot fabricage van atoombommen en de conservatieven tot vervaardiging van waterstofbommen. Geen van deze besluiten was verantwoord.

Euromarkt

De liberalen zijn diep teleurgesteld over het mislukken van de onderhandelingen om de "zes" en de "zeven" te verenigen. En kijk me nu eens die conservatieven. Die staan direct klaar om de invoerrechten op snijbloemen uit Nederland te verhogen. En zelfs importverboden te vragen, iedere keer dat zij vinden dat er teveel het land binnenkomt.

Wales

Wij, liberalen, vragen de benoeming van een staatssecretaris en een departement voor Wales. Als een eerste stap om dit land meerdere ontwikkeling te brengen. Niet aldus de socialisten. De Times zegt het zelf: In de politiek van Labour is geen enkele aanwijzing van verlening van meerdere zelfstandigheid aan Wales.

Nationalisatie

Wij zijn tegen nationalisatie, renationalisatie of nationalisatie door de achterdeur, zoals de socialisten dat willen.

Werknemersaandelen

Dit instituut vindt warme instemming bij de liberale partij. De conservatieven hebben in dat opzicht slechts kruimpjes toegestaan. Om niet te spreken van Labour, dat hier ronduit vijandig tegenover staat, omdat de vakorganisaties vrezen dat hun invloed erdoor zal worden ondermijnd.

En zo gaat het maar door, zij het ook in ietwat minder populaire trant dan hierboven door ons gebezigd. Goed beredeneerd onder verwijzing naar Hansard (de Engelse "Handelingen" - het woordelijk verslag van de openbare Kamervergaderingen), Spectator, Times en Economist, met weerlegging van aangehaalde Labour- en Tory-opvattingen zetten de volgelingen van Grimond hun zienswijze overtuigend uiteen in een tweehonderd uiterst leesbare bladzijden.

De vraag komt op, in hoeverre de VVD van deze opzet zou kunnen profiteren door iets dergelijks het licht te doen zien over Nederlandse liberale opvattingen en doelstellingen.

De tijd is er gunstig voor. KVP-partijvoorzitter Aalberse constateerde onlangs voor de radio ietwat onthutst: de VVD is drie zetels achteruitgegaan en zij is er niet eens bedroefd over. Inderdaad, de VVD heeft het gevoel in de lift naar boven te zitten. Maar die opwaartse beweging vereist een krachtige stimulans uit de partij, opdat zij niet in het tegendeel verkeert.

Zoals miss Preston, de onvermoeide public relations officer op 58 Victoria Street ons te kennen gaf: "We have to do it all ourselves". Zelf de hand aan de ploeg slaan. Dat geldt ook voor Koninginnegracht 61, waar men nodig armslag moet krijgen vanuit de partij.

Dit temeer, omdat men elders allerminst stil zit. Vlak voor de verkiezingen deed de PvdA maar liefst twee pocketboekjes verschijnen, gewijd aan het socialisme. Hoe lang blijft het liberale antwoord uit? Toch niet tot de volgende verkiezingen?

De artikelen in LIBERAAL REVEIL, die niet ondertekend zijn, vertegenwoordigen de mening van alle zes leden van de redactie.

Is een liberaal landbouwbeleid mogelijk?

"Van vele zijden wordt de landbouw besprongen", zo begon C. C. Klijnhout zijn artikel "Landbouwbeleid" in "Liberaal Reveil" van april 1963. Het spijt mij te moeten verklaren, dat zijn beschouwing een sprong te meer tegen de getergde agrarische bedrijfstak betekent.

Hij begint zijn betoog met een verzuchting over het ontbreken van onderscheid "in de stemmen die spreken over de zorgen van de boer". Vervolgens poogt hij een karakteristiek liberaal stempel voor de landbouwpolitiek te ontwerpen.

Wanneer de heer Klijnhout daarmee beoogt een ander landbouwbeleid te schetsen dan "een slappe copie van het machteloos geworstel van de V.S. met hun ontwrichte marktverhoudingen voor landbouwprodukten", zal hij niet alleen schrijver dezes aan zijn zijde krijgen. Immers, een ieder die direct of indirect bij het landbouwvraagstuk betrokken is, zal het toejuichen dat serieus wordt gezocht naar een uitweg uit de agrarische impasse, die er de oorzaak van was dat ons afgetreden Kamerlid F. den Hartog in zijn parlementaire zwanenzang moest opmerken dat hij óók bij deze begrotingsbehandeling weer niet opgewekt kon zijn.

Er zijn al heel wat geschriften en redevoeringen aan het landbouwprobleem gewijd. Vorig jaar ontstond er een interessante discussie in "Vrijheid en Democratie", naar aanleiding van een artikel getiteld "De landbouw zoekt perspectief" van de hand van ondergetekende in het nummer van 10 mei 1962.

Ik trachtte daarin niet zozeer een karakteristiek liberaal landbouwbeleid aan te duiden, als wel mijn visie op het landbouwvraagstuk te toetsen aan de liberale beginselen.

Ik schreef onder meer: "De kern van het landbouwvraagstuk is nl. niet een "verouderde economische en technische structuur" (zoals het van socialistische en consumentenzijde graag wordt gesteld), maar het verbroken evenwicht tussen vraag en aanbod. Op herstel van dat evenwicht, waarmee automatisch het agrarische inkomensvraagstuk zal zijn opgelost, moet een landbouwpolitiek, die niet alleen wil "kurieren am Symptom", zich richten".

"Dat inderdaad de relatieve overproductie, en niet de structuur van

de bedrijven, de agrarische pariteits-perikelen veroorzaakt blijkt wel uit de situatie in andere landen. Ook in de USA en in Engeland, waar de gemiddelde bedrijfsoppervlakte veel groter is, worstelt men meteen landbouwprobleem. De oorzaak is gelegen in de snelle stijging van de produktie als gevolg van de technische vooruitgang, terwijl de vraag naar agrarische produkten inelastisch is. Niet alleen de prijselasticiteit is laag (waardoor een kleine overproduktie zeer lage prijzen, een kleine schaarste zeer hoge prijzen veroorzaakt), maar ook de inkomstenelasticiteit, zodat de landbouw slechts in geringe mate "meegroeit" met de stijgende welvaart in de westelijke landen. De consumenten, en daarmee de hele maatschappij profiteren van goede voedselprodukten, welker lage prijzen via belastingen en subsidies weer enigszins worden aangevuld. De boeren zijn het slachtoffer van hun eigen bekwaamheid, niet van een achterlijke bedrijfsstructuur."

Het deed mij veel goed, dat in de op mijn beschouwing volgende discussie mijn diagnose algemeen werd aanvaard. Oók door ir. L. G. Oldenbanning, voorzitter van de Landbouwcommissie van de VVD en inmiddels lid van de Tweede Kamer.

Als men het over de diagnose eens is, valt er over de therapie te praten. Daarom zou ik nu eerst eens willen nagaan, wat de diagnose van de heer Klijnhout is. Jammer genoeg heb ik die in zijn onderhavige artikel niet kunnen vinden. Hij beschrijft de grote verscheidenheid van de Nederlandse landbouw en merkt op dat de huidige landbouwpolitiek, ook van de EEG, te nivellerend werkt en dat de nadruk van de zorg tezeer valt op de zwakste bedrijven.

Deze bewering is zonder meer in strijd met feiten. De kostprijsonderzoekingen bijv. van het LEI als basis van het garantieprijsbeleid hebben altijd gesteund op bedrijven, die aan de goede kant van de middelmaat lagen. De overwegend naar oppervlakte kleine bedrijven op de zandgronden hebben van overheidssteun slechts in beperkte mate geprofiteerd (melkprijsgarantie als voor alle veehouders, en graantoeslag). Voor hun belangrijkste produkten, varkensvlees en eieren, hebben nooit garantie- of steunprijzen bestaan.

Dat de "kopgroep" van onze landbouwbedrijven onvoldoende kansen zou hebben is slechts in zoverre juist, dat de gehele Nederlandse landbouw - nog steeds in sterke mate kopgroep in Europa - onvoldoende kansen heeft gekregen, enerzijds door het landbouwbeleid, anderzijds door de internationale verhoudingen.

Een wereldmarkt bepaald door dumping van overschotten, mag geen richtsnoer zijn voor Nederlands of Europees landbouwbeleid. Afzetmogelijkheden, gefrustreerd door protectionisme in allerlei soorten (ook nú nog bij EEG-partners) zijn geen maatstaf voor ons agrarisch concurrentievermogen.

Wij gaan verder zoeken naar de diagnose van de heer Klijnhout en stuiten dan op de volgende uitspraak: "Grondslag voor elk liberaal landbouwbeleid kan slechts zijn, dat het landbouwbedrijf een risicodragende onderneming is, producerend voor de markt". Als

daarmee bedoeld wordt, dat iedere boer afzonderlijk zijn produkten aan de man moet zien te brengen, meen ik dat de heer Klijnhout toch niet zo'n vooruitstrevend landbouweconoom is als hij het zelf tracht voor te stellen. Want in onze tijd van economische concentraties is een individuele boer (ook als hij een groot bedrijf heeft) geen "partij" meervoor de zeer grote afnemers van zijn produkten. Daarom zal hij met collega's het aanbod van zijn produkten moeten bundelen en beheersen. Dat behoeft volstrekt niet in strijd te zijn met wat de heer Klijnhout vervolgens betoogt: "Daartoe behoort de grootst mogelijke ontplooiing van particulier initiatief gewaarborgd te zijn. Die waarborgen moeten gezocht en gevonden worden door het landbouwbedrijf gelijkwaardige kansen te geven voor de uitbouw van zijn financiering, voor zijn weerstandsvermogen in de economische wedloop om afzet van de allerbeste produkten".

In dit verband wijs ik erop, dat de Nederlandse tuinbouw, die zijn aanbod bundelt én beheerst in het veilingstelsel, juist met de financiering en het kwaliteitsaspect minder moeite heeft dan de akkerbouwers en veehouders. Ik geloof er niets van, dat met een goede zorg voor de kapitaalvoorziening het probleem is opgelost. De praktijk leert dat ook op naar Nederlandse begrippen zeer grote landbouwbedrijven het rendement van het geïnvesteerde kapitaal vrij laag is. Dat zal pas veranderen als de landbouw industrieel gaat optreden bij de afzet - en dan komt het met de financiering vanzelf wel in orde!

Ik ben het overigens geheel eens met de stelling, dat het landbouwbelang in "het totaal van onze vaderlandse economie" geïntegreerd dient te zijn. Niets liever dan dat, zou ik zelfs willen zeggen - maar misschien bedoel ik dan iets anders dan de heer Klijnhout. Mét hem ben ik echter weer overtuigd van de grote nationaal-economische betekenis van de agrarische produktie.

Tot slot zou ik willen opmerken, dat het landbouwprobleem - dat een wereldprobleem is - helaas niet zo eenvoudig is op te lossen als de heer Klijnhout meent: door de brug te slaan naar "het volkskapitaal". De financiering is secundair; primair is het verstoorde evenwicht tussen vraag en aanbod, met alle gevolgen van dien.

Als taak voor de landbouwpolitiek zie ik dan ook: krachtig streven naar verdere vrijmaking van het internationale handelsverkeer, echter gepaard gaand met ordening van de handel in landbouwprodukten door "commodity agreements". Daardoor zouden ook de zorgen van de onderontwikkelde landen aanzienlijk worden verlicht.

Zolang de EEG nog geen werkelijke gemeenschap is, en de wereldmarkt een chaos, heeft onze landbouw (die zelf de plicht heeft zijn krachten te bundelen) echter recht op een adequate begeleiding door de overheid.

Dat ook in ARP, CHU en KVP dergelijke agrarische doelstellingen voorkomen is voor mij als VVD-er geen schande. Mijn lidmaatschap van de VVD heeft iets te maken met verlangen naar gees-

telijke vrijheid. Economisch kunnen wij het gelukkig met genoemde partijen dikwijls eens zijn.

Drs. C. van der Sluys

Naschrift van C. C. Klijnhout

De heer van der Sluys stelt als axioma, dat het primaire landbouwprobleem het verstoorde evenwicht tussen vraag en aanbod is. Aan deze onbewezen stelling moet men dan de evenzeer primaire taak ontlennen, vraag en aanbod van landbouwprodukten, liefst over de hele wereld, te gaan beheersen. Mocht succes nog even uitblijven (er moet nog aan begonnen worden . . .) dan kan niets de boeren beter helpen dan ons aller beklag. En de verzekering, dat niet hun technische, financiële of andere achterstand de schuld draagt. Alleen vraag en aanbod zijn fout. Zelf doen we alles goed.

De nuchterheid gebiedt dat wij ernst maken met de erkenning, dat de landbouw in een tijd van hoogconjunctuur alweer niet meekomt. Dat is onacceptabel, te sterker voor wie zich verdiept in de onverbreekelijke samenhang van de agrarische produktie met zovele industriële en handelsbelangen. "Agribusiness", ofwel de verticale bedrijfskolom in het licht van input/outputverhoudingen is een van de nieuwere denkconstructies, waarmee de moderne agronomie de analyse van landbouw-Assepoesterschap bedrijft. Ten onzent heeft het Landbouweconomisch instituut sinds het directoraat overging op professor Kraal, in dit opzicht verrassende perspectieven geopend.

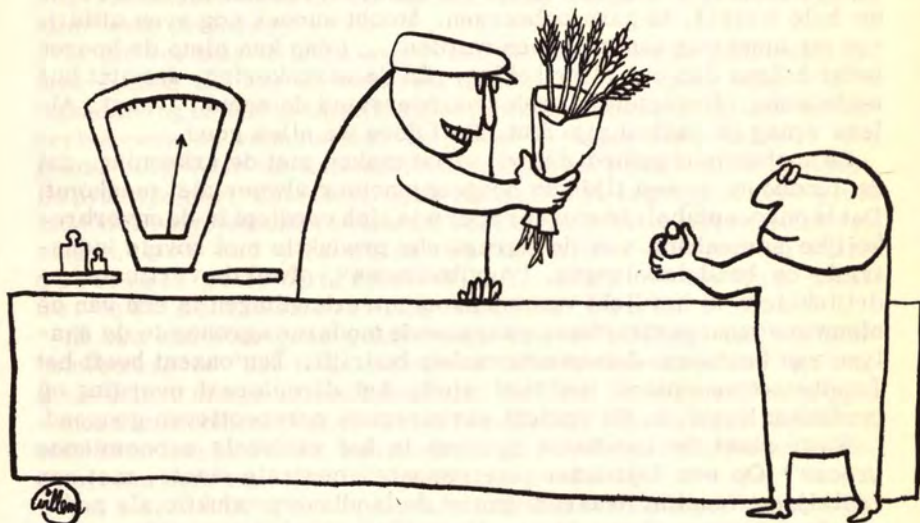
Waar staat de Landbouw precies in het nationale economische proces? Op een bijzonder interessante, centrale plaats, met een veelzijdige functie. Waarom geniet de landbouwproduktie als zodanig dan niet zoveel vrucht van die positie, dat het jeremiëren eens kan ophouden? Omdat de financiële structuur van de agrarische ondernemingen beslist ondeugdelijk is, gemeten naar de eisen voor bedrijven, die willen en moeten meedoen in het zakelijk geheel.

Kortom, "vraag en aanbod deugen niet" is een (verouderde) dooddoener van en voor principiële dirigisten, die nu eenmaal een broertje dood hebben aan de markt, waar iedereen kan komen maar niet iedereen kan slagen. Dat hangt van zoveel af. Voor de huidige landbouw hangt het nu toevallig het meest af van de zwakke financiële structuur, het punt, waarop de modernisering achterbleef bij de teelt- en bedrijfstechnieken. Ze is nog nauwelijks begonnen. Als we dus spreken over moderne landbouwpolitiek, is het zaak, een taak op te vatten waardoor onze ten dele krachtige en doelmatige landbouwproduktie niet langer voor de vraag-en-aanbod-ruzie behoeft weg te schuilen achter zachte heelmeesters en zweverige (wereldmarkt) ordenaars à la Brussel.

Ook voor de moeilijkste markt is een imposant deel van onze agricultuur sterk genoeg te maken. In zelfbeklag de schuld aan de markt geven en liever de hele wereld(markt) eerst willen veranderen in plaats van die ene ontbrekende poot onder de zaak te zetten - wat wèl in onze macht ligt - houdt de boeren misschien zoet maar ook arm.

Die ontbrekende poot is de kapitaalvoorziening, zonodig kapitaalsteun in stede van de mislukte inkomenssteunpolitiek. Als simpele conclusie van gezond verstand en nuchter financieel inzicht spreekt het eigenlijk vanzelf, dat men zich die taak het eerst bewust werd als exponent van moderne liberale landbouwpolitiek.

Geloof en politiek

een antwoord!

Het was zeer correct, dat de redactie van Liberaal Reveil mij het aprilnummer toezond met een verwijzing naar het artikel Geloof en politiek. Aan het slot wordt iets gezegd over mijn politieke opvattingen, zoals de schrijver die leest uit mijn boekje De jonge Marx (Baarn 1962). De schrijver heeft echter niet kunnen voorkomen, dat hij uit mijn boekje iets heel anders leest dan erin wordt bedoeld. Vermoedelijk heeft hij nooit iets anders van mijn hand gelezen, maar dat neemt niet weg, dat mijn boekje over Marx blijkbaar erg onduidelijk is ten aanzien van mijn eigen religieuze en politieke opvattingen. Ter verduidelijking verwijs ik hier naar mijn artikel Mens en democratie in Te Elfder Ure van maart-april 1963.

De schrijver gaat er terecht van uit, dat ik katholiek ben, maar ten onrechte denkt hij, dat ik lid van de K.V.P. ben. Het is jammer, dat hij niet geweten heeft, dat ik in eigen kring sinds lang bekend ben als fel tegenstander van de confessionele partijvorming. Sinds jaar en dag pleit ik voor het verdwijnen van de confessionele partijen en voor het goed recht van de katholiek lid te zijn van V.V.D., P.v.d.A. of P.S.P. Ongeveer tien jaar geleden, toen ik met prof. Oud deel uitmaakte van een regelmatig voor de AVRO optredend forum, heb ik Oud er herhaaldelijk op gewezen, hoezeer ik het zou toejuichen, als de V.V.D. duidelijk zou verklaren, dat politiek in haar lijn denkende katholieken bij haar welkom waren. Niet omdat de V.V.D. mijn politieke richting is - zelf sta ik dichter bij de P.S.P., zoals de schrijver van het artikel begrepen heeft -, maar omdat ik de vrije keuze tussen "rechts" en "links" een levensvoorwaarde voor de democratie vind.

Veel erger is het tweede misverstand, dat enkele malen aan de orde komt en aan het einde van het artikel aldus wordt geformuleerd: "Wij moeten in dit verband vooral vasthouden, waarom prof. Delfgaauw de infiltratie van communistische doelstellingen in de binnenlandse politiek van westerse landen als aanvaardbaar voorstelt. Hij wil dit alleen doen om een brug voor het geloof in Rusland te krijgen. Dus niet omdat hem gebleken zou zijn, dat onze huidige productieverhoudingen verkeerd zijn. Men kan dus zeggen: uitsluitend om godsdienstige opportunistische redenen".

De schrijver moet van mij aannemen, dat een dergelijk proselitisme mij ten enen male vreemd is, hoezeer ik het zelf een genade acht, katholiek te zijn, en anderen gaarne daarin zou laten delen. Maar in hetgeen ik "dialoog met Moskou" genoemd heb, gaat het om geheel andere zaken. Het gaat om het bewaren van de vrede in de wereld. Mijn these is, dat uit onbekendheid met elkaar wantrouwen voortvloeit, uit wantrouwen angst, uit angst agressie. Mijn boekje is geschreven als een bijdrage in de strijd tegen onze eigen

onwetendheid omtrent "de ander": een bijdrage slechts, want begrip van de oudere Marx is even belangrijk en begrip van het Sovjet-Marxisme en de Sovjet-werkelijkheid zo mogelijk nog meer.

Alle gepraat over het "duivelse communisme" heeft ons tenslotte de communisten zelf als duivels leren beschouwen. Ik zou - bij alle afschuwelijke bijverschijnselen, die iedere revolutie te zien geeft: ook de liberale Franse revolutie - willen wijzen op wat er aan menselijks ligt in de idealen der communisten evenals indertijd in de idealen van de voorgangers der Franse revolutie. Aldus kan er een begin van begrip ontstaan. Dit kan leiden tot vermindering van angst en wantrouwen en is belangrijker voor het behoud van de vrede dan een eindeloze opvoering van de bewapening, waardoor men steeds blinder tegenover elkaar komt te staan. Ter voorkoming van nieuwe misverstanden: ik ben geen voorstander van eenzijdige ontwapening. Deze kan een vacuum scheppen, dat de oorlog juist provoceert.

Wat ik wel wil is: het mes zetten in de eenheid van drie componenten, die het Sovjet-Marxisme uitmaken: communisme, atheïsme en partij-politie-dictatuur. Communisme in de zin van gemeenschappelijk bezit der produktie-middelen acht ik verkieslijk boven onze produktie-verhoudingen. Het gaat er mij dus wel om, dat onze huidige produktie-verhoudingen verkeerd zijn. Ik begrijp best, dat een liberaal het hiermee niet eens zal zijn, maar veruit de meeste K. V. P. -leden evenmin. Op dit punt staan V. V. D. en K. V. P. voor mij op één lijn. Atheïsme achtte Marx wezenlijk voor de verwerkelijking van het communisme. Doch door de koppeling van atheïsme en communisme heeft Marx zelf de grootste hindernis voor het communisme geschapen. Of Marx zelf aanleiding heeft gegeven voor het stelsel van partij-politie-dictatuur (de politie-invloed is overigens sinds Stalin aanmerkelijk gereduceerd), laat ik hier buiten beschouwing. Een feit is, dat op zichzelf genomen communisme en welke vorm ook van dictatuur niets met elkaar te maken hebben. De politieke democratie, die wij in het Westen kennen, is voor mij even heilig en onontbeerlijk als voor schrijver. Alleen acht ik de democratie met Marx eerst voltooid, als de politieke democratie gepaard gaat met sociaal-economische democratie.

Ik hoop enkele misverstanden uit de weg geruimd te hebben, al heb ik waarschijnlijk weer nieuwe opgeroepen. Hopelijk ziet de schrijver in ieder geval in, dat zijn slotzin door gebrek aan kennis van mijn werkelijke intenties nergens op sloeg: "De denkbeelden van prof. Delfgaauw zijn voor ons een bewijs te meer, dat in een democratische samenleving partijvorming langs confessionele lijnen gevaarlijk is".

Vooreerst zijn mijn denkbeelden allerminst die van de K. V. P. Vervolgens ben ik evenzeer tegenstander van de confessionele partijvorming als schrijver. Tenslotte wijs ik met hem iedere vorm van dictatuur af, of die nu komt van fascistische of van Marxistische zijde.

B. Delfgaauw

PAMFLETTEN

Zutphen, L. N. H. van, De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, haar situatie en haar toekomst, Winterswijk, 1963; brochure.

De voorzitter van de VVD-fractie in de Provinciale Staten van Gelderland, L. N. H. van Zutphen, heeft in een brochure van 15 bladzijden enige gedachten ontvouwd over de situatie van de VVD nu, en over haar toekomst. De brochure is zeer bescheiden van toon, hetgeen terstond sympathiek aandoet.

De schrijver is verontrust over de wijze, waarop de partij geleid wordt. Hij onderwerpt de organisatie aan een onderzoek en wijst zwakke punten aan.

Ook de wijze, waarop het liberale gedachtegoed aan het volk wordt gebracht, heeft zijn aandacht, en ook daarover maakt hij rake opmerkingen. De "ziekte-verschijnselen" van de partij zijn door de heer Van Zutphen scherpzinnig en verstandig opgemerkt. Hij heeft de oorzaak van de ziekte evenwel niet kunnen ontdekken. Zijn therapie, neergelegd in de conclusies, zal daarom mijns inziens geen volledig succes kunnen hebben.

De heer Van Zutphen heeft bij de analyse van het probleem veel voordeel gehad van het boek "Overheid en Onderdaan" van prof. dr. J. J. de Jong. Wie, als de heer Van Zutphen, liefde heeft voor de liberale staatkunde, zou, om de oorzaken van de teleurstellende ontwikkelingen van de laatste jaren te ontdekken, waarschijnlijk op het goede spoor worden gebracht door het klasiek te achten boek van Maurice Duverger, *Les parties politiques*, Parijs 1951.

Men zal, in de 20ste eeuwse democratie, niet kunnen uitgaan van de gedachte, dat staat en maatschappij twee verschillende, los van elkaar staande, verbanden zijn. Dat was waarschijnlijk in het midden van de vorige eeuw wel

zo. Nu niet meer. Staat en maatschappij grijpen diep in elkaar in, zijn deels zelfs identiek (pbo!), en zijn van elkaar afhankelijk.

De liberalen hebben de historische fout begaan, zich tot de staat te beperken en de maatschappij aan anderen over te laten. De liberale invloed op de staat is alleen al uit dien hoofde gering geworden. Anderen legden de relatie maatschappij-staat wel en bouwden zich aldus vrijwel onneembare vestingen.

De heer Van Zutphen meent, dat de partij, in al haar geledingen, de politieke meningsvorming primair aan de orde zal moeten stellen. Daar heeft hij volstrekt gelijk in. Maar dan moet er nog iets méér gebeuren: de uitkomsten van die meningsvorming moeten, waar nodig, leiden tot een ander beleid.

En dat is nu, wat in de partij niet is gebeurd. Eén voorbeeld: Een studiegroepje bood zijn rapport aan aan het hoofdbestuur. Dat nam daar kennis van, en ging daarna rustig zijn eigen weg.

Hier is de taak van het hoofdbestuur in discussie gebracht. Mogen de leden van de partij een bepaald beleid aan het hoofdbestuur opleggen, of is het omgekeerd; mag alleen het hoofdbestuur bepalen wat er gebeuren gaat, en moeten de leden volgen (of bedanken?). De laatste opvatting is de heersende, maar zij werkt fataal.

Het boekje van de heer Van Zutphen beoogt een stimulans te zijn voor nieuwe initiatieven.

Ik hoop van harte dat deze toeleg slaagt.

dr. E. Nordlohne

De ongelijkmatige bevolkingsspreiding in Nederland als politiek probleem. Rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij, Zutphen. J. B. van den Brink & Co, 1965, 38 blz.

Dit is een goed rapport. Iedereen heeft er wat aan, ook als men geen anti-revolutionaire denkbeelden koestert. De schets van de ongelijke bevolkingsverdeling in ons land is objectief gegeven; de voor- en nadelen van de krachten, die tot centralisatie leiden, en de tegenkrachten, worden kort en kernachtig tegenover elkaar gezet. De gevolgen van economische, sociale en bestuurlijke aard, worden bondig uit de doeken gedaan.

Na de beschrijvende en ontledende hoofdstukken volgt een belangrijk hoofdstuk over richtlijnen voor overheidsbeleid ten opzichte van de ongelijke bevolkingsspreiding. Een onderscheid wordt gemaakt tussen punten van politiek belang voor de zogenaamde probleemgebieden (Zeeland, oostelijk Brabant en noordelijk Limburg, Groningen, Friesland, Drenthe, noordwestelijk en noordoostelijk Overijssel en noordoostelijk Noord-Holland) en voor westelijk Nederland (= de Randstad Holland). Duidelijk wordt gesteld, dat het beleid komt te staan voor de noodzaak van afweging van belangen.

Conflicten kunnen ontstaan door het ruimtegebrek in westelijk Nederland, door de wijze van inrichting van het platteland in de probleemgebieden, door de financiering van de desbetreffende overheidspolitiek en door de belangen, die zich verzetten tegen een eventueel verdere inperking van de vestigingsvrijheid. Elk dezer mogelijke conflicten vindt behandeling.

Van bijzonder belang is, hetgeen wordt gezegd over de problemen van westelijk Nederland. Die problemen houden immers vrijwel alle verband met het aldaar bestaande tekort aan ruimte. Als men aan de specifieke belangen van westelijk Nederland wil tegemoet komen, lijkt de enige mogelijkheid: een verdere beperking van de vestigingsvrijheid van ondernemingen, waardoor wordt voorkomen, dat de thans nog aanwezige ruimte voor minder noodzake-

lijke doeleinden wordt aangewend. Andere maatregelen lijken op den duur te weinig doeltreffend. Uitvaardiging van een algemeen stelsel van vestigingsvergunningen voor geheel westelijk Nederland wordt voor de toestand nu een te ver gaande ingreep geacht.

De vestigingsvrijheid mag, aldus het rapport, niet worden ingeperkt, zonder dat de overheid over een duidelijke rechtsgrond beschikt, namelijk deze, dat door het niet-inperken van deze vrijheid aan de ontplooiing van andere samenlevingsverbanden een onevenredig grote schade zou worden toegebracht. Dit nu kan van het merendeel der ondernemingsvestigingen in het Westen des lands nog niet gezegd worden.

Anders ligt het voor ondernemingen, die op gronden beslag leggen, welke voor de toekomstige taak van de randstad van belang kunnen zijn. Genoemd worden in dit verband de terreinen, die aan diep vaarwater gelegen zijn.

Voor de probleemgebieden en voor westelijk Nederland wordt een programma van voorzieningen ontwikkeld, betrekking hebbende op het wonen, het werken, het verkeer en de recreatie. Ook meer bijzondere maatregelen, zoals afschaffing van de gemeente classificatie, bestrijding van de lucht- en waterverontreiniging, spoedige aanleg van de autoverbinding Amsterdam-Groningen via de IJsselmeerpolders, worden behandeld.

De benadering der vraagstukken geschiedt op elk gebied deskundig en zonder omhaal van woorden. Het rapport maakt daardoor een wat dorre indruk.

Wie zich er niet door laat afschrikken, wordt rijkelijk beloond. Leden van besturende lichamen kunnen door het rapport in klein bestek een uitstekend overzicht krijgen van de ruimtelijke problematiek van ons land en van de politieke middelen, om de problemen aan te vatten.

dr. E. Nordlohne

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Mr. A. Stempels werd in februari 1912 geboren te Utrecht, waar hij het gymnasium bezocht en in 1935 het doctoraal-examen in de rechten aflegde. Hij was redacteur Binnenland van de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 1935-1940, trad kort na het begin van de Duitse bezetting als zodanig af en fungeerde van begin 1941 tot mei 1945 als adjunct-secretaris van organisaties van de ijzerhandel. Op 5 mei 1945 ging hij "ogenblikkelijk op de stoep zitten van de Witte de Withstraat 73". Hij werd kameroverzichtsschrijver en adjunct-hoofdredacteur van de N. R. C. en op 1 januari 1959 hoofdredacteur.

Hij was hoofdbestuurslid en voorzitter van de afdeling Rotterdam van de Partij van de Vrijheid van haar oprichting af, en redigeerde het weekblad "Vrij" van 1941-1948.

Hij is voorzitter van de Rotterdamse Journalisten Vereniging (sinds 1955); voorzitter van de Nederlandse Journalistenkring (sinds 1960); en voorzitter van de Federatie van Nederlandse Journalisten (sinds 1961).

Publikaties: "De Parlementaire Geschiedenis van het Indonesische Vraagstuk" 1950; "Europese Smidse"; "Adoptie".

Hij is lid van de Centrale adoptieraad en lid van de Commissie van Advies van de Dienstweigeringswet.

Drs. C. van der Sluys werd in 1931 in Rotterdam geboren. Hij bezocht de RHBS-B in Gorcum en studeerde van 1952 tot 1958 Economie aan de Nederlandsche Economische Hoogeschool in Rotterdam.

Van 1958 tot 1960 was hij medewerker van het Instituut voor Landbouwcoöperatie in Gelderland en Overijssel te Zutphen, en van 1960 tot 1961 wetenschappelijk ambtenaar bij het Proefstation voor de Akker- en Weidebouw te Wageningen. Sinds maart 1961 is hij lid van de hoofdredactie van het weekblad "De Boerderij". Hij is oud-lid en -bestuurslid van de JOVD (afd. Hardinxveld-Giessendam); mede-oprichter en oud-bestuurslid van de Liberale Studenten Vereniging Rotterdam. Thans lid VVD, afd. Doetinchem.

Prof. dr. B. Delfgaauw werd in november 1912 te Amsterdam geboren. Hij bezocht daar het St. Ignatius College (Gymnasium-A) en de Gemeentelijke Universiteit. Na eerst te zijn afgestudeerd in het Nederlands en de Geschiedenis, voltooide hij daarna een studie in de Wijsbegeerte en het Hebreeuws.

Van 1947-1961 gaf hij als privaat docent aan de G. U. college in de existentiële filosofie. Sinds mei 1961 is hij hoogleraar in de (geschiedenis der) Wijsbegeerte aan de Rijks Universiteit te Groningen.

Publikaties: "Wat is existentialisme?" Amsterdam, 1947; "Beknopte geschiedenis van de Wijsbegeerte" Baarn, 1950-1952; Wijsbegeerte van de twintigste eeuw" Baarn, 1957; "Teilhard de Chardin" Baarn, 1961; "De jonge Marx" Baarn, 1962; "Geschiedenis en vooruitgang" Baarn, 1961-1963.

Hij was mede-oprichter en bestuurslid van het Europese Instituut Antonio Rosmini te Bolzano, en hij is redacteur van het maandblad "Te Elfder Ure".

Actuele uitgaven van Nijgh & van Ditmar

Sean O'Callaghan

DE SLAVENHANDEL IN DEZE TIJD

"Een jonge maagd kost 8000 gulden, een jongen 6000, een Cadillac 35000 en daar het aanzien van een man in Saoedi-Arabië afhankelijk is van het aantal slaven dat hij bezit, houdt elke rijke olie-sjeik ten minste 50 of 60 slaven".

Aldus de auteur, die jarenlang door het Midden-Oosten zwierf en die de bewijzen in handen heeft voor het bestaan van deze afschuwelijke handel.

Hij bezocht in het geheim slavenmarkten, zag verkopen en werd geschokt door de ellende en de martelingen.

Maar hij moest alles zien om dit te kunnen beschrijven.

Het boek vormt een hartstochtelijke aanklacht tegen de landen die zich een oordeel aanmatigen jegens de westelijke wereld, terwijl zijzelf de meest elementaire begrippen van menselijkheid met voeten treden.

gebonden f 9,90

De Witt Copp en Marshall Peck

VERRAAD IN DE VERENIGDE NATIES

Wat gebeurde er binnen de V.N. tijdens de Hongaarse opstand? Waarom weigerde Paul Bang-Jensen de lijst van de Hongaarse getuigen uit handen te geven?

Kwam hij op het spoor van internationale intriges?

Ziedaar de drie belangrijkste vragen die de auteurs van dit schokkende boek zich stelden toen zij de geschiedenis beschreven van de Deense diplomaat, die aan zijn eigen integriteit te gronde ging. Een ontstellend relaas over de strijd van de eenling op zoek naar de waarheid tegen bureaucratie en corruptie.

De idealen die de oprichters zich stelden, hebben in de huidige V.N. nog geen gestalte gekregen, helaas!

gebonden f 12.50

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL